ELISABETH
NOELLE-NEUMANN

Spirala tăcerii

Opinia publică – învelişul nostru social

Traducere de Vlad Cucu-Oancea
Postfaţă de Alina Bârgăoanu

comunicare.ro

Redactor: Gabriella Eftimie
Coperta colecției: Radu Gârmacea
Tehnoredactor: Florin Paraschiv

Elisabeth Noelle-Neumann
Die Schweigespirale. Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut

Copyright © 2001 by Langen Müller in der F.A. Herbig
Verlagsbuchhandlung GmbH, München

All rights are reserved by the author throughout the world

Toate drepturile asupra acestei versiuni
aparțin Editurii Comunicare.ro © 2004

SNSPA, Facultatea de Comunicare
și Relații Publice „David Ogilvy“
Strada Povernei 6–8, București
Tel./fax: (021) 313 5895
E-mail: difuzare@comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NOELLE-NEUMANN, ELISABETH
Spirala tăcerii: opinia publică, învelișul nostru social /
Elisabeth Noelle-Neumann ; trad.: Vlad Cucu-Oancea;
postf.: Alina Bârgăoanu. – București : Comunicare.ro, 2004
Bibliogr.
ISBN 973-711-029-3

I. Cucu-Oancea, Vlad (trad.)
II. Bârgăoanu, Alina (postf.)

316.653(478)

Cuprins

Cuvânt înainte la ediția din 2001

„Dacă literatura oglindește într-adevăr memoria colectivă a omenirii“, scria în decembrie 1999 germanistul Wolfgang Frühwald, „atunci, comparând literatura anilor ’80 cu aceea de la sfârșitul secolului XX, descoperim un fapt surprinzător: în anii ’80, literatura era plină de viziuni escatologice și scenarii apocaliptice. Acum, la sfârșitul secolului, citim, vedem și ascultăm istorii ale salvării.“[1] O lună mai târziu, în ianuarie 2000, scriind un articol de Anul Nou pentru *Frankfurt Allgemeine Zeitung*, i-am dat titlul „Secolul Arcei lui Noe“[2], dar abia după ce apăruse mi-am dat brusc seama: nu este Arca lui Noe, în istorie, un simbol al salvării?

În anul 2001 a avut loc un eveniment care a stârnit senzație în întreaga lume. A apărut primul turist spațial. Milionarul american Dennis Tito s-a decis să cheltuiască o avere pentru o călătorie de o săptămână spre Stația Spațială Internațională, pentru a vedea cum s-ar putea trăi în asemenea condiții.[3]

Viața în spațiu – prima întrebare pe această temă apare în Arhiva Allensbach în anul 1954: „Credeți că și pe alte corpuri cerești există oameni sau ființe gânditoare, sau credeți că suntem singuri în Univers?“ „Există cu siguranță și

alții", au răspuns atunci 42% dintre cei chestionați. Doar o treime din populație era sceptică, împărtășind părerea că oamenii de pe Pământ ar fi singurele ființe vii din Univers. În anul 2000, când întrebarea a fost repetată, o asemenea perspectivă era considerată mult mai îndepărtată. Doar 23% au mai declarat că cred în viața din Univers, în timp ce 43% au spus: „Suntem singuri." Între timp, se înmulțesc știrile despre pământeni care doresc să viziteze Planeta Roșie, Marte. Se pregătește oare omenirea să părăsească Terra?

Deja de la mijlocul secolului XX, întrebarea despre viața din Univers a încins spiritele, înmulțindu-se reprezentările OZN-urilor – de cele mai multe ori catalogate drept o amenințare. Astfel, au existat relatări ale unor martori oculari care afirmau că ar fi fost bântuiți, noaptea, de ființe necunoscute, care le-ar fi răpit din dormitor. În perioada din urmă, John E. Mack, profesor de psihologie la prestigioasa universitate americană Harvard, a împrumutat relatărilor de acest gen autoritatea sa, schimbând însă registrul: astfel, el afirmă că extratereștrii ar încerca să atragă atenția pământenilor în legătură cu pericolul distrugerii Terrei și să ajute omenirea să supraviețuiască unei catastrofe.[4] În același timp, începe construirea unor hoteluri pe fundul mării – recomandate ca formă neconvențională de voiaj de nuntă. Oare omenirea urmează să trăiască la un moment dat pe fundul mării, când uscatul va fi devenit de nelocuit? Chiar și în formele sale extravagante de exprimare, spiritul timpului refuză ideea apocalipsei, preferând-o pe aceea a salvării.

Ce fel de legătură se poate face aici cu tema *Spiralei tăcerii*?

Spirala tăcerii conține o învățătură despre dubla natură a omului – ființa noastră având două laturi, una individuală și una socială, despre care nu vrem să știm nimic nici până în ziua de astăzi. „Participant pasiv" e un titlu de ocară.

Vizionarul filosof iluminist englez John Locke a cercetat intuitiv natura socială a omului. O serie de oameni de știință, adevărați avangardiști, au trăit simultan ambele experiențe: atât aventura progresului cunoașterii – proces ce poate fi asemuit cu înaintarea printr-o ceață groasă –, cât și faptul de a fi ignorat sau luat în râs. Să ne amintim de George Herbert Mead (1863–1931) sau de Erving Goffman (1922–1982). Cu ocazia unui congres, Mead le-a expus colegilor ideile sale, dar a fost atât de șocat de reacția glacială a acestora, încât nu a mai scris niciodată vreun articol sau vreo carte pe acea temă. Lucrarea sa clasică, *Mind, Self, and Society*, a fost scrisă de studenții săi de la Universitatea din Chicago după notițele luate la cursuri. Erving Goffman, profesor la Berkeley, a schimbat universitatea și, în același timp, și domeniul său științific. Și-a pus în joc întreaga ambiție pentru a câștiga recunoașterea colegilor, astfel încât a fost ales în final președinte al Societății Americane de Sociologie; a murit un an mai târziu, la vârsta de șaizeci de ani.

Totuși, și astăzi ne mai aflăm încă la începutul acestei ramuri de cercetare – natura socială a omului –; în mare măsură, tema poate fi privită ca o proprietate privată, ca o grădină prin care te plimbi de unul singur. Îmi amintesc de o discuție purtată la mijlocul anilor '90 cu Percy Tannenbaum, renumit cercetător american în domeniul comunicării la Universitatea Berkeley. Îi povesteam despre noile rezultate ale activității noastre desfășurate la Universitatea din Mainz și la Allensbach și îi vorbeam despre natura socială a omului. „Natura socială a omului...", a spus Tannenbaum. „Ce înțelegeți prin asta?"

Ce ascunde viitorul pentru oamenii noului secol? Putem pleca de la ideea că, deși este o ramură științifică apărută atât de târziu, cercetarea socială empirică va face progrese însemnate. Îndrăznim să sperăm că rezultatele ei vor fi de ajutor oamenilor în aceeași măsură ca rezultatele unor științe apărute mai demult, cum ar fi cunoștințele oferite de fizica experimentală, de chimie, de medicină.

Nu ne este permis să subestimăm pericolele la care sunt expuși individul și societatea dacă deciziile politicienilor, ale legiuitorilor, ale juriștilor se bazează pe presupuneri false despre oameni, pe necunoașterea naturii sociale a omului.

De exemplu, un rău cum ar fi șomajul ar putea fi combătut mult mai bine dacă ne-am servi de cunoștințele acumulate de la începutul anilor '30 încoace prin munca de pionierat a oamenilor de știință austrieci Marie Jahoda, Paul F. Lazarsfeld, Hans Zeisel („Șomerii de la Marienthal"), a căror valabilitate și astăzi a fost demonstrată de un proiect de cercetare de la Allensbach, la mijlocul anilor '80, și de numeroase rezultate ale altor anchete desfășurate tot acolo. Faptul că progresele științei schimbă lumea este, cu siguranță, și mai valabil astăzi, în epoca globalizării.

*
* *

Cum s-a născut teoria spiralei tăcerii, cum se face că ea s-a răspândit în toată lumea și că până astăzi această carte a apărut în nouă limbi – pe lângă germană, în engleză, japoneză, coreeană, chineză, rusă, spaniolă, turcă și bulgară?

Spirala tăcerii descrie una dintre constantele naturii umane, a societăților omenești. Este valabilă pentru toate rasele. Ea descrie ceea ce se poate constata în întreaga lume. Helmut Kohl a vizitat odată Japonia, la scurtă vreme după alegeri. El l-a întrebat pe prim-ministrul care tocmai pierduse alegerile: „Ce n-a mers?" Japonezul i-a răspuns: „A, știți, împotriva noastră a fost spirala tăcerii..." De asemenea, cu siguranță că pentru răspândirea teoriei a fost important faptul că din 1978 am fost profesor asociat la Universitatea din Chicago. La patru ani după prima ediție a cărții, apărută în Germania în 1980, University of Chicago Press a publicat ediția engleză.

La Chicago am înțeles, la fel de bine, în ce măsură spirala tăcerii reprezintă un fenomen general. Îmi amintesc de un balet de Gian-Carlo Menotti. Reprezentația a avut loc într-o duminică, la International House de pe strada 59, din Hyde Park, Chicago. Chris Miller, doctorandă în literatură americană la Universitatea din Chicago, îmi spusese despre spectacol la ora zilnică de conversație unde ne întâlneam pentru a-mi perfecționa engleza. Studiase baletul împreună cu o prietenă, cânta într-un cor și acceptase și un rol într-un spectacol de dans. Bineînțeles că m-am dus la reprezentație. Aceasta s-a întâmplat în primăvara lui 1980, când predam pentru a doua oară ca profesor asociat de științe politice la Universitatea din Chicago.

Ultimul lucru la care mă așteptam, ducându-mă la reprezentație, era o lecție de opinie publică. Și totuși, așa a fost. Ba chiar mai mult. Criticul care a făcut apoi recenzia acestui spectacol în publicația studențească *Chicago Maroon* a scris că, privindu-l, i-au dat lacrimile. Trebuie să recunosc că și mie mi s-a întâmplat ceva asemănător. Dar, pentru a se înțelege la ce mă refer, vreau să spun care e povestea acestui balet.

Undeva, parcă în Italia, exista un orășel locuit de cetățeni cumsecade, conduși de un conte și o contesă dintr-o spiță locală. În împrejurimi, într-o cetate ridicată pe o înălțime, trăia solitar un personaj excentric, cu idei care mai de care mai bizare. Oamenii nu încetau a se mira văzându-l. S-ar zice mai degrabă că, într-o oarecare măsură, îi supăra; în orice caz, îl ocoleau. Într-o duminică, acest om apăru în oraș plimbând un unicorn. Oamenii îl priviră clătinând din cap. Ceva mai târziu însă, apărură în oraș și contele și contesa, care, la rândul lor, duceau cu ei un unicorn. Acesta a fost semnul că de-acum fiecare trebuia să aibă un unicorn.

Într-una dintre duminicile următoare, bizarul bărbat din cetate se înfățișă deodată cu o gorgonă. Oamenii îl întrebară unde a lăsat unicornul. Bărbatul răspunse că i se urâse de el, așa că l-a condimentat și l-a fript. Toți rămaseră șocați. Când contele și contesa își făcură însă, la rândul lor, apariția cu o gorgonă, moda se răspândi ca fulgerul și toți cei care își puteau permite o gorgonă fură invidiați de ceilalți.

În a treia duminică, ciudatul din cetate avea cu el o manticoră și le explică oamenilor că gorgona fusese ucisă. Se iscă un scandal. Dar lucrurile se petrecură la fel: mai întâi contele și contesa, apoi și ceilalți se descotorosiră, unul după altul, de gorgonele lor, manticora fiind acum la mare modă.

Trecu ceva timp. Excentricul din cetate nu mai era de găsit. Toți presupuneau deja că și manticora fusese sacrificată. Atunci luă naștere o inițiativă cetățenească, pentru a pune capăt crimelor. Oamenii mărșăluiră în sus spre cetate și dădură buzna înăuntru, oprindu-se însă înspăimântați de priveliștea ce li se înfățișa. Îl văzură pe bărbat zăcând în agonie, iar în jurul său se aflau cele trei animale, unicornul, gorgona și manticora, care îi țineau de urât. Unicornul reprezenta visurile tinereții, gorgona – mijlocul vieții, iar manticora – bătrânețea. Cei din oraș îi preluaseră omului ideile, dar le părăsiseră la fel de repede, ca pe niște capricii ale modei. Pentru bărbatul din cetate însă, ele erau esența vieții sale. Titlul pe care Gian-Carlo Menotti l-a dat baletului suna în felul următor: *Unicornul, gorgona și manticora sau Cele trei duminici ale unui poet*. Vreau să explic de ce mi se pare că acest spectacol ar fi putut să se cheme și *Opinia publică*.

Cu toții luam partea poetului. Chiar și criticul de la *Chicago Maroon* plângea. Poetul este exact omul pe care ni-l dorim noi, puternic, independent, gânditor, condus de fantezie. Contele și contesa, însă – cine nu cunoaște aceste figuri superficiale, care dau tonul, care nu au idei proprii, dar vor să fie primele în orice? Dar, mai ales, ne repugnă acești indivizi smintiți care se lasă mânați de acțiunile și părerile celorlalți și care își batjocoresc aproapele pentru că este altfel decât ei, care imită însă, apoi, fiecare modă, arogându-și în final și rolul de instanță morală. Așa arată lucrurile dintr-o anumită perspectivă, așa au simțit singuraticii, artiștii și oamenii de știință ai tuturor timpurilor.

Acum o să iau partea contelui, a contesei și a orășenilor. Ce vreau să afirm este faptul că ne negăm natura socială. Nici măcar nu ne gândim cât efort depun oamenii care trăiesc într-o comunitate pentru a-și continua traiul laolaltă. Ne comportăm ca și cum ar fi de ajuns să posedăm în comun anumite elemente istorice și culturale și instituții protejate prin lege – ca și cum toate acestea nu ar trebui „umplute" cu viață prin adaptare zi de zi, ba chiar prin „conformism", pentru a rămâne capabili să luăm, ca societate, anumite decizii și să întreprindem anumite acțiuni.

John Locke vorbea despre legea opiniei, legea prestigiului, legea modei, care este respectată de indivizi mai mult decât legea divină și legea civilă; aceasta pentru că încălcarea legii modei se răzbună neîntârziat, atrăgând imediat după sine pierderea simpatiei și a recunoașterii celor din jur. Dar motivul pentru care acest comportament este vital pentru existența unei comunități sociale a trezit de-a lungul secolelor puțin interes; în schimb, tot ceea ce are de a face cu moda are o conotație negativă: „la modă", „nebunia modei", „capriciile modei", „lucruri șic". A scoate la plimbare unicornul, gorgona, manticora – asta a fost doar o modă.

În ziua de astăzi se poate dovedi că oamenii păstrează tăcerea chiar și atunci când le este clar ca lumina zilei că au apucat-o pe o cale greșită, dar s-ar izola dacă și-ar spune părerea; cu alte cuvinte, atunci când opinia publică – adică opiniile și comportamentele pe care le poți exprima public fără a te izola – se opune, deci atunci când propriul comportament nu corespunde consensului general despre bunul gust și părerea corectă din punct de vedere moral.

Iau acum partea contelui și a contesei fiindcă fără ei ideile poetului nu s-ar fi răspândit niciodată. Cu alte cuvinte, ei au fost moderatorii: ei sunt liderii de opinie necesari într-o societate, care preiau ideile poeților, ale artiștilor, idei duse în continuare mai departe de jurnaliști prin mijloacele de informare. Și cetățenii, acești imitatori, oamenii din oraș? Ce știm noi despre sentimentele, despre visurile lor, despre felul cum gândesc în sinea lor? Dar ei nu vor să se izoleze în public. Nici măcar un om din câteva zeci de mii nu este imun la disprețul celor din jur, spunea John Locke. Cum să te plimbi cu un unicorn dacă nimeni nu mai umblă cu un asemenea animal? Să ne imaginăm o societate care se compune doar din singuratici asemenea excentricului din cetate. Ne dăm seama imediat că o asemenea societate, formată din oameni fără natură socială, fără teamă de izolare, nu poate exista. Poate că nu vom simți simpatie pentru natura socială a omului, dar suntem datori să o înțelegem, pentru a nu fi nedrepți față de imitatori.

Am încercat să dau o astfel de interpretare, a doua zi, în cursul de opinie publică pe care îl țineam la Universitatea din Chicago, spectacolului mai sus amintit. Probabil că, de la o națiune la alta, există diferențe culturale în ceea ce privește disponibilitatea de a recunoaște, fără dispreț, natura socială a omului; astfel, japonezilor nu li se pare că este o slăbiciune să ții cont cu mare grijă de opiniile celor din jur, pe când, conform chestionarelor de la Allensbach, majoritatea germanilor spun de mulți ani „Nu-mi pasă ce zic oamenii din jurul meu...". O lipsă clară de înțelegere a naturii sociale a omului.

Dar, în general, mi se pare că asemănările în ceea ce privește rolul opiniei publice în diferite epoci și în diferite locuri domină de departe.

Cartea de față, apărută pentru prima oară în 1980 în Germania, este publicată aici într-o nouă ediție, care nu a suferit multe modificări, fiind completată însă cu câteva capitole de încheiere care prezintă progresele cercetării în domeniu.

Într-adevăr, avem de a face cu o lărgire a perspectivelor prin intermediul unor capitole adăugate ulterior. Treptat, a devenit mai limpede unde rămăseseră locuri neclare sau unde nu fuseseră prezentate suficient anumite puncte de vedere importante. De exemplu, lucrul acesta este valabil pentru o regulă fundamentală după care funcționează opinia publică.

Problema limitelor opiniei publice a fost tratată prea succint în edițiile anterioare. Acest neajuns a fost eliminat acum prin adăugarea unui capitol nou, intitulat „Completare din anul 2001". Acest capitol este conceput de prietenul meu Thomas Peterson, cu care am scris deja o altă carte[5] și numeroase studii. Știința are nevoie de colaborare între generații. Individul poate parcurge, de-a lungul vieții sale, doar o mică parte din drumul cunoașterii.

Eficacitatea opiniei publice, a acestei forțe uriașe care rezolvă conflictele, răsturnând guverne și oprimând individul care se opune până ce acesta „părăsește, prin moarte, corpul social" – ei bine, eficacitatea acesteia a fost descoperită în nenumărate alte locuri: în povestirile

Bibliei și ale lui Homer, în legile nescrise ale Antichității, în basme, în legenda Nibelungilor.

Scopul cel mai important al cărții este acela de a pune în lumină forța extraordinară a opiniei publice. Ea stârnește mai puțină teamă dacă este înțeleasă. Astfel, oamenii se amăgesc mai puțin cu iluzia că sunt „maturi", cu totul independenți de presiunea opiniei publice. Iar cei care, din cauza anumitor circumstanțe ale timpului, au fost nevoiți să se conformeze opiniei publice sunt, astfel, judecați cu mai puțină aroganță.

Allensbach am Bodensee,
iunie 2001 E.N.N.

I. Ia naștere ipoteza spiralei tăcerii

Pentru seara din duminica alegerilor din 1965, la postul german de televiziune ZDF s-a pus la cale ceva nou, o „petrecere electorală" organizată în Sala Beethoven din Bonn. Pe scenă, un spectacol de revistă și mai multe orchestre care interpretau muzică de dans, oaspeții stăteau la niște mese lungi, sala era arhiplină. În dreapta-fața, oarecum sub scenă, fusese construit un mic podium cu o tablă de scris, unde notarul Daniels urma ca după ora șase să deschidă plicurile pe care le primise cu două zile înainte și care conțineau prognozele electorale de la institutele Allensbach și Emnid. Pe tablă era deja desenat tabelul în care conducătorii institutelor urmau să-și noteze prognoza. Cu spatele la publicul neliniștit, în forfota produsă de cei care mâncau, beau și își mișcau scaunele de colo-colo, am notat: „Voturile CDU/CSU* 49,5%, SPD 38,5%...". În aceeași secundă, în spatele meu a izbucnit un vacarm produs de sutele de oameni prezenți. Ca amețită, am terminat de scris:

* CDU – Christlich-Demokratische Union (Uniunea Creștin-Democrată); CSU – Christlich-Soziale Union (Uniunea Social-Democrată); SPD – Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Partidul Social-Democrat al Germaniei); FDP – Freie Demokratische Partei (Partidul Liber Democrat) (n.tr.)

„...FDP 8%, alții 4%". Sala clocotea de indignare, editorul publicației *Zeit*, Gerd Bucerius, mi-a strigat: „Elisabeth, cum să vă mai apăr acum?!"

Să fi înșelat Institutul din Allensbach, din perfidie, opinia publică, să-i fi înscenat de luni de zile o cursă electorală strânsă? Cu doar două zile înainte dădusem publicației *Zeit* un interviu cu titlul: „Nu m-aș mira deloc dacă ar câștiga SPD..."[1] Ceva mai târziu în aceeași seară, când rezultatele oficiale s-au apropiat din ce în ce mai mult de prognoza Allensbach, s-a mai găsit și un politician de la CDU care, râzând ștrengărește, a dat de înțeles, la televiziune, că el a știut, firește, situația reală, dar a păstrat secretul pentru sine – „un mic șiretlic de război".

Citatul din *Zeit* era autentic, chiar așa mă exprimasem, dar interviul zăcuse mai mult de două săptămâni într-unul dintre sertarele redacției. La începutul lui septembrie, situația încă mai arăta ca o cursă cu final deschis. Ce a văzut publicul din Sala Beethoven, ce urmărisem noi cu gura căscată la Allensbach cu trei zile înainte de alegeri și nu mai putusem publica pentru că ar fi părut o încercare de a influența alegerile reprezenta un fenomen specific opiniei publice; el primise deja un nume, cu mai multe secole în urmă, dar nu-și găsise până atunci o definiție satisfăcătoare. Sub presiunea opiniei publice, sute de mii de oameni, poate chiar mai mult de un milion de alegători au dat naștere la ceea ce noi am numit mai târziu *„last minute swing"*, adică un efect de raliere de ultimă clipă care a făcut ca alianța CDU/CSU să crească, astfel că, în loc de poziția de egalitate dintre cele două mari partide, a apărut în rezultatele oficiale un avans al CDU/CSU de mai mult de 8% (*Figura 1*).

„Înțelegerea noastră nu poate ține pasul cu măsurătorile pe care le facem"

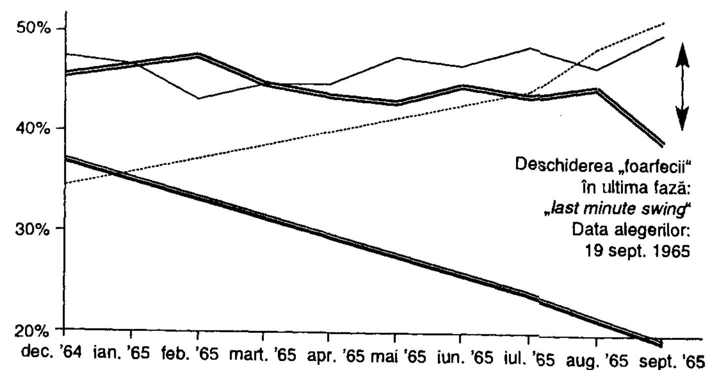
Atunci, în 1965, deși dețineam deja cheia dramaticei modificări a comportamentului alegătorilor, nu eram conștienți de acest lucru. Într-un articol despre opinia publică apărut în 1968 în *International Encyclopedia of the Social Sciences*, W. Phillips Davidson, profesor de științe ale comunicării și jurnalism la Columbia University, New York, scria: „Înțelegerea noastră [asupra opiniei publice] nu poate ține pasul cu măsurătorile pe care le facem."[2] Exact aceasta era situația cu care ne-am confruntat în 1965: măsurasem mult mai mult decât înțelegeam. Astfel, în timp ce din decembrie 1964 și până aproape de ziua alegerilor, programată pentru septembrie 1965, cele două mari partide se aflau permanent la egalitate – aceste cifre fiind, între aprilie și finele lui august, publicate cu regularitate în *Stern* –, a existat o altă serie de cifre, cu o evoluție total independentă. Întrebarea suna astfel: „Bineînțeles, nimeni nu poate ști acest lucru, dar dumneavoastră cine credeți că va câștiga alegerile?" În decembrie, erau aproximativ la fel de mulți cei care se așteptau la o victorie a CDU/CSU sau la o victorie a SPD, acesta din urmă având un ușor avans. Apoi, rezultatele au început să se modifice, așteptările ca CDU/CSU să câștige erau în creștere permanentă, așteptările pentru SPD scăzând; în iulie 1965, CDU/CSU avea deja un avans foarte clar, iar în august a atins aproape 50%. Era ca și cum cele două măsurători, aceea a intenției de vot și aceea a așteptărilor în ceea ce privește victoria în alegeri, s-ar fi făcut pe planete diferite. Și apoi, chiar la sfârșit, a apărut efectul de raliere. Trei până la patru procente dintre alegători au fost atrași ca de un curent în direcția așteptărilor generale.

Figura 1 – *O enigmă din anul electoral 1965*

Intențiile de vot rămân de-a lungul multor luni aproape neschimbate; asistăm la o cursă umăr la umăr între CDU/CSU și SPD. Se răspândește însă părerea că va câștiga CDU/CSU. Cum se explică acest lucru?
În final apare un efect de raliere în direcția câștigătorului probabil.

Intenția de vot: CDU/CSU —— SPD ══

Așteptări: Cine câștigă alegerile?
Câștigă CDU/CSU ------ Câștigă SPD ══

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 1095, 1097, 1098, 2000-2006

Orice cercetare începe cu o enigmă

Pentru noi, a rămas un mister cum de așteptările cu privire la câștigătorul alegerilor pot evolua cu totul diferit în condițiile în care intențiile de vot au rămas aceleași. La alegerile anticipate pentru Bundestag, din 1972, cu o campanie electorală redusă la doar câteva săptămâni, alegeri nu foarte favorabile unor observații de acest tip, ne-am conceput instrumentele de cercetare demoscopică și chestionarul mai ales pentru a ne lămuri cum se prezintă situația, plecând abia acum de la o ipoteză precis formulată, prezentată la Congresul Internațional al Psihologilor de la Tokio, din vara lui 1972.[3]

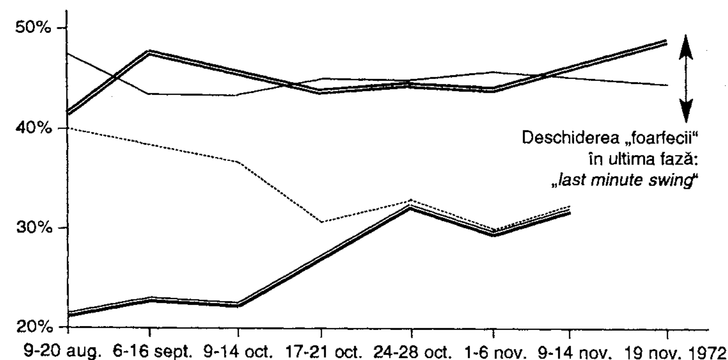
Într-adevăr, în campania electorală din 1972 lucrurile s-au desfășurat la fel ca în 1965. Cele două mari partide se aflau la egalitate în ceea ce privește intenția de vot, iar în același timp, ca într-o realitate paralelă, de la săptămână la săptămână creșteau așteptările pentru victoria SPD,

Figura 2 – *Fenomenul din 1965 se repetă în 1972*

În condițiile menținerii constante a intențiilor de vot, cu CDU/CSU și SPD umăr la umăr, climatul opiniilor se schimbă: scăderea așteptărilor pentru CDU/CSU, creșterea acestora pentru SPD.
În final, efect de raliere în direcția așteptărilor aflate în creștere.

Intenția de vot: CDU/CSU —— SPD ═══

Așteptări: Cine câștigă alegerile?
Câștigă CDU/CSU ········ Câștigă SPD ═══

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2084, 2085, 2086/I, 2086/II, 2087/I, 2087/II, 2088

întrerupte doar de o singură scădere; chiar în final a apărut un „*last minute swing*", un efect de raliere în direcția anticipatei victorii a SPD, aflat deja în creștere (*Figura 2*).

Tăcerea și exprimarea propriilor convingeri hotărăsc climatul opiniilor

Îmi datoram ipoteza în primul rând mișcărilor studențești de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, probabil mai ales unei anumite studente. Pe aceasta am întâlnit-o într-o zi în anticamera sălii de curs și am observat că purta o insignă CDU la rever. „Chiar nu știam că sunteți cu CDU", i-am spus. „Nici nu sunt", mi-a răspuns ea. „Am pus insigna doar o dată, ca să văd cum e..." La prânz, am întâlnit-o din nou. Fără insignă. Am cerut detalii. „Da, mi-a spus ea, am scos-o, mă simțeam groaznic."

În marea agitație care a caracterizat anii noii politici a Estului, era de înțeles: or fi fost adepții SPD și CDU/CSU egali ca număr, dar în ceea ce privește energia și entuziasmul cu care își manifestau convingerile, nu erau deloc la fel. În public puteau fi văzute doar insigne SPD și nu era de mirare că raportul de forțe era greșit estimat de către populație. Și atunci a apărut o dinamică aparte. O persoană convinsă de noua Ostpolitik simțea că ceea ce gândește este în asentimentul tuturor. Astfel, ea se exprima cu voce tare, plin de încredere în sine, manifestându-și convingerile; aceia care respingeau noua politică a Estului se simțeau părăsiți, băteau în retragere, renunțau să mai vorbească. Tocmai acest comportament a contribuit la faptul că primii păreau mai puternici decât erau în realitate, iar cei din urmă, mai slabi. Observațiile făcute în propriul mediu i-au determinat pe alții să-și exprime cu voce tare opțiunile sau, dimpotrivă, să nu își exprime opiniile și să tacă, până când, ca într-un vârtej, unii au acaparat viața publică, iar ceilalți au dispărut cu totul, amuțind. Acesta este, deci, procesul care poate fi numit „spirala tăcerii".

Inițial, a fost vorba de o simplă ipoteză, care reușea să explice însă observațiile făcute în 1965. Atunci, în vara anului electoral, colaborarea dintre Ludwig Erhard și regina Angliei dusese la un val de entuziasm proguvernamental din partea publicului; popularul Erhard se pregătea de prima sa campanie electorală, candidând pentru funcția

de cancelar federal, iar regina călătorea prin Germania pe o vreme minunată, întâlnindu-se de mai multe ori cu Erhard. Pentru că CDU/CSU și SPD se bucurau de același număr de voturi, era o plăcere să declari public că susții CDU, partidul aflat la guvernare; creșterea abruptă a așteptării ca CDU/CSU să câștige alegerile pentru Bundestag oglindea climatul opiniilor.

Cei care se raliază în ultima clipă

Nici în 1965, nici în 1972, intențiile de vot nu au suferit vreo influență imediată, rămânând în ambele cazuri până aproape de ziua alegerilor imune la urcușurile și coborâșurile climatului opiniilor. Acest lucru va putea fi interpretat ca un semn bun care indica faptul că măcar intențiile de vot nu se schimbă după cum bate vântul, că le caracterizează o stabilitate considerabilă. Americanul de origine austriacă Paul F. Lazarsfeld, specialist în psihologie socială și procese electorale, a vorbit odată despre o ierarhie a stabilității[4], așezând intențiile de vot chiar în vârful acesteia; în opinia sa, ele sunt deosebit de stabile, modificându-se foarte lent, în funcție de experiențe, observații, informații și opinii noi. Totuși, în final, climatul opiniilor se manifestă, având loc de două ori un „balans de ultim moment" în direcția imprimată de climatul dominant, aducând un câștig substanțial de voturi, de 3–4 procente. Lazarsfeld observase acest fenomen încă de la alegerile prezidențiale americane din 1940, numindu-l „*bandwagon effect*"[5] – atunci când urmezi vagonul cu orchestra de la începutul trenului. Fiecare vrea să fie de partea învingătorului, să facă parte dintre învingători, astfel explicându-se de obicei acest fenomen

Să fii de partea învingătorului? Probabil că majoritatea oamenilor nici nu sunt atât de pretențioși. Oricum, nici nu ar avea de câștigat din aceasta, ca elitele, funcții sau putere. Se pare că este vorba despre ceva mult mai modest, despre strădania proprie tuturor oamenilor de a nu se izola. Nimeni nu vrea să fie atât de singur ca studenta cu insignă CDU din 1972, atât de singur încât vecinii să te evite pe coridor, iar colegii de muncă să prefere să nu se așeze lângă tine... Iată că începem să adunăm, treptat, sutele de semne care-i arată individului că nu este nicidecum înconjurat de căldura simpatiei, ci mai degrabă de un cerc de singurătate.

Cei care se simt izolați în relațiile cu ceilalți – și care pot fi recunoscuți în interviul demoscopic după răspunsul: „Am puțini cunoscuți" – sunt cei susceptibili să ia parte la acest „*last minute swing*", lucru constatat în 1972 prin chestionarea repetată a acelorași persoane înainte și după alegeri. Și tocmai aceia pe care îi caracterizează o slabă încredere în sine și un interes redus pentru politică au participat în mai mare măsură la balansul din ultimul minut. Intenția de a se afla de partea câștigătorului, de a fi în vagonul cu orchestră și de a cânta la trompetă este, cu siguranță, departe de cei mai mulți dintre acești imitatori din slăbiciune. Expresia „a merge după turmă" caracterizează mult mai bine situația în care se află acești oameni. Sau, mai exact spus, situația omului în general. Dacă are impresia că ceilalți se îndepărtează de el, individul suferă atât de mult, încât din cauza acestei sensibilități poate fi condus cu ușurință, ca de un căpăstru.

Teama de izolare pare a fi forța care pune în mișcare procesul spiralei tăcerii. A merge după turmă este postura mai fericită, dar, dacă nu reușești pentru că nu împărtășești sub nici o formă convingerile unanime, mai ai, totuși, o a doua opțiune, aceea de a păstra tăcerea. Tăcerea, scria filosoful englez Thomas Hobbes în cartea sa *The Elements of Law*[6], publicată în 1650, poate fi interpretată ca semn al încuviințării, fiindcă este atât de ușor să spui nu atunci când nu ești de acord. El s-a înșelat, cu siguranță, în această privință, dar ceea ce face ca tăcerea să fie ademenitoare, și anume faptul că poate fi interpretată ca încuviințare, reiese, totuși, din textul lui Hobbes.

Testarea fenomenului

Dacă un proces precum spirala tăcerii apare ca ipoteză, atunci există două posibilități pentru a-i testa valabilitatea. Dacă există într-adevăr un asemenea fenomen, dacă acesta este felul în care se impun sau dispar convingerile, atunci ar fi trebuit să fie deja remarcat de mulți autori din secolele trecute. Este extrem de improbabil ca un asemenea proces să fi scăpat finilor observatori care au scris despre oameni și lume ca filosofi, juriști sau istorici. De aceea, atunci când am început cercetarea mea în trecut, mi s-a părut un semn foarte încurajator faptul că am găsit în *Istoria Revoluției Franceze*, publicată în 1856 de Alexis de Tocqueville, o descriere precisă a dinamicii spiralei tăcerii. Tocqueville

zugrăvea acolo decăderea bisericii franceze la mijlocul secolului al XVIII-lea și modul cum disprețul față de religie a devenit în acea vreme printre francezi un fenomen general și dominant. O cauză esențială ar fi fost, după autor, tăcerea bisericii franceze: „Oamenii care mai țineau încă la vechea credință se temeau că sunt singurii care i-au rămas fideli și, pentru că se temeau mai mult de izolare decât de eroare, s-au asociat masei, fără a gândi la fel ca aceasta. Ceea ce era doar opinia unei părți a națiunii părea să fie astfel opinia tuturor și, tocmai de aceea, a devenit irezistibilă pentru cei care i-au dat această aparență înșelătoare."[7]

Căutând în urmă, am găsit răspândite pretutindeni observații și remarce impresionante în legătură cu teoria lui Tocqueville. La Jean-Jacques Rousseau și David Hume, la John Locke, la Martin Luther, la Machiavelli, la Jan Hus și, în cele din urmă, chiar și la antici. Nu era vorba niciodată de capitole principale, ci mai curând de notițe marginale; era un fel de a căuta acul în carul cu fân. Dar realitatea spiralei tăcerii devenea din ce în ce mai evidentă.

A doua posibilitate de a testa realitatea unei ipoteze constă în cercetarea empirică. Dacă un fenomen precum spirala tăcerii există, atunci el trebuie să poată fi și măsurat. În orice caz, astăzi, cu ajutorul chestionarelor pentru eșantioane reprezentative concepute în ultimii aproximativ 50 de ani, fenomenele social-psihologice nu ar trebui să mai scape observației. Următorul capitol descrie ce fel de instrumente au fost concepute pentru a scoate la lumină procesul spiralei tăcerii.

II. Testarea cu ajutorul instrumentelor demoscopice

„Instrumente" reprezintă un termen care sună, poate, destul de ciudat; duce cu gândul la niște aparate minuscule sau, dimpotrivă, la construcții mamut de tipul oglinzilor solare. Dar întrebările care apar în chestionare sau în interviuri reprezintă, deseori, instrumente de observație. Reacțiile eșantionului reprezentativ la aceste întrebări indică existența unor motive și comportamente, implicit și acel fenomen pe care ar trebui să se bazeze un proces precum spirala tăcerii.

Prin intermediul ipotezei spiralei tăcerii se afirmă că oamenii îi observă pe cei din jur, urmăresc cu atenție modul de gândire al majorității semenilor lor și caută să perceapă care sunt tendințele, ce opinii încep să domine, ce se va impune. Se poate dovedi acest lucru?

„De unde să știu eu?"

Începând din ianuarie 1971, cu ajutorul chestionarelor Allensbach, am încercat să înțeleg fenomenul spiralei tăcerii. Primul chestionar de întrebări cuprinde trei întrebări și sună astfel:

O întrebare despre RDG: Dacă vi s-ar cere să decideți, Republica Federală Germania ar trebui sau nu să recunoască RDG-ului statutul de al doilea stat german?

Făcând acum abstracţie de părerea dumneavoastră personală, ce credeţi: majoritatea oamenilor din RFG sunt pentru sau împotriva recunoaşterii RDG?
Ce credeţi că o să se întâmple peste un an: vor fi mai mulţi sau mai puţini oameni decât astăzi pentru recunoaşterea RDG ca al doilea stat german?

„Făcând abstracţie de părerea dumneavoastră personală, ce credeţi, cei mai mulţi oameni sunt pentru sau împotriva..." – „Ce credeţi că o să se întâmple peste un an..." S-ar fi putut foarte bine ca majoritatea chestionaţilor să răspundă: „De unde să ştiu ce gândesc majoritatea oamenilor despre cum o să fie în continuare? Doar nu sunt profet!" Dar oamenii nu răspund aşa la acest tip de întrebări. Ca şi cum ar fi lucrul cel mai firesc, 80–90% dintr-un eşantion reprezentativ al populaţiei peste 16 ani nu ezită să facă o estimare în ceea ce priveşte opinia celor din jur (*Tabelul 1*).

Tabelul 1 – *Observaţii despre climatul opiniilor*

Cei mai mulţi oameni nu ezită să estimeze de care parte se află majoritatea populaţiei într-o problemă controversată.
Dintre cele circa 50 de teste efectuate pe baza unor anchete reprezentative în rândul populaţiei, cu 1.000 sau 2.000 de interviuri luate între 1971 şi 1979, tabelul prezintă pentru ilustrare 12 exemple. Textul întrebării pentru prima temă suna astfel: „Făcând acum abstracţie de părerea dumneavoastră personală, ce credeţi: cei mai mulţi oameni din RFG sunt pentru sau împotriva recunoaşterii RDG?" Textul era formulat în mod analog pentru celelalte teme.

Temele pentru care a fost solicitată în interviu o estimare despre „ce gândesc majoritatea oamenilor despre aceasta":	Procentajul subiecţilor care au făcut o estimare %
Recunoaşterea RDG (ianuarie 1971)	86
Trebuie făcut ceva împotriva consumului de haşiş şi a LSD? (ianuarie 1971)	95
Sunteţi pentru legi mai aspre în favoarea menţinerii purităţii aerului şi a apei? (martie 1971)	75
Întreruperea sarcinii? (aprilie 1972)	83
Pentru sau împotriva pedepsei cu moartea? (iunie 1972)	90
Mai multă influenţă politică pentru Franz Josef Strauss? (octombrie/noiembrie 1972)	80
Pentru sau împotriva hrănirii silite a deţinuţilor? (februarie 1975)	84
Poate fi angajat ca judecător un membru DKP*? (aprilie 1976)	82
Vă place CDU/CSU? (august 1976)	62
Vă place SPD? (august 1976)	65
Pentru sau împotriva construirii de noi centrale atomoelectrice? (septembrie 1977)	85
Fumatul în prezenţa nefumătorilor (martie 1979)	88
Media estimărilor concrete pentru 55 de domenii	82

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2068, 2069, 2081, 2083, 2087, 3011, 3028, 3032/II, 3032/I, 3047, 3065

* Deutsche Kommunistische Partei (Partidul Comunist German) (n. tr.).

Opiniile despre viitor sunt ceva mai nesigure. Dar nici o întrebare de acest gen nu rămâne fără răspuns. În ianuarie 1971, mai bine de trei cincimi au făcut o apreciere în legătură cu modul cum vor evolua opiniile, iar aşteptările au fost foarte clare, 45% fiind de părere că vor exista mai mulţi şi doar 16% că vor exista mai puţini oameni care să susţină recunoaşterea RDG ca al doilea stat german (*Tabelul 2*). Rezultatul amintea de observaţia din 1965. Întrebarea: „ Cine credeti că va câştiga alegerile?" nu primise din partea marii majorităţi răspunsul „De unde să ştiu eu?", chiar dacă acesta ar fi fost un răspuns foarte raţional, având în vedere cifrele demoscopice care indicau lună de lună o cursă umăr la umăr. Nu, atunci aşteptările prinseseră contururi tot mai clare, şi nu fără efect, după cum a arătat în final balansul din ultimul minut. Dacă observaţiile din 1965 se transferau asupra situaţiei din anul 1971, era de aşteptat o spirală a tăcerii în favoarea recunoaşterii RDG.

Tabelul 2 – *Aşteptările ca expresie a climatului opiniilor*

Testarea disponibilităţii de exprimare în legătură cu evoluţiile viitoare ale opiniilor, exemplificată prin întrebarea despre recunoaşterea RDG din ianuarie 1971.

Întrebare: „Ce părere aveţi, ce o să se întâmple în continuare, cum vor fi opiniile peste un an: vor fi atunci mai mulţi sau mai puţini oameni decât astăzi pentru recunoaşterea RDG drept al doilea stat german?"

	Populaţia peste 16 ani %
Într-un an vor fi mai mulţi pentru recunoaşterea RDG	45
Mai mulţi vor fi împotrivă	16
Nu ştiu	39
	100
	n = 1979

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 2068

Este descoperită o nouă competență umană: perceperea climatului opiniei

Dar să rămânem mai întâi la investigațiile preliminare care au rolul de a arăta în ce măsură se poate susține empiric ipoteza tăcerii. După prima tentativă din ianuarie 1971 au urmat numeroase serii asemănătoare de întrebări și s-a confirmat mereu că populația părea să perceapă ceva din opinia majorității și a minorității, din distribuția frecvenței opiniilor pro și contra, exact ca în 1965, indiferent dacă rezultatele sondajelor erau publicate (*Tabelul 3*).

În anul electoral 1976 au fost comparate sistematic cele două întrebări cu care, începând din 1965 și 1971, a fost măsurată percepția forțelor de câmp ale opiniilor: „Cine câștigă alegerile?" – „Ce gândesc cei mai mulți oameni?" Ambele instrumente indicau același lucru; dar întrebarea „Celor mai mulți oameni le place CDU/CSU, sau nu credeți lucrul acesta?" s-a dovedit *un instrument de măsură mai sensibil*. Oscilațiile în aprecierea forței partidelor mergeau paralel cu alte măsurători, dar erau evident mai mari (*Figura 3*).

Dacă observăm variațiile uimitoare cu care populația apreciază climatul opiniilor despre partide, vom simți imperios nevoia să știm dacă populația face observații corecte. Urmărirea sistematică a acestei probleme începe în decembrie 1974. Intențiile de vot ale populației, destul de constante, după regula ierarhiei stabilităților, au arătat în perioada de observare de 15 luni doar tendințe ușoare, dar de durată. Sondajele au măsurat doar 6% între cea mai mare și cea mai mică valoare a intențiilor de vot pentru CDU/CSU și 4%, pentru SPD. În climatul opiniilor, așa cum a fost el perceput de populație, au avut loc în același interval reorientări majore. S-au conturat schimbări de până la 24%, dar nu arbitrare; ele au fost declanșate în mod clar de reorientarea câtorva procente din electorat (*Figurile 4, 5*). Enigma pe care încercam s-o dezlegăm era următoarea: cum percepuse întreaga populație aceste ușoare creșteri și descreșteri ale intențiilor de vot? Observațiile au fost continuate. Observațiile pe landuri – de exemplu, pentru Saxonia Inferioară sau Renania-Palatinat – au completat atlasul tendințelor (*Figura 6*). Institutul englez Gallup s-a declarat dispus să testeze și în ceea ce privește populația engleză capacitatea de percepere a climatului opiniei. Intențiile de vot din Anglia nu par să fie atât de stabile ca în RFG, dar și englezii par capabili să perceapă climatul (*Figura 7*).

Tabelul 3 – *Așteptările în legătură cu climatul opiniilor de mâine*

Care tabără devine mai puternică, care tabără devine mai slabă?
Cei mai mulți oameni nu ezită să facă o estimare în ceea ce privește tabăra care va deveni mai puternică într-o anumită problemă controversată.
Din circa 25 de teste efectuate pe baza a 1.000 sau 2.000 de interviuri cu eșantioane reprezentative realizate între 1971 și 1979, tabelul cuprinde 6 exemple. Textul întrebării suna în felul următor: „Ce credeți, ce se va întâmpla în continuare, care vor fi părerile peste un an: vor fi mai mulți sau mai puțini oameni decât astăzi pentru...?"

Temele pentru care a fost solicitată o estimare în ceea ce privește felul în care vor evolua în continuare opiniile:	Procentajul de subiecți care au făcut o estimare în ceea ce privește modul cum vor evolua opiniile în viitorul apropiat (un an) %
Recunoașterea RDG? (ianuarie 1971)	61
Pentru sau împotriva societății orientate către performanță? (august 1972)	68
Conviețuirea unei perechi de tineri necăsătoriți? (februarie 1973)	79
Mai multă influență politică pentru Franz Josef Strauss? (martie/aprilie 1975)	72
Pentru sau împotriva pedepsei cu moartea? (iulie/august 1977)	87
Construcția de noi centrale atomoelectrice? (martie 1979)	81
Media răspunsurilor concrete în ceea ce privește felul cum vor evolua în continuare opiniile pentru 27 de domenii	75

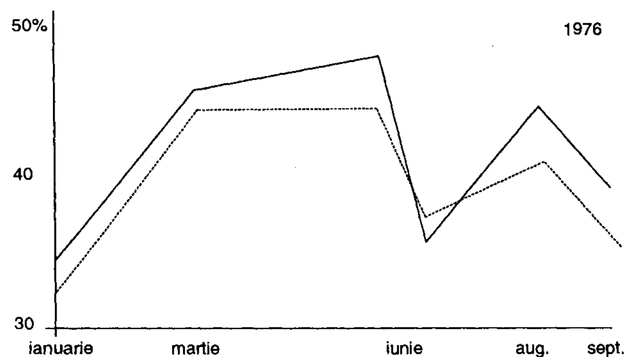
Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2068, 2084, 2090, 3013, 3046, 3065

Pe câte teme se întinde această capacitate de percepere a climatului? Trebuie să presupunem că sute de teme sunt implicate [...] încontinuu în procesul de observație. Începând cu martie 1971, dispunem de date pentru a compara atitudinea populației față de pedeapsa cu moartea și părerile despre climatul opiniilor. În această privință, între 1972 și 1975 măsurătorile lipsesc, datorită unor comenzi de cercetare mai presante. Dar ceea ce reiese din șase măsurători efectuate între 1971 și 1979 confirmă modul de percepere a climatului în care se oglindesc cu fidelitate modificări reale de opinie (*Figurile 8, 9*).

Uneori, percepția este deformată și, pentru că ea funcționează în general foarte bine, fiecare caz în care are loc o deformare este foarte interesant. În aceste cazuri, trebuie să fie deformate cumva acele semnale pe care se bazează percepția climatului. Dar, atâta vreme cât cunoaștem atât de puține despre aceste semnale, nici deformările nu sunt ușor de explicat. Acestei probleme îi este dedicat un întreg capitol, mai jos.[11]

Figura 3 – *Cine câștigă alegerile?*

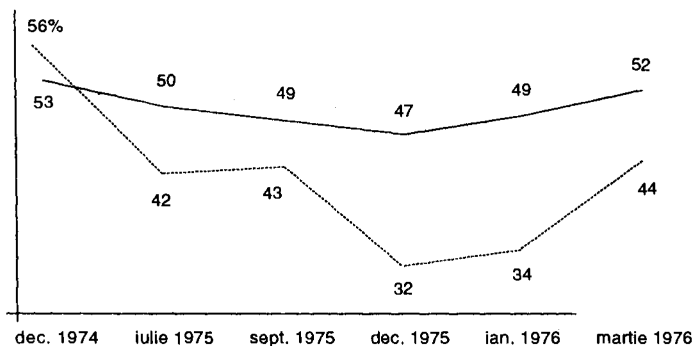
O întrebare folosită de zeci de ani în cercetarea alegerilor pentru a măsura climatul opiniilor. Un alt indicator al climatului opiniilor: „Celor mai mulți le place CDU/CSU?" măsoară același lucru, dar cu mai multă finețe, cu oscilații mai puternice.
Indicatorul 1: Următoarele alegeri pentru Bundestag le câștigă CDU/CSU ------
Indicatorul 2: Celor mai mulți le place CDU/CSU ——

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3023, 3025, 3030, 3031, 3032, 3035

Figura 4 – *Oscilațiile reduse ale numărului adepților unui partid sunt percepute ca o schimbare a climatului opiniilor de către un număr de oameni mult mai mare*

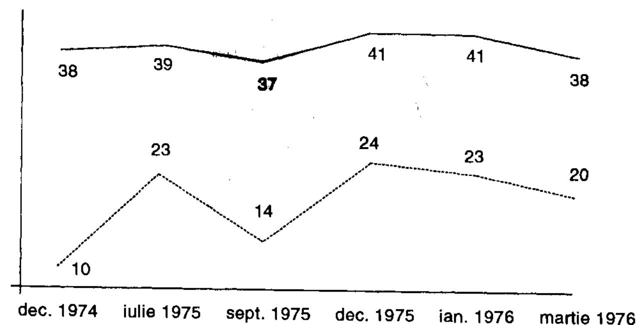
Intenția de vot: CDU/CSU ——
Perceperea climatului: „Cred că CDU/CSU e pe placul majorității" ------

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3010, 3017, 3019, 3022, 3023, 3025

Figura 5 – *Evidențierea climatului opiniilor*

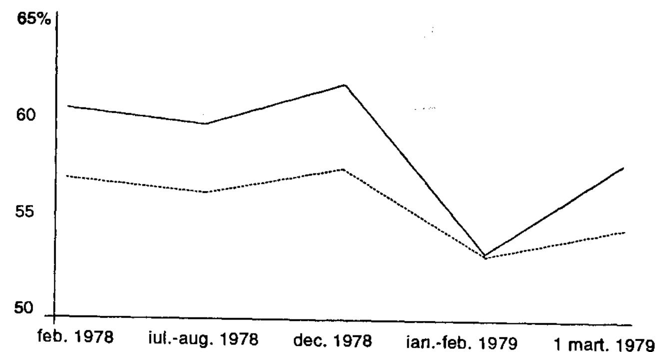
Întrebări tradiționale despre intenția de vot nu arată câtă neliniște se acumulează cu adevărat
Exemplu: SPD 1974-1976
Intenția de vot: SPD ——
Perceperea climatului: „Cred că SPD e pe placul majorității" ------

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3010, 3017, 3019, 3022, 3023, 3025

Figura 6 – *Schimbare de climat înainte de alegerile pentru parlamentul din Renania-Palatinat*

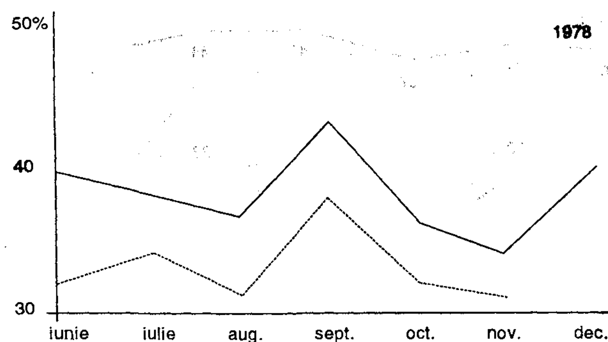
Intenție de vot pentru CDU ------
Perceperea climatului: „Cred că CDU este pe placul celor mai mulți oameni din Renania-Palatinat" ——

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3114, 3141, 3153/I, 3156, 3158

Figura 7 – *Capacitatea cvasistatistică de a percepe climatul opiniilor și în Anglia*

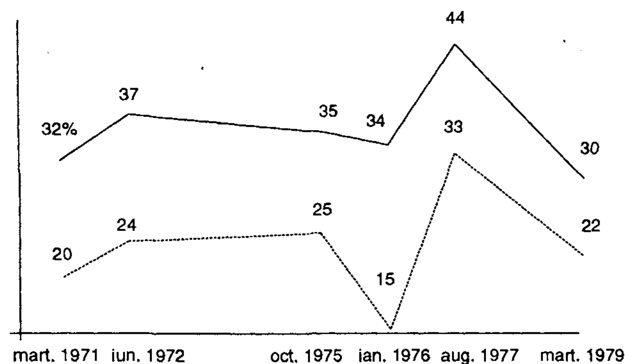
Întrebări:
„Dacă mâine ar fi alegeri parlamentare, ce partid ați susține?"
„Indiferent de convingerile personale, credeți că membrii Partidului Conservator le sunt simpatici celor mai mulți britanici sau nu?"
I-aș susține pe conservatori ——
Cei mai mulți oameni îi preferă pe conservatori ·······

Sursa: Gallup Political Index

Figura 8 – *Opiniile și climatul opiniilor*

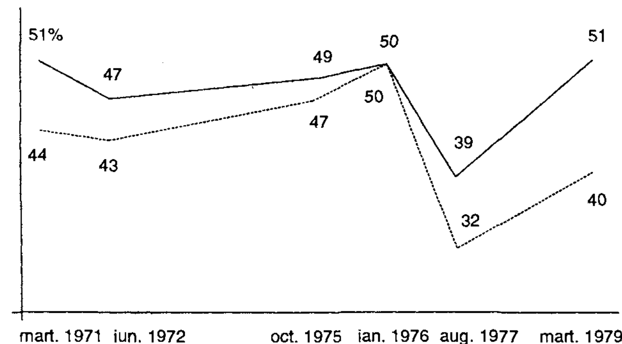
De unde știe colectivitatea că numărul persoanelor care împărtășesc o opinie crește sau scade?
Opinie: „Eu sunt pentru pedeapsa cu moartea" ——
Climatul opiniilor: „Cei mai mulți sunt pentru pedeapsa cu moartea" ·······

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2069, 2083, 3020, 3023, 3046, 3065

Figura 9 – *Proba contrară: percepția cvasistatistică a creșterii și a scăderii numărului de adversari ai pedepsei cu moartea*

Opinie: „Eu sunt împotriva pedepsei cu moartea" ——
Climatul opiniilor: „Cei mai mulți sunt împotriva pedepsei cu moartea" ·······

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2069, 2083, 3020, 3023, 3046, 3065

„Testul călătoriei cu trenul"

Totuși, îndrăznim să afirmăm că am găsit o sursă a deformării pe care am observat-o încă din 1965. Taberele erau, în ceea ce privește intenția de vot, la fel de puternice și, totuși, creștea permanent puterea uneia dintre ele, lucru constatat prin întrebarea referitoare la climat: „Cine câștigă alegerile?" Conform ipotezei spiralei tăcerii, acest lucru se explică prin disponibilitatea diferită de a se exprima în public – acolo unde oricine poate vedea semnalele – manifestată de cele două tabere. După ce am verificat că oamenii urmăresc într-adevăr opiniile celor din jur, astfel încât să se poată adapta comportamental la puterea sau slăbiciunea diverselor tabere, aceasta este cea de-a doua presupunere care trebuie cercetată empiric.

În ianuarie 1972 apare pentru prima oară într-un interviu Allensbach o întrebare aparte, care oricum nu mai fusese formulată niciodată astfel. Era vorba despre o întrebare referitoare la educația copiilor, cuprinsă într-un interviu cu femei casnice. Operatorul arăta o ilustrație în care era prezentat un dialog între două femei: „Aici două mame discută

dacă e bine să bați un copil foarte prost crescut. Cu care dintre ele ați fi de acord, cu cea de sus sau cu cea de jos?" (*Figura 10*)

Una dintre cele două femei prezentate în desen declară: „Este fundamental greșit să lovești un copil; orice copil poate fi educat și fără bătaie."

În ianuarie 1972, 40% dintr-un eșantion reprezentativ de casnice au fost de acord cu această variantă.

Cealaltă femeie spune: „Bătaia face parte din educație, nu i-a stricat nici unui copil." 47% dintre casnice au îmbrățișat această părere, 13% au rămas nehotărâte.

Urma întrebarea-test: „Presupunând că urmează să faceți o călătorie de cinci ore cu trenul, iar în compartimentul dumneavoastră este o femeie care spune că..." Aici, textul întrebării se despărțea. Femeile

Figura 10 – *Testul disponibilității de exprimare și al tendinței de a tăcea aplicat în cazul unei probleme de educație controversate*

Ilustrație ce slujește la identificarea celor două tabere în interviuri demoscopice

care declaraseră că bătăile sunt fundamental greșite erau întrebate: „...*și* bătăile fac parte din educație...", în timp ce la grupa de femei care încuviințau bătaia scria: „...bătăile sunt *fundamental* greșite...".

Casnicele erau, deci, confruntate cu o parteneră de călătorie care avea o părere în opoziție cu a lor. În mod unitar, finalul întrebării era: „...ați sta de vorbă cu plăcere cu această femeie pentru a cunoaște mai îndeaproape punctul ei de vedere sau nu credeți că ar merita?"

Acest „test al călătoriei cu trenul" s-a repetat de atunci pe teme variate; o dată a fost prezentată o discuție despre CDU sau despre SPD, altă dată, una despre segregarea rasială din Africa de Sud sau despre cuplurile tinere necăsătorite, despre centralele nucleare, despre muncitorii străini, despre legalizarea avorturilor, despre pericolul drogurilor și despre activiștii radicali în funcțiile publice.

Ipoteza care urma să fie verificată era următoarea: într-o controversă, diversele tabere sunt dispuse în mod diferit să se implice public și vizibil pentru convingerile lor. Tabăra care manifestă mai multă disponibilitate de a comunica pare mai puternică și-i influențează prin aceasta pe alții, făcându-i să se asocieze grupurilor vizibil mai puternice sau aflate în creștere. În cazuri izolate se poate observa acest fenomen, dar cum poate fi măsurat un asemenea proces în așa fel încât să fie îndeplinite cerințele științifice de repetabilitate, verificabilitate și independență față de impresiile subiective ale unui observator? Trebuie încercată simularea realității, și anume în niște condiții care permit măsurarea; de exemplu, trebuie să se simuleze realitatea într-un interviu demoscopic care se desfășoară unitar; întrebările sunt puse într-o ordine prestabilită, sunt citite în forma prestabilită; la eșantioane de 500, 1.000 sau 2.000 de subiecți lucrează sute de operatori, astfel că nici unul nu poate influența hotărâtor rezultatul. Dar ce palidă este totuși situația prezentată într-un asemenea interviu, ce diferență față de viață, față de experiența și trăirile din realitate!

Simularea spațiului public

Prima sarcină a constat în a simula în interviul demoscopic spațiul public, pentru a stabili disponibilitatea latentă a subiectului pentru un anumit comportament în public. Căci, evident, și din acest tip de comportament oamenii trag concluzii despre forța sau slăbiciunea taberelor politice, nu doar din discuțiile din familie. Așa cum arată analizele

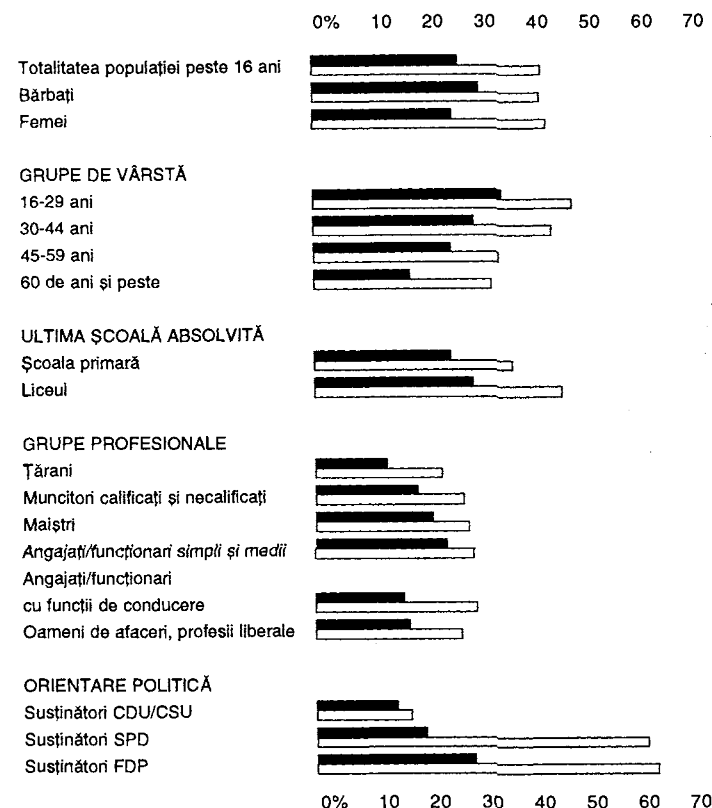
fenomenului de *„last minute swing“*, chiar şi cei care au puţini cunoscuţi, care sunt singuri, percep aceste semnale. Şi, dacă are loc o schimbare de climat pentru sau împotriva unui partid, a unei persoane sau *a unei anumite idei, atunci acest lucru este simţit întotdeauna, pretutindeni*, aproape simultan de către toate grupurile sociale, în toate grupele de vârstă, în toate cercurile profesionale (*Figurile 11-13*). Acest lucru este posibil doar dacă semnalele sunt deschise, adică publice. Comportamentul din familie, din cercul primar, poate fi la fel precum cel în public sau poate fi diferit, dar, pentru procesul spiralei tăcerii, lucrul acesta este de o importanţă secundară – ceea ce am învăţat de curând, când am încercat să reproducem în interviu o scenă în care subiectul trebuia să explice de ce avea tendinţa de a vorbi sau de a tăcea. Astfel, i-am spus că trebuie să-şi imagineze că ia parte la o vizită unde sunt prezenţi destul de mulţi oaspeţi care, în parte, îi sunt necunoscuţi. Discuţia ajunge la un subiect controversat – şi, aici, în textul întrebării urma referirea la tema respectivă. Subiectul ar participa cu plăcere la discuţie sau nu? Întrebarea nu a funcţionat, scena nu era suficient de publică, politeţea faţă de gazdă, faţă de oaspeţii care se exprimau în favoarea sau în defavoarea unei probleme a avut o contribuţie însemnată la reacţia subiecţilor. Apoi am încercat „testul călătoriei cu trenul“. Aceasta era o situaţie publică, asemănătoare cu aceea a „drumului public“, unde fiecare are acces şi sunt prezenţi oameni ale căror nume şi opinii nu sunt cunoscute. În acelaşi timp, însă, este vorba despre un spaţiu public restrâns, în care şi o persoană timidă poate interveni în discuţie, dacă doreşte. Dar ceea ce în spaţiul public autentic al unei străzi, al unei pieţe, al unei prăvălii sau al unei tribune ar reprezenta un comportament natural al subiecţilor s-ar mai manifesta oare şi în interviul desfăşurat între patru ochi, eventual şi în prezenţa familiei, sau impulsul dat de o situaţie care este doar imaginată ar fi prea slab?

Se confirmă a doua ipoteză: facţiunea sigură de victorie este dispusă să se exprime, cei care pierd tind să tacă

Când au fost prelucrate testele călătoriei cu trenul din anchetele anilor 1972, 1973 şi 1974, a rezultat că disponibilitatea diferitelor tabere de a se exprima şi tendinţa lor de a trece sub tăcere anumite teme puteau fi măsurate. Anul electoral 1972 oferea subiecte ideale pentru asemenea

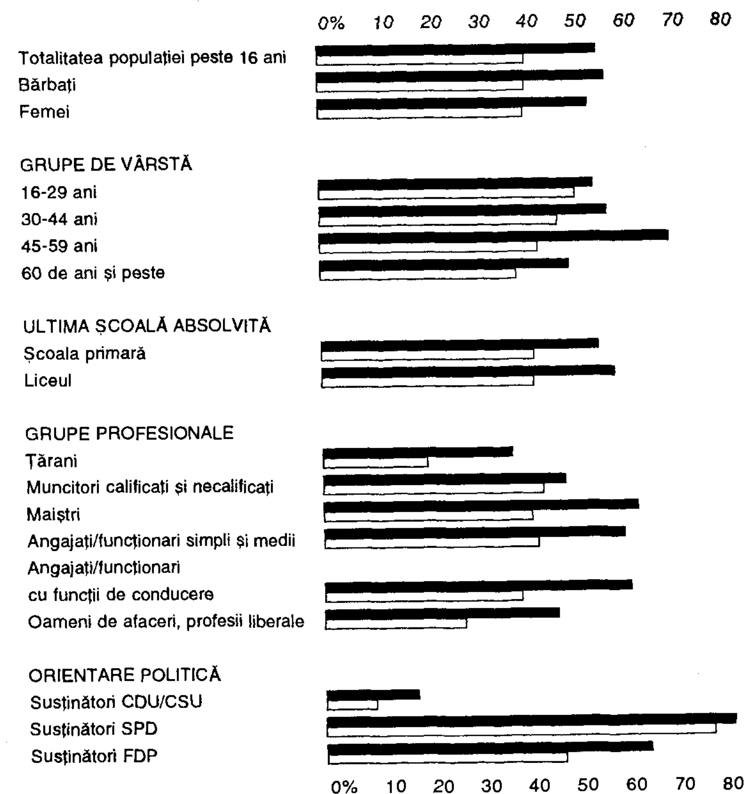
Figura 11 – *Schimbare de climat în toate grupele de populaţie: exprimarea caracterului public*

Exemplu: „RFG ar trebui să recunoască RDG ca stat“
Septembrie 1968 – septembrie 1970/ianuarie 1971
Înainte de schimbarea de climat: septembrie 1968
După schimbarea de climat: sept. 1970/ian. 1971

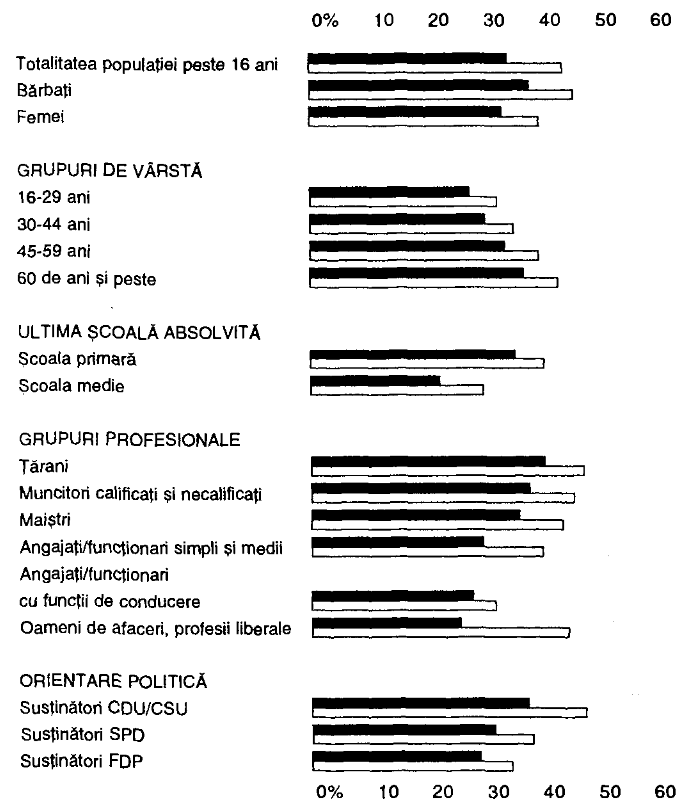
Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2044, 2065/2068A

Figura 12 – *Întreaga populație participă la schimbarea climatului opiniilor*

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2095, 3001

Figura 13 – *Schimbarea din climatul opiniilor se face simțită pretutindeni*

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3020/3023, 3046

teste. Entuziasmul pentru cancelarul federal Willy Brandt, laureat al Premiului Nobel pentru pace, ajunsese la un punct culminant; însă, în ceea ce privește noua politică a Estului, pe care o simboliza Brandt, părerile erau împărțite. Nici susținătorii, nici adversarii acestei politici nu trebuiau să fie deosebit de înzestrați pentru a vedea care tabără era mai puternică în manifestările sale publice. „Ce credeți, cei mai mulți oameni din RFG sunt pentru sau împotriva tratatelor cu Estul?" suna o întrebare din mai 1972. „Cei mai mulți sunt pentru" au răspuns 51%; „cei mai mulți sunt împotrivă", 8%; „aproximativ jumătate-jumătate", 27%; 14% au răspuns: „imposibil de spus".

În octombrie 1972, deja în timpul campaniei electorale, este organizată o anchetă în care este folosit testul călătoriei cu trenul: „Presupunând că urmează să faceți o călătorie cu trenul de cinci ore, iar cineva din compartimentul dumneavoastră începe să vorbească *în favoarea* (și, din două în două interviuri, *împotriva*) cancelarului federal Brandt, ați discuta cu plăcere cu această persoană, pentru a cunoaște mai îndeaproape punctul său de vedere, sau nu v-ar interesa acest lucru?" Susținătorii lui Brandt, în număr dublu față de adversarii săi, au răspuns în proporție de 50% „Aș discuta cu plăcere". Adversarii, în proporție de 35%. Pentru varianta „Nu m-ar interesa acest lucru" susținătorii au optat în proporție de 42%, iar adversarii, în proporție de 56% (*Tabelul 4*). Acest lucru însemna, deci, că susținătorii lui Brandt nu erau mai

Tabelul 4 – *Testul călătoriei cu trenul*

Disponibilitatea de a se exprima și tendința de a tăcea în legătură cu politica lui Brandt într-un „spațiu public restrâns" (octombrie 1972)

	Majoritatea: persoane care sunt de acord cu Brandt %	Minoritatea: persoane care nu sunt de acord cu Brandt %
Într-o călătorie cu trenul, aș discuta cu plăcere despre Brandt cu o persoană din compartiment	50	35
Nu m-ar interesa prea mult acest lucru	42	56
Nu sunt hotărât	8	9
	100	100
n =	1011	502

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2086/I+II

puternici decât adversarii lui doar numeric; această forță se multiplica și prin disponibilitatea lor mai mare de a se exprima și de a se arăta în public.

Și o insignă este un mod de exprimare

Termenii „a vorbi" și „a tăcea" trebuie înțeleși în acest context în sensul cel mai larg. A purta o insignă, a aplica un autocolant pe autoturism înseamnă a te exprima, a nu face acest lucru chiar și atunci când ai o convingere înseamnă a tăcea; a purta la vedere un ziar de o anumită orientare, cum ar fi *Frankfurter Rundschau*, înseamnă a vorbi, a-l pune în geantă sau a-l ascunde sub altă publicație (bineînțeles că nu este deloc ascuns, ci doar împăturit, ca din întâmplare) înseamnă a tăcea. A distribui fluturași înseamnă a vorbi, ca și a lipi afișe sau a le mânji și rupe; și a tăia cauciucurile mașinilor care poartă insignele partidului advers este un mod de exprimare. Un fel de a-și spune opinia era și atunci când, în anii '60, bărbații purtau părul lung până la umeri; în țările din blocul răsăritean, a purta blugi înseamnă tot un mod de a vorbi.

Chiar și fără călătoria cu trenul în anul electoral 1972 am fi obținut suficient de multe probe empirice că, într-o anumită controversă, una dintre părți este în mod vizibil activă public și vorbește, pe când cealaltă, deși nu mai puțin numeroasă – uneori, dimpotrivă –, tace. Când fostul vicepreședinte american Agnew s-a plâns de „majoritatea tăcută", expresia s-a încetățenit pe bună dreptate, pentru că a atras atenția asupra unei realități pe care mulți oameni o percepuseră și la care erau părtași chiar fără a fi pe deplin conștienți de ea, pentru că nu fusese încă exprimată.

O întrebare despre alegerile pentru Bundestag din 1972 a pus limpede în lumină faptul că taberele angajate în lupta electorală erau inegale în privința puterii lor de a se manifesta în public, deși, practic, ca număr de adepți nu se deosebeau. Întrebarea, pusă în decembrie 1972, suna astfel: „Diversele partide au avut afișe, insigne sau autocolante pentru autoturism. Care este impresia dumneavoastră: de la care dintre partide au putut fi văzute cel mai des asemenea autocolante, afișe sau insigne?" – „Mai mult de la SPD" au răspuns 53%, „Mai mult de la CDU/CSU", 9%. O a doua întrebare verifica acest lucru din altă perspectivă: „Succesul unui partid în alegeri depinde foarte mult și de

măsura în care adepții săi se implică în campanie. Care e părerea dumneavoastră: adepții cărui partid au arătat în această campanie cea mai mare implicare personală, cel mai mare idealism?" – 44% din eșantionul reprezentativ au răspuns „Susținătorii SPD", „Susținătorii CDU/CSU", 8%. Atunci, în iarna lui 1972, un susținător CDU care voia să-și manifeste opinia prin insigne sau autocolante ar fi încercat în zadar să găsească pe cineva să i se alăture, pentru că toți aceștia amuțiseră, contribuind astfel la sentimentul său de izolare și singurătate. Cu greu ne-am putea imagina o situație în care spirala tăcerii să se manifeste mai acut decât atunci.

La început, aceste probe, aceste încercări de a scoate la lumină climatul opiniilor au părut ciudate. Să porți o insignă, să pui un autocolant pe mașină – poate că acestea sunt mai mult o problemă de gust. Unii agreează așa ceva, alții nu. Nu s-ar putea foarte bine ca persoanele cu o mentalitate mai conservatoare să fie mai discrete? Sau să luăm testul călătoriei cu trenul: unii oameni discută cu plăcere într-o călătorie, alții nu. Poate fi luat testul călătoriei cu trenul într-adevăr drept indiciu că procesele în care individul este supus la o anumită presiune se desfășoară în interiorul unei spirale a tăcerii?

Avantajul de a avea de partea ta grupuri dispuse să se exprime

Sondajele noastre au demonstrat că, într-adevăr, independent de convingeri, *unii* vorbesc cu mai multă plăcere, pe când alții preferă să tacă. Lucrul acesta este valabil și pentru grupuri întregi de populație. Într-o circumstanță publică, chiar și într-un „spațiu public restrâns", bărbații sunt mai dispuși să participe la o discuție pe o temă controversată decât femeile, tinerii mai mult decât bătrânii, membrii straturilor sociale superioare mai mult decât cei din straturile modeste (*Tabelul 5*).

Această stare de fapt are consecințe evidente pentru vizibilitatea publică a punctelor de vedere. Fiecare facțiune care câștigă de partea sa mulți tineri sau persoane cu o educație superioară are de la început șanse mai mari de a părea capabilă să se impună. Dar aceasta este numai o față a medaliei. Se adaugă un al doilea factor care influențează disponibilitatea de a vorbi: concordanța între propriile convingeri și sentimentul că ai de partea ta tendința, spiritul timpului, acordul oamenilor mai moderni, mai raționali sau, pur și simplu, mai buni (*Tabelul 6*).

Tabelul 5 – *Disponibilitatea de a discuta la diferite grupuri de populație*

	Sunt gata să discute pe o temă controversată* %	Nu vor să discute %	Nehotărâți % %	n =
Totalitatea populației peste 16 ani	36	51	13 = 100	9.966
Bărbați	45	45	10 = 100	4.631
Femei	29	56	15 = 100	5.335
ULTIMA ȘCOALĂ ABSOLVITĂ				
Școala primară	32	54	14 = 100	7.517
Liceul	50	42	8 = 100	2.435
GRUPURI DE VÂRSTĂ				
16–29 ani	42	47	11 = 100	2.584
30–44 ani	39	50	11 = 100	2.830
45–59 ani	35	52	13 = 100	2.268
60 de ani și peste	27	56	17 = 100	2.264
GRUPURI PROFESIONALE				
Țărani	19	63	18 = 100	621
Muncitori calificați și necalificați	28	54	18 = 100	2.289
Maiștri	37	51	12 = 100	2.430
Angajați/funcționari simpli și medii	41	49	10 = 100	2.628
Angajați/funcționari cu funcții de conducere	47	44	9 = 100	1.051
Oameni de afaceri, profesii liberale	40	49	11 = 100	927
VENITUL LUNAR NET				
Sub 800 DM	26	56	18 = 100	1.448
800 – sub 1.000 DM	32	53	15 = 100	1.875
1.000 – sub 1.250 DM	35	52	13 = 100	2.789
1.250 – sub 2.000 DM	42	48	10 = 100	2.979
2.000 DM și mai mult	48	43	9 = 100	866
URBAN ȘI RURAL				
Sate	32	52	16 = 100	1.836
Orașe mici	37	52	11 = 100	3.164
Orașe medii	36	51	13 = 100	1.797
Orașe mari	38	49	13 = 100	3.160
ORIENTARE POLITICĂ				
Susținători CDU/CSU	34	55	11 = 100	3.041
Susținători SPD	43	47	10 = 100	4.162
Susținători FDP	48	44	8 = 100	538

* Într-o călătorie cu trenul, ar discuta cu plăcere cu un vecin de compartiment despre problema răspândirii socialismului în RFG, despre interzicerea DKP, despre cancelarul federal Brandt sau dacă cuplurile necăsătorite ar trebui să locuiască împreună (Allensbacher Archiv, interviurile 2084/2085/2086/I+II/2089/2090 – 1972/1973).

Tabelul 6 – *Disponibilitatea de a purta o discuție ca indicator pentru climatul social și conștiința de sine a grupurilor de populație*

O comparație între situațiile din anii 1972-1978 arată creșterea generală a disponibilității de a se exprima mai ales în ceea ce-i privește pe susținătorii CDU/CSU.

	Într-o călătorie cu trenul, ar discuta cu plăcere cu un vecin de compartiment		
	1972–1973 %	1975–1976 %	1977–1978 %
Totalitatea populației peste 16 ani	36	37	44
Bărbați	45	43	52
Femei	29	32	37
GRUPURI DE VÂRSTĂ			
16–29 ani	42	41	51
30–44 ani	39	41	49
45–59 ani	35	35	42
60 de ani și peste	27	30	33
ULTIMA ȘCOALĂ ABSOLVITĂ			
Școala primară	32	34	39
Liceul	50	46	53
GRUPURI PROFESIONALE			
Țărani	19	30	29
Muncitori calificați și necalificați	28	29	35
Maiștri	37	37	44
Angajați/funcționari simpli și medii	41	46	54
Angajați/funcționari cu funcții de conducere	47	46	54
Oameni de afaceri, profesii liberale	40	40	47
URBAN ȘI RURAL			
Sate (sub 2.000, 1977–1978: sub 5.000 de locuitori)	32	37	41
Orașe mici (200–sub 20.000; 1977–1978: 5.000 – sub 20.000 loc.)	37	36	46
Orașe medii	36	38	45
Orașe mari	38	37	44
ORIENTARE POLITICĂ			
Susținători CDU/CSU	34	38	44
Susținători SPD	43	40	47
Susținători FDP	48	38	49

Surse:

1972–1973: Allensbacher Archiv, interviurile 2084, 2085, 2086/I+II, 2089, 2090 (între august 1972 și februarie 1973). Temele de discuție din compartimentul de tren au fost: răspândirea socialismului; interzicerea DKP, cancelarul federal Brandt; conviețuirea persoanelor necăsătorite. Bază totală: 9.966 de interviuri.

1975–1976: Allensbacher Archiv, interviurile 3011-3013, 3020, 3031, 3033/I, 3035, 3037 (între februarie 1975 și decembrie 1976). Temele de discuție din compartimentul de tren au fost: hrănirea forțată a deținuților; pedeapsa cu moartea; mai multă influență politică pentru Franz Josef Strauss; părere bună despre conducerea de stat spaniolă; SPD; CDU/CSU este pe placul electoratului; conviețuirea persoanelor necăsătorite; fumatul în prezența nefumătorilor. Bază totală: 14.504 interviuri.

1977–1978: Allensbacher Archiv, interviurile 3046-3049, 3060 (între august și octombrie 1978). Temele de discuție din compartimentul de tren au fost: pedeapsa cu moartea; construcția de noi centrale nucleare; pedeapsa cu moartea pentru teroriști; simpatizanți ai teroriștilor; Europa unită fără Rusia și țările est-europene. Bază totală: 10.113 interviuri.

Dacă te simți în acord cu spiritul timpului, limba ți se dezleagă

În toamna lui 1972, susținătorii lui Willy Brandt erau mai dispuși decât adversarii cancelarului federal să ia parte în public la o discuție despre acesta, indiferent de vârstă, sex sau educație. „Testul căii ferate" și-a dovedit eficiența. Într-o serie de cercetări continuate și în anii următori, cu acest instrument s-a putut stabili care parte își spunea cuvântul și care păstra mai degrabă tăcerea într-o problemă controversată. 54% dintre adepții SPD voiau să ia parte la o discuție despre SPD și doar 44% dintre simpatizanții CDU/CSU ar fi luat parte cu plăcere la o conversație despre CDU (1974)[2]. După schimbarea din funcție a cancelarului federal, 44% dintre simpatizanții lui Helmut Schmidt voiau să discute despre el, dar numai 28% dintre adversarii săi ar fi purtat o asemenea discuție (1974)[3]. În legătură cu hrănirea forțată a deținuților aflați în greva foamei, 46% dintre adepții și 33% dintre adversarii acestei măsuri și-ar fi exprimat opiniile pe această temă (1975)[4].

Schimbarea tendințelor ca șansă pentru cercetare

Am ajuns în momentul schimbării tendințelor, așa cum a fost în Germania punctul de cotitură în atitudinile politice. Până acum nu s-a putut da vreo explicație pentru disponibilitatea de a se exprima a simpatizanților formațiunilor și liderilor politici de stânga; putea fi vorba despre climatul opiniilor, care le era favorabil, însă putea fi vorba și despre o disponibilitate de a discuta mai degrabă plasată în stânga spectrului politic.

Două observații din această perioadă au contrazis cea de-a doua supoziție. În primul rând, între 1974 și 1976, adică în faza așa-numitei

Tabelul 7 – *În fiecare grup de populație, susținătorii opiniei dominante sunt mai dispuși să vorbească decât persoanele din tabăra minoritară*

Exemplu: Adepți și adversari ai politicii cancelarului federal Brandt din 1972

	Într-o călătorie cu trenul ar discuta cu plăcere cu un vecin de compartiment	
	Reprezentanți ai opiniei dominante: Susținători ai lui Brandt %	Reprezentanți ai minorității: Adversari ai lui Brandt %
Total	49	35
Bărbați	57	44
Femei	42	27
GRUPURI DE VÂRSTĂ		
16–29 ani	53	43
30–44 ani	47	37
45–59 ani	55	30
60 de ani și peste	42	34
ULTIMA ȘCOALĂ ABSOLVITĂ		
Școala primară	45	29
Liceul	61	51
GRUPURI PROFESIONALE		
Țărani	39	13
Muncitori calificați și necalificați	40	24
Maiștri	45	30
Angajați/funcționari simpli și medii	57	43
Angajați/funcționari cu funcții de conducere	62	47
Oameni de afaceri, profesii liberale	55	49
URBAN ȘI RURAL		
Sate (sub 5.000 loc)	46	28
Orașe mici (5.000–20.000 loc.)	46	42
Orașe medii (20.000–sub 100.000 loc.)	48	40
Orașe mari (100.000 loc. și peste)	54	36
Orientare politică		
Susținători CDU/CSU	46	36
Susținători SPD	52	35

Exemplu de citire a tabelului: într-o călătorie cu trenul, bărbații care sunt de acord cu politica lui Brandt (susținătorii lui Brandt) ar discuta cu plăcere despre Brandt, în proporție de 57%, cu un vecin de compartiment.

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2086 I+II, octombrie 1972. Baza totală a susținătorilor lui Brandt: 1011, baza totală a adversarilor lui Brandt: 502.

„schimbări a tendințelor", a scăzut sensibil tendința adepților SPD de a discuta despre partidul lor: de la 54%, în 1974, la 48%, în 1976. În același timp însă, situația generală nu se remarca prin nimic deosebit. Ce sărea în ochi era faptul că subiecții testului călătoriei cu trenul deveniseră brusc sensibili la atitudinea față de SPD – în funcție de situație, pozitivă sau negativă – simulată de vecinul de compartiment care juca rolul de operator. În 1974, adepții SPD erau încă dispuși să participe la discuție fără să se lase deloc influențați de opiniile vecinului de compartiment: în proporție de 56% dacă SPD era lăudat, 52%, în cazul în care era criticat. În 1976, 60% dintre susținătorii SPD s-au declarat interesați să participe la o discuție cu o persoană care le împărtășea opiniile; dacă însă celălalt aducea argumente împotriva SPD, disponibilitatea de a discuta scădea la 32%. În ceea ce îi privește pe simpatizanții CDU/CSU, situația se prezenta exact invers. În 1974 se manifesta o mare sensibilitate și o disponibilitate foarte variată de a participa la discuție, în funcție de situație, dacă tovarășul de călătorie avea o atitudine favorabilă față de CDU sau, dimpotrivă, nefavorabilă; în schimb, în 1976 nu apare nici o diferențiere[5].

După experiențele din 1972 și 1973, intenționam să renunțăm deja la a-l mai prezenta în testul călătoriei cu trenul pe purtătorul de cuvânt o dată ca adversar și o dată ca adept al anumitor idei, orientări sau persoane, pentru a compara felul în care acest lucru influențează disponibilitatea interlocutorilor de a se exprima sau tendința lor de a tăcea. Rezultatele nu au arătat atunci vreo diferență semnificativă. Abia prin 1975–1976, am constatat că ar fi fost cu totul prematur să renunțăm la această variantă din test. Doar acolo unde, după cum am descris și înainte, un proces de spirală a tăcerii a ajuns practic la final și o facțiune ocupă întreaga scenă publică, iar cealaltă este complet înăbușită, numai când tendința de a vorbi sau a tăcea s-a stabilizat, oamenii sunt dispuși să participe sau nu la o discuție, indiferent de atitudinea prietenoasă sau ostilă exprimată într-o anumită situație. Dar, pe lângă astfel de situații lipsite de echivoc, există controversa deschisă, există dispute fără un rezultat decis, poate că acest conflict nici măcar nu este încă numit, ci este doar latent. În toate aceste cazuri, lucru demonstrat de cercetările ulterioare, capacitatea de a reacționa la subiectul discuției din tren poate fi considerabilă și foarte revelatoare.

Se infirmă ipoteza că adepţii stângii reacţionează mai puţin la climatul opiniilor

A doua descoperire care a infirmat ipoteza că populaţia orientată politic spre stânga ar avea o disponibilitate sensibil mai mare de a vorbi a fost făcută atunci când ne ocupam de un fenomen care, timp de decenii, suscitase atenţia cercetătorilor fenomenului electoral, în mod asemănător cu efectul de raliere, fapt descoperit prin întrebarea: „Cine credeţi că va câştiga alegerile?“ Dacă, pe de o parte, se putea recunoaşte tendinţa ca o parte dintre alegători să îşi schimbe orientarea în direcţia candidatului favorit, exista, pe de altă parte, tendinţa ca, după alegeri, numărul celor care afirmă că au ales partidul câştigător să fie mai mare decât cel al voturilor propriu-zise primite de acesta. Acest lucru ar putea fi interpretat, ca şi efectul de raliere, drept o încercare a anumitor oameni de a fi de partea învingătorului, deşi votaseră altfel.

Am consultat arhiva Allensbach pentru a verifica acest lucru, începând din 1949, când au avut loc primele alegeri pentru parlamentul federal. Nu am putut găsi confirmarea unei reguli simple, conform căreia după toate alegerile ar exista mai mulţi oameni care afirmă că au ales partidul câştigător decât voturile exprimate în fapt pentru acesta. De cele mai multe ori, informaţiile despre partidul ales coincideau cu rezultatul real al alegerilor (*Figurile 14, 15*); o dată, în 1965, pentru cele două mari partide, atât pentru cel învins, SPD, cât şi pentru cel învingător, CDU/CSU, numărul celor care au declarat că au ales aceste partide a fost mai mic decât acela al voturilor din urne; în 1969 şi 1972, numărul presupuşilor alegători ai SDP a depăşit cu mult procentajul real. La o observaţie atentă însă, posibilă cu ajutorul aşa-numitei anchete panel, în care aceleaşi persoane sunt chestionate în mod repetat, apăreau două ciudăţenii. Prima: dacă oamenii îşi corectau în interviu modul cum votaseră, numind un alt partid decât imediat înainte sau după alegeri, atunci nu o făceau întotdeauna în favoarea partidului câştigător, ci cu preponderenţă în direcţia majorităţii din grupul căruia îi aparţineau; de exemplu, în cazul alegătorilor mai tineri, în favoarea SPD, în cazul celor mai în vârstă, în favoarea CDU/CSU, în cazul muncitorilor, în favoarea SPD, iar în cazul întreprinzătorilor, în favoarea CDU. Acest lucru arăta în mai mică măsură tendinţa de a fi de partea câştigătorului cât încercarea de a nu te izola în propriul mediu. Ţinând cont de

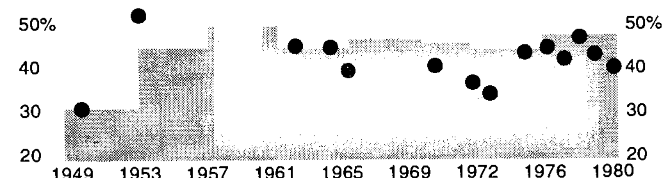
Figura 14 – *Măsurarea climatului opiniilor*

Se înregistrează o valoare ridicată pentru un partid atunci când numărul celor care afirmă că au ales un partid este mai mare decât acela al voturilor pe care partidul le-a primit în mod real. O valoare scăzută se înregistrează atunci când datele declarate de electorat se află sub nivelul rezultatului real al alegerilor. Exemplul CDU/CSU: la sfârşitul erei Adenauer se înregistrează valori declarate aflate sub nivelul real al procentajelor obţinute de coaliţie

Suprafaţa haşurată indică numărul de voturi pentru CDU/CSU în 9 scrutine consecutive pentru alegerea parlamentului federal

● Procentajul celor care după alegeri au declarat că la ultimul scrutin pentru alegerea parlamentului federal au votat CDU/CSU

Explicaţie: Teoretic, punctele negre ar trebui să se afle exact la partea superioară a suprafeţelor haşurate. Punctele aflate deasupra indică exagerarea, iar cele aflate dedesubt indică trecerea sub tăcere a voturilor pentru CDU/CSU.

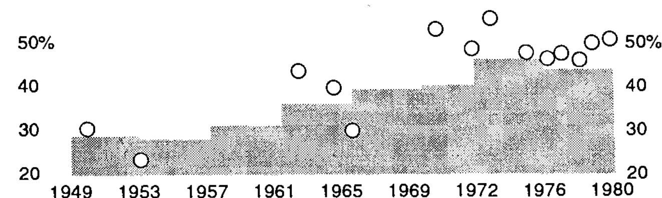
Sursa: *Statistische Jahrbücher für die Bundesrepublik Deutschland.* Datele sondajelor: Allensbacher Archiv

Figura 15 – *Măsurarea climatului opiniilor*

Creşterea SPD din anii '60 şi '70 se manifestă prin tendinţa aproape permanentă de a exagera afirmaţiile că la ultimele alegeri pentru parlamentul federal s-a votat SPD.

Suprafaţa haşurată indică procentajul de voturi acordate SPD în nouă scrutine succesive pentru parlamentul federal.

○ Procentajul celor care după alegeri au declarat că au votat cu SPD la ultimul scrutin pentru parlamentul federal.

Sursa: *Statistische Jahrbücher für die Bundesrepublik Deutschland.* Datele sondajelor: Allensbacher Archiv

faptul că cele mai multe grupuri de populație se deciseseră în 1972 în majoritate pentru SPD, balanța rezultatelor interviurilor postelectorele s-a înclinat net în favoarea Partidului Social-Democrat.

Un nou procedeu de măsurare a climatului opiniilor

A doua ciudățenie, așa-numitul *overclaiming*, supraestimarea declarațiilor cu privire voturile cu SPD, nu a rămas constantă în perioada de după alegerile pentru parlamentul federal, lucru valabil, de altfel, și pentru deficitul de imagine al CDU/CSU. Ambele au părut reacții subtile la modificări survenite în climatul opiniilor; începând cu 1972–1973, au apărut, pe de o parte, afirmații umflate în privința numărului de voturi acordat SPD, iar, pe de altă parte, alegătorii au indicat CDU/CSU într-un număr nerealist de mic drept formațiunea politică votată; apoi, parcă cu încetinitorul, a avut loc o apropiere a amintirilor despre partidele votate de proporțiile reale. În *Figura 16* este prezentată o parte din această serie de observații.

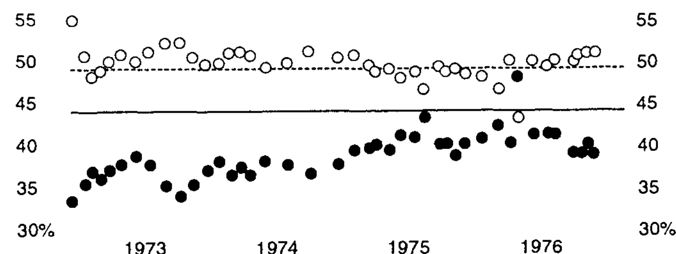
Totuși, modificările nu se încheie o dată cu apropierea lentă de realitate a declarațiilor, care a avut loc până în 1976. De exemplu, în anul electoral 1976, când data alegerilor a fost devansată, vechea indisponibilitate a alegătorilor CDU de a se manifesta a fost din nou vizibilă (*Figura 17*).

Să observi de la lună la lună supraestimări ale SPD și subestimări ale CDU/CSU în ceea ce privește informațiile despre ultimul scrutin face parte astăzi din munca de rutină a unui institut de sondare a opiniei care își propune să măsoare forța disputelor, amploarea tendințelor și gradul de polarizare. Vom reveni mai târziu asupra importanței unor astfel de distorsiuni. Deocamdată, extragem din intervalul 1974–1976, din perioada schimbării tendințelor, faptul că disponibilitatea oamenilor de a-și exprima opiniile și tendința de a tăcea nu sunt legate în mod necesar de orientarea politică de stânga sau de dreapta.

Astfel, începând cu 1972, interpretăm drept „vorbire" numărul mai mare al celor care au declarat că au optat pentru una dintre tabere, acest număr fiind mai mare decât numărul de voturi primit de aceasta, respectiv drept tăcere faptul că unii dintre votanții celeilalte tabere nu au declarat că au ales acea tabără politică. Fără nici un efort, am obținut un instrument de măsurare a presiunii atmosferice schimbătoare care îi făcea pe oameni să tacă sau să vorbească.

Figura 16 – *Exagerarea sau diminuarea numărului de voturi acordat unui partid ca indicator al climatului*

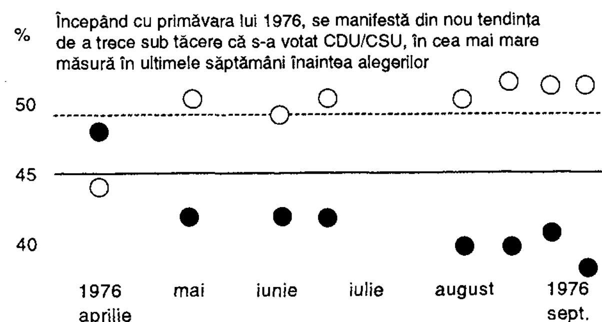
Imaginea ilustrează în ce măsură între 1973 și 1976 afirmația că s-a votat cu SPD a depășit rezultatul oficial real obținut de SPD (49%, simbolizat prin -----) și în ce măsură declarațiile de vot s-au situat sub nivelul rezultatului oficial obținut de CDU/CSU (45%, simbolizat prin ——). Se manifestă tendința unei creșteri a entuziasmului votanților CDU/CSU.
Persoane cu drept de vot care în interviu au declarat că au ales CDU/CSU ●●●
Persoane cu drept de vot care în interviu au declarat că au ales SPD ○○○

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2089-3004, 3006, 3008-3010, 3012-3023, 3025

Figura 17 – *Creșterea presiunii opiniilor în lupta pentru voturi*

Distorsionarea informațiilor despre partidul ales în anul electoral 1976

Explicație: Imaginea ilustrează în ce măsură, între aprilie și septembrie 1976, afirmația că s-a votat cu SPD a depășit rezultatul oficial real al alegerilor în legătură cu acest partid (49%, simbolizat prin -----) și în ce măsură declarațiile în legătură cu CDU/CSU s-au situat sub rezultatul oficial (45%, simbolizat prin ——).
Persoane cu drept de vot care au declarat în interviu că la alegerile pentru parlamentul federal din 1972 au votat cu CDU/CSU ●●● cu SPD ○○○

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3028-3035

O serie de întrebări despre disponibilitatea de exprimare publică a opțiunilor

Dar în acești ani au mai fost puse la punct și alte instrumente, alte întrebări-test. În 1975 am aplicat pentru prima oară un set de întrebări care urma să aducă precizări asupra disponibilității de exprimare publică a opiniilor în favoarea unui partid. Întrebarea suna astfel: „Și acum o întrebare despre partidul care are cele mai apropiate idei de ale dumneavoastră. Dacă vi s-ar cere să faceți ceva pentru acest partid, de exemplu, ceva menționat pe una dintre fișele de aici, ce anume ați face pentru partidul pe care îl considerați cel mai bun?“ Subiectul avea la dispoziție unsprezece posibilități de a susține partidul favorit, trecute pe niște fișe pe care intervievatorul le arăta; nu toate aveau caracter public, pentru că și cel care se teme să se exprime în public, dar vrea totuși să-și manifeste loialitatea față de un anumit partid, ar trebui să poată alege ceva, de exemplu, varianta de a dona bani. Celelalte propuneri erau:

Aș purta o insignă.
Aș lipi pe mașină un autocolant.
Aș suna la ușile unor apartamente străine și aș discuta cu oamenii despre aspectele favorabile ale acestui partid.
Aș atârna un afiș al partidului pe fațada casei sau la fereastră.
Aș merge să lipesc afișe pentru acest partid.
Aș lua parte la o discuție de pe stradă, luând partea acestui partid.
Aș participa la o întrunire a acestui partid.
Aș lua cuvântul la o întrunire a acestui partid dacă mi se pare că am ceva important de spus.
Aș susține punctul de vedere al acestui partid și la întrunirile altor partide.
Aș distribui materiale electorale.

Prin această întrebare-test am obținut un rezultat simplu, dar foarte valoros pentru analiză, și anume răspunsul: „Nu aș face nimic dintre toate acestea pentru partidul meu preferat.“ Valabilitatea unui asemenea instrument se verifică atunci când acesta poate măsura și abateri mici, așa cum un cântar de poștă face diferența între o scrisoare de 18 și una de 21 de grame, pe când un cântar pentru cartofi nu se mișcă indiferent dacă așezi pe el o scrisoare de 10 sau una de 30 de grame.

Setul de întrebări despre disponibilitatea de manifestare a convingerilor s-a dovedit a fi un instrument sensibil. Scăderea numărului de susținători ai unui partid care, din cauza certurilor de la vârf, și-a văzut zădărnicite șansele electorale, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, la alegerile pentru parlamentul landului federal Renania-Palatinat din 1979, a ieșit imediat la iveală. „Nimic din toate acestea“ nu voiau să facă 39% dintre adepții CDU din Renania-Palatinat pentru partidul pe care, înainte de izbucnirea disensiunilor la vârf (decembrie 1978). „Nimic din toate acestea“ au spus, contrariați, 48% dintre susținătorii CDU cu puțin înainte de alegeri, în timp ce în rândurile electoratului care susținea partidul advers, SPD, nu s-a schimbat nimic între decembrie 1978 și februarie–martie 1979, proporția de „inactivi“ menținându-se constantă, la 30%[6]. Raportul psihologic de forțe se modificase chiar dacă în ceea ce privește intențiile de vot se schimbase atât de puțin, încât, statistic, nu apărea nimic semnificativ, în realitate ajungându-se însă la un pas de pierderea alegerilor.

Cazul concret înfățișat mai sus își propune doar să ilustreze modul în care cercetarea socială încearcă să scoată în evidență niște lucruri invizibile. Bineînțeles că se poate întreba și direct dacă cineva poartă într-adevăr o insignă sau are pe mașină un însemn electoral. Din punctul de vedere al tehnicii de măsurare, acest lucru are avantajul că astfel se stabilește sau chiar se ține sub observație o anumită realitate, în loc de a solicita niște declarații de intenție uneori discutabile. Dezavantajul constă în faptul că grupul care folosește într-adevăr insigne și autocolante formează un nucleu dur de activiști ale căror reacții sunt mult mai puțin sensibile; este foarte ușor ca ei să rămână sub pragul cuantificabil din punct de vedere statistic, iar tulburările din climatul opiniilor pot să scape observației.

Verificând eventualitatea ca persoanele cu orientare de stânga să fie prin natura lor mai dispuse să discute despre convingerile lor și să se implice public, ne-am lovit deja de o dilemă. Bun, se pare că există o capacitate de percepere aparte a climatului opiniei. Bun, se pare că există facțiuni care se pricep să cucerească întreaga opinie publică și altele care se lasă reduse la tăcere. Dar cine ne spune din ce motive? Să fie într-adevăr teama de izolare elementul care se află la baza acestui întreg proces, așa cum afirmă ipoteza spiralei tăcerii? Următorul capitol este dedicat acestei probleme.

III. Motivul este teama de izolare

La începutul anilor '50, în Statele Unite au fost publicate concluziile unui experiment întreprins de peste 50 de ori de psihosociologul Solomon Asch[1]. La acest experiment, sarcina subiecților consta în a estima lungimea unui număr oarecare de linii în raport cu o linie-martor. Din fiecare grup de trei linii, una dintre ele corespundea ca lungime exact cu modelul. Era o sarcină simplă – la prima vedere –, fiindcă se vedea ușor care era linia corespunzătoare ca lungime. La experiment luau parte câte 8-9 persoane, iar testul se desfășura în felul următor: imediat ce lângă linia-martor erau atârnate cele trei linii care urmau a fi comparate, fiecare persoană spunea, de la stânga la dreapta, care dintre cele trei linii corespunde, după părerea ei, liniei-martor. Fiecare experiment se relua de 12 ori.

Și apoi se testa următorul lucru: după ce la primele două cicluri toți participanții recunoscuseră linia corectă, coordonatorul experimentului modifica situația. Complicii săi, care cunoșteau sensul întregii acțiuni, indicau cu toții o linie mai scurtă ca fiind corespunzătoare modelului. Un subiect naiv, singura persoană care nu bănuia nimic și care se afla la capătul șirului, era supus observației, urmărindu-se cum

Figura 18 – *Experimentul Asch: testul conformismului din teamă de izolare*

Întrebarea adresată subiecților era: Care dintre cele trei linii corespunde ca lungime liniei-martor?

Sursa: Solomon E. Asch, 1952: „Group Forces in the Modification and Distorsion of Judgements“, *Social Psychology*. New York: Prentice-Hall, 1952, p. 452

se comporta sub presiunea unei opinii preponderent diferite. Avea să ezite? Avea să se asocieze verdictului majorității, oricât de mult contrazicea acesta propria sa judecată? Sau avea să își mențină propria părere?

Experimentul clasic de laborator al lui Solomon Asch zdruncină imaginea omului cu judecată matură

Rezultatul: din grupul de zece subiecți, doi au rămas la părerea lor; doi s-au asociat doar o dată sau de două ori în zece cicluri părerii majorității, iar șase din zece au indicat de mai multe ori drept propria părere opinia evident falsă a majorității. Lucrul acesta înseamnă că, fie și în cazul unei întrebări inofensive și într-o situație care le era destul de indiferentă și nu le atingea interesele reale, cei mai mulți oameni se asociau opiniei majorității, chiar dacă nu aveau nici o îndoială că aceasta era falsă. Tocqueville a descris tocmai acest lucru: „Pentru că se temeau mai mult de izolare decât de eroare, s-au alăturat masei, chiar dacă nu gândeau ca ea...“[2]

Dacă se compară metoda de cercetare a lui Solomon Asch cu experimentele de tipul testului călătoriei cu trenul, atunci metoda lui Asch are un farmec cu totul aparte, o putere de convingere cu totul diferită. Asch lucra cu ceea ce în limbajul de specialitate se numește „experiment de laborator“, el regiza până în cel mai mic detaliu condițiile

în care avea loc experimentul: modul cum sunt dispuse scaunele, cum se comportă „inițiații“ care participă la experiment, cât de vizibilă este diferența dintre lungimea liniilor. Încăperea în care are loc experimentul, „laboratorul“, îi permitea să creeze o situație cât se poate de clară. Interviul de opinie ca metodă de cercetare este mult mai „impur“, putând interveni o multitudine de factori perturbatori. Este neclar câți subiecți nu înțeleg deloc sensul unei întrebări, câți operatori de interviu lucrează defectuos la citirea întrebărilor în ordinea și forma prestabilite, fără a face parafraze din proprie inițiativă, fără a improviza liber, fără a da explicații ce nu pot fi controlate, în cazul în care subiectul își exprimă rezervele față de sensul unei întrebări. Câtă imaginație i se pretinde unui eșantion normal de populație pentru a răspunde la întrebarea: „Presupunând că urmează să faceți o călătorie de cinci ore cu trenul și cineva din compartimentul dumneavoastră începe să...“? Impulsul care poate fi dat subiectului într-un asemenea interviu este oricum slab, totul depinde de modul cum se citesc întrebările și se notează răspunsurile, ordinea incoerentă specifică „vorbăriei“ oamenilor creează un sentiment neplăcut. În schimb, așa cum a făcut Asch, în laborator „se creează circumstanțe potrivite“, în care asupra subiecților acționează impresii apropiate de cele din viață, cum ar fi, de exemplu, aceea de a te simți ca un caraghios sau ca un nebun când toți ceilalți văd cu totul altceva decât tine.

Două motive ale imitației: învățarea și teama de izolare

„Pentru că se temeau mai mult de izolare decât de eroare...“[2], a explicat Tocqueville. La sfârșitul secolului al XIX-lea, compatriotul său, sociologul Gabriel Tarde, dedica o mare parte din opera sa tendinței și capacității umane de a imita și vorbea despre nevoia oamenilor de a fi în acord cu opinia publică[3]. De atunci, imitația a rămas un obiect de studiu al cercetării sociale. Și în *International Encyclopedia of the Social Sciences* din 1968 îi este dedicat un articol amplu[4]. Dar ea nu este explicată aici prin teama de izolare, ci ca o formă de învățare. Oamenii observă comportamentul altora, învață că există această posibilitate și o experimentează cu prima ocazie.

Pentru scopul nostru, care este acela de a stabili rolul pe care îl joacă teama de izolare, apare un impediment: dacă se observă imitația,

preluarea cuvintelor altuia, lucrul acesta *poate* avea motivații foarte diferite, este *posibil* să fie vorba despre teamă de izolare, este posibil, însă, să însemne și imitație cu scopul învățării, mai cu seamă într-o societate democratică care pune semnul egalității între majoritatea numerică și judecata justă.

Frumusețea, eleganța experimentului de laborator al lui Asch constă tocmai în faptul că el a eliminat orice ambiguitate. Subiectul vede cu proprii ochi că cele două linii desemnate de majoritate drept egale nu sunt deloc așa. Dacă el se asociază verdictului majorității, atunci este clar: nu poate fi vorba de speranța de a învăța ceva, ci trebuie să țină de teama de izolare.

Așa cum lasă să se bănuiască conotațiile peiorative ale unor apelative ca „imitator" sau „conformist", tendința omenească de a imita contravine idealului umanist. Nu aceasta este imaginea cu care individului i-ar plăcea să se identifice; în astfel de termeni se poate face referire cel mult la „ceilalți".

De asemenea, în experimentul lui Asch a fost ridicată întrebarea dacă un asemenea tip de conformism nu este cumva o particularitate a americanilor. Stanley Milgram a repetat cercetarea într-o formă ușor modificată în două țări europene[5], a căror populație, într-un caz – este vorba de Franța – trece drept pronunțat individualistă, în timp ce în celălalt caz – al Norvegiei – se presupune că ar manifesta, dimpotrivă, o coeziune socială deosebit de puternică[6]. Chiar dacă subiecții din laboratorul lui Milgram nu vedeau, ci doar auzeau ce spune majoritatea care dădea răspunsuri neașteptate, a fost suficientă impresia că nimeni nu le mai împărtășește părerea pentru ca și europenii să se asocieze într-o mare măsură (80% în Norvegia, 60% în Franța) opiniei majorității. Ulterior, au existat și alte variante ale experimentului. De exemplu, experimentul lui Asch a testat de câte persoane cu aceleași opinii are nevoie un subiect – cu alte cuvinte, câte persoane trebuie să spună înaintea lui că cele două linii pe care el le consideră drept cele mai apropiate ca lungime seamănă cel mai mult – până să se decidă să spună ceea ce vede, în ciuda opiniei diferite a majorității.

Nu este nevoie să urmărim aceste îmbunătățiri ale experimentului; pentru problema noastră, experimentul lui Asch și-a adus deja o contribuție importantă în forma sa originală. Bănuim că teama de izolare a omului normal este motivul apariției spiralei tăcerii, iar experimentul lui Asch sugerează că, într-adevăr, această teamă este considerabilă.

De altfel, ea *ar trebui* să fie considerabilă dacă ar fi să explice rezultatele cercetărilor în care se utilizează metode demoscopice. Doar dacă presupunem că există o teamă de izolare foarte mare ne putem explica performanța enormă pe care o realizează oamenii, cel puțin în colectiv, atunci când pot spune cu mare precizie, fără a folosi vreun mijloc de sondare, care opinii se răspândesc și care pierd teren. Oamenii își folosesc capacitatea de concentrare cu multă economie. Efortul necesar pentru a observa mediul înconjurător este, după toate aparențele, un rău mai mic în comparație cu pericolul de a pierde bunăvoința semenilor, de a te pomeni izolat, respins.

Se neagă natura socială a omului?

În munca de cercetare, atunci când este vorba de a scoate la lumină pe cale empirică aceste tipuri de reacții, apare o dificultate. În lucrările mai ample pe tema imitației se consideră că practic singurul motiv al acesteia este învățarea, ceea ce reprezintă o tendință evidentă de a trece cu vederea, de a nega natura socială a omului, de a o minimaliza prin conceptul de conformism. Natura sa socială îl face pe om să se teamă de izolare, îl face să-și dorească să fie respectat și iubit de semenii săi. Probabil ne vom da seama că aceste nevoi contribuie în mare măsură la o viață socială împlinită. Dar conflictul nu poate fi trecut cu vederea. În mod conștient, rațional, noi lăudăm gândirea independentă, maturitatea, statornicia de neclintit a propriilor judecăți.

Psihanalistul Erich Fromm a cercetat sistematic diferitele domenii în care între conștientul și subconștientul omului contemporan pot fi descoperite contradicții tot atât de mari precum cele descoperite cândva de Freud între conștient și subconștient în domeniul sexualității. Printre altele, Fromm numește următoarele contradicții ale omului modern[7]:

Conștiința libertății	– lipsă neconștientizată de libertate
Sinceritate conștientă	– mistificare inconștientă
Individualism conștient	– caracter influențabil neconștientizat
Conștiința puterii	– sentimentul neconștientizat al neputinței
Credință conștientă	– cinism neconștientizat și lipsă totală de credință

Conștiința libertății, sinceritatea, individualismul – aceste valori presupuse a fi conștientizate și percepute ca expresie a propriei ființe nu

sunt compatibile cu adoptarea unor tipare comportamentale precum acelea descrise de spirala tăcerii. De aceea, este imposibil să aştepţi ca în cursul interviului subiectul să-şi mărturisească teama de izolare.

Dar, aşa cum noi simulăm în interviu spaţiul public pentru a testa disponibilitatea de exprimare a opiniilor şi tendinţa de a tăcea, putem simula în interviu şi ameninţarea izolării, pentru a observa dacă persoanele chestionate reacţionează aşa cum ne aşteptăm, potrivit ipotezei spiralei tăcerii.

Un experiment de teren care simulează pericolul izolării

Procedura descrisă în cele ce urmează se numeşte în limbajul de specialitate „experiment de teren". „Teren" înseamnă aici, spre deosebire de „laborator", faptul că subiecţii rămân în mediul lor natural de viaţă; nu ei sunt aduşi în laborator, ci operatorul de teren vine la ei, în locuinţa lor, pentru a aplica un interviu care, ce-i drept, se deosebeşte şi el întrucâtva de viaţa de zi cu zi, dar se apropie foarte mult de discuţiile obişnuite între doi oameni.

De fapt, de ce se cramponează cercetătorul de interviul demoscopic, un instrument care, prin natura lui, nu-i poate oferi subiectului decât nişte stimuli foarte slabi şi este greu de controlat? Avantajul folosirii lui este sugerat chiar de conceptul „teren", care înseamnă caracterul nealterat al tuturor circumstanţelor, posibilitatea de a observa un eşantion de populaţie reprezentativ, nu numai acele persoane care pot fi aduse în laborator şi formează binecunoscutele grupuri pe care se sprijină o parte atât de însemnată a cercetării sociale experimentale, adică elevi, studenţi, soldaţi, pacienţi. Punctul forte al laboratorului, posibilitatea de a controla cu acurateţe şi de a varia în mod planificat toate circumstanţele care ar putea influenţa rezultatul cercetării, reprezintă în acelaşi timp şi punctul său slab: în laborator poţi elimina, fără să îţi dai seama, componente ale vieţii reale care influenţează decisiv comportamentul pe care doreşti să îl cercetezi.

Fumatul în prezenţa nefumătorilor: testul ameninţării

Experimentul de teren în cadrul căruia, în 1976, a fost simulat pentru prima oară pericolul izolării a avut drept temă fumatul în prezenţa nefumătorilor[8]. Tema părea potrivită, pentru că în acea perioadă era în desfăşurare un proces de formare a opiniei în care cele două tabere erau destul de echilibrate ca raport de forţe. Când le-a fost citit cu voce tare un dialog referitor la acest subiect, 44% dintre intervievaţi s-au asociat părerii: „În prezenţa nefumătorilor, ar trebui să se renunţe cu totul la fumat. Ar fi lipsit de bună-cuviinţă, iar pentru cei care nu fumează este foarte neplăcut să inhaleze fumul." Exact la fel de mulţi, adică 44%, au declarat că, dimpotrivă: „Nu poţi pretinde ca cineva să renunţe cu totul la fumat dacă sunt nefumători de faţă. În fond, nu este chiar atât de deranjant pentru nefumători." Într-un test care măsura disponibilitatea de a-şi exprima opiniile sau tendinţa de a tăcea, 45% dintre cei care criticau fumatul în prezenţa nefumătorilor au declarat că, în timpul unei călătorii cu trenul, ar participa cu plăcere la o astfel de discuţie, iar dintre cei care împărtăşeau părerea opusă şi care apărau drepturile fumătorilor 43% se declarau de acord să participe la această discuţie[9].

Şi acum câte ceva despre structura experimentului de simulare a pericolului izolării. Nucleul seriei de întrebări care au fost puse unui eşantion reprezentativ de 2.000 de persoane consta în testul călătoriei cu trenul:

1. Aflarea opiniei personale a subiectului în legătură cu fumatul în prezenţa nefumătorilor, prezentând cele două concepţii descrise mai sus.

2. Estimarea modului în care gândesc cei mai mulţi oameni despre acest lucru: „Făcând abstracţie de părerea dumneavoastră, ce credeţi, cum gândesc cei mai mulţi: sunt majoritatea oamenilor de la noi din ţară de părere că fumătorii ar trebui să renunţe la fumat sau că pot să fumeze liniştiţi în continuare în prezenţa nefumătorilor?" (rezultat general: 31%: „Cei mai mulţi consideră că fumătorii ar trebui să renunţe la fumat în prezenţa nefumătorilor", 28%: „Cei mai mulţi sunt de părere că pot fuma liniştiţi", 31%: „Părerile sunt împărţite în mod egal", 10%: „Imposibil de spus".)

3. Testul tendinţei de a vorbi sau de a tăcea: „Presupunând că urmează să faceţi o călătorie de cinci ore cu trenul iar cineva din compartimentul dumneavoastră deschide o discuţie spunând „în prezenţa

nefumătorilor ar trebui să renunți cu totul la fumat", ați sta cu plăcere de vorbă cu acest om sau nu v-ar interesa prea mult acest lucru?" Într-un interviu din două, partenerul de călătorie era prezentat ca având punctul de vedere: „Nu-i poți cere cuiva să renunțe la fumat dacă sunt nefumători de față."

4. S-a stabilit dacă subiectul este fumător sau nefumător.

Pentru a simula pericolul izolării, cei 2.000 de subiecți au fost subîmpărțiți în două grupuri reprezentative a câte 1.000 de persoane. Grupului experimental, adică grupului care a fost supus factorului experimental „pericolul izolării", i s-a arătat o imagine înfățișând două persoane angajate într-o discuție. Una din aceste persoane spunea cât se poate de limpede: „Cred că fumătorii sunt lipsiți de bun simț. Îi obligă pe ceilalți să inhaleze fumul lor dăunător." Cealaltă își începea răspunsul astfel: „Păi, eu..." Modelul întrebării era construit după testul completării frazei, test care provine din psihologia diagnostică (*Figura 19*). Textul întrebării era: „Aici discută doi bărbați. Cel de sus tocmai a spus ceva; vă rog să fiți amabil să citiți. Cel de jos a fost întrerupt în mijlocul frazei – dar cum credeți că trebuie să fi răspuns cel de jos, cum s-ar putea sfârși fraza?" Scopul solicitării de a completa fraza trunchiată este acela de a amplifica stimulul prea slab pe care l-ar fi reprezentat ascultarea pasivă a dezaprobării fumatului în prezența nefumătorilor. Faptul că un asemenea test de completare a frazei nu suprasolicită persoanele dintr-un eșantion reprezentativ și nu depășește posibilitățile unui interviu de sondare a opiniei este demonstrat de rezultat: 88% dintre chestionați au completat fraza din imagine.

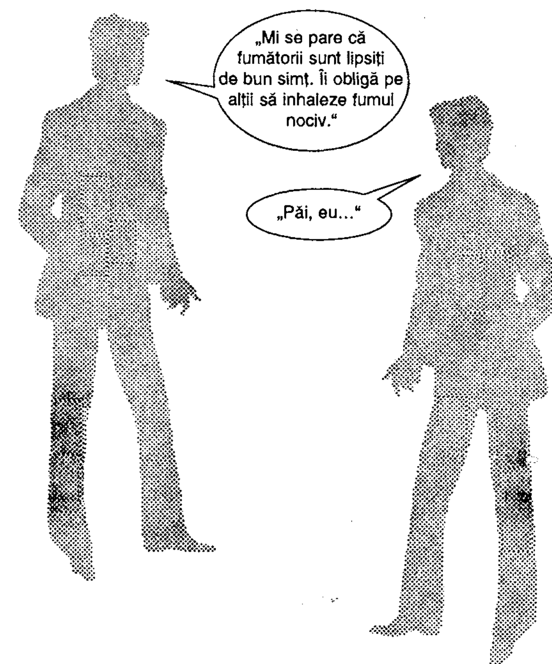
Cel de-al doilea eșantion de 1.000 de persoane reprezenta grupul de control: el a primit aceleași întrebări ca și grupul experimental, cu singura diferență că amenințarea izolării pe care o implica testul completării frazei lipsea. În acest mod, după logica experimentului controlat, cercetătorii se asigurau că – toate condițiile fiind identice, cu excepția uneia – abaterea totală a rezultatelor obținute de la grupul experimental în raport cu grupul de control putea fi pusă pe seama aplicării testului amenințării.

Rezultatul a confirmat așteptările. După o amenințare verbală, fumătorii care își apărau dreptul de a fuma în prezența nefumătorilor manifestau mult mai puțină disponibilitate de a purta o discuție pe această temă în compartimentul de tren (*Tabelul 8*).

O impresie deosebit de puternică asupra fumătorilor o face simularea unui dublu pericol al izolării: mai întâi, se aplică testul cu dușmanul

Figura 19 – *Testul amenințării*

Imagine asociată unui test de completare a frazei care se aplică în interviuri de opinie și care, prin simularea realității, are scopul de intimidare a fumătorilor. Prin faptul că subiecții sunt puși să termine singuri răspunsul trunchiat, situația este trăită cu o intensitate mai mare. În continuare, se măsoară dacă amenințarea verbală influențează disponibilitatea de a vorbi sau tendința de a tăcea a fumătorului.

neîmpăcat al fumatului în prezența nefumătorilor și apoi și testul călătoriei cu trenul, în care un partener de compartiment deschide discuția cu afirmația: „În prezența nefumătorilor ar trebui să se renunțe la fumat". În asemenea circumstanțe, dorința fumătorului de a participa la discuție scade la 23%.

Dar și cealaltă latură a spiralei tăcerii poate fi pusă în evidență în mod empiric prin acest test. Nefumătorii nu sunt, de fapt, foarte aroganți; de aceea, nu sunt extrem de dornici să-și impună punctul de vedere. Dacă, însă, testul completării frazei le arată că nu sunt nici pe departe singurii care au această opinie, ei devin mult mai dornici să vorbească (*Tabelul 9*). Un maximum de disponibilitate de exprimare

Tabelul 8: *Testul ipotezei tăcerii în cazul în care apare pericolul izolării*

În interviu poate fi simulat un climat agresiv al opiniilor. După testul amenințării, fumătorii sunt mai puțin dispuși să-și pledeze propria cauză.

	Fumători care reclamă dreptul de a fuma și în prezența nefumătorilor –	
	Fără a avea conștiința pericolului izolării %	După ce au devenit conștienți de pericolul izolării %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție pe tema fumatului în prezența nefumătorilor –		
Vor să participe	49	40
Nu vor să participe	41	45
Nu știu	10	15
	100	100
n =	225	253

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3037, decembrie 1976

Tabelul 9 – *Ipoteza tăcerii – testul călătoriei cu trenul. Atunci când sunt susținuți, nefumătorii sunt mai dornici să vorbească în favoarea lor*

	Nefumători care cer ca fumătorii să renunțe la fumat în prezența lor –	
	Fără a fi susținuți agresiv de o persoană cu aceleași opinii %	După ce au fost susținuți de o persoană cu aceleași opinii %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție pe tema fumatului în prezența nefumătorilor –		
Vor să participe	37	48
Nu vor să participe	51	37
Nu știu	12	15
	100	100
n =	330	297

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3037, decembrie 1976

dovedesc nefumătorii mai degrabă timizi dacă vecinul de compartiment afirmă explicit că în prezența nefumătorilor ar trebui să se renunțe la fumat. În asemenea circumstanțe, celor doar 23% dintre fumătorii dornici să vorbească le corespund 56% dintre nefumătorii dispuși să se exprime. Se observă cum, pe măsură ce procesul spiralei tăcerii avansează, opinia potrivit căreia trebuie să se fumeze în prezența nefumătorilor devine dominantă, până într-acolo încât opinia anterioară devine imposibil de susținut în public. Evident, aici este vorba de un efect cumulativ, de o descurajare treptată datorată reacțiilor ostile ale celor din jur. Asupra fumătorilor mai degrabă aroganți, testul amenințării, aplicat izolat, nu provoacă nici o reacție. Dacă, imediat după aceea, se află într-un compartiment de tren în care cineva le susține punctul de vedere, atunci testul amenințării, de care tocmai au trecut, este uitat. Cu (54%) sau fără el (55%), ei sunt imediat gata să vorbească.

Dacă, însă, după testul amenințării urmează o altă experiență care le-ar putea induce nesiguranța, cum ar fi tovarășul de drum care tună și fulgeră împotriva fumatului în prezența nefumătorilor, atunci și fumătorii preferă să tacă (*Tabelul 10*).

În cazul oamenilor mai puțin siguri de sine este, însă, suficientă o amenințare mai slabă cu izolarea. De exemplu, femeile și cei din straturile sociale mai modeste reacționează deja la testul amenințării și nu pot fi încurajați imediat de un tovarăș de călătorie care le susține punctul de vedere (*Tabelul 11*).

Reacții la interviu ca și cum ar fi o situație reală

Rezultatele testului amenințării nu numai că pun în lumină procesul spiralei tăcerii, ci deschid noi perspective și într-o altă privință. Ele ne încurajează să presupunem că oamenii au suficientă fantezie pentru ca în interviu să trăiască atât de intens situațiile descrise, încât să reacționeze ca și cum ar fi vorba de realitate. Așadar, nu e nevoie ca, în scopuri de cercetare, să transformăm compartimentele de tren în laboratoare secrete în care oamenii de știință, deghizați în călători, să-și organizeze experimentele legate de disponibilitatea de a vorbi și tendința de a tăcea. Totuși, în ciuda instrumentelor care pot fi folosite în interviul demoscopic, apar mereu surprize neplăcute.

Tabelul 10 – *Testul spiralei tăcerii la fumătorii siguri de sine*

În prezența unui simpatizant, fumătorii sunt dornici să poarte o discuție pe tema fumatului într-un compartiment de tren, chiar dacă înainte au fost amenințați

Femei	Fumători care reclamă dreptul de a fuma și în prezența nefumătorilor –	
	Fără a avea conștiința pericolului izolării %	După ce au devenit conștienți de pericolul izolării %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție pe tema fumatului în prezența nefumătorilor, la care participă o persoană care arată simpatie pentru fumător: „Nu poți pretinde nimănui să renunțe la fumat dacă sunt nefumători de față" –		
Vor să participe	55	54
Nu vor să participe	33	30
Nu știu	12	16
	100	100
n =	119	135

Într-un mediu de discuție ostil, unde fumătorii sunt intimidați, mai cu seamă dacă au fost amenințați deja

Femei	Fumători care reclamă dreptul de a fuma și în prezența nefumătorilor –	
	Fără a avea conștiința pericolului izolării %	După ce au devenit conștienți de pericolul izolării %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție pe tema fumatului în prezența nefumătorilor, la care participă o persoană care arată simpatie pentru fumător: „Nu poți pretinde nimănui să renunțe la fumat dacă sunt nefumători de față" –		
Vor să participe	41	23
Nu vor să participe	51	63
Nu știu	8	14
	100	100
n =	106	118

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3037, decembrie 1976

Tabelul 11 – *Testul spiralei tăcerii la fumători mai puțin siguri de sine: femeile*

După o amenințare verbală dublă, aproape nici o fumătoare nu mai îndrăznește să vorbească.

Femei	Fumătoare care reclamă dreptul de a fuma și în prezența nefumătorilor –	
	Fără a fi prevenite de pericolul izolării %	După ce au fost prevenite de pericolul izolării %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție pe tema fumatului în prezența nefumătorilor, dacă un tovarăș de compartiment îi atacă pe nefumători: „În prezența nefumătorilor ar trebui să se renunțe la fumat" –		
Vor să participe	42	10
Nu vor să participe	54	76
Nu știu	4	16
	100	100
n =	48	49

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3037, decembrie 1976

Intenționam să facem un pas mai departe și să încercăm să stabilim empiric dacă anumite opinii conțin în sine faptul că persoana care le împărtășește se izolează. În acest scop, în 1976 a fost întreprins un test cuprinzând mai multe sondaje de opinie ale Institutului din Allensbach, în care era prezentat un desen ce sugera izolarea: la o masă puteau fi văzute câteva persoane stând alături și discutând cordial, pe când în celălalt capăt al mesei se afla un singur individ, izolat. O altă variantă înfățișa o dispunere asemănătoare. Desenul sugera că atât grupul, cât și persoana care stăteau deoparte vorbeau. Testul consta în faptul că subiecții erau rugați să atribuie persoanei izolate anumite opinii. De exemplu: ce părere are cel izolat – susține ideea ca și membrii Partidului Comunist German să poată deveni judecători, sau este împotrivă?

Textul întrebării suna astfel: „Să ne mai întoarcem o dată la întrebarea dacă un membru DKP ar trebui să primească funcția de judecător... Aici vedeți câteva persoane care tocmai poartă o discuție pe această temă. Există două păreri, pro și contra. Ce credeți că ar putea spune persoana care stă singură la masă? Că este în favoarea sau împotriva ideii ca un comunist să fie numit ca judecător?" (*Figurile 20, 21*)

Figura 20 – *Testul izolării*

Întrebare: Ce părere are persoana izolată din partea stângă a mesei?
Proiect de test cu scopul de a aprecia dacă anumitor opinii le este asociată ideea că, susținându-le, te izolezi automat.

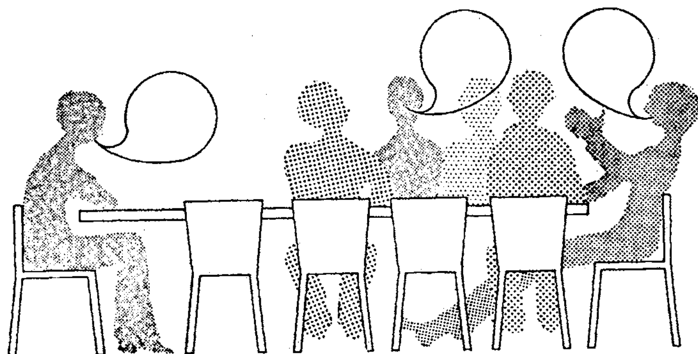
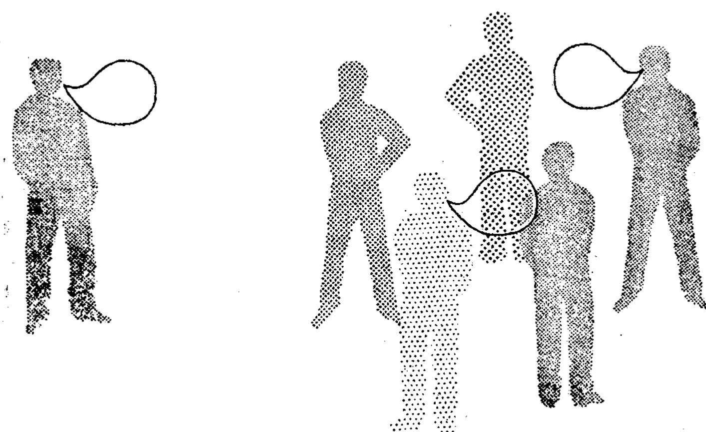

Figura 21 – *Testul izolării*

Versiunea a doua:
În locul grupului de la masă se află un grup de persoane stând în picioare. Testul este, parțial, înțeles greșit, persoana izolată este interpretată ca șef.

Testul nu funcționează

Imaginea cu grupul așezat la masă se asemăna ca instrument de testare cu cântarul pentru cartofi despre care am vorbit mai sus; testul nu indica nimic la această întrebare. Un procent mare de răspunsuri „nu știu" – 33% – sugera deja faptul că imaginația subiecților era suprasolicitată. Și punctul de vedere pus în gura celui care stătea izolat la masă părea să nu aibă nimic de-a face cu opinia majorității sau a minorității. Deși, la vremea când s-a făcut acest test (aprilie 1976), la întrebarea „Este cazul ca un membru DKP să primească funcția de judecător?", majoritatea adversarilor acestei idei a fost covârșitoare (60% împotriva comuniștilor în posturi de judecători, 18% pentru) și chiar dacă populația știa foarte bine care este punctul de vedere al majorității și cu care opinie riscai să te izolezi (80%: cei mai mulți nu vor un membru DKP ca judecător, 2%: cei mai mulți nu au nimic împotrivă), în cazul persoanei izolate de la masă a fost estimată, într-un procentaj aproape egal, pe de o parte acceptarea membrilor DKP ca judecători (33%), pe de altă parte respingerea (34%). După opinia apreciată corect de populație, cei mai mulți ar fi trebuit să-l considere un adept al ideii că și unui membru DKP ar trebui să i se permită să ocupe în Germania postul de judecător. Să fi părut scena de la masă prea intimă, prea puțin publică? Nu cumva un om care se află singur la capătul unei mese lasă impresia că face parte din grup, astfel că nu pare izolat?

În orice caz, a doua imagine-test, în care persoanele stăteau în picioare, s-a dovedit ceva mai adecvată scopului de cercetare. Astfel, doar 21% au rămas indeciși, aproape jumătate dintre cei chestionați (46%) bănuind că persoana izolată susținea părerea, contrară consensului general, că „și unui membru DKP ar trebui să i se permită să fie judecător"; chiar și în aceste condiții, 33% au răspuns invers. Mai acut resimt izolarea din cauza opiniei că și membrii DKP ar putea să ocupe posturi de judecător tocmai aceia care au acest punct de vedere. În proporție de 65%, ei au recunoscut în persoana izolată pe cel care le împărtășește opiniile (*Tabelul 12*).

Însă acest test nu avea cum să fie satisfăcător, pentru că aducea rezultate foarte neclare chiar și în cazul unei majorități covârșitoare care împărtășea o anumită opinie. În aprilie 1976, într-o altă serie de chestionare, cu aceleași imagini, dar, de această dată, cu păreri mai puțin polarizate („Cine doriți să fie următorul cancelar federal?"; 44%: Helmut

Schmidt, 35%: Helmut Kohl), a mai apărut o surpriză: ambele grupuri, susţinătorii lui Schmidt şi susţinătorii lui Kohl, aveau tendinţa de a atribui persoanei izolate propria părere.

Pe moment s-a renunţat la test; ulterior îl vom folosi din nou, ce-i drept, cu alt scop diagnostic.[10] Nu s-a renunţat însă la intenţia cu care fusese aplicat, şi anume aceea de a verifica empiric dacă populaţia ştie care anume opinii duc la izolare. Dar este suficient ca o asemenea apreciere a opiniei să se găsească în subconştientul individului pentru ca acesta să adopte un comportament tipic spiralei tăcerii. Fromm a arătat că oamenii au tendinţa să se perceapă la nivel conştient ca indivizi, ca „cetăţeni responsabili", făcând abstracţie astfel de natura lor socială, ceea ce nu favorizează observaţiile conştiente despre opiniile şi comportamentele care izolează. Şi, totuşi, se poate observa şi pe baza interviului de opinie, în ciuda neajunsurilor sale, că oamenii ştiu cu ce opinii se expun – într-o anumită ţară, la un anumit moment – pericolului izolării.

În orice caz, întrebările-test trebuie formulate mai penetrant, trebuie să ne servim de acele situaţii extreme în care până şi un om înzestrat cu foarte puţin spirit de observaţie îşi dă seama de pericolul izolării.

Cui i se taie cauciucurile?

În septembrie 1976, cu puţin înainte de alegerile pentru parlamentul federal, în interviurile Allensbach apar două întrebări de acest tip. Una dintre ele sună astfel: „Aici este reprezentat un automobil căruia i-a fost înţepată o anvelopă. În spate, pe lunetă, se află un autocolant al unui partid, cu toate că nu se mai distinge despre ce partid este vorba; ce bănuiţi, în cazul cărui partid există cel mai mare pericol ca anvelopa să fie tăiată?" (*Tabelul 13*) Aproape jumătate din populaţie, 45%, a lăsat întrebarea fără răspuns. Totuşi, rezultatul era limpede: în răspunsuri se făcea o diferenţă clară între cele trei partide reprezentate în parlamentul federal: 21% au numit CDU/CSU, 9% SPD, 1% FDP. *Tabelul 13* arată rezultatul final. Susţinătorii CDU/CSU se simt în cel mai mare pericol, iar cei ai FDP sunt conştienţi de pericolul minim la care sunt expuşi ei înşişi şi de pericolul relativ mare la care sunt expuşi susţinătorii CDU/CSU. Adepţii SPD nu se simt foarte ameninţaţi,

Tabelul 12 – *Membri DKP în posturi de judecător? Testul izolării*

Există in rândurile populaţiei ideea că, dacă ai anumite opinii, te izolezi?

Întrebare: „Pentru a ne întoarce la întrebarea dacă o anumită persoană, membră a DKP, ar trebui numită în funcţia de judecător... Aici vedeţi câteva persoane care discută despre această problemă. Există două opinii: pe de o parte, una favorabilă ideii ca acel membru DKP să fie numit pe post de judecător şi, pe de altă parte, una defavorabilă acestei idei. Ce credeţi că a spus cel care se află ceva mai la o parte (din două în două interviuri, se întreba: care stă singur la masă)? Că este pentru sau că este împotriva numirii unui comunist ca judecător?"

		Prezentarea unei imagini cu –	
Totalul populaţiei		Persoane aşezate pe scaune %	Persoane în picioare %
Persoana singură este –			
Pentru numirea unor membri DKP ca judecători		33	46
Împotrivă		34	33
Indecisă		33	21
		100	100
	n =	466	516

Adepţii opiniei minoritare – membrii DKP ar trebui să se poată fi numiţi ca judecători – ştiu mai bine decât ansamblul populaţiei că această opinie te izolează de alte persoane.

Adepţii opiniei minoritare: membrii DKP ar trebui să poată fi numiţi ca judecători			
Persoana singură este –			
Pentru numirea unor membri DKP ca judecători		45	65
Împotrivă		29	21
Indecisă		26	14
		100	100
	n =	83	79

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3028, aprilie 1976

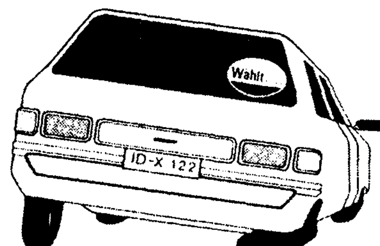
fiindcă altfel ei ar trebui, ca în cazul adepţilor CDU/CSU, să manifeste o teamă sensibil mai mare decât aceea pe care presupun ei că o simt alţii.

A doua întrebare-test din această serie este superioară celei dintâi, în sensul că aduce mai puţine non-răspunsuri şi surprinde mai bine semnalele mai puţin violente care denotă ideile de „agreat/neagreat" sau „aprobat/dezaprobat". În orice caz, acum este evident că susţinătorii

Tabelul 13 – *Crearea altor teste de măsurare a climatului opiniilor*

Cu ce opinii se izolează o persoană?

„Aici este reprezentat un automobil căruia i-a fost înțepată o anvelopă. În spate, pe lunetă, se află un autocolant al unui partid, însă nu se mai distinge despre ce partid era vorba; ce bănuiți: în cazul cărui partid există cel mai mare pericol ca anvelopa să fie tăiată?"

	Septembrie 1976			
	Totalul populației %	Adepți CDU/CSU %	Adepți SPD %	Adepți FDP %
CDU/CSU	21	28	12	21
SPD	9	7	11	13
FDP	1	2	x	4
NDP	11	10	12	10
KPD	9	5	14	13
DKP	8	9	8	2
Nu știu	45	42	46	43
	104	103	103	106
	n = 556	263	238	45

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 2189; x = sub 0,5%

SPD și FDP își pot manifesta nestingheriți convingerea că sunt mai simpatizați. Întrebarea suna astfel: „Aș vrea să vă relatez acum un caz *și să vă întreb ce părere aveți despre el. Cineva ajunge cu mașina* într-un oraș străin și caută în zadar un loc de parcare. În cele din urmă, coboară din mașină și întreabă un pieton: «Îmi puteți spune, vă rog, unde găsesc o parcare?» Pietonul îi răspunde: «Întrebați pe altcineva!» și face stânga-mprejur. Trebuie să mai adaug că șoferul poartă pe reverul hainei insigna unui anumit partid. Ce credeți, a cărui partid?" (*Tabelul 14*)

25% dintre adepții SPD și 28% dintre adepții FDP bănuiau că este vorba de CDU; SPD a fost numit de peste două ori mai puțin. În ceea ce-i privește pe susținătorii CDU/CSU, aceștia nu par dispuși să recunoască că nu sunt iubiți (*Tabelul 14*). Suntem în septembrie 1976, când tendința de a trece sub tăcere faptul că s-a votat cu CDU/CSU la ultimele alegeri a atins din nou, așa cum am arătat mai sus, un punct culminant, după o perioadă anterioară de normalizare.

Tabelul 14 – *Întrebare-test pentru climatul opiniilor: cu ce opinii este posibil să te izolezi?*

„Aș vrea să vă relatez acum un caz și să vă întreb ce părere aveți despre el. Cineva ajunge cu mașina într-un oraș străin și caută în zadar un loc de parcare. În cele din urmă, coboară din mașină și întreabă un pieton: «Îmi puteți spune, vă rog, unde găsesc o *parcare?» Pietonul îi răspunde: «Întrebați pe altcineva!» și face stânga-mprejur. Trebuie să* mai adaug că șoferul poartă pe reverul hainei insigna unui anumit partid. Ce credeți, a cărui partid?"

	Septembrie 1976			
	Totalul populației %	Adepți CDU/CSU %	Adepți SPD %	Adepți FDP %
CDU/CSU	23	21	25	28
SPD	14	19	12	8
FDP	2	4	1	x
NDP	8	7	10	7
KPD	13	12	13	12
DKP	9	9	9	9
Nu știu	35	34	35	40
	104	106	105	104
	n = 546	223	264	50

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2189

Tabelul 15 – *Ruperea și murdărirea afișelor electorale: o amenințare simbolică cu izolarea*

Întrebare. „În timpul campaniei electorale, afișele electorale au fost mereu rupte și murdărite. Dumneavoastră ce ați văzut: afișele cărui partid au avut de suferit cu precădere?"*

	Cercetări ulterioare alegerilor	
	1972 %	1976 %
Au avut de **suferit mai ales** afișe ale –		
CDU/CSU	31	23
SPD	7	12
FDP	1	2
Toate la fel	27	22
Nu știu	35	41
	101	100
	n = 912	990

* În 1972, întrebarea a fost ușor reformulată

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2129, 2191

Totuși, situația psihologică era, pentru adepții CDU/CSU, mult mai puțin amenințătoare decât cu patru ani înainte, la alegerile din 1972 pentru parlamentul federal. O putem constata analizând rezultatele unei întrebări care indică pericolul potențial al izolării. Întrebarea a fost pusă și în 1972, și în 1976, în cercetări ulterioare alegerilor, și suna astfel: „În timpul campaniei electorale, afișele electorale au fost mereu rupte și murdărite. Dumneavoastră ce ați văzut: afișele cărui partid au avut de suferit cu precădere?" În 1972 a fost numit la mare distanță CDU/CSU; 31% au fost de părere că mai ales afișele CDU/CSU au avut de suferit, locul al doilea fiind ocupat, cu doar 7%, de SPD. În 1976, CDU/CSU a fost amintit iarăși cel mai des, însă, în loc de 31%, doar de 23% (*Tabelul 15*).

Anvelope tăiate, afișe murdărite sau sfâșiate, refuzul de a da ajutor unui străin – acest tip de întrebări-test ne-a arătat că te poți mișca pe un teren periculos dacă climatul opiniilor îți este potrivnic. Atunci când oamenii încearcă să evite izolarea, nu mai este vorba de nimicuri, ci de probleme și chiar de pericole reale. În domeniile în care au loc schimbări și restructurări, societatea le pretinde membrilor ei să se conformeze. Altfel, ea nu și-ar putea menține un grad suficient de coeziune și integrare. În lucrarea sa din 1883, *Der Zweck im Recht* (*Scopul dreptului*), juristul german Rudolph von Ihering a remarcat că dezaprobarea cu care este pedepsită abaterea de la vedrile majorității nu are caracterul rațional pe așa îl are dezaprobarea „în legătură o concluzie logică falsă, cu rezolvarea greșită a unei probleme aritmetice sau cu o operă de artă nereușită, ci [în aceasta se exprimă] *reacția practică a comunității*, conștientă sau inconștientă, împotriva *încălcării* intereselor sale, o respingere cu scopul menținerii propriei siguranțe."[11]

IV. Ce este opinia publică?

„Ei bine, tot nu știu ce este opinia publică", a exclamat, în timp ce părăsea amfiteatrul, la începutul pauzei de prânz, unul dintre participanții la ședința de dimineață a unui congres pe teme de opinie publică. Congresul a avut loc în 1961, la Baden-Baden, la invitația Societății de Studii asupra Mass Media. Participantul mai sus amintit nu era singurul care avea un sentiment de insatisfacție. Generații întregi de filosofi și juriști, de istorici, politologi și specialiști în jurnalism încercaseră zadarnic să definească în mod limpede opinia publică.

Cincizeci de definiții

De atunci încoace, diversele încercări nu au adus nici un progres; dimpotrivă, conceptul a devenit din ce în ce mai difuz, până când a ajuns, practic, inutilizabil. În 1965, omul de știință american Harwood Childs a reușit să adune circa 50 de definiții întâlnite în studiile pe această temă.[1] În anii '50 și '60 s-au înmulțit vocile care cereau să se renunțe la acest concept. „Opinia publică" ar fi o ficțiune; în orice caz, și-ar avea locul doar într-un muzeu de istorie a conceptelor, ar mai fi

interesant doar din punct de vedere istoric. Dar, lucru ciudat, această propunere nu a dat roade. „Pur și simplu, termenul nu poate fi ucis", se văita specialistul în publicistică Emil Dovifat în renumitul său manual de jurnalism, *Zeitungslehre*, din 1962[2]. În lucrarea sa de doctorat, publicată tot în 1962, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (*Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*), Jürgen Habermas explica: „...Nu numai limba vorbită [...] menține acest uz; și științele, mai ales jurisprudența, politologia și sociologia sunt, după toate aparențele, incapabile să înlocuiască cu termeni mai preciși anumite categorii tradiționale, cum ar fi aceea de [...] «opinie publică»."[3]

W. Phillips Davison, profesor de jurnalism la Universitatea Columbia, își începea articolul „Public opinion", redactat pentru *International Encyclopedia of the Social Sciences*, apărută în 1968, cu afirmația: „Nu există o definiție unanim acceptată pentru opinia publică. Totuși, continua el, uzul acestui concept se extinde tot mai mult [...]. Încercările de a defini cu precizie termenul au dus la constatări frustrante, cum ar fi aceea că – și aici cita din culegerea de aproximativ 50 de definiții ale lui Childs – opinia publică nu este denumirea a ceva, ci o clasificare a mai multor lucruri (*somethings*)."[4]

Această lipsă de speranță este exprimată încă din 1904 de istoricul german Hermann Oncken: în ceea ce privește conceptul de opinie publică, „cine vrea să-l stabilească și să-l înțeleagă își dă seama imediat că are de-a face cu o ființă cu o mie de chipuri și în același timp schematică, lipsită de orice forță și în același timp surprinzător de eficientă, cu un Proteu care se înfățișează în nenumărate metamorfoze și care ne scapă printre degete ori de câte ori ni se pare că l-am prins [...]. Lucrurile schimbătoare nu pot fi înțelese prin simpla lor închidere într-o formulă [...]. La urma urmei, dacă suntem întrebați, cu toții știm cu precizie ce înseamnă «opinie publică»."[5]

Este surprinzător faptul că un om de știință cu un spirit atât de ascuțit și cu o asemenea forță de conceptualizare precum Oncken se eschivează printr-o afirmație de genul „ la urma urmei, cu toții știm...", catalogând ceea ce este indispensabil pentru folosirea unor metode științifice, și anume formularea unei definiții, drept „închidere într-o formulă".

Spirala tăcerii – procesul prin care ia naștere și se răspândește opinia publică

Când, la începutul anilor '70, pentru a explica situația stranie de la alegerile pentru parlamentul federal din 1965 – aceleași intenții de vot în condițiile creșterii permanente a numărului celor care se așteptau la victoria uneia dintre părți – a fost emisă ipoteza spiralei tăcerii, am început să mă întreb dacă nu cumva, cu acest prilej, am dat de urma monstrului numit „opinie publică". „...Se înfățișează în nenumărate metamorfoze și ne scapă printre degete", scrisese Oncken[6]. Spirala tăcerii ar putea reprezenta una dintre formele de apariție a opiniei publice, acel proces în care se formează o opinie publică nouă, tânără, sau se răspândește o formă modificată a unei opinii vechi. Dar și într-o asemenea situație tot ar fi nevoie să încercăm să dăm o definiție a opiniei publice, pentru a evita o exprimare de genul: „Spirala tăcerii este procesul răspândirii a ceva care nu poate fi definit..."

În cazul fiecăreia dintre componentele conceptului s-au iscat controverse în lumea științifică, atât în ceea ce privește termenul „opinie", cât și în ceea ce privește termenul „publică".

Termenii „*Meinung*" și „*opinion*" au sensuri diferite

În cazul termenului german „*Meinung*" („opinie"), căutările noastre au ajuns până la Socrate, care, cu ocazia unei festivități ce avea loc în orașul-port Pireu, a purtat cu Glaukon și alți prieteni o discuție despre stat, în care a scos în evidență caracterul oarecum fals al opiniei:

„— Așadar, am spus eu, opinia ți se pare a fi mai întunecată decât cunoașterea, dar mai luminoasă decât necunoașterea?
— Chiar așa.
— Atunci ea se află în intervalul cuprins de cele două?
— Da.
— Între ele ar fi, deci, opinia?
— Desigur."* (Platon, *Republica*, 478 c-d)[7]

În timp ce pentru Socrate opinia nu era cu totul lipsită de valoare, având o poziție intermediară, se făceau auzite multe alte voci care

* Vezi, pentru traducerea română, Platon, *Opere*, V, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986 (n. tr.).

considerau că, spre deosebire de știință, credință, convingere, opinia are doar trăsături negative. Kant caracterizase faptul de a avea o opinie drept „o judecată insuficientă, atât din punct de vedere subiectiv, cât și obiectiv"[8]. Interpretarea conceptului de *opinion* în lumea anglo-saxonă și franceză era, dimpotrivă, mai complicată, conținea, pe lângă o valorizare (care mai degrabă lăsa fără răspuns problema gradului de valabilitate al opiniei), o aluzie la consensul unui popor sau al unui anume grup cu privire la o problemă oarecare. Într-o lucrare publicată în 1739, filosoful englez David Hume numise acest fenomen *„common opinion"*.[9] Conceptul englez și francez de *opinion* implica ideile de consens și de caracter colectiv.

Consensul care are nevoie de recunoaștere

În contextul constatărilor noastre legate de spirala tăcerii, abordarea din spațiul francez și englez este mai utilă decât aserțiunile autorilor germani în legătură cu valoarea sau nonvaloarea opiniei. Individul observă existența consensului în mediul lor și îi răspund prin propriul comportament. Dar aici nu trebuia să fie vorba în mod obligatoriu de consens în ceea ce privește opiniile; poate fi vorba și de consensul în ceea ce privește un anumit comportament, acceptul ori refuzul de a purta un anumit însemn sau faptul de a ceda, într-un mijloc de transport, locul unei persoane în vârstă ori, dimpotrivă, de a rămâne așezat pe scaun. Pentru procesul spiralei tăcerii, nu are nici o importanță dacă cineva se izolează printr-o opinie sau printr-un anumit comportament. Aceste constatări ne-au îndemnat să înțelegem opinia doar ca sinonim pentru exprimarea a ceva considerat corect și să adăugăm în definiția pe care o căutam componenta consensului, din sensul englez și francez al termenului.

Trei sensuri ale termenului „public"

Interpretarea termenului „public" s-a dovedit cel puțin la fel de critică ca și aceea a „opiniei". De conceptul de „public" s-au ocupat mulți autori; Habermas constată că „uzul lingvistic al termenilor «public» și «caracter public» trădează o multitudine de sensuri concurente"[3]. Aici se face mai întâi o diferență între sensul juridic al termenului „public", care pune accentul pe ceea ce este deschis, în sensul de „accesibil tuturor" – loc public, drum public, proces public – și domeniul privat, care are de-a face cu latinescul *privare*: a separa ceva, a-și însuși ceva. În conceptele juridice de „drept public" sau „putere publică" se exprimă relația cu statul. În acest sens juridic, politologic, de știință a statului, „public" intră într-o anumită categorie, este vorba despre interese publice, lucru exprimat, de exemplu, în expresia „responsabilitatea publică a jurnalistului". Prin aceasta se înțelege că este vorba despre probleme și întrebări care îi privesc pe toți, întreaga comunitate, binele comun. În aceasta își are rădăcinile puterea legitimă: individul are posibilitatea de a-și exercita puterea prin intermediul organelor statului, iar legile și reglementările pot fi impuse prin „puterea publică". Elementul „public" din conceptul „opinie publică" trebuie să aibă un sens înrudit și în același timp diferit. Anumiți teoreticieni ai dreptului – de exemplu Ihering și von Holtzendorff – s-au ocupat de capacitatea miraculoasă a opiniei publice de a impune indivizilor norme, moravuri și reguli fără ca, pentru aceasta, să dea de lucru vreunui legiuitor, guvern sau tribunal. „Mai ieftin nu se poate", se exprima laudativ sociologul american Edward Ross, în 1898.[10] Punerea unui semn de egalitate între „opinia publică" și „opinia dominantă" apare ca un fir roșu în multe dintre definițiile termenului, deoarece opinia publică poate să-l determine pe individ să adopte un anumit comportament chiar și împotriva propriei voințe.

Învelișul social

Pe lângă sensul juridic și cel politologic, termenul „public" mai are și un sens social-psihologic. Pe lângă spațiul interior, în care ființează gândurile și sentimentele sale, individul duce o existență expusă, orientată spre exterior, deschisă nu numai spre anumite persoane bine definite, ci spre colectivitate, în sensul cel mai larg al cuvântului; ca să reluăm cunoscuta dihotomie a lui Ferdinand Tönnies, această deschidere poate lua forma, mai blândă, a „comunității" („*Gemeinschaft*") – de care pe individ îl leagă, oricum, o oarecare familiaritate și un sentiment de încredere, Tönnies gândindu-se, de exemplu, la religia comună – sau aceea a „societății"(„*Gesellschaft*"), spațiu mult mai larg,

specific marilor civilizații.[11] Ce este acel ceva care îl „expune“ pe individ și îi acaparează permanent interesul pentru structura socială care îl înconjoară? Este teama sa de izolare, de desconsiderare, de a fi privat de afecțiune, este nevoia sa de confirmare din partea celor din jur. Acestea îi mențin atenția încordată asupra mediului, astfel că opinia publică poate fi considerată o stare de conștiință. Individul normal știe întotdeauna dacă se află în public sau este ferit de ochii celor din jur – și se comportă în consecință. Totuși, oamenii par să se deosebească extrem de mult în ceea ce privește modul cum această conștiință a faptului de a se afla în public acționează asupra lor. Atenția încordată a individului este orientată asupra sferei publice ca instanță de judecată, afecțiunea și lipsa acesteia venind tocmai de la această instanță anonimă, ca și considerația sau lipsa de considerație.

Idealul omului autonom, independent, a exercitat o adevărată fascinație, astfel încât elementului „public“ din conceptul de opinie publică i s-au atribuit multe sensuri. În ceea ce privește conținutul opiniei publice, el se referă la problemele importante pentru societate, la problemele comunității. În ceea ce privește purtătorii opiniei publice, aceștia sunt persoanele dintr-o societate care sunt dispuse și capabile să-și exprime în mod responsabil opiniile în legătură cu probleme publice și să exercite, în numele celor guvernați, o funcție critică și de control față de modul în care este condusă societatea. În ceea ce privește formele opiniei publice, ele sunt acele opinii care se manifestă public, deci sunt accesibile tuturor, sunt opiniile răspândite mai ales prin mass media. Din multitudinea de definiții ale opiniei publice formulate în secolul al XX-lea a fost omis doar sensul pe care îl are conceptul de „public“ din punct de vedere psiho-sociologic, sens care se referă la slăbiciunea, dependența omului de instanța de judecată a mediului în care trăiește, semnificație care privește învelișul său social sensibil, natura sa socială.

Opinii pe care le poți exprima public fără a te izola

Ceea ce poate fi pus în evidență empiric din observarea mediului (care opinii câștigă sau, dimpotrivă, pierd teren), din reacțiile individului la propriile observații (exprimarea hotărâtă a propriilor opinii sau păstrarea precaută a tăcerii), cu alte cuvinte, acel ceva ce, în cazul majorității oamenilor, poate fi considerat teamă de izolare ne conduce la formularea unei definiții operaționale a opiniei publice: acele opinii asupra unor teme controversate pe care le *poți* exprima public fără a te izola. De la această definiție vom porni în cercetările ulterioare.

Desigur, această accepțiune a conceptului de opinie publică se cere completată; ea își trădează originea: un fenomen pus în evidență în mod empiric, acela al spiralei tăcerii, care se manifestă acolo unde între diferite opinii are loc o luptă, unde situații noi intră sub influența acestora sau acolo unde sunt răsturnate concepții deja existente. În *Kritik der Öffentlichen Meinung* (*Critica opiniei publice*), lucrare publicată în 1922, Ferdinand Tönnies își exprima părerea că opinia publică există în diferite stări de agregare: în stare solidă, lichidă și gazoasă.[12] Folosind analogia lui Tönnies, spirala tăcerii se manifestă numai atunci când opiniile se află în stare lichidă. Acolo unde opiniile și comportamentele s-au fixat și au un caracter dominant, acolo unde au devenit un obicei, o tradiție, elementul de controversă nu mai poate fi recunoscut ca în cazul unei dezbateri despre „activiștii radicali în posturi publice“ sau „interdicția de a exercita o anumită profesie“, unde fiecare tabără are propria sa opinie despre tema respectivă, iar procesul spiralei tăcerii poate fi urmărit ușor după frecvența uneia sau alteia dintre aceste denumiri. Elementul controversat, premisă a potențialului de izolare, își face apariția abia în momentul în care intervine o încălcare a normei, a opiniei publice deja fixate, a tradiției sau obiceiului. Juristul Franz von Holtzendorff vorbea în 1879 despre „funcția de judecător al moravurilor“ atribuită opiniei publice[13]; von Ihering numea opinia publică „educatoare a moralității“ și o separa de orice activitate intelectuală[14]. La acest lucru se referea atunci când vorbea despre „reacția conștientă sau inconștientă a unui anumit interes împotriva încălcării sale, respingerea în folosul siguranței comune“[15]. De aceea, definiția opiniei publice va trebui completată: în domeniul deja consolidat al tradițiilor, al moravurilor, dar mai ales al normelor, de opinia publică țin acele convingeri și comportamente pe care *trebuie* să le exprimi sau să le adopți public dacă nu vrei să te izolezi. Teama de izolare a individului, nevoia sa de a fi acceptat, pe de o parte, și cerința – exprimată de sfera publică ca instanță de judecată – de a te conforma unor opinii și comportamente stabilite, acceptate unanim, pe de altă parte, conservă o ordine existentă, o „constelație de valori“ (Schumpeter).

Opinia publică definită ca aprobare sau dezaprobare

Nu ni se poate reproșa oare faptul că ignorăm, atunci când definim conceptul de opinie publică, tot ce se spune în sute de cărți, și anume că acest concept include doar opiniile despre fenomene cu semnificație politică? Ceea ce este prezentat aici drept caracteristică a opiniei publice – fie în domeniul răsturnării, fie în domeniul apărării unor lucruri stabilite, consolidate – nu vădește nici un fel de limitare tematică; este vorba doar de atitudini de aprobare sau dezaprobare prin luări de poziție și comportamente manifestate public, atitudini pe care individul le poate remarca. Spirala tăcerii este descrisă ca o reacție la aprobarea și dezaprobarea manifestate public într-o „constelație de valori aflată în mișcare". La fel de deschis este tratată și problema purtătorilor opiniei publice; astfel, opinia publică nu este doar domeniul unor indivizi anume desemnați să critice, al „sferei publice cu atribuții politice" (Habermas)[16]; în ea sîntem implicați cu toții.

O călătorie în trecut: Machiavelli și Shakespeare

Pentru a căuta un răspuns la întrebarea dacă modul de a înțelege noțiunea de opinie publică propus de teoria spiralei tăcerii este justificat, s[ne întoarcem cu două sute de ani în urmă, în secolul și în țara în care a apărut pentru prima oară conceptul de opinie publică: Franța secolului al XVIII-lea. La vreo patru decenii după ce Jean-Jacques Rousseau a început să folosească conceptul de *opinion publique*, îl găsim – în registru cotidian – într-un roman celebru, *Legăturile primejdioase*, de Choderlos de Laclos, apărut în 1782. Pasajul din roman se referă la corespondența dintre o doamnă rafinată și o tânără. Doamna o sfătuiește pe tânăra noastră să evite compania unui bărbat cu o reputație proastă: „Îl considerați capabil de o schimbare în bine; hai să presupunem că această minune chiar s-a petrecut deja – dar nu i-ar rămâne potrivnică opinia publică? Acest lucru nu este de ajuns ca să vă revizuiți relația cu el?"[17]

Aici constatăm existența opiniei publice ca instanță de judecată în sfere cu totul străine de politică. Cea care scrie epistola mai sus amintită presupune că cercul anonim, fără contururi clare, desemnat ca opinie publică o va influența pe destinatara scrisorii într-un grad suficient pentru ca aceasta să-și modifice comportamentul. În drumul nostru în trecut, putem ajunge însă și mai departe, într-o epocă de dinaintea inventării sintagmei „opinie publică", întâlnind și acolo aceeași instanță anonimă de judecată, cu alt nume, dar invocată ca martor într-un conflict aproape identic. Shakespeare zugrăvește o discuție între regele Henric IV și fiul său, viitorul rege Henric V. El își mustră fiul, spunând că poate fi văzut prea adesea într-o societate nepotrivită, că ar trebui să fie cu mai multă luare-aminte la părerea celor din jur. Opinia este cel mai important lucru, el însuși a fost ridicat pe tron datorită acesteia: „*Opinion that did help me to the crown*" – „Opinia ce m-a ridicat pe tron" (*Henric IV*, Partea I, Actul 3).[18] Cu acest sens apare la Shakespeare, la sfârșitul secolului al XVI-lea, cuvântul „*opinion*"; de aceea, nu ne miră că expresia „*public opinion*" nu s-a impus în Anglia, ci mai întâi în Franța. După cum vedem, cuvântul englez „*opinion*" conținea în sine suficient din noțiunea de public, de instanță de judecată care decide asupra reputației, ca să nu mai fie nevoie de atributul „*public*".

Cu siguranță că pentru Shakespeare nu era nici surprinzătoare, nici nouă ideea că un conducător sau un viitor rege trebuie să ia seama la părerea celor din jur, a majorității. Epoca sa cunoștea lucrarea scrisă de Machiavelli în 1514, *Principele*, care în mare parte avea menirea să-i inițieze pe conducători în tainele relațiilor cu opinia publică.[19] Sunt puțini cei care „simt" acțiunile guvernării, spune Machiavelli, ceea ce, în traducere, ar însemna: „care se simt afectați nemijlocit de ea"; dar cu toții *o văd*, și esențial este ca în această lumină să apari drept plin de forță și virtute: „*The vulgar are always taken by appearance*" („Norodul își apleacă întotdeauna ochii spre înfățișare". „Nu este necesar ca principele să posede toate virtuțile care sunt de dorit (bunătate, fidelitate, omenie, cinste, religiozitate etc.), dar este absolut necesar ca el să dea impresia că le posedă." Principele, spune Machiavelli, trebuie să evite orice lucru care ar putea stârni ura sau disprețul celorlalți. El trebuie să se silească să fie pe placul supușilor săi.[20]

Într-o altă lucrare a lui Machiavelli, *Discursuri despre primele zece cărți ale* Istoriei *lui Titus Livius*, teoria care stătea la baza sfaturilor lui Henric IV pentru fiul său suna în felul următor: „Nu există nici un alt punct de sprijin mai bun în judecarea caracterului unui om decât anturajul său. De aceea, cineva care se înconjoară de persoane demne de onoare câștigă el însuși un bun renume; căci nu este cu putință ca între el și cunoscuții săi să nu existe asemănări și în ceea ce privește caracterul și moravurile."[21]

Ne aflăm în prima jumătate a secolului al XVI-lea, dar nu ne simțim străini în această epocă în care oamenii nu sunt mai puțin sensibili decât cei de astăzi la ceea ce reprezintă bunul renume și sunt tot atât de preocupați de instanța de judecată numită opinie publică.

Însă, datorită lui Machiavelli și lui Shakespeare, am căpătat o nouă perspectivă: aceea că instanța de judecată nu-i face să tremure doar pe cei mărunți, care se tem pentru bunul lor renume; principii, domnii, conducătorii sunt în aceeași măsură supuși acestei instanțe de judecată. Machiavelli îi atrage atenția principelui pe care vrea să-l educe: „Pentru a fi principe și pentru a guverna, trebuie să cunoști temeinic firea norodului."[22] Puterea supușilor constă în capacitatea lor de a respinge vechea structură a statului pe care îl guvernează principele și de a impune o nouă structură[22].

După ce, în capitolele anterioare, am descris câteva serii de cercetări empirice și am căpătat curaj printr-o incursiune în trecut, în cele ce urmează pornim în căutarea unor mărturii istorice, în speranța că acest demers ne va ajuta să înțelegem mai bine opinia publică.

V. Legea opiniei. John Locke

În tratatul său *Eseu asupra intelectului omenesc*[1], John Locke amintește discuțiile pe care le purta cu câțiva prieteni cu ocazia unor întâlniri regulate în locuința sa de la Londra. Imboldul i l-a dat o discuție pasionantă, dar în care nu au putut ajunge la nici o concluzie. Atunci le-a venit ideea că poate au pornit pe un drum greșit, poate ar trebui să abordeze problema cu totul altfel. Prietenii au fost de acord și l-au îndemnat ca până la următoarea întâlnire să facă un scurt rezumat al discuțiilor. La dorința lor, John Locke a continuat să-și noteze ideile care apăreau în cursul întâlnirilor, astfel luând ființă, treptat, cartea.

Londra anilor 1670 trebuie să fi fost un oraș minunat. Peste tot, în parlament, în redacțiile gazetelor, în cafenele, în cercuri private, se poartă discuții. Iar gândurile pe care Locke, care atunci se apropia de 40 de ani, le așterne pe hârtie – fără o concepție unitară, spune el, fără menirea de a fi citit de marii învățați – au prospețimea unei zile de început de vară.

Dar, după publicarea lucrării, Locke începe să se plîngă: „Reproșul noutății este o acuză îngrozitoare, adusă de aceia care își dau cu părerea despre ideile oamenilor așa cum își dau cu părerea și despre propriile lor peruci – anume, după modă – și care nu sunt în stare să accepte

drept valabile decât învățăturile unanim recunoscute. Atunci când iese pentru întâia dată la iveală, adevărul are prea arareori de partea sa pe cineva care să-i pledeze cauza: opiniile noi sunt privite întotdeauna cu neîncredere și sunt în general contrazise, fără vreo altă rațiune decât aceea că încă nu au devenit comune. Însă adevărul, ca și aurul, nu este în mai mică măsură adevăr atunci când este proaspăt scos din mină."[2]

Trebuie să deosebim trei tipuri de legi, spune John Locke. Mai întâi, legea divină, apoi legea civilă și, în al treilea rând, legea virtuții și a viciului, numită și legea opiniei sau a reputației ori – Locke folosește diferite nume – legea modei și a judecății persoanei private. Cea de-a treia lege este explicată în felul următor: „Pentru a o înțelege, trebuie să luăm în considerare că oamenii, atunci când se adună în comunități statale, cedează instituțiilor publice capacitatea de a dispune de dreptul de a folosi forța, astfel că ei pot folosi forța împotriva unui concetățean doar în măsura în care le permite legea țării lor; să nu uităm însă că ei sunt, totuși, capabili să *gândească* favorabil sau nefavorabil, să aprobe sau să blameze acțiunile acelora între care trăiesc și cu care se întovărășesc."[3]

Reputația și moda: normele locului

„Dacă cercetăm cu de-amănuntul, atunci vom găsi că ceea ce este virtute și ce este viciu este hotărât în funcție de scara acceptării sau a respingerii, a laudei sau a criticii, scară folosită în cele mai felurite societăți ale lumii prin înțelegere secretă și tacită: după această scară, corespunzând părerilor, principiilor și obiceiurilor locului, este lăudată sau condamnată o anumită purtare."[4]

„Nimeni dintre aceia care încalcă moravurile și concepțiile lumii în care trăiesc nu scapă de pedeapsa criticii și a dușmăniei acesteia. Nici unul din zece mii de oameni nu este atât de atât de nesimțitor și prostănac încât să-și păstreze cu îndărătnicie părerile dacă între ai săi se izbește doar de respingere și antipatie. Cel care se poate obișnui ca în imediata sa vecinătate să simtă pretutindeni doar dispreț este, se vede treaba, un personaj nefiresc, cu mintea rătăcită. Mulți oameni au căutat singurătatea și s-au împrietenit cu ea, dar cel care aduce ca fire cu ceilalți oameni nu se poate învăța să trăiască într-o lume în care semenii săi – cunoscuții și oamenii cu care vorbește – să-l întâmpine mereu cu respingere și dispreț. Această povară este prea grea pentru ca cineva să o poată duce."[4]

Într-un chip desăvârșit, ni se înfățișează cum, de teama izolării, oamenii sunt siliți de instanța de judecată a opiniei publice să se conformeze. Însă Locke nu s-a putut bucura de măiestria propriului stil. Persecutat de dușmani, el modifică acest pasaj în a treia ediție a cărții, înlocuindu-l cu niște formulări pline de afectare.

Lui Locke i se reproșează că relativizează în chip nepotrivit binele și răul. Ceea ce derivă din legea divină se transformă la el într-o problemă de acord între persoane private, iar morala este coborâtă la statutul unei probleme ce ține de modă. Vocile critice afirmă că nu știe, probabil, nici măcar ce anume reprezintă o lege, căreia îi este proprie, după cum se știe, autoritatea de care nu se bucură persoanele private, și anume autoritatea și puterea de a impune respectarea legii.

În replică, John Locke spune:

„La aceasta aș dori să răspund în felul următor: cine își închipuie că lauda și critica nu reprezintă pentru oameni niște motive îndeajuns de puternice pentru a se adapta opiniilor și regulilor contemporanilor săi se vădește a fi puțin cunoscător al însușirilor și al istoriei omenirii.

După cum vom vedea, cei mai mulți oameni se iau *în primul rând*, dacă nu cumva întru totul, după legea modei și, astfel, ei fac doar ceea ce le aduce un bun renume în comunitatea lor, sinchisindu-se însă prea puțin de legile Domnului sau de acelea ale stăpânirii. Unii oameni, poate chiar cei mai mulți, cugetă rareori la caznele care îi așteaptă încălcând legile divine. Dintre aceia care o fac, mulți se mângâie, chiar în timp ce încalcă legea, cu gândul la o viitoare iertare și îndreptare a unor asemenea greșeli.

În ceea ce privește pedepsele legale, oamenii se amăgesc adesea singuri cu nădejdea că vor rămâne nepedepsiți, că lucrul făcut va rămâne nedescoperit. Însă *nici unul* dintre cei care nesocotesc *moda* și părerea comunității căreia îi aparțin și căreia doresc să-i fie pe plac nu scapă de pedeapsa criticii și a dezaprobării."[4]

Locke elaborează o terminologie pe trei niveluri: când se face referire la legea divină trebuie să se vorbească despre datorie și păcat, în cazul legilor civile se vorbește despre legal și ilegal, iar în cazul legii opiniei și a renumelui, despre virtute și viciu. Și, prin exemplul duelului, el arată că aceste norme diferite nu trebuie să ducă în mod necesar la același rezultat: „Astfel, provocarea și lupta cu spada sunt numite duel. Dacă privim duelul în relația sa cu legea divină, atunci el merită numele de păcat. Dacă îl punem în relație cu legea moravurilor, el se numește în unele locuri curaj și virtute. Dacă îl punem în relație cu legile publice ale anumitor țări, el reprezintă o crimă capitală."[5]

Cuvintele lui John Locke sunt foarte apropiate de observațiile făcute în secolul XX cu ajutorul metodelor moderne de cercetare sociologică. Folosind exprimări mereu noi, el descrie natura socială a omului. „Opina celor din jur reprezintă fundamentul asentimentului nostru [pentru o anumită opinie]. De acolo vine faptul că în Japonia oamenii sunt păgâni, în Turcia musulmani și în Spania papistași [...]. Altfel spus, acel ceva numit de noi «părerea noastră» nu ne aparține, nu este zămislit de noi, este o simplă oglindire a părerii celorlalți..."[6]

În privința conținutului, John Locke nu impune limite atunci când vorbește despre „legea opiniei", însă subliniează că prin intermediul ei are loc o evaluare, se exprimă o laudă sau o critică. Și continuă prin a spune că acestor opinii le este specific caracterul de „consens misterios și nerostit"[13]; acest caracter misterios și tacit va fi confirmat de cercetările întreprinse în secolul XX.

Captivant la această descriere este și faptul că Locke vorbește despre opinia sau norma locului („*that place*")[7]. Înțelegerea pe care individul o respectă este valabilă numai într-un anumit loc, într-un anumit moment. Pentru relațiile în care individul se află cu opiniile, acest lucru înseamnă că el se poate sustrage mutându-se într-un loc suficient de îndepărtat; de asemenea, el își poate pune speranța și în trecerea timpului. Opina este trecătoare. Termenul „*public opinion*" nu apare explicit la John Locke, dar este prezent în două moduri; pe de o parte, în ideea de consens, care poate fi definit ca un element comun unei colectivități, având, deci, caracter public. Și apoi în elementul local și în acea anvergură publică implicată în ideea de loc. În comparație cu conceptul „opinie publică" de mai târziu, această „*law of opinion or reputation*"[8] pare mai dură, mai nemiloasă, dar această duritate în exprimare este intenționată.

Când Locke folosește cuvântul „lege", el nu o face cu superficialitate sau în mod întâmplător, și nici în sensul pe care naturalistul îl dă noțiunii atunci când vorbește despre legile naturii. El se referă la lege în sens juridic, explicând: după o anumită acțiune, trebuie să urmeze o recompensă sau o pedeapsă care nu este intrinsecă acțiunii ca atare.[9] De altfel, chiar numele pe care îl dă legii sale este edificator pentru noi. Când vorbește despre „legea opiniei sau a reputației", este limpede că cele două concepte sunt aproape sinonime.

O particularitate din textul lui Locke, care la început pare o ciudățenie, este în realitate un indiciu deosebit de limpede al faptului că

avem de-a face cu un deschizător de drumuri. El vorbește insistent despre „modă" („*fashion*").[10] Oamenii își dau cu părerea ca atunci când se referă la perucile lor. Caracterul exterior și extrem de trecător, această ancorare în local și temporal a opiniei, dar și esența ei constrângătoare, atâta vreme cât domină, sunt, după Locke, caracteristici ale „modei". El folosește cuvântul în mod explicit, pentru a nu fi înțeles greșit. Opinia despre care vorbește în sintagma „*law of opinion or reputation*" nu poate fi privită drept sursă de înțelepciune politică, valoarea intelectuală ei rămâne deschisă criticii, iar cunoașterea ei trebuie căutată pe alte căi.

John Locke insistă asupra unor concepte ca „reputație", deci asupra unor concepte socio-psihologice, care înfățișează omul în totala sa dependență față de mediu, de cei mulți, de ceilalți. Pentru că oamenii întâmpină cu suspiciune opiniile noi doar pentru că sunt noi, doar pentru că încă nu reprezintă o modă, nevrând să accepte că ele pot exprima un adevăr, Locke caută în Antichitate anumite autorități pe care să se sprijine. El citează dictonul lui Cicero: „Nu există nimic mai bun pe lumea asta decât cinstea, lauda, prețuirea și onoarea", adăugând că Cicero trebuie să fi știut foarte bine că toate acestea sunt nume date unuia și aceluiași lucru.[11]

Unuia și aceluiași lucru? Cărui lucru?

În concepția noastră, toate acestea reprezintă aspecte ale cenzurii pe care sfera publică o exercită asupra individului.

În 1711, la șapte ani după moartea lui John Locke, se naște David Hume. În opera sa *Tratat despre natura umană* (*A Treatise of Human Nature*)[1], el continuă ideile lui Locke despre teoria statului. Pentru că, atunci când s-au întemeiat statele, oamenii și-au cedat capacitatea de a folosi forța, nu însă și capacitatea de a aproba și dezaproba, și pentru că oamenii au o tendință naturală de a ține seama de *opinii*, de a se orienta după opiniile mediului, opinia este importantă pentru stat. Forța decisivă a opiniilor similare ale persoanelor private creează un consens, iar acesta formează baza reală a guvernării. Principiul pe care îl emite Hume sună astfel: „*It is* [...] *on opinion only that government is founded*" („Guvernarea se întemeiază numai pe opinie").[2] Orice autoritate se bazează pe opinie.

VI. Guvernarea se bazează pe opinie: David Hume, James Madison

„Acelora care se ocupă cu filosofia politică nimic nu le pare mai surprinzător decât ușurința cu care cei mulți sunt guvernați de cei puțini, precum și râvna cu care oamenii își subordonează propriile simțiri și dorințe simțirilor și dorințelor guvernării. Dacă încercăm să analizăm în ce chip ia naștere o asemenea minune, constatăm că [...] guvernanții nu se pot sprijini pe nimic altceva decât pe opinie. Guvernarea se întemeiază numai pe opinie; iar acest lucru este valabil pentru regimurile cele mai despotice și militariste în aceeași măsură ca și pentru cele mai liberale și populare."[2]

O dată cu David Hume, perspectiva din care este tratată tema „*opinion*“ se deplasează de la presiunea pe care opinia o exercită asupra individului spre presiunea opiniei asupra guvernării, imagine pe care și Machiavelli o prezentase principelui. Atenția lui John Locke se îndreptase asupra omului normal, supus legii opiniei sau a reputației, observat în existența sa cotidiană, asupra fricii sale de dezaprobare, a faptului că nici măcar unul din zece mii nu rămâne nepăsător dacă este întâmpinat cu dispreț. În *Eseu asupra intelectului omenesc*, Locke cerceta natura umană în general. Hume manifestă interes pentru guvernare. Sfera sa este curtea, diplomația, politica. Și el se teme de pedepsele care, conform legii opiniei sau reputației, îl amenință pe cel care stârnește dezacordul, publicându-și prima carte, *Tratat despre natura umană*, pentru orice eventualitate, anonim. Dar, o dată cu dragostea sa pentru existența elevată, el deslușește mai bine decât pedepsele recompensele care îl așteaptă, conform legii opiniei, pe cel care găsește în jurul său aprobare și recunoaștere.

Goana după faimă: versantul însorit al opiniei publice

Capitolul în care Hume se ocupă de opinia publică (va dura mai mult de un deceniu până când această expresie va fi folosită pentru prima oară, în 1744, de Rousseau) poartă titlul: „Of the Love of Fame“.[3] După ce descrie modul cum, pe de o parte, virtutea, frumusețea, bogăția și puterea – deci însușiri avantajoase în mod obiectiv – îl fac pe individ să simtă mândrie și, pe de altă parte, cum sărăcia și sclavia îl apasă, Hume continuă: „Dar pe lângă aceste cauze directe ale mândriei și ale mâhnirii mai există și o cauză secundară. Aceasta se bazează pe opiniile celorlalți și acționează în același fel asupra stării noastre de spirit. Renumele nostru, rangul nostru, numele nostru, toate acestea sunt motive însemnate pentru a fi mândri; celelalte cauze ale mândriei, virtutea, frumusețea și bogăția, nu cântăresc prea mult dacă opiniile altora nu le dau nici un imbold [...]. Și oamenilor cu foarte multă judecată le vine greu să dea curs propriei rațiuni sau înclinații dacă ele se află în contradicție cu acelea ale prietenilor sau ale tovarășilor de zi cu zi.“[4]

Hume, acaparat de viața din cercurile elevate (el descrie cu multă căldură ce privilegii reprezintă bogăția și puterea), se exprimă în acest pasaj ca și cum ar fi vorba mai ales – pentru a folosi aici un concept sociologic modern – despre opinia pozitivă a grupurilor de referință, în exprimarea sa apărând în mai mică măsură noțiunile de sferă publică, aprobare și dezaprobare „locală“. Totuși, el vede până unde se poate ajunge atunci când oamenii nu vor să intre în contradicție cu propriul mediu. El spune: „Acest principiu este cauza uniformității de simțire și gândire ce poate fi observată la membrii unei națiuni.“[5] În mod explicit, în lucrarea *Cercetare asupra principiilor moralei* (*An Enquiry Concerning the Principles of Morals*) el își exprimă acordul pentru această orientare a individului după mediul său, neconsiderând-o nicidecum drept slăbiciune: „Nevoia de a ieși în evidență, de a te bucura de faimă și prețuire în ochii celorlalți este atât de puțin condamnabilă, încât apare într-o strânsă legătură cu virtutea, geniul, vrednicia și firea mărinimoasă și plină de noblețe. De la cel care vrea să placă, societatea așteaptă atenție chiar și pentru lucruri mărunte și nimeni nu este surprins să observe că o anumită persoană se îmbracă mai elegant și are o conversație mai plăcută în societate decât atunci când își petrece timpul acasă, în cercul familiei sale.“

Este suficient de limpede: Hume nu zăbovește asupra marginalilor, asupra celor respinși de societate, care au fost loviți de pedeapsa dezaprobării, ci asupra acelora cărora soarta le-a surâs, dar întâmpină dificultăți atunci când dorește să traseze limita dincolo de care goana după faimă ar putea ajunge prea departe: „Astfel, în ce constă vanitatea care este văzută cu atâta îndreptățire drept greșeală sau slăbiciune? Evident, mai ales într-o subliniere lipsită de măsură a propriilor merite și distincții, într-o nevoie atât de puternică și fățișă de laude și admirație, încât ceilalți se simt înclinați să o considere jignitoare.“[6] Hume este conștient că gândurile sale se referă mai ales la cercurile înalte. El notează: „La caracterele de mijloc aprobăm înclinația spre modestie.“[6]

Astfel, Hume se situează între limitele trasate de Locke pentru relația dintre individ și societate, relație pentru care definitorie este norma locului, dar într-un înțeles cu totul diferit, mult mai aproape de ideea de sferă publică în forma pe care Habermas o definește pentru imaginea de sine a grecilor.[7] „Abia în lumina societății iese la lumină ceea ce există, iar totul poate fi văzut de toți. În discuțiile dintre cetățeni se pun probleme care astfel capătă formă; în controversele ce se iscă între cei egali ies în evidență cei mai buni, cei care capătă nemurirea

faimei [...]. Astfel, orașul-stat reprezintă câmpul unde te poți distinge și te poți acoperi de glorie: cetățenii, în calitatea lor de egali, intră în contact cu alți semeni, dar fiecare se străduiește să iasă în evidență [...]. Virtuțile enumerate de Aristotel se confirmă doar în fața opiniei publice, doar acolo își găsesc recunoașterea."[8]

Însă ideilor pretențioase al lui Hume, care definește noțiunea de sferă publică drept arenă în care împlinirile sunt recunoscute, nu li se asociază ceilalți autori ai secolului al XVIII-lea, care au scris o dată cu el sau în urma sa despre opinia publică. Principiul lui David Hume – „*It is [...] on opinion only that government is founded*" – a devenit doctrina părinților fondatori ai Statelor Unite. Ponderea pe care opinia o are în sfera politică este acum recunoscută, dar rolul individului este privit din nou cu ochii lui John Locke.

Omul este temător și precaut

Unul dintre părinții Constituției americane, James Madison, cercetează precaut, în culegerea de tratate scrise în 1787–1788 de fondatorii Statelor Unite pe teme constituționale și intitulată *The Federalist*, la ce anume se referă principiul „*all governments rest on opinion*"; în aceste texte este expusă dogma ce reprezintă fundamentul democrației americane. Dar, pe de altă parte, cât de plăpândă și vulnerabilă este natura umană, care are menirea de a reprezenta acest fundament... Madison spune: „Dacă este adevărat că orice autoritate, orice guvernare se legitimează prin opinie, se sprijină pe aceasta, atunci este adevărat și faptul că, în cazul fiecărui individ, puterea convingerilor, a opiniilor sale și gradul în care opiniile sale îi influențează comportamentul și acțiunile *practice* depind considerabil de ceea ce crede el în privința *numărului* de oameni care gândesc la fel. Rațiunea omului este, ca și omul însuși, temătoare și precaută atunci când se simte *părăsită*; omul devine mai puternic și mai *încrezător* în măsura în care are impresia că *mulți alții* gândesc ca și el."[9]

Aici ne întâlnim cu acea evaluare realistă a naturii umane și cu aplicarea ei în teoria politică, la care cercetarea avea să se întoarcă în a doua jumătate a secolului XX, pentru că acum metodele de cercetare a opiniei publice ne obligă să căutăm explicații pentru ceea ce se conturează în diverse observații, independent de voința noastră.

Nu faima, ci doar amenințarea pune în mișcare spirala tăcerii

Dacă comparăm modul în care, pe de o parte, John Locke sau James Madison și, pe de altă parte, David Hume tratează tema individului și a opiniei publice, constatăm existența unei distincții asemănătoare cu aceea la care am ajuns mai sus, când am interpretat efectul imitației. „Să vrei să fii de partea câștigătorului" este una dintre interpretări, „să nu vrei să te izolezi", cealaltă. Pe unii îi fascinează spațiul public ca sferă în care te distingi, pe ceilalți îi impresionează spațiul public ca amenințare, ca spațiu în care îți poți pierde identitatea. De ce nu ne preocupă, în legătură cu spirala tăcerii și opinia publică, spațiul public ca domeniu în care ți se așează pe frunte cununa de lauri, ci spațiul public ca amenințare, ca instanță de judecată amenințătoare? Fiindcă doar amenințarea, teama individului de a se găsi singur, pe care Madison a descris-o cu atâta pătrundere, explică și tăcerea ale cărei indicii le-am întâlnit în testul călătoriei cu trenul și în alte cercetări și care are o influență atât de mare în formarea opiniei publice.

Epocile revoluționare accentuează capacitatea de a percepe opinia publică drept amenințare

Oare înclinația de a percepe opinia publică drept amenințare era mai pronunțată la John Locke și la James Madison din cauza revoluțiilor la care fiecare dintre ei fusese martor? Atenția temătoare îndreptată spre comportamentul pe care trebuie să-l adopți pentru a nu te izola devie necesară în epocile de schimbări majore. Într-o ordine bine stabilită, atâta vreme cât nu încalcă normele bunei cuviințe majoritatea oamenilor nu suferă nici o atingere din partea opiniei publice, nu sunt atrași într-un vârtej al spiralei tăcerii, este de la sine înțeles ceea ce trebuie să faci, să spui sau să omiți în public, este de la sine înțeles că presiunea de a te conforma se supune acelorași principii ca presiunea atmosferică, la care ești adaptat și pe care nu o percepi. Dar în epoci premergătoare unor revoluții și în timpuri revoluționare, sub impresia dublei experiențe legate, pe de o parte, de modul în care guvernările pierd susținerea opiniei publice și în cele din urmă se prăbușesc și, pe de altă parte, de felul cum individul, căruia i s-a răpit certitudinea a ceea ce trebuie să laude și a ceea ce trebuie să critice, caută să se

acomodeze cu noul – în astfel de timpuri zbuciumate începi să înțelegi mecanismele opiniei publice și tot atunci se fixează modurile de exprimare adecvate.

În 1661, Glanvill impune conceptul de „climat al opiniilor“

Nu ne putem aștepta ca legea opiniei sau a reputației, înarmată cu pedepse și recompense, să se fi născut într-o epocă liniștită. Și pare inimaginabil ca filosoful englez Joseph Glanvill să fi găsit într-o perioadă liniștită acea expresie plină de forță, pe care a fixat-o în scris în 1661, în tratatul său despre deșertăciunea dogmelor, impunând termenul de „climat al opiniilor“ („*climate(s) of opinions*“), pe care-l și subliniază în text prin litere cursive. El scrie: „Dogmaticii nu consideră posibil nimic altceva decât ce li se pare lor corect și ce li se părea încă din copilărie drept singurul lucru imaginabil. Trebuie ca cineva să aibă experiența mai multor climate diferite ale opiniei pentru a se scutura de această vanitate.“[10]

„Climatul opiniilor“ – am zice fără șovăire că este vorba de o sintagmă modernă, născută în epoca noastră. E un fapt care ține de sensibilitatea noastră, comparabilă cu cea a lui Joseph Glanvill, o sensibilitate aparte pentru situații instabile, pentru convingeri care au devenit șovăielnice. În absența fluctuațiilor, conceptul de „climat“ ni s-ar părea, cu siguranță, lipsit de interes și abstract, dar după experiențele epocii noastre putem spune cu exactitate de ce această expresie ni se pare atât de potrivită: climatul își manifestă prezența în exterior, nu i te poți sustrage, fiind prezent, în același timp, și în interiorul individului, având o influență extremă asupra stării sale de confort. Spirala tăcerii este o reacție la modificările climatului opiniilor. Mai mult decât în expresia „opinie publică“, în sintagma „climatul opiniilor“ apare ideea de distribuție a frecvențelor, de raport de forțe între diferite tendințe contradictorii; aici este sugerat un teren, un spațiu cărora le este proprie, bineînțeles, noțiunea de „public“. Merită ca în epoci revoluționare – așa cum este și epoca noastră – să cauți să faci observații despre natura opiniei publice.

Descartes intuiește fenomenul spiralei tăcerii

În cu totul alte condiții decât Glanvill a trăit filosoful francez Descartes, recomandat și admirat de cel dintâi în scrierile sale. Dacă este valabil faptul că în epoci revoluționare sfera publică este resimțită mai degrabă ca o amenințare, pe când în perioade de ordine socială apare mai curând ca un domeniu în care te poți distinge printr-un anumit lucru, atunci Descartes oferă o ilustrare a acestui fapt. El se vădește un cunoscător intuitiv al spiralei tăcerii văzute ca proces cu menirea de a produce o nouă opinie publică. În termenii de astăzi, am putea vorbi de construirea propriei imagini; filosoful Descartes se îngrijește de faima sa. În 1640, el își trimite lucrarea, *Meditationes de prima philosophia*, „prea înțelepților și iluștrilor domni de la Sorbona“, însoțită de o scrisoare. Amintind de marele renume de care se bucură destinatarii lucrării în rândurile opiniei publice, el solicită o „mărturie publică“ în favoarea ideilor sale. Subliniază că a formulat această rugăminte nu numai „pentru ca și ceilalți cărturari să se alăture verdictului dumneavoastră“, ci și mai ales „pentru ca aceia care gândesc altfel să-și piardă curajul de a vorbi împotrivă, ba chiar să ajungă ei înșiși să apere acele pricini care, după ce sunt cercetate, trec în fața tuturor oamenilor cu judecată drept dovezi, pentru a nu trezi bănuiala că nu le-au înțeles.“[11]

VII. Jean-Jacques Rousseau pune în circulație conceptul de „opinie publică"

Care au fost circumstanțele care l-au determinat pe Jean-Jacques Rousseau să aștearnă pe hârtie pentru prima dată cuvintele „*l'opinion publique*"[1]?

Veneția anului 1744. Rousseau, la vremea aceea trecut cu puțin de 30 de ani, este secretarul ambasadorului francez; e un an foarte tensionat, în care Franța declară război Mariei Tereza în contextul conflictului iscat de succesiunea la tronul Imperiului Habsburgic. Într-o scrisoare datată 2 mai 1744 și adresată ministrului francez de externe, Amelot, Rousseau se scuză că l-a prevenit cât se poate de deslușit pe un nobil venețian, cavalerul Erizzo, că în ochii opinei publice acesta trece deja drept simpatizant al austriecilor (*Dépêches de Venise*, XCI).[2] El aduce asigurări că remarca sa nu a avut urmări grave, iar pe viitor nu va mai comite o asemenea greșeală. Rousseau folosește aici expresia „opinie publică" în felul în care a fost utilizată mai târziu în romanul *Legăturile primejdioase*, atunci când o doamnă din înalta societate o previne pe o tânără că acordă prea puțină atenție bunului său renume: aici, opinia publică are sensul de instanță de judecată, de a cărei dezaprobare este mai bine să te ferești.

Cine vrea să folosească expresia „opinie publică" cu sensul de judecată critică din punct

de vedere politic, implicând guvernarea, așa cum s-a întâmplat tot mai frecvent începând din secolul al XIX-lea, va găsi puține argumente în textele lui Rousseau. Istoricii și politologii nu au fost foarte tentați să treacă în revistă scrierile sale pentru a cerceta modul cum se reflectă în acestea tema opiniei publice. Abia în 1978, plecând de la o disertație de masterat susținută în 1975 la Universitatea din Mainz[4], a fost prezentată în Franța o lucrare de doctorat bazată pe o cercetare sistematică și cuprinzătoare a conceptului de opinie publică la Rousseau. (Colette Ganochaud, *L'opinion publique chez Jean-Jacques Rousseau*. Université de Paris V, René Descartes, Sciences Humaines, Sorbonne 1977–1978, Tomes I + II).[3]

Însă autorul care a răspândit conceptul a avut și o relație strânsă cu fenomenul în sine. Începând cu anul 1750, tema eficacității opiniei publice străbate scrierile lui Rousseau, dar, pentru că filosoful nu sistematizează aceste lucruri, este necesară o anumită tehnică pentru a obține o imagine coerentă. Christine Gerber, masterandă în jurnalism la Mainz, a procedat în disertația ei[4] în felul următor: a trecut în revistă șase dintre scrierile de căpătâi ale lui Rousseau și a cercetat fiecare pasaj în care apăreau sintagmele „opinie“, „public“, „caracter public“ și „opinie publică“. Cu ajutorul acestui procedeu, numit analiză de conținut, a lucrat pe scrierile de critică a culturii ale lui Rousseau (1750–1755): *Julie sau noua Heloisă*, *Contractul social*, *Emile sau despre educație*, *Confesiuni* și *Scrisoare către d'Alembert* (din anul 1758). Ea a găsit de 16 ori noțiunea de „opinie publică“, de aproximativ 100 de ori conceptul de „opinie“, fără „publică“, ci asociat cu alte adjective sau substantive, iar expresia „public“ sau „caracter public“ este folosită de 106 ori, cel mai adesea în combinația „prețuire publică“ (făcând abstracție de sintagma „opinie publică“).

Public înseamnă ceea ce este în văzul tuturor

Din această lucrare aflăm că Rousseau era extrem de sensibil la opinia publică ca amenințare, iar firea sa singuratică i-a oferit ocazia de a acumula experiență în această privință. „Nu am văzut decât consternarea de a fi recunoscut, de a fi declarat public, în față, drept hoț, mincinos, calomniator“[5]; „Toate acestea nu au împiedicat ca poporul întărâtat – nu știu de cine – să se simtă iritat până la furie împotriva

mea, să mă jignească în public, ziua în amiaza mare, nu numai pe drumurile de țară, ci chiar în mijlocul orașului.“[6]

„Ziua în amiaza mare“, „nu doar pe drumuri de țară“: senzația că este expus, lipsit de protecție, în văzul lumii, amplifică răul. Chiar folosirea relativ frecventă a sintagmei „prețuire publică“ indică faptul că pentru Rousseau „opinia publică“ este înrudită cu „reputația“, în tradiția lui Machiavelli, a lui Locke sau Hume. Dar fenomenul ocupă în scrierile sale un spațiu sensibil mai mare decât la autorii menționați. El este sfâșiat de sentimente ambivalente. În ceea ce privește viața socială, eficacitatea opiniei publice i se pare o binecuvântare, ea creează sentimentul comunității, este conservatoare prin aceea că îl silește pe individ să se adapteze moravurilor și tradițiilor în vigoare, ceea ce previne și decăderea moravurilor. Valoarea și forța sa nu constau în funcția intelectuală, ci în cea morală.

Opinia publică – păzitoare a moravurilor

Pătruns de credința într-o formă mai bună în care oamenii au conviețuit, ca „sălbatici“, într-o stare naturală, în vremuri îndepărtate, Rousseau consideră tradițiile și moravurile – după concepția noastră, forme stabile ale opiniei publice – drept acele bunuri ce trebuie apărate, în care s-a adunat ce este mai bun într-un popor. Ca și John Locke, el folosește metafora legii nescrise. După ce prezintă cele trei feluri de legi care stau la baza statului – dreptul public, dreptul penal și dreptul civil –, el explică: „La aceste trei feluri de legi se adaugă cea de-a patra, cea mai însemnată dintre toate. Este vorba despre legile care nu sunt gravate în bronz și marmură, ci în inimile cetățenilor, legi care constituie adevăratul sâmbure al constituției unui stat și care din zi în zi capătă forțe noi; ele dau un suflu nou legilor vechi sau le înlocuiesc atunci când acestea îmbătrânesc ori se sting, ele mențin un neam în starea de spirit a naturii sale și pun pe nesimțite în locul puterii publice puterea obiceiurilor. Vorbesc despre moravuri, obiceiuri, dar mai ales despre opinia publică, parte a artei de a conduce un stat care pare a fi cu totul necunoscută oamenilor politici, chiar dacă de ea depind toate celelalte...“[7]

La mijlocul secolului Revoluției Engleze, John Locke sublinia caracterul relativ al tuturor lucrurilor: ceea ce cere legea opiniei sau a

reputației, ceea ce este întâmpinat cu aprobare sau dezaprobare depinde de concepțiile locului.[8] Pentru Rousseau, care este copleșit de impresia pe care i-o lasă puterea și luxul curții franceze de la mijlocul secolului al XVIII-lea, dominantă este permanența: cea de-a patra lege este gravată în inimile cetățenilor, trebuind doar să fie apărată împotriva stricăciunii și a decăderii. În *Contractul social*, Rousseau imaginează o instanță aparte, „cenzorul", o funcție care nu existase până atunci și care este creată de el doar în scopul de a spori puterea opiniei publice în calitatea ei de păzitoare a moravurilor. În acest context apare singura definiție a opiniei publice pe care Christine Gerber a descoperit-o la Rousseau: „Opinia publică este un fel de lege a cărei unealtă este cenzorul și pe care acesta o poate folosi, după modelul principelui, doar în cazuri deosebite."[9] De ce cenzorul este unealta, Rousseau explică în felul următor: „Cenzura păzește morala [...], împiedicând ca opiniile să decadă și păstrându-le puritatea printr-o înțeleaptă aplicare a legilor, dându-le uneori, dacă sunt șovăielnice, o anumită direcție."[10]

Acordul în privința convingerilor morale reprezintă pentru Rousseau fundamentul nașterii unei națiuni; consensul moral tacit este ceea ce poate fi numit „elementul public"; „această persoană publică ia în general forma unui corp politic care este numit stat de către mădularele sale..."[11] Privind din această perspectivă, o împărțire a societății în partide nu poate reprezenta pentru Rousseau nimic bun, o dată ce există un singur fond comun care, astfel, este amenințat de egoismul intereselor partinice. Aici se află rădăcinile adversității resimțite de Rousseau față de „privat" ca opoziție la „public", sentiment negativ care va fi alimentat în secolul XX în cel mai înalt grad de neomarxism.

Precaut, Rousseau exprimă ideea că cenzura dă opiniilor „uneori, dacă sunt șovăielnice, o anumită direcție".[10] Acestea sunt „cazurile deosebite" la care se referă Rousseau atunci când explică atribuțiile cenzorului. Cenzorul, spune Rousseau, întărește ceea ce este bun în convingerile comune ale unui popor, numind binele, făcându-l cunoscut, „făcându-i pe oameni conștienți de el", după cum am spune noi astăzi. Atunci când cenzorul își ia o anumită libertate și face cunoscut drept opinie publică, drept acord comun un anume lucru care în realitate nu este consensual, toate declarațiile sale sunt nule și rămân fără nici o rezonanță.[9] În acest sens este cenzorul o „unealtă"; el este doar o voce. Cu câtă prudență concepe Rousseau aceste măsuri, cu totul altfel decât urmașii lui din secolul XX. Nu se poate face uz de forță, cenzorul nu poate face decât să sublinieze principiile morale. Aceasta este o trăsătură comună cu ale principelui pe care și-l imaginează Rousseau. Nici principele nu posedă mijloace proprii puterii politice și nu poate emite legi: „După cum am văzut, spune Rousseau, puterea legislativă aparține poporului și îi poate aparține doar lui."[12] Dar inițiativele legislative vin din partea principelui. Pentru a îndeplini această sarcină, el are nevoie de o mare capacitate de observare a stării opiniilor, lucru „de care marele legiuitor se preocupă în taină"[7]. În îndeplinirea acestei sarcini, el este ajutat de activitatea cenzorului. Acesta trebuie să observe ce convingeri sunt îndeajuns de vii în rândurile poporului; căci legile pot fi bazate doar pe consensul prealabil, care formează fundamentul real al statului. „Așa cum meșterul observă și cercetează pământul înaintea executării unei mari lucrări de construcții, pentru a vedea dacă acesta poate suporta întreaga sarcină a clădirii, tot așa înțeleptul fondator al statului nu începe prin a da niște legi care în sine sunt bune, ci mai întâi cercetează dacă poporul căruia acestea îi sunt menite este capabil să le îndure."[13]

Relația precisă dintre *„la volonté générale"* (care, la rândul ei, este diferită de așa-numita *„volonté de tous"*, privată și egoistă) și opinia publică nu este clarificată de Rousseau. „Voința generală este anunțată prin lege, anunțarea hotărârii pe care a luat-o opinia publică are loc prin cenzură."[14] Ne-am putea imagina conceptul de *volonté générale* ca pe o confirmare a opiniei publice, consolidată de legile care derivă din ea și care nu sunt „nimic altceva decât o publicare fidelă a voinței generale"[15]. Puterea de legitimare a opiniei publice, în forma în care a fost prezentată de David Hume în 1741 în principiul *„It is [...] on opinion only that government is founded"*[16], influențează și concepțiile lui Rousseau. „Opinia, regina lumii, nu este nicidecum supusă puterii regilor; ei înșiși sunt primii sclavi ai săi."[17]

În scrisoarea adresată lui d'Alembert, Rousseau îl prezintă concret pe cel care ar putea prelua slujba de cenzor în Franța. În mod surprinzător pentru aceia care îl văd pe Rousseau drept un democrat radical – „toată puterea legislativă aparține poporului" –, el propune în rolul de cenzor un consiliu de onoare al mareșalilor Franței.[18] El acordă deci acestei funcții cel mai înalt prestigiu, este conștient de importanța „prețuirii publice" ca factor de influență asupra acțiunilor oamenilor

și vede și faptul că în această privință nu sunt permise disensiuni, pentru a nu pune în mare pericol prețuirea publică; el cere ca însuși guvernul să se supună cenzorului, acestui consiliu de onoare al mareșalilor Franței, atunci când acesta anunță public care este opinia generală într-o anumită problemă. astfel, opinia publică ni se înfățișează ca o autoritate morală; poate că la un asemenea rol s-a gândit Heinrich Böll atunci când a vorbit, la un moment dat, despre starea deplorabilă a opiniei publice din Republica Federală Germania. Funcția de cenzor nu se află în mâinile cui trebuie.

Animat de aceste gânduri despre ideile comune ale unui popor în legătură cu ceea ce este bun și ceea ce este rău, Rousseau impune un concept care avea să facă carieră abia în secolul XX: „religie cetățenească"[19]. Declinul atașamentului față de religiile metafizice lasă loc ideoo unei „religii cetățenești". Putem bănui că vom găsi sub acest nume o sumă de principii care nu pot fi contrazise public fără pericolul izolării, reprezentând, deci, tot o formă de opinie publică.

Opinia publică – protector al societății și dușman al individului

Pe cât de binecuvântată pare să fie opinia publică în calitatea ei de păzitoare a moralității unei comunități, pe atât de funestă este, din perspectiva lui Rousseau, influența sa asupra individului. Câtă vreme acesta o respectă ca păzitoare a moravurilor, de teama izolării, pentru a nu se expune dezaprobării „nu doar pe drumuri de țară, ci și în mijlocul orașului", Rousseau – în ciuda propriilor suferințe – nu are nimic de obiectat. „Cine judecă moravurile judecă onoarea, iar cine judecă onoarea se conduce după părerile [poporului]."[20]

Caracterul funest al opiniei publice constă în nevoia oamenilor de a ieși în evidență, în „goana după faimă", ca să cităm titlul celui de-al unsprezecelea capitol al tratatului lui David Hume, sau, mai simplu spus, constă pur și simplu în nevoia omenească de confirmare, de prestigiu social, de a se deosebi în mod pozitiv de ceilalți. De la această nevoie a început stricăciunea societății omenești, după cum spune Rousseau în scrierea sa din 1755, ***Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni***, care i-a adus celebritatea. „În fine, orgoliul mistuitor și râvna de a-și înmulți averea – mai puțin dintr-o nevoie reală și mai degrabă pentru a ajunge deasupra celorlalți – insuflă tuturor oamenilor tendința obscură de a-și produce reciproc neajunsuri."[21] „Aș arăta cât de mult ne pune la încercare talentele și puterile și cât de mult se poate măsura această chemare extrem de puternică de a câștiga faimă, onoruri și distincții, aș arăta în ce măsură ea ațâță spiritele și înmulțește pasiunile, în ce măsură transformă pe toți oamenii în concurenți, rivali sau, mai degrabă, dușmani."[22]

„Sălbaticul" este străin de acest instinct mistuitor, „sălbaticul trăiește în sine însuși"[23], deosebindu-se, însă, încă de la început, de animale prin liberul arbitru, prin compasiunea sa față de ceilalți și prin simțul său de conservare. Apoi, o dată cu crearea relațiilor sociale – spune Rousseau: „prețuirea socială a căpătat valoare"[24] –, esența omului s-a schimbat și trebuie să luăm acest fapt ca atare: „Omul, ca ființă socială, este îndreptat mereu spre exterior: în fond, el capătă sentimentul vital doar datorită modului în care percepe ceea ce gândesc alții despre el..."[25]

Omul se scindează, după Rousseau, în două ființe, în acela care este el cu adevărat, conform naturii sale, cu interese, înclinații și „nevoi reale", și într-un altul, care se formează sub jugul opiniei. El clarifică diferența aceasta ilustrând-o cu exemplul omului de știință. „Să deosebim mereu înclinațiile care vin de la natură de acelea care se bazează pe opinii. Există un zel științific care pleacă doar din dorința de a fi prețuit ca învățat, dar, pe de altă parte, există unul care e născut din setea naturală de a ști tot ce îl interesează..."[26]

Rousseau consideră că nevoia imperioasă de a consuma este un efect al opiniei publice: „Însă de îndată ce ei tânjesc după o anumită stofă doar pentru că aceea este scumpă, inimile lor au căzut pradă luxului și tuturor capriciilor opiniei, căci gustul acesta nu le-a venit, cu siguranță, din interior."[27]

Legalitate, onoare, prețuire – nu există nimic mai bun, citase John Locke din Cicero, reducând toate acestea la o singură sursă, la satisfacția de a fi judecat favorabil de cei din jur. Rousseau, preocupat de opoziția dintre natura reală a omului și opinie, încearcă să stabilească un concept al onoarei care își are rădăcinile în prețuirea de sine, nu în prețuirea altora: „În ceea ce oamenii numesc onoare eu deosebesc acel ceva care trebuie considerat rezultatul opiniei publice și acel ceva ce reprezintă consecința prețuirii de sine. Primul lucru constă în prejudecăți deșarte, care sunt mai schimbătoare decât valurile..."[28]

Acum, ambivalența nu mai poate fi scăpată din vedere; căci, oricum, Rousseau vorbește cu alte ocazii despre „opinia publică" pe care o

consideră menită a proteja ceea ce este mai durabil și mai valoros, și anume morala. Este ușor să-l prinzi pe Rousseau cu asemenea contradicții. O dată citești: „Este o problemă de prețuire publică a face diferența între ticăloși și oamenii cumsecade."[29] Rousseau admiră modul în care făceau spartanii acest lucru: „Dacă în sfatul Spartei un bărbat cu moravuri rele avea o părere bună, eforii, fără a ține seama de acest lucru, făceau în așa fel încât această părere era adusă la cunoștința celorlalți de către un cetățean virtuos. Ce onoare pentru unul, ce umilință pentru celălalt – și fără ca unuia dintre ei să i se fi adus în mod fățiș vreo laudă sau vreo critică."[19] Nu poate fi pusă la îndoială valoarea pe care o conferă Rousseau prețuirii publice. Însă apoi se poate citi în *Emile*: „Și ce dacă lumea întreagă ne-ar critica? Noi nu vânăm recunoașterea publică, ne ajunge fericirea ta."[30]

Necesitatea de a face compromisuri în relația cu opinia publică

Operând cu lucruri care aduc a contradicții, Rousseau intuiește mai bine decât toți cei dinaintea lui esențialul, care ne va ajuta să recunoaștem în final toate formele opiniei publice: ele reprezintă un compromis între consensul social și înclinațiile, convingerile individului. Individul este silit să caute o cale de mijloc, să intre în „jugul opiniei" din cauza naturii sale vulnerabile, care îl face să depindă de judecata celorlalți și să nu vrea să trăiască separat, izolat. Iată ce scrie Rousseau în *Emile sau despre educație*: „Pentru că depinde tocmai de propria ei conștiință și, în același timp, de opinia celorlalți, ea trebuie să învețe să compare acești doi factori, să îi adapteze unul la celălalt și să dea întâietate unuia numai atunci când ei se află în contradicție."[31] Cu alte cuvinte, atunci când lucrul acesta nu poate fi evitat.

„Trebuie să învăț să îndur critica și batjocura"

Compromisul poate avea rezultate foarte diverse. Tocmai acolo unde, după David Hume, ar trebui să vii în întâmpinarea opiniei publice, și anume în modul potrivit de a te îmbrăca pentru o ieșire în public, în societate, tocmai în această privință Rousseau se decide să-și arate

individualismul. Ca oaspete al regelui Ludovic XV, invitat în marea lojă din avanscenă a teatrului regal de la Fontainebleau, cu ocazia premierei unei opere, el apare „cu frizura în dezordine": cu o perucă prost pieptănată, nepudrată și fără vestimentația de gală, fără vesta de brocart. „Sunt îmbrăcat cum mă îmbrac întotdeauna, nici mai bine, nici mai prost. Înfățișarea mea este simplă și neglijentă, dar nu murdară sau nepotrivită; nici barba mea nu este astfel, fiindcă natura ne-o dă și pentru că ea este uneori, după epocă și modă, chiar o podoabă. Poate că o să fiu considerat ridicol sau nerușinat, dar de ce mi-ar păsa de asta? Trebuie să învăț să îndur critica și batjocura doar când nu sunt meritate."[32] El își dă seama de pericolul care se ascunde în a te sustrage în prea mare măsură compromisului. În *Julie sau noua Heloisă* stă scris: „Mi-e teamă că acea dragoste de neînvins pentru virtute, care îi dă puterea de a disprețui opinia publică, l-ar putea mâna spre cealaltă extremă, l-ar putea face să sfideze și legile sfinte ale bunei cuviințe și ale moralității."[33]

Astfel, problema pe care ar trebui să o rezolve un contract social devine mai acută: „A găsi o formă de conviețuire socială care, cu întreaga putere comună, apără și protejează persoana și averea fiecărui membru al acesteia și în care fiecare individ, chiar dacă se unește cu toți ceilalți, ascultă totuși doar de sine însuși și rămâne la fel de liber ca și înainte. Aceasta este întrebarea de căpătâi..."[34]

VIII. Tirania opiniei publice: Alexis de Tocqueville

Dacă scopul incursiunii noastre istorice este de a cerceta ce au înțeles prin opinie publică cei care au introdus acest concept, putem trage acum concluzia că există solide rațiuni istorice pentru a caracteriza spirala tăcerii drept o modalitate de răspândire a opiniei publice, care este bazată în mod fundamental pe teama de izolare a individului.

De asemenea, ne putem aștepta ca societățile să se deosebească după gradul în care membrii lor se tem de izolare, dar și ca pretutindeni – după cum a arătat Stanley Milgram în experimentele sale întreprinse în Norvegia și Franța – să existe o presiune care obligă la conformare și o teamă de izolare care o face foarte eficientă: în Norvegia ceva mai mult, în Franța ceva mai puțin.[1] Milgram și-a întreprins experimentele în Europa fiindcă apăruse bănuiala că reacțiile conformiste constatate de Solomon Asch ar putea fi o particularitate americană.

Într-adevăr, ceea ce americanul Thorstein Veblen definea, la începutul secolului XX, sub titlul *The Theory of the Leisure Class* (*Teoria clasei privilegiate*)[2], drept un comportament de prestigiu tipic american, Rousseau, cu dușmănia sa față de consumerism, ar fi considerat detestabil. Compromisul dintre opinie publică și natura

individului – pentru a folosi perechea dihotomică a lui Rousseau – a venit în Statele Unite în întâmpinarea opiniei publice, pretinzând indivizilor supunere necondiționată; acest fapt fusese descris și explicat în 1835–1840 de compatriotul lui Rousseau, Tocqueville, în notele sale de călătorie intitulate *Despre democrație în America*.[3]

Tocqueville nu numai că a fost primul – după cunoștința mea – care a descris cu precizie procesul de declin al Bisericii franceze în perioada dinaintea Revoluției, nu numai că face cu fiecare ocazie aluzii la semnificația exprimării opiniei și a tăcerii în contextul opiniei publice[4], dar modul său de a privi opinia publică se apropie cel mai mult de conceptul pe care îl putem propune astăzi, pe baza metodelor noastre empirice de observație, și în centrul căruia stau teama de izolare și tendința de a tăcea. Nu există nici o carte a lui Tocqueville despre opinia publică, nici măcar un capitol cu acest titlu. Și totuși, în *Despre democrație în America* suntem asaltați de prezentări, evaluări, explicații și analize ale consecințelor pe care le are opinia publică. El nu intenționează să sugereze că opinia publică este un fenomen american, fiindcă regăsește trăsăturile comune, unitare ale acesteia și în Europa, dar își exprimă părerea că fenomenul este mai avansat în America, având un rol pe care îl va juca, poate, mai târziu și în Lumea Veche. Pentru Tocqueville, opinia publică reprezintă în America o presiune, o povară, o constrângere de a te conforma sau, pentru a folosi cuvintele lui Rousseau, un jug în care societatea îl obligă pe individ să se lase prins:

„În păturile aristocratice, oamenii au, adesea, o măreție și forță care le este proprie. Dacă se află în dezacord cu majoritatea semenilor, se retrag, găsind susținere și mângâiere în ei înșiși. În cazul popoarelor democratice, lucrurile stau altfel. Acolo, favoarea publică este la fel de necesară ca aerul, iar a fi în dezacord cu masele înseamnă, ca să spunem așa, a nu trăi. Acestea nu au nevoie de legi ca să doboare pe cei cu alte convingeri. Dezaprobarea ajunge. Senzația de însingurare și neputință îi năpădește cât se poate de curând și le răpește orice speranță."[5]

„În afară de America, nu cunosc altă țară în care să domnească, în general, mai puțină independență spirituală și mai puțină libertate în adevăratul sens al cuvântului."[4]

„Nu există nici o învățătură religioasă sau politică interzisă în statele constituționale europene [...], căci, în Europa, nici o țară nu este supusă unei singure puteri într-un asemenea grad, încât cel care dorește să spună adevărul să nu primească ajutorul de care are nevoie pentru a fi la adăpost de urmările comportamentului său independent. Dacă are neșansa de a trăi sub o guvernare cu puteri nelimitate, are poporul de partea sa; dacă locuiește într-o țară liberă, la nevoie poate căuta protecția autorității regale. În țările democratice îl susține segmentul aristocratic al societății, iar în celelalte, democrația. Într-o democrație ca aceea din Statele Unite, avem de-a face cu o singură putere, o singură sursă a forței și a succesului, iar în afara ei, nimic."[4]

În concepția lui Tocqueville, această putere este opinia publică. Cum a devenit ea atât de puternică?

Egalitatea explică puterea opiniei publice

„Dintre fenomenele care mi-au atras atenția în timpul șederii mele în America – scrie Tocqueville în introducerea la cartea sa –, nici unul nu m-a captivat mai mult ca egalitatea condițiilor sociale. Descopăr fără greutate influența uimitoare pe care acest fapt o exercită asupra evoluției societății; ea dă o direcție anume gândirii cetățenilor, iar legilor, un anume tipic..."[6]

Încercând să descopere cauzele acestei năzuințe de nestăvilit spre egalitate, el devine atent la un fenomen aflat în plină evoluție în întreaga lume[7]:

„Dacă cercetăm ce se petrece în Franța, începând din secolul al XI-lea, o dată la cincizeci de ani, nu ne scapă faptul că după fiecare dintre aceste intervale s-a petrecut în societate o dublă transformare. Nobilul se află mai jos pe scara socială, iar omul de rând, mai sus. Cel dintâi coboară, cel din urmă urcă. Cu fiecare jumătate de secol, cei doi se apropie; curând, se vor atinge. Și asta nu este valabil doar pentru Franța. Oriunde ne-am îndrepta privirea, observăm aceeași transformare în toată lumea creștină [...]. Evoluția treptată spre egalitatea condițiilor este, deci, o lucrare a providenței; ea are caracteristicile de căpătâi ale acesteia: este generală, este de durată, se sustrage zi de zi puterii omenești; întâmplările, ca și oamenii, slujesc cu toții evoluției sale [...].

...Cartea de față este scrisă sub imperiul unui fel de înfiorare religioasă care l-a cuprins pe autor la vederea transformării de nestăvilit care, în ciuda tuturor opreliștilor, merge înainte de atâtea secole și pe care o vedem ieșind astăzi la iveală din mijlocul ruinelor pricinuite de ea. Dumnezeu nu trebuie să vorbească pentru ca noi să recunoaștem semnele sigure ale voinței sale..."[8]

De ce conduce egalitatea condițiilor sociale la supremația opiniei publice, Tocqueville ne explică în felul următor:

„Deși condițiile de trai sunt inegale, iar oamenii sunt diferiți unii de ceilalți, există întotdeauna câteva persoane luminate, foarte învățate și cu o putere spirituală foarte mare, pe de o parte, și o masă neștiutoare și foarte limitată, pe de altă parte. Oamenii care trăiesc în epoci aristocratice tind deci, în mod natural, să își aleagă drept fir călăuzitor al propriilor opinii gândirea superioară a unui individ sau a unei clase, fiind puțin tentați să recunoască infailibilitatea maselor. Situația contrară apare în perioadele de egalitarism. Cu cât mai egali și mai asemănători devin cetățenii, cu atât mai redusă devine tendința individului de a crede orbește o anumită persoană sau clasă. Înclinația de a da crezare masei crește, în final opinia publică fiind aceea care îi conduce pe oameni [...]. În vremuri de egalitate, oamenii, din cauza asemănării dintre ei, nu-și acordă reciproc încredere, dar aceeași asemănare le insuflă o încredere aproape nelimitată în judecata societății. Astfel, li se pare improbabil ca adevărul să nu se afle de partea marii majorități, fiindcă toți sunt înzestrați cu aceeași putință de judecată."[9]

După cum se vede, Tocqueville înțelege prin opinie publică majoritate numerică.

Tocqueville își spune, este adevărat, că este vorba despre voința lui Dumnezeu, căreia nu i te poți împotrivi. Dar este copleșit de compasiunea pentru destinul individului dintr-o astfel de societate, resimte un pesimism profund din cauza efectelor spirituale și se revoltă.

El scrie în legătură cu destinul individului:

„Dacă omul care trăiește în țările democratice se compară cu toți cei din jurul său, el simte, plin de mândrie, că este egal cu fiecare dintre aceștia; de îndată ce ia aminte însă la totalitatea semenilor săi și se vede pe sine însuși lângă această mare comunitate, începe să fie copleșit de propria sa slăbiciune și lipsă de însemnătate. Tocmai egalitatea care îl face independent de fiecare dintre concetățenii săi îl expune, lipsit de apărare, influenței marelui număr de oameni asemenea lui."[10]

„Întotdeauna, când circumstanțele sociale sunt aceleași, opinia generală apasă cu o greutate uriașă asupra spiritului fiecăruia; ea îl cuprinde, îl dirijează și îl apasă: acesta este în mult mai mare măsură un efect al tipului de societate decât al legilor sale politice. Cu cât mai asemănători devin oamenii, cu atât mai slab se simte fiecare față de ceilalți. Pentru că nu mai observă nimic din ceea ce îl ridică deasupra celorlalți și îl deosebește de aceștia, el devine nesigur de îndată ce este contrazis; nu numai că se îndoiește de propriile-i forțe, dar începe să se îndoiască și de drepturile sale; aproape că își recunoaște eroarea atunci când majoritatea afirmă că ar fi comis-o."[11]

Tocqueville descrie cum presiunea opiniei publice nu se exercită numai asupra individului, ci și asupra guvernării. Ca exemplu, el alege aparițiile președintelui american din timpul campaniei electorale. În

opinia lui Tocqueville, în această perioadă el nu mai guvernează spre binele statului, ci în vederea realegerii sale.[12] „El iubește ceea ce iubește [opinia publică], urăște ce urăște ea; anticipează voința și nevoile acesteia și-i îndeplinește cele mai mici dorințe."[13]

Tocqueville acceptă că egalitatea dintr-o societate poate avea și un efect binefăcător. Detronând autoritățile, ea poate să ofere fiecărui om posibilitatea de a gândi liber. Dar, în aceeași măsură, ar putea avea și un alt efect: acela ca individul să nu mai gândească deloc: „Ea [opinia publică] nu-i convinge pe indivizi să preia anumite păreri, ci le impune și le imprimă printr-o presiune psihică uriașă a tuturor asupra gândirii individului [...]. În Statele Unite, majoritatea preia sarcina de a oferi indivizilor o sumă de opinii deja formate și îi absolvă astfel de sarcina de a-și forma ei înșiși opinii personale."[10]

Melancolic, Tocqueville amintește de modul cum popoarele democratice au învins odată acele puteri care „împiedicau sau întârziau fără măsură avântul rațiunii individului", cum acestea au deschis drumul libertății spirituale. Dacă însă, „sub imperiul anumitor legi" – Tocqueville se referă aici la autoritatea majorității numerice –, „libertatea de spirit s-ar sufoca, [...] atunci s-ar întâmpla doar ca răul să primească o altă înfățișare; oamenii nu ar găsi mijlocul pentru o existență independentă; ei ar descoperi doar [...] o nouă formă de robie."[14]

„Am spus-o, scrie Tocqueville, și am s-o repet de nenumărate ori: aici există o problemă gravă pentru aceia care consideră libertatea de spirit drept ceva sfânt și nu-i urăsc doar pe despoți, ci și despotismul. Dacă simt apăsarea puterii asupra mea, mă interesează prea puțin să știu cine mă oprimă. Și nu îmi vine mai ușor să mă las prins în jug doar pentru că milioane de brațe mi-l întind."[15]

Tocqueville abordează tema pe care, o jumătate de secol mai târziu, unul dintre autorii americani clasici care s-au aplecat asupra opiniei publice, James Bryce, o așază în centrul lucrării sale despre *Uniunea americană* (*The American Commonwealth* – partea a IV-a, 1888): tirania majorității.[16] De altfel, această a patra parte poartă, cât se poate de explicit, titlul „Opinia publică". Însă tratatelor despre opinia publică nu ne conving atunci când abordează explicit și cu toată raționalitatea academică acest subiect. Opinia publică pare să fie ceva cât se poate de irațional, astfel încât cărțile care îi sunt dedicate în mod explicit sunt mai degrabă o nereușită. Acest lucru se referă și la lucrările germane celebre din primele decenii ale secolului XX: Wilhelm Bauer,

Opinia publică și bazele ei istorice (*Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*, 1914)[17] și Ferdinand Tönnies, *Critica opiniei publice* (1922)[18].

„Nimeni nu-l poate acuza pe Bryce că a procedat foarte sistematic în studiul său despre opinie publică", își dă verdictul, cincizeci de ani mai târziu, în 1939, Francis G. Wilson, într-o retrospectivă asupra celebrei cărți.[19] Într-adevăr, în cele aproximativ o sută de pagini pe care Bryce le dedică sus-numitei teme se găsește, în dezordine, tot ceea ce fusese scris despre opinie publică de către cei mai feluriți autori, pe alocuri fiind inserate observații proprii de un interes considerabil, cum ar fi comentariile despre „Fatalismul mulțimii"[20]; el descrie aici pentru prima oară ceea ce mai târziu va fi numit „majoritatea tăcută".

IX. Crearea conceptului de control social și prăbușirea conceptului de opinie publică: Edward Ross

Intrăm în secolul XX cu un citat despre opinia publică din anul 1950: „În lucrarea istorică de față, sub numele de opinie publică trebuie să se înțeleagă acele opinii care privesc probleme de importanță națională, care sunt exprimate liber, în mod public, de persoane din afara guvernării, care pretind dreptul ca părerile lor să influențeze sau să hotărască acțiunile, deciziile personale și structurile guvernării lor." Astfel scrie Hans Speier într-un articol apărut în 1950 în *American Journal of Sociology* și intitulat „Historical Development of Public Opinion"[1].

Un concept de opinie publică croit pentru oamenii de știință și pentru jurnaliști

Cum se face că termenul de opinie publică și-a modificat atât de mult sensul pe care l-a avut secole de-a rândul? Opinii exprimate public, influență asupra guvernării – mai recunoaștem încă această parte a definiției lui Speier, dar restul este o noutate: faptul că se vorbește doar despre opiniile de importanță națională și că acestea provin numai de la persoane a căror opinie se cere a fi luată în seamă – avem de-a

face cu o restrângere radicală și în același timp o modificare calitativă; nu mai este vorba despre acel ceva pe care Socrate îl plasa pe o poziție intermediară între cunoaștere și necunoaștere, ci despre o forță a opiniei conștientă de sine care s-a instalat alături de guvernare și care reclamă dreptul de a-și exprima o opinie de importanță egală, dacă nu superioară.

O asemenea metamorfoză nu poate decât să stârnească interesul. Când a dispărut *„opinion"* cu sensul de reputație? Punându-mi această problemă, am trăit un sentiment asemănător cu cel pe care îl are cineva care a pierdut un portmoneu și se întoarce din drum pentru a-l căuta. Aceasta se întâmpla la începutul anilor '60, aproape simultan cu momentul în care căutam o explicație pentru diferența surprinzătoare dintre cele două curbe care simbolizau intenția de vot și așteptările în ceea ce-l privește pe câștigătorul alegerilor. Însă abia șapte ani mai târziu am remarcat legătura dintre cele două probleme.

Putem presupune că un interes pentru schimbarea sensului conceptului de opinie publică a apărut o dată cu enunțarea dogmei *„All governments rest on opinion"*, prin care s-a proclamat și legitimitatea guvernării susținute de opinie. Rolul de căpetenie pe care Rousseau l-a rezervat opiniei publice în structura statului, puterea copleșitoare a opiniei publice din Statele Unite, descrisă de Tocqueville – toate acestea trebuie să fi sunat foarte ademenitor în urechile reprezentanților opiniei publice. În scrierile apărute până la jumătatea secolului al XIX-lea, tronul ocupat de opinia publică părea să fi fost lăsat vacant; însă după această perioadă au fost publicate mai multe lucrări importante în care acest obiect de studiu a fost tratat sistematic și s-a decis ce tip de opinie publică ar putea fi cel mai util statului, iar definițiile conceptului au fost formulate după acest criteriu. Influența filosofilor, a oamenilor de știință în general, a scriitorilor și jurnaliștilor părea să-și găsească locul cuvenit în sfera opiniei publice. În scrierile lui Jeremy Bentham (1838–1843)[2] sau James Bryce (1888)[3] puteau fi găsite încă observații socio-psihologice atente, dar acestea se amestecau cu cerințe normative în ceea ce privește modul cum trebuie conturate caracterul și rolul opiniei publice. Dar cercetările erau încă departe de acea opinie publică reprezentativă pe care o întâlnim în cele din urmă la Speier[4], Wilhelm Hennis (1957)[5] sau Jürgen Habermas (1962)[6], unde ea este considerată nimic mai mult decât o judecată politică critică.

Îndepărtarea zăpezii de pe trotuar ca manifestare a opiniei publice

Cotitura hotărâtoare pare să fi avut loc în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, o dată cu o serie de articole publicate de sociologul american E. A. Ross între 1896 și 1898 în *American Journal of Sociology* și reunite apoi, în rezumat, într-un volum, în 1901. Începând cu acea dată, conceptul de opinie publică pare să se fi scuturat de sensul său inițial, perpetuat timp de secole, de presiune a conformării, existând în continuare doar în forma restrânsă a unei instanțe de control critic al guvernării.[7] Totuși, încă mai supraviețuia ceva din vechiul înțeles al termenului. De exemplu, când socio-psihologul Floyd H. Allport a scris, în 1937, în primul număr al revistei – devenite apoi renumită – *Public Opinion Quarterly*, articolul de deschidere – „Toward a Science of Public Opinion" –, a dat ca exemplu de eficacitate a opiniei publice îndepărtarea zăpezii de pe trotuarul din fața casei; iar esența opiniei publice a caracterizat-o cu cuvintele: „Fenomenele pe care le studiem sub numele de opinie publică sunt în principal comportamente. [...] Și anume comportamente în care, adesea, un rol important îl joacă ideea că și alții reacționează exact la fel."[8] Dar, la acea vreme, asemenea concepții au părut, mai ales oamenilor de știință europeni, mai degrabă absurde.

...Până când individul părăsește prin moarte corpul social

Dar ce idei din articolele lui Edward A. Ross ar fi putut provoca o revoluționare a modului de a privi opinia publică? Întâi de toate, Ross vorbește ca un al doilea John Locke și nu poți decât să te miri că nu-l amintește nici măcar o dată. Ross:

„Pe bărbatul vânos, plin de forță, poate că îl lasă rece desconsiderarea socială. Poate că persoanele cultivate se sustrag dezaprobării vecinilor evadând în alte timpuri sau alte cercuri. Dar, pentru mase, lauda și critica celor din jur guvernează existența."[9]

„Nu atât gândul la consecințele pe care le-ar avea de suportat stârnind mânia opiniei publice îl dezarmează cu totul pe americanul modern, cât mai degrabă incapacitatea sa absolută de a rămâne impasibil dacă se izbește de o opinie dușmănoasă – incapacitatea de a duce o viață incompatibilă cu convingerile și simțirile semenilor săi."[10]

„Doar criminalul sau eroul moral rămân impasibili la ceea ce gândesc alții despre ei."[11]

Întâlnim aceste fraze în capitolul intitulat „Opinia publică". Dar Ross privește opinia publică ca pe o formă particulară a unui fenomen pe care îl definește printr-un concept împrumutat de la Herbert Spencer[12], concept care dă titlul cărții sale: *controlul social*. Acesta se exercită în societățile omenești în moduri variate, spune Ross, într-o formă foarte vizibilă, instituționalizată, de exemplu în legi sau în religie, în sărbătorile naționale, în educație. Dar și controlul social în forma opiniei publice este eficace, chiar dacă nu este instituționalizat, el dispunând de anumite sancțiuni subîmpărțite de un autor de mai târziu, Richard T. LaPiere (1954), în trei categorii[13]: sancțiuni fizice, sancțiuni economice și, cele mai importante, sancțiuni psihologice; acestea pot fi așezate pe o scală care, la un capăt, are, să zicem, sancțiunea de a nu mai saluta o anumită persoană iar la celălalt, faptul că individul „membrul părăsește prin moarte corpul social", după formula lui E. A. Ross.[14]

Ross pune în evidență avantajele controlului social exercitat de opinia publică. În comparație cu justiția, aceasta este „flexibilă" și „ieftină".[15] Cartea sa, scrisă cu mult nerv, înregistrează un mare succes. „Controlul social" devine un concept, expresia are farmecul noutății, ea înglobează tot ceea ce, altădată, John Locke numea legea opiniei sau a reputației; ca urmare, mulți sociologi manifestă interes pentru tema respectivă, dar despre opinie publică nu se mai vorbește. Dublul aspect al unei forțe integratoare, care obligă atât individul, cât și guvernarea să respecte convențiile sociale, scapă atenției, influența asupra individului se numește acum control social, iar influența asupra guvernării este dusă mai departe sub numele de opinie publică, căpătând, în calitatea ei de construct intelectual pe care o are în această nouă accepțiune, un caracter normativ. Legătura dintre cele două tipuri de efecte s-a rupt.

X. Urletul haitei de lupi

Porniți în căutarea adevăratului sens al conceptului de opinie publică, de ce oare răzbatem atât de anevoie prin mărăcinișul care a năpădit drumul? Ce funcție îndeplinește acest fenomen cu nume demodat? Un „concept clasic" din „tezaurul tradițional de concepte", pe care „nici nu le poți părăsi, pur și simplu, nici nu le poți lua în serios în sensul lor inițial" – așa se exprimă sociologul Niklas Luhmann în deschiderea articolului său intitulat „Opinia publică"[1], apărut în 1970. Ca și Walter Lippmann, autorul volumului *Opinia publică* (*Public Opinion*, 1922)[2], Luhmann descoperă noi particularități ale opiniei publice, neanalizate până atunci (pe care le vom prezintă într-un capitol ulterior despre relația dintre opinie publică și mijloacele de informare în masă)[3]. Dar atât Lippmann, cât și Luhmann au contribuit la ștergerea urmelor istorice. Luhmann scrie: „Istoria ideilor ne arată că a dispărut credința în rațiune și, astfel, și în potențialul de control critic și de schimbare a autorității al unei opinii publice..."[4] Dar cine a indus această credință? Nici Locke, nici Hume, nici Rousseau, nici Tocqueville.

Nimic din ce am citit în literatura modernă despre opinia publică nu m-ar fi trimis la aceste surse dacă, într-o dimineață de duminică de la

începutul verii anului 1964, nu s-ar fi întâmplat un eveniment ciudat. Pe atunci, îmi petreceam fiecare sfârșit de săptămână pregătindu-mi cursurile de metode de sondare a opiniei pe care le țineam lunea la Universitatea Liberă din Berlin. Plutea în aer deja atmosfera despărțirii, urma ca în toamnă să mă mut la Universitatea din Mainz ca profesor de comunicare. Ei bine, în acea dimineață de duminică – încă nu îmi luasem micul dejun –, am deodată „viziunea" a ceva ce semăna cu un titlu de carte, care, de altfel, nu avea nici o legătură cu demoscopia sau cu planul de lucru pe care mi-l făcusem pentru ziua respectivă. M-am repezit la masă și am scris pe un bilețel: „Opinie publică și control social". Imediat după aceea mi-am dat seama despre ce titlu era vorba: un an și jumătate mai târziu, așa avea să se numească primul meu curs de la Mainz[5].

Acest bilețel, cu titlul mai sus amintit, mi-a dat imboldul de a mă întoarce la tema opiniei publice și de a începe căutarea izvoarelor istorice. De fapt, de ce se demodase într-atât acest mod de tratare a temei, care fusese actual timp de secole, de ce se demodase abordarea naturi sociale sensibilei a omului, a dependenței omului de aprobarea și dezaprobarea mediului în care își duce existența? Nu se mai potrivesc lucrurile acestea cu conștiința de sine a omului modern, se află ele în contradicție cu miracolul unei conștiințe de sine ale cărei ingrediente de bază sunt emanciparea, maturitatea? Dacă lucrurile stau în felul acesta, nu ne este greu să ne închipuim neplăcerea pe care ar putea-o trezi următoarele paragrafe, în care se fac comparații între societățile omenești și cele ale animalelor.

Frica de izolare, temă de cercetare ocolită în mod evident în cazul oamenilor, a fost tratată detaliat, fără urmă de sfială, în cazul animalelor. Cercetătorii din acest domeniu preferă să evite însă, pe cât posibil, comparațiile cu oamenii, fiindcă imediat se fac auzite obiecții în această privință, care ne arată foarte limpede câte rețineri există față de această problemă. „Desigur – scrie Erik Zimen în cartea sa *Lupul* (*Der Wolf*) –, „trebuie să fim foarte precauți când comparăm oamenii cu animalele. Comportamente cu aparență asemănătoare pot avea funcții cu totul diferite, în timp ce altele, care formal nu seamănă deloc și au o cu totul altă sursă genealogică, au aceeași funcție [...]. Totuși, observațiile comparative asupra oamenilor și animalelor ne pot da impulsuri și idei noi, care trebuie testate apoi, prin observații precise sau experimente, mai ales dacă sunt cercetate două specii organizate atât de asemănător din punct de vedere social precum lupul și omul."[6]

Limba este, în orice caz, suficient de spontană și sinceră și nu avem nici un fel de dificultate în a înțelege despre ce este vorba atunci când se spune: „Când ești între lupi, trebuie să urli ca ei." La fel de bine am fi putut vorbi despre câini, căci „urletul în cor" (sau „în haită") este la ei la fel de uzual ca și la lupi, acest comportament existând, de altfel, și la cimpanzei.[7]

Urlete în haită pentru acțiuni în haită

Lupii, explică Erik Zimen, urlă mai ales seara, înainte de a pleca la vânătoare, sau în zori, ca moment inițial al fazei de activitate matinală. „Pentru lupi, urletul unui alt lup este un stimul foarte puternic, care îl îndeamnă să urle și el [...]. Însă nu întotdeauna un urlet izolat atrage după sine urletul în haită. De exemplu, urletul inițial al unui lup de rang inferior este mai rar elementul declanșator al unui cor decât acela al unui lup de rang superior."[8] La corul de urlete nu iau parte lupii respinși sau desprinși de haită. Asemănarea situației în care se află lupii respinși cu aceea a lupilor de rang inferior ne lasă deja să bănuim cât de important trebuie să fie să nu te izolezi, ci să ți se permită să iei parte la urletul în haită, numit de cercetătorul american Adolph Murie *„the friendly get together"* („însoțire prietenoasă")[9]. În plus, faptul de a fi un lup respins are niște dezavantaje foarte concrete: lupilor respinși din haită li se fură mâncarea.[10]

Ce funcție are urletul? Erik Zimen spune: „Limitarea la haita restrânsă ne sugerează că este vorba de un comportament care sporește coeziunea acesteia. Cu alte cuvinte, lupii își confirmă reciproc disponibilitatea de a coopera. Momentul în care se aude urletul ne sugerează, de asemenea, că acest ceremonial servește la sincronizarea fazei respective de activitate. În acest mod, ei intră, după somn, într-o stare de spirit asemănătoare, care face posibilă o activitate comună."[11]

Spiritul de turmă

După o relatare a lui Thure von Uexküll, Konrad Lorenz a stabilit că semnalele acustice cu ajutorul cărora stăncuțele își reglează comportamentul de grup slujesc tot la sincronizarea acțiunilor comune:

„Stolul de stăncuțe, care în timpul zilei zboară pe câmp în căutarea hranei și seara, înapoi în pădure pentru a dormi, se pune de acord în mod repetat asupra unei tendințe comune, prin semnalele individuale ale membrilor stolului, acționând astfel ca un întreg. Dacă la orele dimineții sau ale serii tendințele păsărilor sunt divergente, se poate observa că stolul zboară o bucată de vreme încoace și încolo; dacă semnalele «diac» au preponderență față de semnalele «dioc», stolul zboară spre pădure sau invers. Acest du-te, vino are loc până când, brusc, toate păsările emit același semnal iar stolul zboară ca un întreg ori spre pădure, ori spre câmp. Atunci, prin această punere de acord, stolul este pregătit pentru o anumită acțiune, căutarea hranei sau a unui loc de odihnă, dominând ceea ce s-ar putea numi o stare emoțională comună. Stolul de stăncuțe este, deci, o republică a acordului*."[12]

În *Așa-zisul rău*, în capitolul „Ceata anonimă", Konrad Lorenz prezintă comportamentul de grup al peștilor.[13]

„Forma inițială de «societate» în sensul cel mai larg al cuvântului este ceata anonimă, pentru care peștii din oceanele planetei reprezintă un exemplu tipic. În interiorul bancului de pești nu există nici un fel de structură, nu există conducători și nici supuși, ci doar o sumă impresionantă de elemente identice. Cu siguranță că acestea se influențează reciproc, cu siguranță că între indivizii care compun bancul există anumite forme simple de «comunicare». Dacă unul dintre indivizi percepe un pericol și fuge, îi molipsește pe toți cei care îi percep spaima [...]. Efectul pur cantitativ și, într-un anume sens, foarte democratic al acestui tip de transmitere a stării implică faptul că un banc de pești ia decizii cu atât mai greu cu cât conține mai mulți indivizi și cu cât instinctul lor de turmă este mai puternic. Un pește care, indiferent din ce motive, începe să înoate într-o anumită direcție ajunge într-o clipă în afara bancului, rămânând, în același timp, sub influența tuturor acelor factori care tind să-l mențină în interiorul bancului."[14]

Izolarea, pierderea contactului cu grupul ar putea reprezenta pentru individ un pericol de moarte, comportamentul de grup fiind, deci, cât se poate de funcțional și avantajos atât pentru grup, cât și pentru individ – una dintre condițiile de bază ale supraviețuirii.

Ce se întâmplă, însă, dacă un individ nu cunoaște teama de izolare? Konrad Lorenz descrie un experiment efectuat de Erich von Holst cu un crăiete, un pește din familia crapilor:

„El i-a extirpat chirurgical unui singur peștișor din această specie partea anterioară a creierului, în care se află, cel puțin la acești pești, sediul tuturor reacțiilor coeziunii de grup. Crăietele astfel operat vede, mănâncă și înoată ca unul normal, singura particularitate comportamentală prin care se deosebește de ceilalți constând în aceea că îi este indiferent dacă ajunge în afara bancului și nici unul dintre tovarășii săi nu îl urmează. Astfel, îi lipsește atenția ezitantă a peștelui normal, care, chiar dacă ar vrea foarte mult să înoate într-o anumită direcție, își caută din priviri, încă de la primele mișcări, tovarășii de grup și se lasă influențat de numărul celor care îl urmează... Dacă vedea hrană sau dacă voia să se îndrepte din alte motive într-o anumită direcție, el pornea decis și, ia te uită – *întregul banc îl urma*. [...] Animalul operat devenise [...], prin defectul său, în mod evident, conducătorul grupului" – comentează Lorenz.[15]

* În original, *Abstimmungs-Republik*, elementul determinativ „*Abstimmung*" însemnând atât punere de acord, sincronizare, cât și vot, votare, scrutin (n. tr.).

Și în creierul omenesc, sunt de părere cercetătorii moderni, există o anumită zonă care supraveghează relația dintre individ și lumea înconjurătoare[16]; ceea ce înseamnă, în același timp, că aceste zone pot fi atacate sau lezate. „Suntem mai vulnerabili [...] decât credem" – a spus odată Horst E. Richter[17], specialist în relații umane de grup –; vulnerabili din cauza părerii pe care cei din jur și-o fac despre noi și din cauza modului cum aceștia ne tratează. Chiar trebuie ca omul să-și ascundă, cu jenă, natura socială?

„Rațiunea umană, omul în sine este temător și precaut dacă se simte lăsat singur, devenind mai puternic și mai *încrezător* în măsura în care el crede că *mulți alții* gândesc ca și el..." – astfel a descris James Madison această situație.[18] Foarte asemănător sună ceea ce sociologul francez Alfred Espinas scrie în cartea sa, *Les sociétés animales*, publicată în 1877, sprijinindu-se pe un raport de cercetare al biologului A. Forel: „Curajul oricărei furnici crește în raport cu numărul tovarășelor și prietenelor ei și scade în același raport, o dată cu separarea de ele. Fiecare locuitor al unui mușuroi de furnici dens populat este mult mai temerar decât aceeași furnică dintr-o familie mică. Aceeași lucrătoare care se va lăsa ucisă de zece ori atunci când este înconjurată de tovarășele sale se va arăta extraordinar de temătoare, evitând și cel mai mic pericol, dacă se află singură fie și numai la douăzeci de metri depărtare de cuib. Lucrurile stau în mod asemănător și în cazul viespilor."[19]

Atunci când forțele reale care pot asigura coeziunea unei societăți omenești nu se împacă cu idealul pe care ni l-am construit în legătură cu propria noastră persoană, oare trebuie să avem la îndemână o ficțiune despre o opinie publică înzestrată cu judecată critică?

XI. Opinia publică la triburile din Africa și Oceania

Etnologul Colin M. Turnbull descrie în cartea sa *The Forest People* (*Poporul pădurii*)[1] populațiile de pigmei care trăiesc în pădurile din Congo. Suntem introduși într-o viață voioasă de tabără, bărbații se adună seara pentru a cânta împreună, iar dimineața tinerii îi trezesc pe somnoroși cu strigătele și chemările lor. Înainte de plecarea la vânătoare adesea se dansează, bărbații și femeile formând un cerc în jurul întregii tabere, intonând un cântec de vânătoare, bătând din palme, privind în dreapta și stânga și făcând salturi impresionante pentru a imita animalele pe care speră să le doboare.

Pe fundalul acestei pastorale au loc însă conflicte dramatice. Cephu – căpetenia a cinci familii, personaj bine văzut înainte, dar urmărit de la o vreme de ghinion la vânătoare, care adesea se ține deoparte în acțiunile comune – încalcă regulile solidarității și, la o vânătoare, unde hăitașii sunt femeile și copiii, își întinde pe ascuns plasa înaintea plaselor celorlalți. Seara, nimeni nu vorbește cu el, nici măcar nu i se oferă loc la adunarea bărbaților; un tinerel prost-crescut, căruia îi cere să-i facă loc, continuă să stea jos, pe când un altul se produce cu un cântec de batjocură la adresa lui, în care îl asemuiește cu un animal. Pierit, Cephu propune să le cedeze

celorlalți prada. Oferta i se acceptă imediat. Toți se îndreaptă spre colibele familiilor sale, aflate ceva mai la o parte, scotocesc fiecare colțișor și iau toate lucrurile comestibile pe care le găsesc, chiar și bucățile de carne care fierb înăbușit în oala de pe foc. Mai târziu, în cursul serii, una dintre rudele mai îndepărtate se întoarce la Cephu și oamenii săi cu o oală frumoasă, plină ochi cu carne și sos de ciuperci. Și mai târziu în noapte, Cephu putea fi văzut cântând iarăși între ceilalți bărbați, lângă focul de tabără ce mocnea – făcea iarăși parte dintre ei.[2]

Nu poți supraviețui singur

Un alt caz se referă la un tânăr care fusese prins comițând incest cu o vară primară. A fost urmărit de cei de o vârstă cu el cu cuțite și sulițe și nimeni n-a vrut să-i ofere adăpost în coliba sa; tânărul s-a refugiat în pădure. Turnbull citează relatarea făcută de unul dintre membrii tribului: „A fost alungat în pădure și o să trebuiască să trăiască acolo singur. Nimeni nu o să mai vrea să îl ia în grupul lui după tot ce a făcut. Și o să moară, pentru că nu poți supraviețui singur în pădure. Pădurea o să-l omoare." Apoi, în felul caracteristic pigmeilor, spune Turnbull, omul a izbucnit într-un râs stăpânit, a bătut din palme și a remarcat: „Lucrurile mergeau așa de luni de zile. Ce prostie din partea lui să se lase prins..."[3]; era clar că prostia aceasta conta mai mult decât incestul însuși.

În aceeași noapte, coliba familiei mai sus amintitului tânăr izbucni în flăcări și în învălmășeala generală nu se mai vorbi, practic, de cauză, de incest.... În dimineața următoare, mama fetei care ajunsese de rușinea satului putea fi văzută dând de zor o mână de ajutor la reconstrucția colibei ofensatorului iar, trei zile mai târziu, acesta se strecură pe înserate înapoi în tabără și se așeză iarăși între cei de o seamă cu el. La început, nimeni nu îi vorbi, apoi, însă, o femeie trimise o fetiță cu o strachină de mâncare la el, toată problema fiind dată uitării.[4]

Armele celor din jur: disprețul și ridicolul

În fiecare dintre cazurile descrise de Turnbull, conflictul a fost stins, nu înainte însă de a fi discutat de întreaga tabără. El spune că nu au existat judecători, tribunale, jurați. Nu a existat nici un fel de procedură formală, nici un sfat care să ia o decizie, nici căpetenii. Fiecare caz a fost tratat în așa fel încât coeziunea grupului să nu fie pusă în pericol. O comunitate care trăiește vânând cu plasele trebuie să-și păstreze mai ales capacitatea de a coopera. Membrii societății erau determinați să respecte disciplina prin două mijloace, pigmeii temându-se mai mult decât orice de două lucruri: de a fi disprețuiți și de a fi ridicoli. Ceea ce ne trimite cu gândul descrierea opiniei publice propusă de Edward Ross: în calitatea sa de mijloc de control social, aceasta este mult mai eficientă decât tribunalele și mult mai ieftină.

Margaret Mead: trei feluri de a produce opinie publică

Sub titlul *Public Opinion Mechanisms Among Primitive Peoples* (*Mecanisme ale opiniei publice la popoarele primitive*), etnologul american Margaret Mead a descris, în anii '30, trei tipuri de procese ale opiniei publice ce pot fi întâlnite la popoarele primitive.[5] În opinia cercetătoarei, opina publică își face simțită prezența fie atunci când o persoană încalcă niște reguli, fie acolo unde există o nesiguranță în ceea ce privește modul cum trebuie interpretate regulile, fie atunci când izbucnește un conflict sau trebuie luată o decizie în legătură cu acțiuni ori proceduri viitoare. Pentru asemenea cazuri trebuie să se stabilească pașii și măsurile necesare găsirii unui consens, mecanismele opiniei publice fiind necesare pentru ca o anumită comunitate să-și păstreze capacitatea de acțiune.

Primul tip[6] pe care cercetătoarea îl descrie corespunde procedeului pigmeilor; în opinia ei, acesta funcționează doar în așezări relativ mici, care cuprind între 200 și 400 de persoane. Ea ilustrează acest tip cu exemplul unui trib din Noua Guinee, Arapesh. Acolo există un număr minim de reguli fixe, multe obiceiuri fiind efemere, apărând și apoi fiind date imediat uitării. Comunitatea trăiește aproape fără nici un sistem precis, există doar niște rudimente de poziții de autoritate, nesemnalându-se instituții politice, judecători, tribunale, preoți, vraci ori vreo castă conducătoare ereditară.

Un ospăț cu carne de porc

Mead descrie rezolvarea conflictului plecând de la cazul unui membru al tribului Arapesh care vede un porc ce nu-i aparținea scurmând în grădina sa. El nu acționează spontan, ci, dimpotrivă, extrem de prevăzător. În orice caz, este clar că va ucide porcul, acesta fiind un obicei unanim acceptat. Dar încă în timp ce porcul râmă sau imediat după ce a fost ucis, când din rănile de suliță încă mai curge sânge, proprietarul grădinii cheamă câțiva prieteni pentru a-i consulta, tovarăși de generație, frați, cumnați. Prima posibilitate ar fi să trimită animalul ucis proprietarului, care astfel se alege cu carnea, putând plăti astfel paguba; sau – a doua posibilitate – să păstreze carnea și s-o mănânce, drept compensație pentru supărarea pricinuită de râmător și pentru paguba din grădină? Dacă prietenii îl sfătuiesc să fie împăciuitor, înapoind proprietarului porcul ucis, omul cu grădina va face acest lucru. Dar dacă aceștia pledează pentru varianta mai riscantă, sunt chemați, într-o a doua etapă, să își dea cu părerea sfătuitori dintr-o generație mai vârstnică, tată, unchi. Dacă și ei sunt de părere că trebuie oprită carnea, în cele din urmă este întrebat încă un bărbat din sat, care se bucură de multă trecere. Dacă și acesta este pentru, porcul este mâncat, și anume de toți cei care au fost de acord cu acest lucru, ca semn că, dacă vor apărea apoi greutăți, vor face cu toții front comun pentru a-și apăra decizia și că sunt gata să suporte și ei posibilele urmări neplăcute, cum ar fi magia neagră sau dușmănia cu proprietarul porcului și prietenii acestuia.

Regulile puține sau schimbătoare cer mare atenție

Atunci când vrei să afli cum trebuie să te comporți ca să nu riști să fii izolat, apar tot felul de complicații și este nevoie de atâtea precauții tocmai fiindcă lipsesc niște reguli precise. Permanent apar situații noi, în care individul trebuie să ia decizii în favoarea sau împotriva unui anumit lucru. O dată ce s-a hotărât, el și tovarășii săi sunt dedicați trup și suflet acestei hotărâri. Pe de altă parte, însă, alianțele sunt, la rândul lor, efemere, fricțiunile sunt înlăturate rapid, iar la următorul conflict apar partide noi.

Nu există nici o îndoială că avem de-a face cu procese tipice pentru fenomenul opiniei publice, avem toate ingredientele: controversa, cele două tabere, încercarea de a acționa în așa fel încât să nu te izolezi, hotărârea de a nu ceda din convingerea că ai dreptate. S-ar putea pune la îndoială că este într-adevăr vorba despre opinie publică, că elementul „public“ este într-adevăr prezent. Desigur, nu în sensul pe care îl dăm noi termenului în societatea modernă de masă, unde noțiunea înseamnă pentru individ anonimitate, acces liber, individul aflându-se în sânul unei mase ce nu poate fi controlată, formată din persoane ale căror nume, chipuri și convingeri îi sunt necunoscute. Membrul tribului Arapesh îi cunoaște pe cei din comunitatea sa. Însă ceea ce este valabil și pentru el este elementul public în sensul de „toți“, în sensul acelei apartenențe cuprinzătoare de care sub nici o formă nu vrea să fie separat, izolat, respins.

Sistemul dual, mentalitatea de partid

Al doilea mod de desfășurare a proceselor de opinie publică este descris de Mead plecând de la exemplul unui trib de vânători de capete din Noua Guinee, Iatmul.[7] Ce au aceștia în comun cu tribul Arapesh este faptul că nici la ei nu există căpetenii sau vreo autoritate centrală – fiind totuși capabili de a lua decizii și de a acționa. Dar ei nu rezolvă conflictele prin aceea că indivizii consultă cu grijă opinia majorității. Membrii tribului Iatmul au pus la punct un sistem „dual“, tribul fiind despărțit, după niște criterii formale, în două tabere, iar controversele sunt discutate de aceste două tabere sau partide. Mead este de părere că acest procedeu este necesar în cazul comunităților mai mari, tribul Iatmul numărând circa 1.000 de persoane. Individul nu se decide în favoarea unei anume opinii pentru că așa s-a gândit el, ci pentru că grupul său susține această opinie. Modul cum se formează aceste grupuri și apartenența individului la unul din grupuri par să fie absolut aleatorii. Astfel, se află față în față cei născuți iarna cu cei născuți vara; cei care locuiesc la nord cu cei care locuiesc la sud de cimitir; cei a căror familie maternă nu are voie să mănânce șoimi și cei cărora pe linie maternă le este interzis să mănânce papagali, sau cei care după tată aparțin clanului A sau B, sau cei care aparțin unui anumit grup de vârstă sau altuia. Sistemul funcționează doar pentru că aceste grupuri se suprapun de multe ori, astfel că persoane care astăzi ocupă poziții adverse într-o anumită problemă se regăsesc mâine de aceeași parte,

ca aliați, într-o altă chestiune. În acest mod, nu apare riscul scindării comunității chiar dacă se folosesc permanent modele duale, adică ușor de scindat corespunzător modelului „pro" și „contra", caracteristic oricărui proces al opiniei publice.

Hotărârile nu sunt luate de majoritate. Persoanele dintr-un grup formal interesate cel mai mult de problema în cauză caută soluția, iar ceilalți membri ai grupului o susțin după ce au luat cunoștință de ea pe cale informală. Mead este de părere că, în societățile moderne, multe probleme sunt rezolvate după modele duale asemănătoare, adepții partidelor, uniunilor, grupurilor regionale pledând cu pasiune pentru una sau alta dintre părți, în realitate însă nu datorită argumentelor, ci doar pentru că tabăra lor este cea care susține respectivul punct de vedere. În funcție de forța pe care o manifestă susținătorii iau naștere în cele din urmă și soluțiile. Jargonul politic modern trădează relația nemijlocită a acestor mecanisme ale opiniei publice cu prezentul. Termenul de „polarizare" trimite la sistemul dual de adoptare a unei decizii în fața unor alternative, iar prin noțiunea modernă de „mentalitate de partid" este desemnat ceea ce Margaret Mead a descris cu ajutorul exemplului celor din tribul Iahmul.

Individul este neputincios. Formalism în Bali

Margaret Mead prezintă cel de-al treilea tip de coeziune a unei societăți plecând de la exemplul populației din insula Bali, din Marea Sudului.[18]

E vizibilă de la bun început o ordine ceremonială rigidă. În situații de conflict se face simțit un ascuțit simț juridic. Din sfat fac parte toți bărbații adulți sănătoși, care cu anii înaintează în poziții tot mai înalte, în care sunt însărcinați să interpreteze cu mare grijă cutumele transmise din generație în generație. În fața sfatului este adus un caz. O pereche s-a căsătorit, dar curând se pune problema dacă legătura este legală sau incestuoasă. Cei doi sunt veri de gradul întâi, dar decalați cu două generații, femeia este, genealogic, „bunica" tânărului. Căsătoria între veri primari este interzisă. Ce este decisiv în acest caz: relația de rudenie de gradul întâi sau distanța de două generații? O zi întreagă trece în tensiune. Sfatul se întrunește, căpeteniile examinează o serie de argumente, dar nu ajung la nici o concluzie. Nu există

nici un avocat care să ia partea familiilor împricinate, nu se face nici o încercare de a obține o „opinie dominantă". În cele din urmă, expertul în probleme de calendar din sat pronunță hotărârea: gradul întâi rămâne gradul întâi, căsătoria trebuie catalogată drept încălcare a regulilor. În văzul tuturor, este executată pedeapsa prevăzută pentru cel care încalcă regulile, și anume izolarea. Casele celor doi sunt ridicate și așezate în afara limitelor satului, în sud, în zona de pedeapsă, la acțiune participând întreaga populație. Cei doi soți sunt alungați, ei nu mai au voie să participe la nici una dintre acțiunile din sat în afară de înmormântări. În ceea ce privește felul în care sunt stinse conflictele din rândul acestei populații, mai este vorba oare de un mecanism al opiniei publice? S-ar putea spune că avem de-a face cu o trecere spre alte forme de control social. Prin termenul de control social, Edward Ross nu făcea deloc referire doar la opinia publică, ci includea în mod explicit în această categorie și jurisdicția. Căci la jurisdicție ne trimite gândul în cazul populației din Bali, chiar dacă aceasta nu conține legi scrise sau pledoarii. Legea divină, dreptul formal și legea opiniei – pentru a rămâne la împărțirea în trei categorii făcută de John Locke – converg și, uneori, nu-i lasă individului nici un spațiu de mișcare care să-i permită să evite perspectiva izolării prin acțiuni de prevenire sau câștigarea de adepți.

Margaret Mead motivează utilitatea cercetării opiniei publice la popoarele primitive: la acestea se poate studia, într-o formă oarecum pură, ceea ce în cazul societăților moderne s-a deformat. Procedurile populațiilor Arapesh, Iatmul sau ale celor din Bali se deosebesc prin felul în care individul poate sau trebuie să ia parte la obținerea sau menținerea consensului. În cazul populațiilor Arapesh, individului i se cere cea mai mare atenție, regulile sunt schimbătoare, iar ceea ce astăzi este corect poate mâine să fie fals, te poți pomeni imediat respins. În cazul sistemului Iatmul, individul mai joacă un anumit rol, ca adept al unuia dintre cele două părți. La cei din Bali, la care regulile sunt fixate în cea mai mare măsură, individul se poate confrunta cu o situație în care este complet neputincios. Marii sensibilități pe care o dezvoltă membrii grupului Arapesh i se opune în Bali un fatalism total. Organul cvasistatistic de evaluare a mediului nu poate, în asemenea condiții decât să se atrofieze.

Controlul vecinilor

În cazul populației Zuni, Margaret Mead descrie un model combinatoriu difuz de opinie publică.[9] Fiecare om este ținut sub observație și judecat fără încetare de vecinii săi, opinia publică este prezentă permanent ca sancțiune negativă. Consecința este că orice activitate este frânată, iar multe acțiuni nu sunt întreprinse. În orice caz, dacă încercăm să găsim niște corespondente moderne, ne putem imagina că acest control al vecinătății nu se limitează să frâneze, ci și generează acțiuni, cum ar fi, de exemplu, expunerea demonstrativă a așternutului, dimineața, la fereastră, ca indiciu că sunt respectate normele de igienă. Cât de precise sunt, în diferite culturi, mecanismele opiniei publice de tipul celor Zuni se poate observa în cazul unor obiceiuri bine cunoscute din cultura noastră, cum ar fi acela că seara nu ai voie să tragi draperiile, pentru ca oricine de afară să poată vedea camerele luminate, sau faptul că gardurile vii dintre curți sunt considerate moduri simbolice de respingere a vecinilor, ca și închiderea ușii unei încăperi la birou sau acasă.

XII. Asaltul asupra Bastiliei. Opinia publică și psihologia de masă

Aceste relatări din Noua Guinee sau Bali ar putea fi interpretate cu ușurință în mod eronat drept note dintr-o călătorie exotică. De aceea, Margaret Mead caută paralele în lumea modernă, pentru a arăta care sunt elementele comune în procesele caracteristice opiniei publice. Pentru a-i familiariza pe cititorii americani cu fenomenul, drept replică la procedeele populației Arapesh, alege exemplul unei gloate puse pe linșat.[1] În ambele cazuri, afirmă ea, indivizii au acționat spontan în funcție de situația dată, așa cum li s-a părut just; deși nu au urmărit să ajungă la un consens, au obținut un efect politic.

Este curios faptul că Margaret Mead nu observă distanța enormă dintre situația precautului arapesh, în a cărui grădină râmă porcul altuia, și aceea a unui individ ce se alătură unei gloate puse pe linșat. Arapesh-ul nu este tentat sub nici o formă să acționeze spontan, după cum îl taie capul, *„in terms of his own feeling on the subject"*[1]. El trece la treabă cu extrem de multă circumspecție, după cum descrie chiar Mead; se află, deci, sub controlul societății și are motive întemeiate ca, atunci când ia măsuri, să se asigure de susținerea unor persoane influente, invitându-le, poate chiar obligându-le să ia parte la ospățul cu carne de porc.

Masa concretă: individul trăiește sentimentul comunității și scapă observației celor din jur

Dimpotrivă, pentru cel care participă la un linșaj este semnificativ tocmai faptul că renunță la orice precauție; astfel, el nu se găsește singur sub ochii atenți ai celorlalți, care îi confirmă sau resping comportamentul, ci se pierde cu totul în masa anonimă, fiind eliberat de controlul social care, altfel, îl însoțește la fiecare pas atâta vreme cât se găsește în raza de acțiune a ochilor sau urechilor publice.

Mead alege drept exemplu din istoria modernă o situație numită masă spontană, manifestă sau concretă (L. von Wiese)[2], o masă de oameni aflați în contact fizic sau măcar vizual unii cu alții, care pentru scurt timp se găsesc la un loc, acționează în comun, ca o singură ființă. Cu siguranță, nu aceasta este analogia cu Arapesh-ul; la rezolvarea problemei cu porcul străin a fost obținut un consens din partea unui număr de oameni considerat suficient, dar fiecare dintre participanți a rămas o individualitate precisă, cu un rol precis. Gloata ucigașă, acest tip de comportament uman colectiv, a fascinat oamenii de știință și publicul cultivat încă de la Revoluția Franceză, de la asaltul asupra Bastiliei. O avalanșă de tratate și cărți despre psihologia maselor a fost dedicată în secolele al XIX-lea și XX acestor misterioase izbucniri ale naturii omenești. Totuși, probabil că înțelegerea proceselor opiniei publice nu a fost ușurată astfel, ci mai degrabă îngreunată. A fost percepută o legătură difuză, dacă nu chiar – ca la Margaret Mead – o identitate între izbucnirile maselor și opinia publică, dar asemenea concepții au estompat trăsăturile caracteristice ale fenomenului sociopsihologic al opiniei publice, trăsături conturate deja, cu toată claritatea, de autorii secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea.

În ce relație se află opinia publică și explozia psihologiei de masă? La începutul acestei cercetări, ni se pare util să rememorăm asaltul asupra Bastiliei, așa cum l-a descris istoricul francez Taine:

„Fiecare arondisment reprezintă în același timp și un centru, iar Palais Royal este cel mai mare dintre toate. Un flux permanent de cereri, plângeri, delegații circulă de la unul la altul o dată cu șuvoiul de oameni care se înghesuie sau se repede în toate direcțiile, neavând alt conducător decât bunul plac și hazardul. Se formează o aglomerare mai întâi aici, mai apoi acolo: strategia este de a împinge și a fi împins. Oamenii ajung doar acolo unde sunt lăsați să ajungă. Nu ajung la Domul Invalizilor decât cu ajutorul soldaților* – asupra Bastiliei se trage de la ora zece dimineața până la cinci după-amiază, asupra unor ziduri de patruzeci de picioare înălțime și treizeci de picioare grosime, și doar din întâmplare câte un foc atinge vreun apărător din turnuri [...]. Masele sunt tratate cu blândețe, așa cum te porți cu niște copii care trebuie să facă cât mai puține stricăciuni: la prima somație, guvernatorul ordonă retragerea tunurilor de pe pozițiile de tragere, invită prima delegație la micul dejun, conjură garnizoana să nu tragă dacă nu este atacată... Când, în cele din urmă, ordonă foc, o face doar în disperare de cauză, pentru a apăra cel de-al doilea pod și abia după ce i-a anunțat pe atacatori că va trage. Pe scurt, indulgența și răbdarea sa sunt ieșite din comun, pe măsura noțiunii de umanitate din acea epocă. Oamenii au ajuns într-o stare de fanatism din cauza goanei nebune, a senzației necunoscute pe care le-o dau atacul și apărarea, din cauza mirosului de pulbere, din cauza forței atacului; nu știu altceva decât să se repeadă asupra acestui masiv de piatră; mijloacele de care se folosesc sunt la înălțimea tacticii lor: câțiva cred că au pus mâna pe fiica guvernatorului și vor să îi dea foc, pentru a-l sili pe tatăl acesteia să se predea. Alții dau foc unui colț al clădirii plin cu paie, blocându-și astfel drumul. «Bastilia nu a fost luată cu forța», spune viteazul Elie, unul dintre luptători, «ci s-a predat înainte să fie atacată.»

Capitularea s-a produs după făgăduiala că nimănui nu i se va face rău. Garnizoana nu a avut inimă să tragă asupra oamenilor; deși erau foarte bine apărați, soldații au fost uimiți de imaginea uriașei mase. Doar opt sau nouă sute de oameni au participat la atac. Dar piața din fața Bastiliei și străzile învecinate erau pline de curioși care voiau să vadă spectacolul; printre ei, după mărturia unui martor ocular, «o mulțime de femei elegante, care își lăsaseră trăsurile la oarecare distanță». De la înălțimea parapetului, celor o sută douăzeci de oameni din garnizoană li se părea că întregul Paris năvălea spre ei... Ei sunt cei care coboară podul și-i lasă pe dușmani înăuntru: cu toții și-au pierdut capul, asediați și asediatori, cei din urmă și mai mult, pentru că izbânda îi îmbată. Abia pătrunși înăuntru, ei încep să distrugă tot ce văd cu ochii, cei ajunși mai la urmă îi împușcă pe cei dintâi, orbește. Fiecare trage fără să țină seama încotro sau asupra cui. Atotputernicia și libertatea de a ucide sunt un drog prea tare pentru natura omenească; amețeala îi copleșește, omul vede roșu în fața ochilor și totul sfârșește într-un delir sălbatic [...].

Gărzile franceze, care cunosc legile războiului, încearcă să-și țină cuvântul. Dar gloata din spatele lor nu știe pe cine lovește și nimerește... Ea îi ferește pe elvețienii care au tras asupra lor, socotindu-i deținuți, din cauza uniformei albastre. În schimb, se repede asupra invalizilor care deschiseseră porțile; celui care l-a împiedicat pe guvernator să arunce în aer fortăreața i se taie încheietura mâinii cu o lovitură de sabie, două împunsături de spadă îl străpung, iar mâna sa, care a salvat un sfert din Paris, este purtată în triumf pe străzi..."[3]

* Din Domul Invalizilor, care era, la vremea aceea, o cazarmă, au fost luate majoritatea armelor cu care mulțimea a atacat Bastilia (n. tr.).

O asemenea scenă de masă pare foarte departe de ceea ce, după analize empirice și istorice, am definit în această carte drept propriu opiniei publice: acele opinii și comportamente care, într-un anumit loc și într-un anumit moment, au o încărcătură afectivă; comportamente pe care, în domeniul valorilor consolidate, *trebuie* să le manifești public dacă nu vrei să te izolezi și pe care în domeniul valorilor în tranziție sau în zone de tensiune nou apărute le *poți* exprima public fără a te izola.

Putem afirma că izbucnirile de masă au de-a face cu opinia publică? Suntem în posesia unui criteriu simplu, care ne ajută să răspundem la această întrebare. Toate fenomenele proprii opiniei publice au în comun faptul că sunt asociate unei amenințări cu izolarea îndreptate împotriva individului. Atunci când acesta nu se exprimă sau nu acționează liber, ci – pentru a nu se izola – ține seama de concepțiile mediului, avem întotdeauna de-a face cu forme de manifestare ale opiniei publice.

În această privință, nu există nici un fel de îndoială în cazul masei concrete, al mulțimii isterice. Oamenii care s-au lăsat purtați de val în asaltul asupra Bastiliei sau doar au umplut străzile ca spectatori dornici de senzațional știau, cu siguranță, cum trebuie să se comporte pentru a nu se izola, și anume manifestând aprobare; știau, de asemenea, cu ce comportament s-ar fi expus unei izolări mai mult decât periculoase, și anume dacă și-ar fi exprimat dezaprobarea, critica cu privire la manifestările masei. Lipsa de echivoc a amenințării cu izolarea îndreptate împotriva oricărei persoane care se abate de la comportamentul masei concrete ne arată că este vorba, în esență, despre o formă de manifestare a opiniei publice. În locul asaltului asupra Bastiliei putem pune cu ușurință scene de masă din prezent, de exemplu revolta spectatorilor de pe un teren de fotbal împotriva deciziei unui arbitru sau împotriva unei echipe care și-a dezamăgit suporterii. Sau o scenă turistică, în care un automobilist străin lovește un copil cu mașina; nu are nici o importanță dacă copilul a sărit în fața mașinii sau dacă șoferul este vinovat – oricare dintre cetățenii indignați adunați la locul accidentului știe că nu are voie să ia partea automobilistului. Sau o demonstrație în urma morții unei victime a violenței polițienești: ar fi imposibil să-l aperi pe polițistul vinovat.

Dacă în alte situații individul este nevoit să facă un anumit efort de orientare pentru a afla care sunt comportamentele aprobate, în

scena de masă lucrul acesta este clar ca lumina zilei. De asemenea, elementul asupra căruia cad de acord participanții și care îi unește într-o masă poate avea origini diferite, iar scenele de masă se vor putea caracteriza și în funcție de aceste surse.

După toate aparențele, există surse atemporale, dar și surse exclusiv circumstanțiale care pot reprezenta elementul comun al unei mase concrete. Să ne gândim bunăoară la stările de agregare solidă și lichidă ale lui Tönnies. Atemporale sunt elementele comune ce țin de reacțiile instinctive: răscoalele pricinuite de foamete; protejarea copilului lovit de mașină; luarea de poziție împotriva străinului venit din altă țară; luarea de poziție în favoarea propriei echipe, a propriei națiuni. Pe această bază poate fi organizată o masă ca aceea de la Palatul Sporturilor, care răspunde frenetic la întrebarea „Vreți războiul total?“.*

Atemporală sau cel puțin independentă de circumstanțele de moment este furia comună împotriva încălcării normelor de netăgăduit ale moralei în vigoare. Caracter circumstanțial au, pe de altă parte, acele demonstrații de masă ce au loc în momente de schimbare a valorilor („stare lichidă de agregare“) și al căror liant îl reprezintă tocmai noile valori. În procesul greoi de convertire a maselor dispersate, latente, forțele care contribuie la schimbare iau în stăpânire aglomerarea de oameni și o folosesc pentru a grăbi înscăunarea ostentativă a noii orânduiri, față de care îți poți manifesta în public loialitatea fără a fi pus în pericol. Astfel, masa concretă circumstanțială, masa care are ca liant idei actuale, este un fenomen tipic al epocilor revoluționare. Masa concretă poate fi folosită, așadar, ca o opinie publică extrem de amplificată.

Situația individului din masa concretă este cu totul diferită de aceea a participantului la masa latentă. În cazul masei spontane, nu este nevoie deloc de observarea cotidiană, dar atentă, a lucrurilor pe care individul poate sau trebuie să le exprime public: motorul principal, teama de izolare, este scos din funcțiune, individul se simte parte a unei colectivități și nu are de ce să se teamă de o instanță de judecată.

* Aluzie la discursul ținut la Berlin, pe 18 februarie 1943 (după înfrângerea suferită de germani la Stalingrad) de Goebbels, ministru al Reich-ului pentru propagandă și educație a maselor, care, prin această întrebare, întâmpinată cu urale frenetice de auditoriul ales cu grijă, încerca să demonstreze voința germanilor de a rezista în război până la capăt (n. tr.).

Opinia publică iritată se transformă în masă concretă

Pentru a înțelege relația dintre masa spontană și opinia publică, putem privi procesul și din cealaltă perspectivă – nu din aceea a individului care se teme de izolare sau care, aflat în masa concretă, este eliberat de teama de izolare, ci din perspectiva societății care, prin procesele opiniei publice, impune un consens; în cazul temelor circumstanțiale, stindardul consensului este purtat de cei aflați în avangardă. O masă spontană – presupunem noi – ia naștere ca descărcare a tensiunii dintre un consens general, pe de o parte, și o persoană izolată sau o grupare (minoritate), pe de altă parte, care se opune cu încăpățânare unor norme sau reacții instinctuale ori unor valori nou adoptate; sau, ținând seama de dublul aspect al opiniei publice, care acționează atât în sus, cât și în jos, masa spontană ia naștere, de asemenea, ca modalitate de atac îndreptat împotriva unei instituții sau autorități ale cărei principii sau comportamente contravin unui consens, sau care nu vrea să dea curs unei cereri de schimbare. Cu ajutorul anchetelor de opinie, sociologii au măsurat asemenea tensiuni pentru a face predicții în ceea ce privește perspectivele izbucnirii unor mișcări revoluționare. În acest scop se folosesc serii de întrebări care, în domeniile de importanță vitală, arată cum *stau* lucrurile și cum *ar trebui să stea* ele, în concepția populației. Dacă diferența dintre cele două situații depășește normalul, lucrul acesta indică un pericol.[4]

Ceea ce, spre deosebire de masa concretă, este denumit „masă abstractă“ sau „masă latentă“ – în cazul căreia avem de-a face cu simțiri și mentalități comune, dar care nu sunt specifice unui anumit loc – creează condiții favorabile nașterii unei mase concrete sau, cum mai este ea numită, „eficientă“ (Theodor Geiger). În acest context, Leopold von Wiese vorbește despre „comunitate secretă“ și dă, în legătură cu aceasta, următorul exemplu:

În august 1926, la Paris au avut loc diferite abuzuri îndreptate împotriva străinilor. După ce se instalase o oarecare acalmie, s-a petrecut iarăși un incident cu urmări grave. Un autobuz în care se aflau străini a fost „«oprit de poliție în apropierea locului unde se declanșase un incendiu, cu indicația de a alege un alt drum, pentru că focul s-ar fi putut răspândi. Mulțimea, care în mod evident a crezut că străinii au venit pentru a privi incendiul, s-a revoltat imediat împotriva acestora [...]; înainte ca poliția să poată interveni, o adevărată ploaie de pietre

s-a revărsat asupra celor din autobuz, mai mulți dintre aceștia fiind răniți. Abia după intervenția în forță a oamenilor de ordine, străinii au putut fi eliberați. Printre cei reținuți se afla și un cunoscut pictor parizian, acuzat că ar fi participat activ la agresiune»... A existat și aici dinainte o masă abstractă? Cu siguranță că da, și anume comunitatea secretă a tuturor celor care erau indignați de faptul că străinii profitau de inflație. Exista o masă neorganizată, necuantificabilă, cea a xenofobilor.“[2]

Masa ezitantă nu este tipică pentru opinia publică

Rolul pe care îl joacă masa surescitată emoțional în procesul opiniei publice – proces care tinde întotdeauna să impună o anumită valoare – ar trebui să devină cu atât mai clar, cu cât este vorba într-o măsură mai mare despre o „masă organizată“ (McDougall)[5] care, spre deosebire de masele primitive, spontane, neorganizate, reprezintă o formațiune mai durabilă, cu un țel precis și cu un lider sau cu grupări conducătoare care au determinat cu premeditare formarea sau reorganizarea unei mase concrete, a unei „mase eficiente“. În schimb, ne putem imagina masa primitivă neorganizată, spontană formând-se în funcție de circumstanțe, fără scopul de a impune o opinie, ci doar ca scop în sine, pentru a atinge punctul emoțional culminant pe care ți-l induce participarea la o masă spontană: senzația de apartenență la o comunitate, surescitarea intensă, nerăbdarea, senzația de forță, de putere irezistibilă, mândria, permisiunea de a fi intolerant, de a avea sensibilități, pierderea simțului realității; într-o asemenea mulțime, nimic nu pare imposibil, poți crede orice fără a sta prea mult pe gânduri, e ușor să acționezi fără discernământ și fără nici o responsabilitate. Elementul caracteristic al acestui tip de mase este faptul că trec brusc de la un scop la altul, că pot fi reorientate într-o clipită, de la „Osana!“ la „Crucificați-l!“.

Mărturiile despre masele instabile sunt atât de impresionante, încât aceste imagini s-au imprimat în mintea noastră ca și cum ar reprezenta normalul în privința evoluției opiniilor unor mari mase de populație. Sunt de așteptat fluctuații rapide și imprevizibile ale opiniilor. Dar nici suma opiniilor individuale, așa cum apare ea în anchetele demoscopice, nici modul în care estimează indivizii climatul opiniilor nu

indică această instabilitate la care ne așteptăm din partea „oamenilor masei". Masa abstractă, latentă, și cea concretă, eficientă, urmează legi diferite; într-un caz sunt oameni care se tem de izolare, iar în celălalt, oameni lipsiți de această teamă. Sentimentul de comunitate care apare în cazul masei concrete este atât de puternic, încât individul nu mai simte nevoia de a verifica cum trebuie să vorbească sau să acționeze. Într-un contact atât de strâns, este posibilă orice schimbare dramatică.

Când se simte în consonanță cu mulți alții, individul trăiește o stare de surescitare și, de cele mai multe ori, de încântare. Cu mijloacele demoscopiei, în zilele noastre putem analiza entuziasmul care cuprinde mulțimea atunci când are loc o olimpiadă sau un campionat de fotbal, sau când la televiziune se difuzează un serial polițist în trei părți care face ca străzile să rămână pustii, sau atunci când toată lumea urmărește trecerea triumfală a reginei Angliei. Chiar și o campanie electorală pentru alegerile federale se desfășoară, de fiecare dată, într-o atmosferă de sărbătoare.

Să fie vorba aici despre sentimentul apartenenței la un tot, izvorât dintr-o rădăcină filogenetică, dintr-o stare de siguranță, de forță, dintr-o mai mare capacitate de a acționa, să fie vorba despre senzația de eliberare a individului de frica izolării?

XIII. Moda este opinie publică

Organul cvasistatistic ca legătură între sfera individuală și cea colectivă

„Niciodată știința nu a reușit să clarifice modul cum trebuie înțeleasă relația dintre conștiința individuală și cea colectivă", scria psihosociologul

englez William McDougall în cartea sa *The Group Mind*[1], publicată în 1920. Sigmund Freud considera că ideea unor structuri colective de tipul „*group mind*" sau compararea individului cu societatea reprezintă construcții nefolositoare. De o parte individul, de cealaltă parte societatea – acest lucru reprezintă, în opinia lui Freud, „ruperea unei legături naturale". Astfel, el este de părere că nici nu trebuie pusă problema mulțimii de oameni care acționează din afară asupra individului, pentru că acesta nu se află în nici o relație cu mulțimea; lumea sa se compune din acel număr redus de relații reprezentative și decisive pe care individul le are cu alte câteva persoane; aceste relații determină raporturile afective ale omului și relația sa cu totalitatea; de aceea, pentru Freud, un domeniu științific distinct numit „psihologie socială" este o ficțiune.

Lucrurile pe care le aflăm astăzi cu mijloacele cercetării sociologice, capacitatea unui organ cvasistatistic de a percepe cu mare sensibilitate distribuția opiniilor, modificări de opinii în mediul înconjurător, nu s-ar putea explica cu ajutorul ideilor lui Freud. Particularitatea acestor percepții ale mediului și a acestor evaluări ale modului cum gândește majoritatea o reprezintă faptul că ele cunosc modificări practic simultan în toate grupurile de populație.[2] Aici trebuie să fie vorba despre ceva ce ființează dincolo de relațiile personale pe care le întreține individul, de un dar al percepției cu care sunt ținuți permanent sub observație foarte mulți oameni; trebuie să fie vorba tocmai despre ceea ce este denumit foarte inspirat „sferă publică" („*Öffentlichkeit*"). Astfel, și McDougall a plecat intenționat de la ipoteza că există o percepție conștientă a sferei publice, pentru care astăzi descoperim tot mai multe indicii: fiecare individ, scria McDougall, acționează în spațiul public pe baza cunoștințelor sale despre opinia publică[3].

În organul cvasistatistic al omului s-ar putea vedea elementul de legătură dintre sfera individuală și cea colectivă. Nu intenționăm să emitem ipoteza că există o conștiință colectivă misterioasă, dar considerăm că, în legătură cu anumite persoane, comportamente sau idei, individul este capabil să perceapă relația de acceptare și respingere a mediului înconjurător, ca și modificările ce au loc în interiorul acestuia, reacționând corespunzător, adică evitând pe cât posibil să se izoleze. Pentru McDougall, motivul acestui comportament este faptul că „într-un anumit sens, individualitatea înseamnă izolare, care ne afectează pe fiecare dintre noi chiar dacă nu suntem cu totul conștienți de ea; ea este abolită aâta timp cât faci parte dintr-o masă."[4]

În secolele al XIX-lea și XX, două concepții s-au opus în repetate rânduri: concepția care privea omul ca fiind determinat mai degrabă de spiritul de turmă, de comportamentul instinctiv, și aceea care presupunea existența unor reacții raționale la experiența acumulată în contactul cu realitatea, poziție în mult mai mare măsură compatibilă cu idealul umanist. Astfel se explică de ce behaviorismul a înăbușit două teorii ale instinctului, pe cea a biologului englez Wilfried Trotter[5] și chiar pe aceea a lui McDougall. Confuzia se datorează faptului că un comportament important și specific omenesc, imitația, are două rădăcini diferite, două motive diferite, fără ca acest lucru să fie vizibil. Ne întoarcem la distincția deja enunțată între formele imitației. Una este imitația ca învățare, imitația cu scopul cunoașterii, imitația unor comportamente corecte în scopul de a obține câștig din experiența și cunoștințele altora, precum și imitația ca preluare a unor argumente dintr-o judecată presupus inteligentă sau argumente care țin de gusturi considerate bune. Altceva este imitația pentru a te asemăna cu ceilalți, imitația din teama de izolare. Școlile de gândire care au pus accentul pe omul rațional au explicat imitația drept comportament de învățare adecvat scopului și, pentru că aceste școli au triumfat în mod evident asupra teoriilor instinctului, imitația de teama izolării a reprezentat o temă puțin cercetată.

De ce trebuie să poarte bărbații barbă?

Totuși, existau anumite fenomene suficient de misterioase și care puteau canaliza atenția în direcția potrivită. Dar, ca orice lucru extrem de familiar, ele sunt misterioase doar pentru foarte puțină lume. André Malraux a spus, într-o convorbire cu de Gaulle, în ultimul an de viață al acestuia din urmă: „Niciodată nu m-am lămurit pe deplin ce gândesc eu însumi despre mode... Secolele în care bărbații trebuie să poarte barbă, secolele în care trebuie să fie rași..."[6]

Învățarea, acumularea de cunoștințe ca motiv al imitației, ca motiv de a purta barbă sau de a te rade? Răspunsul la întrebarea lui Malraux ar suna astfel: modele sunt comportamente pe care, dacă sunt noi, le *poți* arăta public fără a te izola, sau, într-o fază ulterioară, pe care *trebuie* să le arăți public dacă nu vrei să te izolezi. Societățile umane își asigură astfel coeziunea și o disponibilitate suficientă a individului de a face

compromisuri. Vom putea trage concluzia certă că, în privința bărbii, obiceiurile nu se schimbă niciodată fără o semnificație mai profundă, fără ca oamenii dintr-o epocă să fi devenit disponibili pentru o transformare radicală.

„Tăierea părului, îmbrăcămintea, încălțămintea și întreaga înfățișare a trupului" erau socotite de Socrate printre legile nescrise pe care se bazează o comunitate (Platon: *Republica*, cartea a IV-a, 425 a-d). De asemenea, felul muzicii: „Trebuie să te ferești să aduci un nou fel de muzică, pentru că asta înseamnă să pui în pericol întregul; pentru că niciodată nu schimbi ceva din soiurile de muzică fără ca astfel să zdruncini cele mai importante rosturi ale statului..." Astfel, sub formă de joc și sub aparența că nu se petrece nimic rău, noul se insinuează. Iar partenerul său de discuții, Adeimantos, completează: „Ea nici nu face altceva decât că, puțin câte puțin, pe nesimțite, se strecoară și se statornicește în moravuri și îndeletniciri, iar de aici iese apoi la iveală în relațiile dintre oameni, trecând de la acestea, cu nerușinare, către legi și orânduirea statului, Socrate – până ce, în cele din urmă, răstoarnă *totul* în viața fiecăruia și în cea a obștii." (424 b–425 a)[7]

Ținând cont de caracterul ludic al modei, este ușor să te înșeli în ceea ce privește gravitatea și importanța ei ca mecanism de integrare socială. Astfel, nu are nici o importanță dacă o societate își afirmă coeziunea cu sau fără ajutorul unor ierarhii elaborate, deci, dacă vizibilitatea publică a îmbrăcămintei, încălțămintei, a pieptănăturii sau a portului bărbii este folosită pentru a indica diferențe de rang, sau dacă, invers – ca, de exemplu, în societatea americană –, se încearcă să se creeze iluzia că nu există diferențe de rang. Faptul că mijloacele ludice ale modei sunt deosebit de potrivite pentru a marca diferența de rang este cunoscut. Acest lucru – moda ca expresie a tendinței de diferențiere și de obținere a prestigiului, în perspectiva lui Hume („*The love of fame*") sau a lui Thorstein Veblen („Teoria clasei privilegiate") – a suscitat mult mai multă atenție decât presiunea de conformare care îi influențează pe indivizi într-un mod mult mai general și pe care John Locke a subliniat-o cu perseverență atunci când vorbea, alternativ, despre legea opiniei, a reputației sau a modei.

Capacitatea de a face compromisuri se învață

Neplăcerea cauzată de mijlocul de disciplinare numit modă apare în multe expresii cu conotație negativă: „la modă", „capriciile modei" sau „filfizon", noțiunile asociate domeniului sunt „exterior", „superficial", „efemer", iar imitația se transformă într-o maimuțăreală.

Este întotdeauna mișcător să observăm cum, în cercetările de marketing, consumatoarele răspund cu nostalgie la întrebarea ce caută în primul rând atunci când cumpără o nouă rochie: „Să fie clasică". Dacă încercăm să găsim un domeniu unde au loc veritabile izbucniri de furie la adresa „consumerismului", acesta este moda, furia de a fi silit să faci un compromis între propriile înclinații și rigorile modei, pentru ca societatea contemporană să nu te respingă sau să te ia în râs ca pe o sperietoare de ciori îmbrăcată cu haine demodate. Dar se ignoră cauza acestui „consumerism". În aceste procese, nu oamenii de afaceri sunt aceia care trag sforile, așa cum i se pare consumatoarei mânioase, nu ei sunt cei care însceneează totul și mână încoace și încolo tendințele modei; dacă ei au succes, aceasta se întâmplă din motivul că sunt asemenea unor buni căpitani de corabie, care se pricep să aprecieze corect cum bate vântul. Îmbrăcămintea purtată în public este deosebit de potrivită ca mijloc de exprimare a semnalelor specifice spiritului timpului și ca mediu în care individul își arată supunerea, disponibilitatea de a intra în rândurile societății.

Într-unul dintre articolele din renumita culegere a lui Bendix și Lipset, *Class, Status and Power* (*Clasă, statut și putere*), se vorbește cu dezaprobare despre modă, afirmându-se că, în uzul lingvistic al științelor sociale, termenul este folosit în continuare cu un sens mult prea larg, fiind un „*overgeneralized term*"[8]. Autorii citează un exemplu menit să ne intimideze, și anume acela că doar la un singur autor conceptul de modă este folosit cu privire la pictură, arhitectură, filosofie, religie, comportamente etice, vestimentație, științe exacte, biologie și științe sociale. Dar nu numai atât: modă întâlnim și în limbă, literatură, arta culinară, în muzică pop sau în activitățile din timpul liber; „ei bine, noțiunea este folosită în întreg spectrul elementelor sociale și culturale". Autorii trag concluzia că, în esență, toate aceste utilizări diferite ale cuvântului „modă" vor să exprime, de fapt, că este vorba despre ceva „schimbător". „Dar, spun autorii, este improbabil ca structurile comportamentale din aceste domenii sociale atât de felurite și dinamica

schimbărilor ce rezultă din acestea să fie aceleași. Cuvântul «modă» [...] trimite în prea multe direcții; se regăsesc aici comportamente sociale cu totul diferite din punctul de vedere al esenței lor."[9]

Un model dur

Comportamente sociale cu totul diferite? Cine examinează lucrurile cu atenție constată că fundamental este ceea ce John Locke denumea legea nescrisă a opiniei, reputației sau modei. Vom găsi pretutindeni acel model dur care, după Locke, justifică termenul de lege, pentru că, într-un anumit moment și într-un anumit loc, se împart recompense și pedepse care nu provin din faptul în sine – așa cum, de exemplu, prin lăcomie îți poți strica stomacul –, ci din simpla aprobare sau dezaprobare. Dacă examinăm lucrurile în detaliu, utilizarea în sens larg a termenului „modă" nu este inutilă, ci, dimpotrivă, tocmai potrivită să atragă atenția asupra similitudinilor. În toate domeniile care sunt enumerate ca lipsite de legătură, poți avea o atitudine „la modă" sau „demodată" și, pentru a nu te izola, este util să observi schimbările care au loc în mediul în care îți duci existența. Oriunde opinia dominantă include valorizări, apare și amenințarea izolării. Moda este un excelent mijloc de integrare; doar prin funcția de a produce integrarea în societate se poate explica faptul că un lucru atât de mărunt ca tocurile de la pantofi sau gulerul reprezintă conținutul unei opinii publice, semnal pentru „la modă" sau „demodat". Astfel, domeniile aparent atât de diferite în care se poate observa existența unei mode nu sunt alăturate deloc întâmplător și lipsit de legătură. Desigur, sincronizarea lor este încă puțin cercetată. Dar putem bănui, ca și Socrate, existența unei relații între schimbările din muzică și schimbările pieptănăturii și nu ne este permis să ignorăm faptul extrem de serios că, în cele din urmă, această tendință răstoarnă până și legile.

XIV. Stâlpul infamiei

La multe popoare, cei împuterniciți să decidă ce pedeapsă merită un individ care a încălcat o normă oarecare au exploatat cu cruzime sensibila natură socială a omului. Și aceasta nu numai prin acele pedepse greu de ascuns ochiului public, ca pedepsele Coranului – care, în caz de furt, prevede tăierea mâinii drepte și, în caz de recidivă, tăierea piciorului stâng – sau însemnarea cu fierul roșu, ci și prin pedepsele care ținteau mai precis, și anume asupra demnității individului, deci prin intermediul așa-numitelor „pedepse infamante", la care, cel puțin în principiu, omului nu i se atinge nici măcar un fir de păr. Putem înțelege cu ușurință despre ce este vorba când auzim de pedepsele executate la stâlpul infamiei.[1] Faptul că aceste pedepse se întâlnesc în orice epocă și în orice cultură – în cultura noastră, începând cu secolul al XII-lea[2] – arată că este vorba despre o constantă a naturii omenești. Pigmeii știau care este punctul nevralgic al omului: să fie făcut de râs sau disprețuit în fața tuturor, astfel ca toți să vadă și să audă[3].

Pedepsele infamante se folosesc de natura socială sensibilă a omului

John Locke cita cuvintele lui Cicero: *„Nihil habet natura praestantius, quem honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus."* Și, adăuga Locke, Cicero știa exact că toate acestea sunt nume pentru unul și același lucru[4]. Să îi iei omului ce are mai bun, prețuirea în ochii celorlalți, onoarea, acesta este conținutul pedepselor infamante. În Evul Mediu se spunea că stâlpul infamiei „zdrobește onoarea bărbătească"[5]. Această experiență era considerată atât de dureroasă, încât, atunci când au apărut primele tendințe de umanizare a procedurilor punitive, s-a dispus ca tinerii sub optsprezece ani și – după prevederile unei legi din Turcia – bătrânii de peste șaptezeci de ani să nu mai fie puși la stâlpul infamiei.[6]

Oamenii au depus mult efort pentru ca stâlpul infamiei să capete un caracter public extrem de pronunțat: instalația constând dintr-un stâlp, un podium sau o scenă se află în piața publică sau la o intersecție intens circulată. Răufăcătorul, înlănțuit de stâlp cu un inel petrecut în jurul gâtului, este „expus" sau „prezentat" în cea mai animată perioadă a zilei, în zilele de târg, la orele dimineții sau duminicile ori în zilele de sărbătoare; mai există și varianta înlănțuirii, de picioare, de ușa bisericii. În asemenea situații, se face zarvă mare cu ajutorul unor tobe și tălăngi, iar stâlpul infamiei este vopsit în culori țipătoare – stacojiu sau portocaliu –, pentru a fi cât mai vizibil; de asemenea, este împodobit cu imaginea unor animale impure. Pe o tăbliță atârnată de gâtul condamnatului stau scrise numele său și fapta de care s-a făcut vinovat. Masa celor care îl batjocoresc, îl înjură sau îl împroașcă cu murdării (facem abstracție acum de lovirea cu pietre, care nu corespunde caracterului pedepsei) este anonimă, sustrasă controlului social, singura persoană identificată fiind răufăcătorul. „Penibila înlănțuire" – cuvântul „penibil" și-a păstrat până astăzi conotația, indicând decăderea în ochii celorlalți, disprețul.

Pedeapsa cu înlănțuirea la stâlpul infamiei nu se pronunță în cazul unor delicte grave, ci în cazul celor greu de arătat, asupra cărora tocmai din această cauză trebuie să se abată lumina opiniei publice: înșelăciune – de exemplu, brutari care fură la cântar; faliment fraudulos; prostituție, proxenetism; mai ales jignire, calomnie – cel care pătează onoarea altuia trebuie să-și piardă el însuși onoarea.[7]

Plecând urechea la bârfe poți afla codul de onoare al unei societăți

Calomnia: aici, granița care o desparte de bârfă – de discuția despre terți ce nu se află de față, de discuția care răspândește dezaprobarea, dezonoarea, rușinea – nu este clar trasată. Reputația este distrusă, se atentează la bunul renume[8], individul este compromis, discreditat, este un lucru de ocară să te arăți cu acea persoană – exact cum, în anul 1782, se exprima marchiza din *Legăturile primejdioase* în scrisoarea către tânăra doamnă, pentru a o face să evite anturajul amantului cu reputație scandaloasă: „...Nu i-ar rămâne potrivnică opinia publică? Acest lucru nu este de ajuns ca să vă revizuiți relația cu el?"[9]

Atentat la bunul renume, dizgrație, discreditare, faimă rea: limba mustește de cuvinte din sfera social-psihologică care exprimă faptul că individul se simte lipsit de apărare. „*Cine* a spus asta?" vrea el să afle, dacă frânturi de bârfă ajung la el; dar bârfa e anonimă. Omul de știință american John Beard Haviland este cel care a descoperit bârfa, *gossip*, ca obiect de studiu științific. Cercetând tribul Zinacanteco, el a observat bârfa ca sursă și material științific, din care poți deduce regulile de onoare ale unui trib, ale unei societăți. El a observat cum bârfa se concentrează până când, în cele din urmă, iese la iveală cu ce anume a călcat strâmb victima. Un cuplu adulter primește o pedeapsă asemănătoare stâlpului infamiei: în toiul unei sărbători, cei doi trebuie să execute o muncă grea.[10] Modul cum se obține aici izolarea dovedește multă imaginație. În zilele obișnuite, munca grea nu aduce nici o atingere onoarei, dar ca spectacol, în mijlocul celor care participă la o sărbătoare, este un mod de respingere cât se poate de evident.

Câte idei au născocit oamenii pentru a pune în evidență rușinea... „Expunerea" cu un coif de hârtie pe cap, plimbarea unei fete cu capul ras, mânjirea cu păcură și tăvălirea prin fulgi; să ne gândim la nefericitul Cephu și la felul în care a fost batjocorit: „Tu nu ești om, tu ești un animal."

Chiar și un împărat putea fi umilit prin punerea la stâlpul infamiei, prin disprețul public. În 1609, în timpul șederii lui Rudolf al II-lea la Praga, căruia Dieta din Boemia îi blocase veniturile din impozite, meșteșugarii și furnizorii ce așteptau zadarnic de la împărat banii cuveniți pentru diferite bunuri și servicii s-au transformat într-o instanță publică zgomotoasă care, cu ajutorul primului ziar cunoscut din lume,

numit *Aviso*, s-a făcut auzită cu mult peste zidurile orașului. La adăpostul întunericului, consemna *Aviso* pe 27 iunie 1609, în fața locuinței împăratului s-a auzit un mare cor de răcnete și fluierături, oamenii urlând ca lupii, câinii și pisicile. Împăratul tocmai se afla la cină și a fost cum nu se poate mai înspăimântat.[11]

Stâlpul infamiei poate fi regăsit și în camera copiilor sau la școală, reprezentat de pedeapsa punerii la colț.

Stâlpul infamiei, scena stacojie a rușinii, pare a fi astăzi la fel de îndepărtată ca fecioara de fier din camerele de tortură medievale; și, totuși, trăim zilnic în apropierea acestuia. Oamenii sfârșitului de secol XX sunt puși la stâlpul infamiei în presă, la televizor. O dată cu ziarul *Aviso* din anul 1609 și-a făcut apariția forma modernă a stâlpului infamiei.

În secolul XX, când noțiunea de opinie publică se golise cu totul de sens, în ciuda celor cincizeci și mai bine de definiții diferite, ea își mai păstra și își păstrează încă sensul inițial în codul penal german, unde în paragrafele 186 și 187 se stipulează că se consideră defăimare, respectiv calomnie atunci când cineva afirmă fie și un lucru lipsit de importanță la adresa unei alte persoane dacă acel lucru este de natură a „aduce atingere, în fața opiniei publice, demnității" respectivului. Nu numai din bârfă, ci și din procesele de calomnie din prezent se pot extrage regulile onoarei. Ca exemplu ne slujește un proces care a avut loc la tribunalul din Mannheim pe 23 noiembrie 1978 (dosarul numărul VIII QS 9/78); cităm un extras reprodus în *Neue Juristische Wochenschrift* după cum urmează: „Dacă o femeie se plânge că este numită «vrăjitoare», nu se justifică încetarea procedurii de judecată în cazul pârâtei pentru că vina ar fi minoră, întrucât trebuie să se țină seama de faptul că părțile aparțin etniei turce, iar credința în vrăjitorie este extrem de răspândită în Orientul Apropiat. De aceea, este necesară, pentru protecția reclamantei, o sancțiune hotărâtă." În fundamentarea sa, tribunalul menționează:

„Fără îndoială, credința în vrăjitorie este extraordinar de răspândită în prezent în Orientul Apropiat [...]. Dar nici în țara noastră lucrurile nu stau mai bine. Conform ultimei anchete desfășurate pe această temă (1973), 2% dintre locuitorii Republicii Federale cred cu tărie în «vrăjitoare», și alți 9% consideră vrăjitoria posibilă; în sudul Germaniei, conform estimărilor specialiștilor, nu există nici un sat fără femei considerate vrăjitoare [...]. Nu există, deci, nici un motiv de a judeca mai blând aceleași concepții superstițioase «de acolo, din Turcia». Așa cum observă pe bună dreptate reprezentantul reclamantei, acuzația de «vrăjitorie» este și pentru o cetățeană turcă

aflată la lucru în țara noastră o lezare gravă a propriului renume, care o face să apară treptat în ochii celor apropiați, care împărtășesc acest tip de superstiții, drept proscrisă și disprețuită, expunând-o permanent dușmăniei și hărțuirii, făcând-o să devină, în cele din urmă, deseori victima unor grave maltratări sau chiar a unei crime, dacă nu se iau măsuri la timp și eficient împotriva calomniei."[12]

XV. Dreptul și opinia publică

Pe 6 mai 1978, *Neue Zürcher Zeitung* relata amănuntele unui proces deschis în urma unui jaf produs pe timp de noapte la Zürich; cotidianul comenta sentința în felul următor: „...Dar tribunalul superior ar trebui să delege o comisie care să verifice dacă deciziile relativ blânde pe care le ia în asemenea cazuri coincid cu opinia publică și cu ceea ce simte populația." Legile și practica judiciară trebuie să coincidă cu opinia publică, trebuie adaptate acesteia? În ce relație se află opinia publică cu sfera juridică?

Întrebarea cea mai arzătoare este în ce măsură cele trei legi ale lui John Locke, legea divină, legea civilă și legea opiniei publice, se pot contrazice. Locke trata această problemă pentru epoca și țara sa plecând de la exemplul duelului. Pentru a exemplifica acest conflict în Germania anilor '70 și '80, vom folosi exemplul întreruperii sarcinii. Un înalt prelat consideră că avortul este o crimă și refuză să se distanțeze de ceea ce spune un medic care comparase avorturile în masă cu crimele în masă comise în lagărul de la Auschwitz. Legea civilă permite avortul, spune cardinalul, dar *el* rămâne la cuvântul crimă.[1] Aici nu este vorba despre o bătălie a cuvintelor; concepțiile însele sunt într-o neîmpăcată opoziție. Nu este deloc adevărat că

una dintre concepții, aceea a înaltului prelat, este doar o fațadă în spatele căreia s-au răspândit alte percepții, moderne. Convingerile diferite în ceea ce privește modul cum trebuie judecată întreruperea sarcinilor sunt foarte puternice. Convingerilor religioase creștine despre protejarea vieții, chiar și a vieții încă nenăscute, li se opun altele, aproape la fel de puternice din punct de vedere afectiv, ale unei „*religion civile*", după cum se exprima Rousseau[2], deci ale unei religii laice, în cadrul căreia emanciparea femeii și dreptul său de autodeterminare în legătură cu propriul trup trec drept valori superioare. Avem, așadar, de-a face cu una dintre opozițiile în funcție de care oamenii își aleg anturajul și evită cercurile care gândesc altfel decât ei.

Polarizarea ca opinie publică scindată

Evitându-i pe cei care gândesc altfel, oamenii își pierd capacitatea cvasistatistică de a evalua corect opiniile celor din jur. Pentru aceasta s-ar putea folosi noțiunea, introdusă de sociologia americană, de „*pluralistic ignorance*", ignoranța în privința a ceea ce „se" gândește. Este starea numită polarizare. Societatea se împarte, se poate vorbi despre o opinie publică scindată. Caracteristica acesteia este că fiecare din tabere își supraestimează cu mult forțele. Statistic, acest lucru poate fi constatat în felul următor: cu cât este mai mare distanța dintre cele două tabere de opinie în care se grupează estimările despre felul cum „gândesc cei mai mulți oameni", cu atât mai puternică este polarizarea în acea problemă; adepții diferitelor opinii nu mai comunică unii cu alții și, de aceea, fac confuzii. Tabelele următoare (*16-19*) arată câteva exemple din anii '70. Uneori, ignoranța este unilaterală, una dintre tabere face aprecieri corecte despre cei din jur, cealaltă face aprecieri exagerate; o situație care indică faptul că integrarea va avea loc în final în favoarea celor care se supraevaluează.

Pentru a ilustra o astfel de situație, ne putem sluji de controversa iscată în jurul noii politici germane a Estului, de la începutul anilor '70 (*Tabelul 17*). Tabăra câștigătoare – partizanii politicii Estului – se configurează ca un bloc însumând 70 de procente: „Cei mai mulți gândesc ca noi". Adversarii oferă o perspectivă scindată, nu iau cunoștință de existența majorității care se pronunță pentru acordurile cu Estul, dar nici nu afirmă că reprezintă o majoritate, ci se refugiază

Tabelul 16 – *Polarizarea opiniilor despre cancelarul federal Brandt în ianuarie 1971*

Cele două tabere de adepți și adversari se distanțează mult una de alta în estimarea opiniei majorității. Acest lucru se explică prin lipsa de comunicare între cele două grupuri care, astfel, fac estimări cu totul diferite ale climatului opiniilor.

Întrebare: „Credeți că cei mai mulți oameni doresc să-l mențină pe Willy Brandt în funcția de cancelar federal sau ar dori mai degrabă un alt cancelar?"

		Adepți ai cancelarului Brandt %	Adversari ai cancelarului Brandt %
Cei mai mulți doresc –			
Pe Brandt drept cancelar federal		59	6
Mai degrabă un alt cancelar		17	75
Nehotărât, imposibil de spus		24	19
		100	100
	n =	473	290
Discrepanța dintre estimarea mediului după Osgood, Suci, Tannenbaum	D =	78,7	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 2068

Tabelul 17 – *Polarizarea opiniilor despre acordurile cu Estul, mai 1972*

Și în problema acordurilor cu Estul, estimările partizanilor și ale adversarilor diferă mult, indiciu al unei puternice polarizări.

Întrebare: „Făcând abstracție de părerea dv. personală, ce credeți, cei mai mulți oameni din RFG sunt pentru sau împotriva acordurilor cu Estul?"

		Adepți ai acordurilor cu Estul %	Adversari ai acordurilor cu Estul %
Cei mai mulți sunt –			
Pentru acordurile cu Estul		70	12
Împotriva acordurilor cu Estul		3	30
Aproximativ jumătate-jumătate, imposibil de spus		27	58
		100	100
	n =	1.079	293
Discrepanța dintre estimarea mediului după Osgood, Suci, Tannenbaum	D =	71,1	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 2082

Tabelul 18 – *Nici o polarizare cu privire la întrebarea dacă un membru DKP ar putea să ocupe postul de judecător, aprilie 1976*

Părerile adepților și adversarilor coincid în linii mari în aprecierea lor despre opinia majorității.

Întrebare:
„Făcând abstracție de părerea dv. personală, cum credeți că gândesc cei mai mulți oameni? Majoritatea sunt pentru numirea membrilor DKP sau împotrivă?"

	Pentru numirea membrilor DKP ca judecători %	Împotriva numirii membrilor DKP ca judecători %
Cei mai mulți sunt –		
Pentru numirea unui membru DKP ca judecător	6	1
Împotriva numirii unui membru DKP ca judecător	79	88
Nehotărât, imposibil de spus	15	11
	100	100
n =	162	619
Discrepanța dintre estimarea mediului după Osgood, Suci, Tannenbaum D =	11,0	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3028

Tabelul 19 – *Polarizare medie în problema avortului din motive psihologice și economice, octombrie 1979*

Întrebare: „Ce credeți, cei mai mulți oameni din RFG sunt pentru sau împotriva avorturilor din motive psihologice și financiare?"

	Pentru acceptarea avortului %	Împotriva avorturilor %
Cei mai mulți sunt –		
Pentru un avort din motive psihologice și economice	48	19
Împotriva avortului	17	44
Jumătate-jumătate, nehotărâți	35	37
	100	100
	n = 1.042	512
Discrepanța dintre estimarea mediului după Osgood, Suci, Tannenbaum D =	39,7	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3074

într-un răspuns călduț de tip „jumătate-jumătate". Pentru cel care realizează o prognoză în ceea ce privește starea opiniei publice, simetria și asimetria estimărilor mediului sunt elemente importante. Dacă precumpănește simetria și apare polarizarea – fiecare tabără se consideră pe sine mai puternică –, se ajunge la conflicte serioase. Dacă apar asimetria și ezitarea de o anumită parte, cu răspunsuri indecise de tipul „părerile sunt împărțite", „este imposibil să apreciez care este opinia celor din jur", forța defensivă a acestei tabere este redusă. Măsura distanței folosită în următoarele tabele a fost pusă la punct de psihosociologii americani Osgood, Suci și Tannenbaum[3]. Se folosește formula

$$D = \sqrt{\sum_i d_i^2}$$

în care d_i reprezintă diferențele dintre cele două grupe de comparat.

Două extreme: barierele în calea transformărilor sociale și adaptarea pripită la tendințele modei

În locul vocabularului demodat al lui John Locke, cu cele trei legi ale sale, sociologia modernă folosește descrieri mai precise. Ceea ce la Locke se numește legea divină ne apare acum ca ideal moral, moralitate, valori fundamentale; accentul cade pe „ideal", distanța față de comportamentul real fiind adesea considerabilă. Legea opiniei, a reputației, a modei, care influențează cel mai mult comportamentul real, ni se înfățișează astăzi în terminologia sociologică sub denumirea de moravuri și moralitate publică. Dreptul guvernat de stat se află între acești doi poli de atracție, într-o stare de tensiune, descrisă de René König în articolul „Dreptul în contextul sistemelor de norme sociale"[4]. Păzitorii moralei așteaptă din partea statului ca, prin intermediul legilor, acesta să ridice o barieră împotriva spiritului timpului. De cealaltă parte, purtătorii de cuvânt ai opiniei publice sau ai moralității publice cer ca legea și jurisdicția să fie adaptate continuu, într-un mod corespunzător spiritului timpului. Și, într-adevăr, ei au de partea lor argumente puternice. Dacă procesul opiniei publice – așa cum poate fi el observat în toate culturile – este înțeles ca mijloc de integrare și, prin aceasta, de menținere a societății în stare de funcționare, atunci legile și interpretările acestora nu pot sta la nesfârșit în calea

opiniei publice. Bineînțeles, factorul timp are un rol important în acest context. Pentru a menține încrederea în sistemul juridic, tendințele modei nu pot fi urmate cu mare promptitudine. Sub titlul „Pierderea siguranței orientării?“, Reinhold Zippelius descrie despre ce este vorba:

„Sub aspectul specific al dreptului, nevoia de structuri comportamentale normate, de încredere, apare ca nevoie de siguranță legislativă [...]. Nevoia de siguranță legislativă înseamnă, în primul rând, interesul de a lămuri care norme trebuie să fie determinante pentru comportamentul interuman [...]. Acestui interes [...] i se adaugă, în al doilea rând, interesul pentru o continuitate a legilor. Abia o asemenea continuitate creează siguranța orientării pentru viitor și, cu aceasta, și baza pentru planificarea și luarea deciziilor. Necesitatea unei stabilități cât mai mari a normelor și nevoia de consecvență în evoluția legilor mai apar și dintr-un alt motiv: legile existente au trecut proba capacității lor de a funcționa. De aceea, nu este permis, în opinia lui Radbruch, să supunem legislația cu prea multă ușurință unor modificări, nu este permis să cădem victime unei legislații ocazionale care face posibilă convertirea necontrolată a fiecărui caz particular într-o lege.“[5]

Bineînțeles, țelul unor campanii de sensibilizare a opiniei publice este tocmai acela de a nu permite, până la adoptarea deciziei legislative, apariția unui moment de acalmie, a unui timp de gândire, ci de a stimula opinia publică în așa fel, încât interesul să nu scadă până când se atinge scopul propus, până când se legiferează reglementarea propusă, care devine astfel normă legală obligatorie. În articolul „Opinia publică“, Niklas Luhmann descrie acest proces. Tema campaniei „atinge punctul culminant al carierei sale. Adversarii recurg la tactici de amânare, trag de timp, fac concesii condiționate și exprimă rezerve, iar inițiatorii trebuie să încerce să integreze propunerea în buget sau în programele legislative ale administrației. Timpul disponibil este scurt, căci imediat apar primele semne ale oboselii, ale îndoielii, experiențele negative [...]. Dacă nu se întâmplă nimic cu tema propusă, acest lucru trece drept simptom pentru eventuale dificultăți. La puțin timp după aceea, ea își pierde puterea de atracție.“[6]

Această descriere e valabilă doar pentru un anumit tip de teme, de scurtă durată, la modă; există mișcări ale opiniei publice care au loc de-a lungul anilor, deceniilor, secolelor, ca de exemplu tendința de a pretinde o egalitate tot mai pronunțată, care se întinde de-a lungul unui mileniu, așa cum a observat Tocqueville; dar etapele de evoluție ale unei teme majore se pot desfășura după modelul carierei, în felul descris de Luhmann.

Un exemplu pentru modul cum opinia publică, „concepția socială“, „tendințele de evoluție a concepțiilor din societate“ sunt preluate pripit și luate în considerare de judecători și funcționari este oferit de campania împotriva fumatului în prezența nefumătorilor. Acesta este un caz de întrerupere a carierei, al cărui fundal a fost descris într-un capitol anterior.[7] Oricum, campania câștigase deja atât de mult teren, încât, până în 1975, au intrat în vigoare ordine ministeriale care recomandau sau considerau obligatorie, pentru domeniul administrației publice, renunțarea la fumatul în prezența nefumătorilor. În 1974, Curtea de Apel Stuttgart decidea – abătându-se de la niște hotărâri anterioare – că fumatul în taxi dovedește lipsă de considerație față de șofer. Punctul culminant (până în 1975) a fost atins cu o decizie a Curții de Apel Berlin, conform căreia fumătorul reprezintă „un factor perturbator al ordinii publice“. Comentatorul cazului, juristul Joseph Kaiser, din Freiburg, remarcă în legătură cu aceasta: „Astfel, fumătorul este asimilat unui tip uman clar conturat din punctul de vedere al dreptului polițienesc, și anume categoriei persoanelor responsabile pentru un pericol concret; astfel, el este subsumat unei dezaprobări oficiale lipsite de echivoc, fiind expus consecințelor legale ce decurg din această condamnare. Asta ar presupune neapărat aducerea unor probe suficiente pentru punerea în evidență a unui pericol concret la care fumătorii îi expun pe nefumători, ceea ce totuși nu se întâmplă.“[8] Faptul că se creează legi care nu se bazează pe cunoașterea realității concrete caracterizează fenomenul descris mai sus drept proces al opiniei publice, comentatorul alegând și vocabularul legat de modă, atunci când spune că protejarea nefumătorilor este „*en vogue*“.

Dreptul trebuie să se sprijine pe moravuri

Dacă, în schimb, „concepția socială“, opinia publică se îndepărtează mult de normele legale fără ca legiuitorul să reacționeze, ia naștere o situație extrem de critică. Aceasta se întâmplă mai ales atunci când normele legale se află în acord cu valorile morale fundamentale, dar se constată din ce în ce mai mult că moralitatea publică se îndepărtează de acestea. Cercetările demoscopice accelerează astăzi procesul descris mai sus, acesta fiind unul dintre efectele lor incontestabile. În 1971, revista *Stern* a publicat un sondaj al Institutului din Allensbach conform

căruia 46% din populația în vârstă de peste 16 ani solicita simplificarea procedurilor de avort. Deja cinci luni mai târziu, când ancheta a fost repetată, procentajul crescuse de la 46 la 56%.[9] Aceasta era una dintre situațiile avute în vedere de Tocqueville atunci când vorbea despre simpla „fațadă“, când anumite concepții ce țin de opinia publică încă mai supraviețuiesc, deși convingerile subiacente, care ar trebui să le susțină, au dispărut de mult.[10] Câtă vreme acest lucru nu este exprimat public, fațada se păstrează; însă ea se prăbușește atunci când golul devine deodată evident – astăzi, adesea, datorită sondajelor de opinie. Se poate ajunge atunci la o demonstrație greu de suportat de către lumea legii: aceea că, precum în cazul de față, femeile mărturisesc public că au încălcat legea: „Am făcut un avort.“[11]

Legea nu poate fi menținută multă vreme dacă nu este susținută și de moravuri. Teama de izolare a oamenilor, teama de dezaprobare din partea mediului, semnalele implicite le influențează comportamentul într-un mod mai eficient decât dreptul formal explicit. Ceea ce John Locke a numit „*law of opinion*“, iar Edward Ross, două secole mai târziu, „control social“ este pus în evidență, pe cale experimentală, în secolul XX, de către psihosociologi. Unul dintre aceste experimente s-a referit la semafoare. S-a cercetat câți pietoni traversează pe roșu în trei situații diferite: 1. dacă nu dă nimeni un exemplu rău; 2. dacă un bărbat, care după îmbrăcăminte poate fi considerat că face parte din pătura socială inferioară, trece strada pe roșu; 3. dacă face acest lucru un bărbat bine îmbrăcat, din pătura superioară. Câțiva asistenți au preluat sarcina de a trece strada jucând rolul de persoane din pătura inferioară sau din cea superioară; în totalitate, au fost observați circa 2.100 de pietoni. Rezultatul: fără a avea un model negativ, doar 1% dintre pietoni au trecut strada pe roșu; atunci când complicele din pătura de jos a ignorat culoarea roșie, l-au urmat 4%; când complicele arăta ca o persoană din pătura de sus, 14%.[12]

Schimbarea opiniei publice prin legi

Relația dintre drept și opinia publică se poate manifesta și invers: se pot emite sau modifica legi pentru a influența opinia publică în felul dorit. În conferințele sale despre *The Relation of Law and Public Opinion in England, During the Nineteenth Century* (*Relația dintre legi și opinia publică în Anglia secolului al XIX-lea*, Londra, 1905), Albert V. Dicey[13], un clasic al temei „dreptul și opinia publică“, observa ceea ce mai târziu au confirmat cercetările demoscopice: emiterea unei legi întărește acordul cu ea. Acesta este un proces la prima vedere surprinzător și este cu atât mai curios faptul că Dicey l-a observat fără mijloace empirice. El îl găsea greu de explicat; înarmați cu teoria spiralei tăcerii, noi am argumenta astăzi că pericolul izolării la care te expui manifestându-ți aprobarea pentru o anumită problemă dispare doar atunci când ea a devenit lege. Relația sensibilă dintre opinia publică și legitimare își găsește expresia în această mișcare. Dicey emite următoarea teză: „*Laws foster and create opinion*“ („Legile făuresc opinia“)[14].

Să creezi opinie publică emițând legi în direcția dorită – folosirea unei asemenea pârghii poate fi discutabilă – înseamnă o invitație la manipularea opiniei publice, un exces al mandatului politic prin intermediul majorității dominante. De asemenea, o dată ce lucrul a devenit lege, este discutabil dacă efectul obținut (acela de a întări acordul față de lege) va fi suficient, dacă nu cumva se acționează într-o măsură prea mare împotriva integrării, datorită căreia o societate rămâne funcțională.

Exemple care ilustrează modul în care unele reglementări legislative noi s-au abătut de la obiceiuri mult mai mult decât o cerea opinia publică au fost, pentru RFG, reforma dreptului penal din 1975 și noua legislație a divorțului, introdus în 1977, iar de necesitatea legii care să reformeze dreptul obligațiilor parentale, în scopul de a întări dreptul copilului în relația cu adultul, nici măcar cei de 17–23 de ani nu erau foarte convinși. Întrebarea suna astfel: „Credeți că statul trebuie să se preocupe pentru ca tinerii să primească mai multe drepturi legale în relația cu părinții lor, sau nu?“. 22% dintre tineri au răspuns că este necesar, 64% că nu.[15] Noua legislație a divorțului a aruncat majoritatea populației într-un conflict între drept și moralitate. O anchetă Allensbach din iulie 1979 a constatat cât de viu este sentimentul moral al vinovăției și al datoriei omului de a fi conștient de vina sa. Noua legislație a divorțului cerea însă din partea populației să accepte că problema vinovăției nu are nici o importanță într-un divorț și, în consecință, nu trebuie să aibă nici consecințe financiare. Majoritatea populației nu a putut accepta acest lucru. Dintre cele patru reforme legislative puse în discuție, noua legislație a divorțului a fost considerată cea mai nereușită (*Tabelul 20*).[16]

Să ne amintim aici cum vedea Rousseau relația dintre drept și opinia publică: „Așa cum meșterul observă și cercetează pământul înaintea

Tabelul 20 – *Despre relația dintre opinia publică și drept*

Exemplu: reforma legii divorțului

Întrebare: „Credeți că există o vină morală, că cineva poate avea o vină față de un alt om, sau ideea vinei este depășită?"

	Populație peste 16 ani %
Există o vină	78
Ideea este depășită	12
Nu știu, non-răspuns	10
	100
n =	1.015

Întrebare: „Două persoane discută dacă un om ar trebui să se simtă vinovat. Citind ce scrie aici, cu care ați fi mai degrabă de acord, cu cel de sus sau cu cel de jos?" (prezentarea unei imagini)

	Populație peste 16 ani %
„Un om ar trebui să aibă sentimentul vinei, căci altfel nu îi pasă dacă rănește sau face nefericiți pe alții"	72
„Cred că omul nu ar trebui să aibă sentimentul vinei, asta îl face doar nefericit și lipsit de libertate și nu ajută nimănui"	18
Nehotărâți	10
	100
n =	1.016

Întrebare: „În cazul divorțurilor, acum nu mai contează cine este vinovat de eșecul căsătoriei. Considerați bun sau rău acest lucru?"

	Populație peste 16 ani %
Mi se pare un lucru bun	24
Mi se pare un lucru rău	57
Nehotărâți, nu știu	19
	100
n =	495

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3071, iulie 1979

Întrebare: „Cât de mulțumit sunteți de reforma **legislației** divorțului?"

	Populație peste 16 ani %
De reforma legislației divorțului (dispariția principiului vinei) sunt –	
Foarte mulțumiți	7
Destul de mulțumiți	20
Nu prea mulțumiți	23
Nemulțumiți	35
Non-răspuns	15
	100
n =	2.033

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3062, noiembrie–decembrie 1978

executării unei mari lucrări de construcții, pentru a vedea dacă acesta poate suporta întreaga sarcină a clădirii, tot așa înțeleptul fondator al statului nu începe prin a da niște legi care în sine sunt bune, ci mai întâi cercetează dacă poporul căruia acestea îi sunt menite este capabil să le îndure."[17] Legile nu sunt pentru Rousseau nimic altceva „decât o manifestare autentică a voinței generale".[18] În același sens ca și David Hume, care afirma că „*All governments rest on opinion*", Rousseau spune: „Opinia, regina lumii, nu este în nici un fel supusă puterii regilor; ei înșiși sunt întâi ei sclavi."[19]

XVI. Opinia publică duce la integrare

Atunci când am discutat problema efectelor opiniei publice și a relației dintre opinia publică și lege – ce decurge de aici –, am amintit în treacăt și de integrare. Dar este această noțiune suficient de clară pentru a putea să operăm cu ea?

Rămânerea în urmă a cercetării empirice

Un bilanț publicat în 1950 în Statele Unite nu este nici astăzi depășit.

„De la Comte și Spencer, sociologii au încercat mereu să afle cum se integrează unitățile sociale de dimensiuni mai mici în așa fel încât să formeze un întreg social [...]. Cum se deosebește un grup de o simplă sumă de indivizi? În ce sens poate fi el considerat o totalitate? Care sunt caracteristicile acestei totalități? Cum se poate măsura integrarea?... În ce condiții devine mai puternică integrarea socială? În ce condiții scade ea? Care sunt urmările unei integrări de grad înalt? Care sunt urmările dacă gradul de integrare este scăzut? Sociologia are nevoie de cercetări fundamentale care să prelucreze asemenea probleme."[1]

Omul de știință citat mai sus, Werner S. Landecker, face parte dintre acei renumiți teoreticieni care, în tradiția deschisă de Talcott Parsons,

s-au ocupat de integrare și de rolul acesteia în sistemele sociale umane; el caută în primul rând mijloace de cercetare empirice și procedee de măsurare – spre deosebire de școala dominantă din secolul XX – și oferă diferite scări de măsurare. Până acum, spune el, cunoaștem încă prea puține lucruri despre integrarea socială, neputând, de aceea, să propunem un mod de măsurare simplu și general. Prin cunoaștere, Landecker înțelege cunoștințe fundamentate empiric. El deosebește patru tipuri de integrare și patru tipuri de măsurare a lor:

1. Integrarea culturală: În ce măsură se poate trăi consecvent conform sistemului de valori al unei societăți, sau cât de contradictorii – nu logic, ci practic – sunt cerințele impuse membrilor acesteia? Ca exemplu de cerințe contradictorii tipice societăților occidentale, el numește altruismul și dorința de a te impune într-o competiție.[2]

2. Integrarea normativă: În ce măsură diferă prescripțiile comportamentale ale unei societăți și comportamentul real al membrilor acestei societăți?[3]

3. Integrarea comunicativă: În ce măsură se izolează subgrupurile unei societăți unele față de celelalte – cu ignoranța, aprecierea negativă, prejudecata corespunzătoare – și în ce grad comunică între ele?[4]

4. Integrarea funcțională: În ce grad membrii unei societăți trebuie să recurgă la ajutor reciproc și conlucrare datorită diviziunii muncii și a specializării rolurilor?[5]

În această prezentare sintetică nu am amintit acea formă de integrare care apare în urma unor trăiri comune: campionatul mondial de fotbal, serialul în trei părți care reunește mai bine de jumătate din populație în fața televizorului sau – pentru a rămâne la exemplul din 1965 – o călătorie a reginei Angliei prin Germania, care trezește un sentiment comun de sărbătoare și mândrie națională. Și încă nu am amintit moda ca mijloc de integrare.

Teoria integrării a lui Rudolf Smend

Într-un fel cu totul nou abordează tema integrării juristul Rudolf Smend, care de la sfârșitul anilor '20[6] încearcă să impună o „teorie a integrării":

„Procesul integrării este în cea mai mare măsură inconștient, desfășurându-se datorită unei legități neintenționate sau unui «șiretlic al rațiunii». El nu este, de aceea, aproape niciodată obiectul unui reglaj conștient [...] și tocmai de aceea este doar în mod excepțional obiect al unei preocupări teoretice [...]. Integrarea *personală* este aceea care are loc prin intermediul conducătorilor, stăpânilor, monarhilor, funcționarilor publici de orice tip [...]. Ca integrare *funcțională* apar forme de viață colective foarte diferite: de la activitatea sau mișcarea comună ritmică a populațiilor primitive [...] la acelea mai complicate, mijlocite, de exemplu, ale alegerilor [...], al căror sens este în mod conștient acela al îndeplinirii anumitor decizii [...], iar în măsură mai mică în mod conștient, dar cel puțin la fel de pregnant, acela al creării [...] comunității politice prin formarea de opinii, grupuri, partide, majorități [...]. Ca integrare *obiectivă*, în fine, funcționează toate [...] conținuturile de idei ale vieții statului, care de regulă sunt înțelese ca scopuri ale statului, dar care, ca mijloace de integrare, sunt purtătoarele spiritului comunitar... De aceea, aici își are locul, de exemplu, o teorie a simbolurilor din domeniul politic – drapele, steme, conducători de stat, ceremonii politice, sărbători naționale... –, o teorie a factorilor de legitimare politică."[7]

„Integrarea" – la fel de neatrăgătoare ca „adaptarea"?

De pe vremea când Smend și-a schițat „teoria integrării" sau Landecker își scria pledoaria pentru cercetarea empirică dedicată integrării, nu au mai fost făcute progrese în acest domeniu – cu siguranță că nu întâmplător, ci în mod complementar față de cercetarea insuficientă a fricii de izolare resimțite de individ. În tratatul lui Edward Ross despre controlul social, există o observație care ne conduce la concluzia că, la sfârșitul secolului al XIX-lea, noțiunea de „integrare"[8] era la fel de detestată precum este astăzi aceea de „adaptare". În secolul XX, interesul sociologic era îndreptat spre edificiile teoretice cuprinzătoare, care explicau conceptual stabilizarea societăților omenești prin integrare, puneau în evidență structuri și funcții, dar percepeau drept secundare cercetările empirice. Însă ceea ce întâlnim în cazul lucrărilor sociologice orientate empiric și dedicate temei integrării – un tratat mai detaliat ar trebui să se ocupe mai ales de Emile Durkheim – nu contrazice presupunerea că opinia publică are o funcție de integrare.

În terminologia lui Landecker, apare deosebit de limpede legătura dintre integrarea normativă și rolul opiniei publice ca „păzitoare a moralității", așa cum a fost ea concepută secole de-a rândul: norma și comportamentul real coincid, iar abaterile se pedepsesc prin izolare.

Spiritul timpului ca element al integrării

În ceea ce privește integrarea comunicativă: aici ne putem gândi la Tocqueville, care consideră că opinia publică își face simțită prezența abia după sfârșitul societății feudale segmentate; în opinia sa, atâta vreme cât se menține segmentarea în stări sociale, nu există o comunicare cuprinzătoare. Capacitatea cvasistatistică care poate fi pusă în evidență în societatea apuseană modernă – capacitatea de a înregistra creșterea și descreșterea acordului și dezacordului față de idei sau persoane – ar putea fi privită ca indiciu al unui grad înalt de integrare comunicativă. Și, în cele din urmă, entuziasmul care poate fi constatat empiric înaintea alegerilor generale ar putea fi legat de ideea lui Smend că alegerile, pe lângă funcția lor manifestă, aceea de a se ajunge la o decizie, au și o funcție latentă, tocmai aceea a integrării. Ce urmări are un grad înalt de integrare? se întreba Landecker. Aparent, ea îi umple pe cei mai mulți oameni de entuziasm. Dar nu pe toți. Pe cine nu? Întrebarea ne trimite la avangardiști. Ne-am apropiat deja foarte mult de acest punct atunci când, în discuția dintre Socrate și Adeimantos, era vorba despre muzica în schimbare, indiciu că și timpurile se vor schimba. Timpurile – cuvântul acesta se referă la mult mai multe decât indică ceasul și calendarul. Opinia publică este saturată de senzația timpului, iar ceea ce se numește „spiritul timpului" („*Zeitgeist*") poate fi privit foarte bine drept un important element de integrare. Faptul că în acest proces de integrare își aduc contribuția și fenomene de tipul spiralei tăcerii este arătat limpede de Goethe în faimoasa sa descriere: „Ei bine, dacă o anumită parte iese îndeosebi în evidență, pune stăpânire pe mulțime și se desfășoară într-un asemenea grad, încât opozanții sunt nevoiți să se retragă într-un ungher ascuns și să tacă pentru moment, atunci putem numi această lipsă de echilibru spiritul timpului, care își face de cap pentru o vreme."[9]

Prima unitate de măsură a integrării amintită de Landecker, integrarea culturală, ar putea fi o temă de cercetare în perioadele de descompunere și recompunere a sistemelor de valori, atunci când pe de o parte vechile și pe de altă parte noile solicitări la care sunt supuși oamenii sunt incompatibile. Procesele opiniei publice sunt atunci suspendate?

Când societatea este în pericol, opinia publică exercită presiune

Anchetele sociologice aplicate în cercetarea proceselor opiniei publice sunt încă la început și nu ne pot răspunde la această întrebare. Dar există un indiciu care ne sugerează mai degrabă contrariul, mai degrabă o presiune sporită a conformării. Gândul ne trimite iarăși la Tocqueville, la descrierea pe care a făcut-o el democrației americane și la lamentația sa în legătură cu tirania nemiloasă a opiniei publice, care domnește în America. El își explică acest lucru prin dominația credinței în egalitate, prin faptul că autoritatea, care oferă întotdeauna și orientare, nu mai este recunoscută. În opinia sa, tocmai de aceea societatea americană este nevoită să se cramponeze într-atât de opinia majorității. Dar, pe de altă parte, și situația – nu lipsită de complicații – în care se află o societate amalgamată dintr-o multitudine de culturi diferite ar putea explica intensitatea proceselor opiniei publice observate de Tocqueville în America. În cazul unui grad scăzut de integrare culturală, care este probabil într-o societate de tip creuzet, trebuie să rezulte o necesitate deosebit de mare a integrării. Relativ la prezent, argumentul ar putea fi acela că și astăzi, având în vedere schimbările ce se petrec în sistemele de valori, ne-am putea confrunta cu un grad de integrare culturală scăzut și, de aceea, cu o necesitate mare a integrării; în consecință, cu intervenții pe măsură ale opiniei publice, deci cu accentuarea pericolului izolării resimțit de individ. Apoi, există circumstanțe deosebit de prielnice cercetării modului de a acționa al opiniei publice: așa cum am remarcat mai sus, toate observațiile importante despre opinia publică au fost făcute în epoci revoluționare.

În același timp, suntem încă în așteptarea unor cercetări solide care să scoată în evidență legătura dintre integrare și opinia publică. Când Stanley Milgram – după cum am arătat într-un capitol anterior[10] – a încercat să măsoare dacă și alte popoare reacționează, în experiențele lui Asch, la fel de conformist ca și americanii, el a ales pentru cercetările sale două țări ale căror societăți le resimțea drept opuse: Franța, în care individualismul este la mare preț, și Norvegia, în cazul căreia bănuia existența unei coeziuni sociale deosebit de pronunțate.[11] Deși în ambele țări domina teama de izolare, în rândurile populației Norvegiei, care se evidenția printr-un grad mai ridicat de integrare, conformismul era sensibil mai pronunțat. Acest lucru confirma opinia

lui Tocqueville, care nu a pierdut nici un prilej să sublinieze: cu cât există mai multă egalitate, cu atât mai mare este presiunea opiniei publice. Totuși, interpretarea sa este cam artificială: astfel, el este de părere că în situațiile în care egalitatea socială este mare, trebuie să ții seamă de opiniile majorității, pentru că lipsesc alte puncte de sprijin pentru a găsi cea mai bună soluție, puncte de sprijin ca, de exemplu, rangurile. Cu mijloacele de observație empirică din prezent, constatăm că presiunea pleacă în mai mică măsură de la majoritățile numerice decât de la certitudinile agresive manifestate de o parte și de la frica de izolare, asociată cu supravegherea temătoare a mediului, de cealaltă parte.

Nu putem spera să întâlnim o relație simplă între diferitele grade de integrare și presiunea opiniei publice. „Egalitatea" societății norvegiene este aceea care face ca presiunea conformismului să fie atât de mare sau, dimpotrivă, presiunea conformismului are alte rădăcini, care duc la egalitate? Condițiile vitrege de viață ar putea avea efecte de integrare asemănătoare asupra unei societăți, în cazul nostru cea norvegiană, ca primejdiile pe care le întâmpină un trib de vânători din pădurea virgină? Poate că pericolul la care este expusă o societate – indiferent ce cauze are acesta, interne sau externe – ne oferă o cheie: un grad mai înalt de pericol cere un grad mai înalt de integrare, iar acesta este obținut prin reacții mai dure ale opiniei publice.

Reprezintă opinia publică, așa cum este ea descrisă aici, un proces psihosociologic ce-și are rădăcinile în teama de izolare a individului, sau este doar presiune a conformării? Explică spirala tăcerii doar cum se impune și se consolidează opinia publică, nu și cum se modifică ea?

Cine nu se teme de izolare poate schimba opinia publică

XVII. Cei care sfidează opinia publică: eretici, avangardiști, outsideri

Dacă până acum am manifestat interes pentru cei temători și prevăzători, pentru oamenii care se tem de izolare, acum ne vom îndrepta privirea asupra celor care nu se tem de izolare sau, cel puțin, își asumă riscul acesteia pentru a obține ceva, și care compun o societate pestriță. Aceștia sunt cei care introduc noua muzică, sunt pictorii la care, brusc – este cazul unui Chagall din 1917 (*Staulul*) –, o vacă vânjoasă sparge acoperișul casei și privește înăuntru. Sau un om de știință ca John Locke, care a afirmat că oamenii aproape că nu se mai sinchisesc de legile divine și de cele civile, urmând cu ardoare doar legea opiniei. Cu ceva timp înainte, el ar fi putut sfârși ars pe rug din cauza acestei învățături. În acest

cerc îl găsim pe eretic, acea figură umană ce ține de epocă și, în același timp, este atemporală, reprezentând replica unei opinii publice foarte rigide. Este deviantul. Pentru a cita titlul unui studiu american: „Heroes, Villians, and Fools as Agents of Social Control"[1], eroi, nebuni, ticăloși; într-o exprimare modernă, țapii ispășitori. Însă relația dintre membrii conformiști ai societății și outsideri nu trebuie nicidecum înțeleasă doar ca accentuare a sistemului de valori și a regulilor în vigoare ale unei societăți de către cei care le încalcă, accentuare care s-ar realiza tocmai prin expunerea lor la stâlpul infamiei.

Conceptul spiralei tăcerii rezervă celui care nu cunoaște teama de izolare sau o depășește posibilitatea de a schimba societatea.

„Trebuie să învăț să suport ocara și critica", scrisese Rousseau.[2] Gradul înalt de consens, una dintre sursele fericirii, ale sentimentului de protecție resimțit de grosul omenirii, le-a trezit avangardiștilor, acelora care deschid calea spre viitor, artiștilor, oamenilor de știință, reformatorilor, adevărate imagini de groază. În 1799, Friedrich Schlegel ne descrie un monstru în felul următor: „Părea o bășică de venin, pielea translucidă juca în toate culorile, iar măruntaiele i se vedeau încolăcite precum viermii. Era îndeajuns de mare ca să insufle spaimă și pe toate părțile, de jur împrejurul trupului, avea foarfeci ca de rac; ba țopăia ca o broască, ba se târa pe un număr nesfârșit de piciorușe, cu mlădieri ce stârneau sila. M-am ferit în lături, cuprins de scârbă: pentru că însă voia să mă urmărească, mi-am făcut curaj și, cu o lovitură puternică, l-am aruncat pe spate, înfățișându-mi-se de îndată drept o simplă broască. Nu mică mi-a fost mirarea, cu atât mai mult cu cât, pe neașteptate, cineva aflat chiar în spatele meu a spus: asta este opinia publică..."[3]

Pe de altă parte, cetățenii au fost de-a dreptul înspăimântați când, în anii '60, s-au pomenit că unii bărbați poartă părul lung: cine nu se teme de izolare poate răsturna ordinea.

Deschizătorii de drumuri reacționează la opinia publică la fel de puțin ca somnambulii

O tipologie a deschizătorilor de drumuri ar trebui să-și deosebească categoriile în funcție de raportul cu sfera publică. Aici îi întâlnim pe artiștii și oamenii de știință care deschid calea noului; rezonanța pe care o găsesc sau adversitatea cu care sunt întâmpinați influențează foarte puțin ceea ce fac.

Altfel stau lucrurile cu reformatorii, aceia care vor să schimbe gândirea oamenilor și situația din societate: ei iau în calcul opinia publică dușmănoasă, pentru că altfel nu-și pot desfășura activitatea misionară. În același timp, însă, suferă din cauza ei. Pe lângă aceștia, pare să existe și un al doilea tip de reformatori – la nivel mare sau mic –, pentru care a ridica mănușa aruncată de opinia publică este aproape un scop în sine, înseamnă o potențare a existenței. Astfel, cel puțin li se acordă atenție, iar indignarea publică este de preferat față de totala lipsă de atenție. Datorită extinderii extraordinare a sferei publice prin intermediul mijloacelor de informare ale secolului XX, dispunem de nenumărate exemple din prezent. Astfel, făcând portretul liderului terorist arab Wadi Hadad, serviciul secret israelian amintește satisfacția aproape mistică pe care o simte acesta trăind izolat de restul lumii, deci după legi și reguli proprii.[4] Sau să ne amintim de spusele lui Rainer Werner Fassbinder în legătură cu unul dintre filmele sale: „Trebuie, nu-i așa, să am dreptul de a mă realiza corespunzător bolilor și disperării mele. Am nevoie de libertate pentru a reflecta în public la mine însumi".[5] Aici nu mai poate fi vorba despre aprobare sau dezaprobare, ci doar de excitația extremă indusă de contactul cu sfera publică, de faptul de a te fi smuls din îngustimea existenței individuale. Să te lași îmbătat de contactul cu sfera publică, sfera publică văzută ca drog. Ce anume declanșează excitația? Ar putea fi pericolul, conștiința pericolului de moarte la care te expui când ai de-a face cu sfera publică și ești respins.

Suferința sau plăcerea: două moduri de a trăi în public

Așa cum ne alegem exemple din prezent, am putea să luăm câteva exemple și din trecut, punându-i față în față pe Martin Luther și pe Thomas Müntzer. În cazul lui Luther, este clar că el mai degrabă suferă din cauza caracterului public al persoanei sale, nevăzând însă o altă cale decât aceea de a se expune condamnării publice. El amână ceea ce nu poate evita: „Chiar dacă toți mă vor disprețui din pricina aceasta..."[6] „Alții nu vorbesc, spune el, și din pricină că ei tac, vorbesc eu..." El descrie în felul următor repeziciunea cu care cuvintele sale se răspândesc în întreaga țară: „Au zburat în paisprezece zile prin toată Germania", spune el, parcă tăindu-i-se respirația, despre experiența de a fi în atenția publică, adăugând că totul a fost ca „o rupere de nori ce

trece în goană". Și apoi, în cuvinte prea nimerite pentru a nu înfățișa o experiență reală: „Faima nu mi-a devenit dragă, căci (așa cum am mai spus) nici eu nu am știut ce sunt indulgențele, iar lucrarea a fost peste puterile mele."

Thomas Müntzer întruchipează opusul lui Luther. Și Müntzer este un fin observator al proceselor opiniei publice: „În țară este zbucium, în mintea oamenilor lucrurile nu stau altfel... Așadar, degrabă-i de pus rânduială. Dar unde să începi? Unde ce-i înlăuntru se întoarce în afară, în modă. A devenit un lucru obișnuit să-ți schimbi părerea cum îți schimbi cămașa, așa că, dacă interzicem pur și simplu a ne schimba cămașa și surtucul, poate că atunci dispare și nedorita schimbare a părerilor."

Așa cum se știe cu siguranță că nimeni nu poate opri noua muzică, tot așa și Thomas Müntzer este cât se poate de sigur că schimbarea cămășii și a surtucului va avea loc indiferent dacă lucrul acesta este dorit sau nu. Spre deosebire de Luther, el nu suferă din cauza publicității, ci o iubește și tocmai pentru că își dă seama cât este de periculoasă: „Dară teama de Dumnezeu trebuie să fie curată, fără a fi amestecată cu frica de oameni sau de alte creaturi [...]. Căci vremurile sunt acum primejdioase, iar zilele sunt rele."[7] Este caracteristic pentru o relație libidinală cu sfera publică să poți exprima spiritul timpului, să devii vocea acestuia, dar să nu fii tu însuți în stare să născocești un program constructiv? Istoricul rezumă: Thomas Müntzer nu a știut să acționeze decât distructiv.[8]

O tipologie a relației cu sfera publică nu a fost încă elaborată. Societatea pestriță care nu se teme de izolare sau depășește această teamă rămâne schematică în lipsa unei cercetări empirice. Sigur este doar faptul că ea antrenează societatea spre schimbare și că spirala tăcerii le este de folos celor care nu dau înapoi în fața izolării. Dacă opinia publică înseamnă pentru alții presiune de a se conforma, pentru acest tip de oameni ea este pârghia schimbării.

De ce și când se schimbă muzica?

Ceea ce plutește în aer, de unde bate vântul, faptul că nu te poți împotrivi curentului opiniei publice, care este asemenea unei marei, *„a tidal volume and sweep"* (Edward Ross)[9]: figurile de stil trădează că avem de-a face cu fenomene ale destinului, la fel de puternice precum forțele naturii. Dar la întrebarea „Cum începe noul?" ne vedem nevoiți să rămânem datori cu un răspuns. Totuși, îl putem chema în ajutor pe Niklas Luhmann, care, în lucrarea sa despre opinia publică, amintește anumiți factori declanșatori: crize sau simptoame ale crizelor[10], asemenea unui râu care a fost întotdeauna limpede și într-o bună zi se tulbură. Inițial doar o spaimă personală, criza capătă contur într-o carte, încă din titlu acesteia: *Silent Spring* (*Izvorul tăcut*)[11]. Sau, după Luhmann, amenințarea ori sfidarea unor valori care au prioritate absolută.[10] Ieșirile radicale ale opiniei publice împotriva guvernului Adenauer, din august 1961, imediat după ridicarea zidului Berlinului, nu ar fi putut fi prevăzute din motivul că valoarea imensă a ideii de „națiune" a fost ignorată. Evenimentele neașteptate reprezintă factori declanșatori: „Noul conține în sine prezumția importanței."[12] De asemenea, durerile sau surogatele de durere ale civilizației reprezintă factori declanșatori. Luhmann amintește printre ele: „Pierderea unor sume de bani, reducerile bugetare, pierderea unei poziții, mai ales dacă pot fi cuantificate și comparate..."[12]

Dar nici o criză, nici o amenințare nu explică de ce emanciparea femeii a devenit, în anii '60 și '70, o temă atât de pregnantă a opiniei publice.

De ce și când se schimbă muzica?

Tabelul 18 – *Nici o polarizare cu privire la întrebarea dacă un membru DKP ar putea să ocupe postul de judecător, aprilie 1976*

Părerile adepților și adversarilor coincid în linii mari în aprecierea lor despre opinia majorității.

Întrebare:
„Făcând abstracție de părerea dv. personală, cum credeți că gândesc cei mai mulți oameni? Majoritatea sunt pentru numirea membrilor DKP sau împotrivă?"

	Pentru numirea membrilor DKP ca judecători %	Împotriva numirii membrilor DKP ca judecători %
Cei mai mulți sunt –		
Pentru numirea unui membru DKP ca judecător	6	1
Împotriva numirii unui membru DKP ca judecător	79	88
Nehotărât, imposibil de spus	15	11
	100	100
n =	162	619
Discrepanța dintre estimarea mediului după Osgood, Suci, Tannenbaum D =	11,0	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3028

Tabelul 19 – *Polarizare medie în problema avortului din motive psihologice și economice, octombrie 1979*

Întrebare: „Ce credeți, cei mai mulți oameni din RFG sunt pentru sau împotriva avorturilor din motive psihologice și financiare?"

	Pentru acceptarea avortului %	Împotriva avorturilor %
Cei mai mulți sunt –		
Pentru un avort din motive psihologice și economice	48	19
Împotriva avortului	17	44
Jumătate-jumătate, nehotărâți	35	37
	100	100
n =	1.042	512
Discrepanța dintre estimarea mediului după Osgood, Suci, Tannenbaum D =	39,7	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3074

într-un răspuns călduț de tip „jumătate-jumătate". Pentru cel care realizează o prognoză în ceea ce privește starea opiniei publice, simetria și asimetria estimărilor mediului sunt elemente importante. Dacă precumpănește simetria și apare polarizarea – fiecare tabără se consideră pe sine mai puternică –, se ajunge la conflicte serioase. Dacă apar asimetria și ezitarea de o anumită parte, cu răspunsuri indecise de tipul „părerile sunt împărțite", „este imposibil să apreciez care este opinia celor din jur", forța defensivă a acestei tabere este redusă. Măsura distanței folosită în următoarele tabele a fost pusă la punct de psihosociologii americani Osgood, Suci și Tannenbaum[3]. Se folosește formula

$$D = \sqrt{\sum_i d_{i'}^2}$$

în care d_i reprezintă diferențele dintre cele două grupe de comparat.

Două extreme: barierele în calea transformărilor sociale și adaptarea pripită la tendințele modei

În locul vocabularului demodat al lui John Locke, cu cele trei legi ale sale, sociologia modernă folosește descrieri mai precise. Ceea ce la Locke se numește legea divină ne apare acum ca ideal moral, moralitate, valori fundamentale; accentul cade pe „ideal", distanța față de comportamentul real fiind adesea considerabilă. Legea opiniei, a reputației, a modei, care influențează cel mai mult comportamentul real, ni se înfățișează astăzi în terminologia sociologică sub denumirea de moravuri și moralitate publică. Dreptul guvernat de stat se află între acești doi poli de atracție, într-o stare de tensiune, descrisă de René König în articolul „Dreptul în contextul sistemelor de norme sociale"[4]. Păzitorii moralei așteaptă din partea statului ca, prin intermediul legilor, acesta să ridice o barieră împotriva spiritului timpului. De cealaltă parte, purtătorii de cuvânt ai opiniei publice sau ai moralității publice cer ca legea și jurisdicția să fie adaptate continuu, într-un mod corespunzător spiritului timpului. Și, într-adevăr, ei au de partea lor argumente puternice. Dacă procesul opiniei publice – așa cum poate fi el observat în toate culturile – este înțeles ca mijloc de integrare și, prin aceasta, de menținere a societății în stare de funcționare, atunci legile și interpretările acestora nu pot sta la nesfârșit în calea

O carte de dezvăluiri

Ce are deosebit această carte, care, la aproape cincizeci de ani după prima ediție din Statele Unite, este retipărită (1965), aproape simultan cu ediția din Germania (1964)? În realitate, fără a fi în vreun fel senzațională, ea este o carte de dezvăluiri, dar dezvăluirile sale contravin într-un asemenea mod tendințelor naturale ale oamenilor de a se privi pe ei înșiși, încât reprezintă, chiar și la atâta vreme după prima apariție, niște noutăți, practic nefiind încă încorporate în gândirea intelectualilor. În privința modului cum oamenii lumii moderne se informează, judecă și acționează, Lippmann demască autoiluzionarea raționalistă, ce construiește mitul omului tolerant și matur, cel care cercetează, gândește și emite judecăți ca un savant care se străduiește neîncetat să înțeleagă realitatea în mod obiectiv, sprijinit în acest demers de mijloacele de informare în masă.

El opune acestei iluzii o cu totul altă realitate, arătând cum își formează oamenii concepțiile, cum extrag diferite lucruri din cantitatea de informații pe care o pot recepționa, cum prelucrează aceste informații și cum le transmit mai departe. Lippmann zugrăvește fenomenele pe care psihologia socială și știința comunicării le-au scos la lumină, unul câte unul, abia decenii mai târziu. În cartea lui, nu am găsit nici măcar o singură idee legată de mecanismele comunicării care să nu se fi confirmat mai târziu, în munca minuțioasă din laboratoare și în cercetările de teren.

Norii de furtună din climatul opiniilor

Totuși, în contextul opiniei publice, el nu întrevede deloc fenomenele legate de spirala tăcerii. Despre rolul pe care îl joacă presiunea conformării în crearea sau impunerea unui consens nu găsim nimic, și nici despre teama de izolare a omului sau despre felul cum ține el sub observație mediul înconjurător. Dar, sub impresia puternică a Primului Război Mondial, Lippmann descoperă cea mai importantă componentă a opiniei publice, cristalizarea ideilor, a opiniilor, în „stereotipuri" încărcate afectiv[4]. El inventează această expresie, o preia din domeniul tehnic al tipografiei, care îi era familiar datorită activității sale de jurnalist: textul este turnat în forma rigidă a plăcilor de stereotipie, pentru

ca apoi să poată fi multiplicat de câte ori este necesar. Stereotipurile (politicianul poreclit „Cap Tăiat", poreclă adăugată cu obstinație numelui său, pentru că se pronunță pentru pedeapsa cu moartea, de la un moment dat devenind suficientă, numele propriu-zis nemaifiind nici măcar pomenit) – opinia publică are nevoie de o asemenea monedă pentru a se răspândi, iar adepții unei anumite opinii pentru a se recunoaște, pentru a-și arăta forța în public și pentru a-și intimida adversarii.

„Omul care lasă în urmă o condamnare la moarte" – stereotipul provine dintr-o campanie împotriva lui Filbinger, care a fost mai mult de un deceniu prim-ministru de succes al landului Baden-Württemberg, dar a fost silit să se retragă în doar câteva luni. În circulație se afla și o a doua monedă: un tribunal a confirmat că Filbinger poate fi numit în mod public un „jurist îngrozitor".[5] Ne putem închipui efectul asupra unui om care, extrem de venerat, pătruns de dorința de a fi un exemplu, se aflase timp de doisprezece ani în fruntea unui guvern, trăindu-și existența în public, activând într-un post public. Lippmann scrie: „Cine controlează, însă, simbolurile care, pentru moment, domină simțirea publică, stăpânește în mare măsură drumul către politică."[6]

Stereotipurile sunt ca niște nori de furtună în climatul opiniilor dintr-o anumită epocă: ele sunt trecătoare, pot să dispară cu repeziciune și nimeni nu le mai observă. Comportamentul oamenilor, al politicienilor care s-au lăsat intimidați de acești nori de furtună devine inexplicabil pentru cei veniți mai târziu, poate chiar și pentru victima însăși, care nici nu mai poate descrie situația în care se găsise un momentul acela și trebuie să caute o explicație-surogat.

Din cartea lui Walter Lippmann nu aflăm doar cum, prin intermediul stereotipurilor, opinia publică pătrunde peste tot – „așa cum aerul pătrunde pretutindeni, în cel mai ascuns cotlon al casei și până la picioarele tronului", după descrierea lui Ihering[7] –; aflăm și despre contopirea plăsmuirilor opiniei publice cu timpul și locul, la care Lippmann însuși fusese martor după Primul Război Mondial. Mai întâi, el înfățișează cum s-au format stereotipurile pozitive și negative: „Pe lângă venerarea eroilor, există și alungarea diavolilor. Mecanismul care produce eroi creează și diavoli. Dacă tot ce este bun a venit de la Joffre, Foch, Wilson sau Roosevelt, tot răul își are cauza în împăratul Wilhelm, Lenin și Troțki."[8] Dar apoi, puțin mai jos: „Să ne gândim [...] cât de repede s-a pierdut în 1918, după armistițiu, simbolul [...]

atât de prețios al unității aliaților și cum, ca urmare, aproape simultan și-a aflat declinul imaginea simbolică a fiecărei națiuni în parte: imaginea Marii Britanii ca apărătoare a dreptului public, a Franței ca păzitor al graniței libertății și a Americii drept cavaler cruciat... Să observăm apoi cum imaginile simbolice ale conducătorilor și-au pierdut strălucirea, și anume în măsura în care, unul după altul – Wilson, Clémenceau, Lloyd George –, au încetat să mai întruchipeze speranța oamenilor, devenind simpli parteneri de negocieri și administratori ai unei lumi dezamăgite."[9]

Imaginile din mintea noastră – o lume falsă pe care o luăm drept reală

Avantajul considerabil al lui Lippmann asupra altor autori ai secolului XX care au scris despre opinia publică a fost realismul său, asumpțiile sale realiste despre mintea și sentimentele omenești. Faptul că el însuși era jurnalist i-a fost, probabil, de mare ajutor. De aceea a reușit să vadă atât de limpede diferența dintre percepțiile originale pe care le poate avea un om și ceea ce află el prin intermediari, mai ales prin mass media; și cum această diferență dispare pentru că oamenii nu devin conștienți de ea, ci au tendința de a-și însuși lucrurile aflate pe căi mediate și de a le adapta propriilor convingeri într-un mod care le face să devină inseparabile de experiențele directe. Astfel, influența mediilor de informare devine în mare măsură inconștientă.

„Lumea cu care avem de-a face din punct de vedere politic se află în afara razei noastre de acțiune, în afara privirii noastre, în afara spiritului nostru. Ea trebuie cercetată, înfățișată și imaginată. Omul nu este un zeu aristotelic, care [...] cuprinde întreaga existență. El este o creatură cu o anumită evoluție, care poate acoperi și înțelege un fragment de realitate care-i ajunge cât să-și asigure existența, însă pe talgerul de balanță al timpului nu reprezintă decât câteva clipe de cunoaștere și de fericire. Totuși, aceeași creatură a născocit metode cu ajutorul cărora poate vedea ceea ce ochiul liber nu vede și poate auzi ceea ce urechea nu aude, cu ajutorul cărora poate cântări mase nesfârșit de mari și incredibil de mici, poate număra și separa mai multe obiecte decât este el în stare, ca individ, să rețină. Omul învață să vadă cu spiritul său părți uriașe din lume, pe care niciodată înainte nu le putea vedea, atinge, mirosi, auzi sau înmagazina în memorie. Treptat, el își creează astfel, în mintea sa, pentru propriul său gust, o imagine despre lumea din afara razei sale de acțiune."[10]

Lippmann își invită cititorii să mediteze la numărul de observații pe care le putem face nemijlocit, infim față de acela al informațiilor care ne parvin prin mass media. Dar acesta este abia începutul unei înlănțuiri de situații care sunt, toate, de natură să deformeze cumva, în mintea oamenilor, imaginea lumii. Încercarea de a-ți forma o imagine despre realitate este lipsită de perspective: „Căci realitatea înconjurătoare este, în totalitatea ei, prea mare, prea complexă și, de asemenea, prea fluctuantă pentru a putea fi înțeleasă direct. Nu suntem înzestrați cu mijloacele care ne permit să o percepem cu atâta subtilitate, în imensa ei varietate, cu nenumăratele sale metamorfoze și combinații. Chiar dacă trebuie să acționăm în acest mediu, noi trebuie să-l reconstruim mai întâi într-un model mai simplu înainte să putem opera cu el."[11] Cincizeci de ani mai târziu, Lippmann a tratat această temă folosind conceptul de „reducere a complexității".

Regulile unitare de selecție ale jurnaliștilor

Cum are loc această reconstrucție? Printr-o selecție riguroasă a ceea ce urmează a fi transmis, perceput, și anume prin trecerea succesivă prin mai multe ecluze, după cum se exprima psihosociologul Kurt Lewin la sfârșitul anilor '40, când a introdus expresia *„gatekeeper"*, cu referire la jurnaliști.[12] Acești *gatekeeper*-i hotărăsc ce este transmis mai departe către public și ce nu. Lippmann: „În momentul în care ajunge la cititor, orice ziar este rezultatul unei întregi serii de selecții..."[13] Circumstanțele obligă la aceasta, și anume limitările legate de timp și atenție.[14] Folosind rezultatele unei cercetări asupra cititorilor de presă[15], Lippmann constată că aceștia dedică ziarului aproximativ un sfert de oră pe zi. Cu flerul jurnalistului, el intuiește cât de importante sunt anchetele reprezentative, cu mai mult de un deceniu înainte să fie fondat institutul american Gallup.[16] Anticipând o ramură importantă de cercetare a științei comunicării din anii '50–'70, Lippmann explică ce anume lasă jurnaliștii să treacă, cu titlul de *„news values"* („valoare de știre"), în selecția pe care o fac[17]: conținutul clar, care poate fi comunicat fără contradicții, superlativele, conflictele, surpriza; acele lucruri cu care cititorul se poate identifica, deci care implică apropiere spațială sau psihologică, lucruri care îi privesc personal pe cititori, care au pentru aceștia anumite consecințe[18].

Astfel, pentru că regulile de selecție ale jurnaliștilor coincid în mare măsură, apare o consonanță a activității redacționale, care, în ochii publicului, ia forma unei confirmări. Astfel ia naștere un pseudomediu, după formularea lui Lippmann.[19]

Lippmann nu aduce vreo critică nici publicului, nici jurnaliștilor, ci doar demonstrează cum se ajunge în mod obligatoriu și inevitabil la nașterea unei pseudorealități, pe care Arnold Gehlen avea s-o numească, ulterior, „lume intermediară"[20].

Oamenii cu poziții diferite privesc în mod diferit același proces

„Percepția selectivă", conturată începând cu mijlocul anilor '40[21] drept concept central al psihologiei sociale și al științei comunicării, precum și strădania omului de a evita „disonanța cognitivă" și de a-și contura o imagine coerentă despre lume devin, pe lângă necesitatea reducerii complexității, a doua sursă inevitabilă de deformare a percepției realității și de deformare a transmiterii unei informații prin mass media.

„Ceea ce afirm eu este că modelul stereotipurilor din centrul codurilor noastre determină de la bun început ce tipuri de fapte vedem și în ce lumină. Acesta este și motivul pentru care, chiar și cu intențiile cele mai bune, politica de informare a unei publicații tinde să susțină opinia editorilor; este motivul pentru care un capitalist *vede*, literalmente, un grup de fapte și anumite aspecte ale vieții omenești, pe când adversarul său socialist *vede* un alt grup de fapte și alte aspecte. De aceea, fiecare îl privește pe celălalt drept irațional, nesimțitor și îndărătnic, în vreme ce adevărata diferență dintre ei constă în percepția diferită."[22]

Lippmann descrie toate aceste lucruri sprijinindu-se doar pe observații din domeniul presei. În epoca televiziunii, ideile sale trebuie să fie valabile într-o măsură considerabil mai mare, dacă ținem seama de faptul că porțiile de realitate pe care le primește publicul prin media au crescut enorm față de momentul la care scria Lippmann[23], iar realitatea complexă redată de televiziune se contopește și mai mult cu percepțiile nemediate prin faptul că poate fi văzută și auzită; în plus, conținuturile cu încărcătură afectivă, legate de ce e bine și ce e rău, sunt percepute nemijlocit prin imagine și sunet: este vorba despre senzații persistente, care rămân în mintea oamenilor și atunci când conținutul rațional a dispărut de mult[24]. După alegerile federale din 1976,

în Germania a avut loc o dezbatere anacronică în jurul întrebării dacă televiziunea poate influența climatul opiniilor dinaintea alegerilor. Concluzia a fost aceea că nu este vorba de manipulare, ci de faptul că jurnaliștii nu au făcut decât să prezinte ce *au văzut* într-adevăr, consensul unei realități mediatice unilaterale putând fi combătut doar dacă jurnaliștii de culori politice diferite prezintă publicului propria lor perspectivă.

Această dezbatere din 1976 trebuie considerată anacronică pentru că ar fi putut fi purtată cu bunăvoință și candoare doar înainte de apariția cărții lui Lippmann. Mai mult de cincizeci de ani mai târziu, nu mai putea fi vorba decât despre faptul că Lippmann și toate cercetările ulterioare din domeniul comunicării, care i-au confirmat teoriile, au fost ignorate. „Prezentăm lucrurile doar așa cum sunt ele" – această propoziție se mai face auzită și în zilele noastre din gura jurnaliștilor, deși ar trebui ca la mai mult de cinci decenii după cartea lui Lippmann să nu mai fie credibilă, iar renumitul slogan al ziarului *New York Times*, *„all the news that's fit to print"* („toate știrile potrivite pentru a fi publicate"), ar trebui să mai aibă doar o valoare istorică. În ceea ce-i privește pe jurnaliști și felul în care își privesc propria meserie, ar fi bine ca, din timp în timp – într-un mod similar cu bine cunoscuta imagine din psihologia percepției care prezintă un fond și un profil uman –, faptele și opiniile comunicate să treacă în spate, ca fundal, iar ceea ce nu a fost comunicat să fie scos în față, ca desen. Atunci, jurnalistul nu s-ar mai amăgi în privința efectelor pe care le are activitatea sa cu argumente de genul: „Dar este foarte corect ce am arătat", iar „publicul a găsit asta foarte interesant". Ce a fost, totuși, lăsat la o parte?

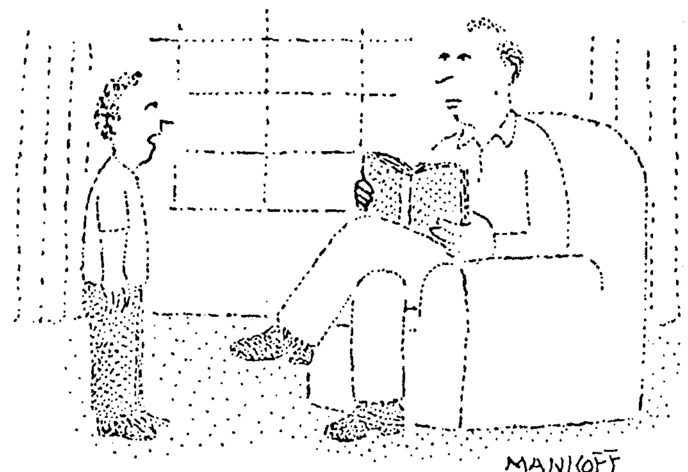
Din descoperirea că esențiale sunt selecția și ceea ce este lăsat la o parte din complexitatea realității atunci când se compune imaginea pe care o primește publicul, Lippmann trage învățăminte importante. Departe de el, însă, ideea de a poza în moralist. De fapt, el atribuie o valoare pozitivă stereotipului[14] – detaliu trecut cu vederea la vremea publicării cărții –, pentru că doar simplificarea accentuată le permite oamenilor să-și distribuie atenția asupra unui număr relativ mare de teme și să nu se mulțumească cu un orizont extrem de îngust.

Ce nu apare în știri nu există

Apoi, Lippmann încearcă cu insistență să arate care sunt consecințele selecției: imaginile simplificate ale realității *sunt* realitatea oamenilor, acel ceva numit de el *„the pictures in our heads"* („imaginile din mintea noastră")[25], *sunt* realitatea noastră. Ce este cu adevărat realitatea e lipsit de importanță, căci doar *presupunerile* noastre legate de ea contează, doar ele determină așteptările, speranțele, strădaniile, sentimentele noastre, doar ele determină acțiunile noastre. Aceste acțiuni sunt însă, la rândul lor, reale și au importanță reală, creând o nouă realitate. Atunci, ca o primă posibilitate, poate apărea așa-numita *self-fulfilling profecy* – profeția sau, ceea ce înseamnă același lucru, așteptarea care se împlinește prin propriile acțiuni. Cea de-a doua posibilitate este coliziunea: acțiunile bazate pe presupuneri false declanșează efecte cu totul neașteptate ale unei realități incontrolabile, realitatea intră din nou în stăpânirea propriilor drepturi, iar cu aceasta are loc apoi, în sfârșit, dar foarte târziu, cu riscuri deja crescute, o corectare a „imaginilor din capul nostru".

„Stereotipuri" – „simboluri" – „imagini" – „ficțiuni" – „versiuni standard" – „scheme de gândire încetățenite": Lippmann își asaltează cititorii cu concepte, pentru a arăta cu claritate din ce material este construit ceea ce el numește „pseudomediul", material care rezultă din impresionante procese de cristalizare. „Prin ficțiune nu înțeleg minciuni", spune el[26], și preia cu entuziasm conceptul marxist de conștiință[27]. Jurnaliștii pot relata doar din perspectiva propriei conștiințe. Cititorii își pot face o imagine despre lume și și-o pot explica doar prin intermediul conștiinței create în mare parte de mijloacele de informare, Astăzi, dacă un individ află că televiziunea a influențat climatul opiniilor în campania electorală din anul 1976 și nu-și poate imagina decât că jurnaliștii de televiziune au mințit, au manipulat, ei bine, acel individ se găsește la începutul secolului XX în privința capacității de a înțelege efectele mediilor de informare. Trebuie să recunoaștem că Lippmann a descris în treacăt niște realități de care știința comunicării se apropie pas cu pas, luptându-se din greu cu obstacolele de tot felul.

„Tată, dacă în pădure se prăbușește un copac, dar presa nu e de față ca să transmită știrea, atunci copacul a căzut cu adevărat?" Textul acesta face parte dintr-o caricatură apărută în *Saturday Review* – tatăl în fotoliu, citind, fiul care îl deranjează cu întrebări stupide –, care ne

„Dad, if a tree falls in the forest, and the media aren't there to cover it, has the tree really fallen?"

Drawing by Robert Mankoff; reprinted from the *Saturday Review*

arată că știința comunicării și conștiința intelectualilor ajung, treptat, la nivelul lui Walter Lippmann.

Ce nu este în știri nu există sau, cu o formulare mai prudentă, șansele de a deveni parte a realității percepute de contemporani sunt minime.

Realitatea obiectivă, din afara conștiinței noastre, și „pseudorealitatea" percepută, imaginată, a lui Lippmann, apar împreună în titlul unei cărți apărute în 1975, *Cultura reală și cultura mass media* (*Realkultur und Medienkultur*), de Hans Mathias Kepplinger. Cultura mass media este selecția din realitățile lumii pe care o oferă media și, atâta vreme cât lumea se află în afara razei de acțiune, în afara orizontului unui individ, aceasta este de cele mai multe ori singura perspectivă despre lume pe care acesta o are.

Opinia publică poate fi transmisă doar prin stereotipuri

De ce Lippmann dă cărții sale titlul *Opinia publică*? În mod inconștient și, cu siguranță, nemărturisit, el este convins, poate ca atâți alți jurnaliști, că opinia publicată și opinia publică sunt în fond același lucru; cel puțin descrierile uneia și celeilalte se suprapun. Totuși, la un moment dat, când cititorul a ajuns deja la jumătatea cărții, răzbate până la el amintirea despre semnificația inițială a opiniei publice, iar slabei definiții din capitolul introductiv[28] i se adaugă acum o alta: „Teoria tradițională afirmă că o opinie publică reprezintă o judecată morală în legătură cu o serie de fapte. Teoria pe care o susțin eu spune, dimpotrivă, că în stadiul actual al educației opinia publică este cu precădere o variantă moralizată și codificată a faptelor."[29] Natura morală a opiniei publice – acordul și dezacordul – a rămas vie pentru Lippmann. Dar el modifică perspectiva tradițională, aplicând și asupra ei descoperirea care îl fascinează atât de mult: percepția faptelor este filtrată și din punct de vedere moral prin perspectiva selectivă, prin prisma stereotipurilor. Vezi lucrurile pe care te aștepți să le vezi, evaluarea morală este ghidată de stereotipul încărcat afectiv, de simbol, de ficțiune. Tema lui Lippmann este, în fond, perspectiva restrânsă cu care trăiește fiecare om. Dar, pentru noi, marea sa contribuție constă în aceea că el a arătat cum devine comunicabilă opinia publică, cum poate fi ea impusă. Stereotipul pozitiv sau negativ este atât de schematic și de clar, încât fiecare va ști din capul locului în ce situații poate vorbi și în ce situații trebuie să tacă. Stereotipurile sunt indispensabile pentru a pune în mișcare un proces al conformării.

XIX. Tematizarea ca realizare a opiniei publice: Niklas Luhmann

Pare aproape incredibil că lui Lippmann i-a scăpat cu totul ceea ce subsumează Luhmann conceptului de opinie publică, căci, într-o oarecare măsură, amândoi se ocupă de aceeași temă. Amândoi descriu modul de formare a consensului în cadrul societății, amândoi se ocupă de reducerea complexității în scopul de a face posibile comunicarea și desfășurarea unor acțiuni. Foarte apropiați din punctul de vedere al conținutului, ei se deosebesc adesea doar prin lexic: în locul „stereotipurilor", Luhmann vorbește despre necesitatea de a găsi „cuvinte" sau „formule" pentru a pune în mișcare un proces al opiniei publice[1]. Pentru a intra în orizontul îngust de atenție[2] al individului, persoanele sau temele trebuie să surclaseze o concurență acerbă iar, pentru a înlătura concurența altor teme, în mass media sunt produse „pseudocrize" și „pseudonoutăți"[3].

Esențială este punctualitatea, relația strânsă cu momentul, totul pare că se petrece într-un ritm care îți taie respirația – astfel este descris procesul opiniei publice. Apropierea de domeniul modei este sugerată de multe expresii, „crearea"[4] unei teme are loc ca și cum ar fi vorba despre o nouă croială a mânecii; apoi, mai târziu, „s-a spus totul despre această temă", „tema este depășită"[5], așa cum poate fi depășită și croiala

unui mâneci. Cine mai poartă o asemenea croială arată că nu mai este la curent cu noutăţile. Vocabularul modei este înşelător, nelăsând să se întrevadă gravitatea a ceea ce se întâmplă în realitate.

O temă demnă de discuţie

Dar Luhmann se îndepărtează foarte mult de predecesorii săi care au scris despre opinia publică, atât de Machiavelli, John Locke, David Hume, Jean-Jacques Rousseau, cât şi de Lippmann. Nu morala – aprobarea şi dezaprobarea – este tema sa. „Formulele" nu sunt folosite pentru a eticheta ce este bun şi ce e rău, ci sunt necesare pentru ca o temă să fie demnă de discuţie, „negociabilă".[1] Pentru Luhmann, funcţia opiniei publice constă tocmai în aceasta, în a aduce o temă la masa negocierilor. Societatea – sistemul – nu poate face faţă simultan unui număr infinit de teme; pe de altă parte, faptul ca ea să se ocupe de temele stringente este de importanţă vitală, iar procesul opiniei publice canalizează atenţia tocmai asupra acestui lucru. Pentru scurt timp, atenţia generală este îndreptată asupra unei teme stringente, ea trebuind să-şi găsească soluţia în intervalul care îi este dedicat, iar în calcul trebuie luată şi o schimbare rapidă a temelor.[6]

Pentru Luhmann, „tematizarea" este aportul pe care îl are opinia publică; ea funcţionează după anumite „reguli ale atenţiei" analizabile. Mai întâi este prezentată tema, care prin, anumite formule, devine obiectul negocierii, abia apoi fixându-se poziţiile pentru diferite „opţiuni", pentru a folosi cuvântul preferat al planificatorilor moderni; în fine, dacă procesul merge ca pe roate, poate fi supus unei decizii.[7] Luhmann bănuieşte că, „atâta vreme cât se bazează pe opinia publică, sistemul politic este integrat prin intermediul unor reguli ale atenţiei, şi nu prin intermediul unei reguli de decizie"[8], deci prin intermediul regulilor care hotărăsc ce ajunge pe masa negocierilor şi ce nu. Această concepţie despre opinia publică acoperă doar evenimentul de scurtă durată, starea de agregare lichidă, după exprimarea lui Tönnies; procesele care se întind de-a lungul mai multor decenii sau, dacă luăm în considerare ce spune Tocqueville, chiar de-a lungul mai multor secole – pentru a da doar două exemple, tendinţa spre egalitarism şi raportul faţă de pedeapsa cu moartea sau faţă de pedeapsă în general –, nu sunt tratate, iar „climatul general" nu este luat în considerare. Dacă „s-a spus totul, tema este epuizată"[5], scrie Luhmann. Jurnaliştii ar

spune că tema a murit. „Dacă s-a spus totul..." este o idee tipică pentru jurnalişti, dar foarte puţin adecvată la lipsa de interes cu care participă la procesul opiniei publice o populaţie saturată de asemenea teme.

În plus, studiile de caz dedicate procesului opiniei publice ar arăta că ordinea despre care vorbeşte Luhmann (mai întâi este hotărâtă tema stringentă pentru atenţia generală, apoi se conturează opiniile pro şi contra) este doar rareori valabilă. De cele mai multe ori, se constată că tema este pur şi simplu aruncată în terenul social de către una dintre părţi – proces pe care Luhmann îl numeşte dezaprobator „manipulare" şi îl consideră un rezultat al comunicării *unilaterale*, al caracterului unilateral, condiţionat tehnic, al comunicării prin intermediul mass media.[9] Contopirea temei cu opinia – situaţia în care unei anumite teme i se asociază o singură opinie – este denumită de Luhmann „morală publică".[10] Această expresie ocupă locul pe care noi l-am rezervat opiniilor pe care trebuie să le manifeşti public dacă nu vrei să te izolezi, pentru că Luhmann a dat opiniei publice, un sens nou, derivat din teoria sistemelor.

Mass media stabilesc ordinea de zi

Aşa cum ne dăm seama cu uşurinţă de importanţa pe care stereotipurile lui Walter Lippmann, ca vehicule ale opiniei publice, o au pentru teoria noastră, putem aprecia şi contribuţia lui Luhmann la înţelegerea opiniei publice, fără însă a-i prelua ideile legate de funcţiile acesteia în sistem. El ne ajută să înţelegem „tematizarea", fază importantă a structurării atenţiei în procesul opiniei publice, demonstrându-ne cât de importante sunt mass media, care propun această tematizare mai mult decât oricare altă instanţă.

Cercetând efectele mass media, specialiştii americani din domeniul comunicării au ajuns, cu totul independent de Luhmann, la un rezultat asemănător.[11] Comparând la anumite intervale temele majore ce apar în mass media, evoluţiile reale oglindite în statistici şi opiniile populaţiei în legătură cu obiectivele politice stringente, s-a arătat că, de regulă, mass media aveau un avans temporal, dând un impuls temelor, aducându-le în discuţie. Cercetătorii americani au desemnat acest fenomen prin sintagma *„agenda-setting function"*, care într-o traducere a lui Gerhard Schmidtchen sună astfel: „funcţia de stabilire a ordinii de zi" pe care o îndeplinesc mass media.

„Am întâlnit spirala tăcerii în organizația din care fac parte" – „...la clubul de canotaj" – „Exact la fel este și la mine în fabrică" – astfel este exprimată de multe ori în discuții confirmarea conceptului spiralei tăcerii. Într-adevăr, există nenumărate ocazii de a observa acest comportament al conformării. Experiența pe care fiecare dintre noi o capătă în contactul cu grupuri restrânse este o componentă a procesului de formare a opiniei publice; experiența similară pe care o are în grupuri diferite îl conduce pe individ la concluzia că, probabil, în general „se" gândește într-un anumit fel. Dar abia atunci când spirala tăcerii se dezvoltă în spațiul *public* acest proces unic își dobândește pe deplin forța, devenind de nestăvilit. Componenta publică se adaugă la acest proces în modul cel mai eficient prin contribuția mass media, care întruchipează sfera publică, informă, anonimă, inatacabilă, de neatins.

XX. Privilegiul jurnaliștilor: ei hotărăsc ce anume are caracter public

Sentimentul de neputință în fața mass media

Comunicarea se poate clasifica drept unilaterală sau bilaterală, o discuție fiind o formă bilaterală de comunicare; drept indirectă sau directă,

discuția fiind comunicare directă; drept publică sau privată, discuția fiind în general privată. Mass media reprezintă o formă de comunicare publică, indirectă și unilaterală, opunându-se modului celui mai natural de comunicare umană, dialogul, în trei moduri. Acest lucru este ceea dă individului o senzație de neputință față de mass media; la fiecare anchetă care urmărește să cerceteze cine deține, în opinia subiecților, prea multă putere în societatea de astăzi, mass media se află pe un loc de frunte.[1] Această neputință este trăită în două feluri. În primul rând, atunci când – după cum a arătat Luhmann – trebuie captată atenția publică pentru o persoană, o idee, pentru o informație sau perspectivă care, din cauza selecției pe care o întreprind mass media, nu capătă caracter public. Față de paznicii care opresc accesul la sfera publică există uneori izbucniri disperate; la Alten Pinakothek din München un tablou de Rubens este împroșcat cu cerneală, la Rijksmuseum din Amsterdam se aruncă o sticlă cu acid asupra unui Rembrandt, iar un avion este deturnat pentru a da caracter public propriului mesaj.

Cealaltă latură este reprezentată de mass media ca stâlp al infamiei. Individul care este „expus" într-o lumină negativă în mijloacele de informare se vede victima unei sfere publice lipsite de limite și identitate. El nu se poate apăra, instrumentul „contraargumentării" este grotesc din cauza slăbiciunii sale, apărând drept străin și rigid între conținuturile bine ambalate care sunt vehiculate de mass media. Dar și cel care apare de bunăvoie într-un talk show de televiziune sau dă un interviu televizat își bagă singur capul în gura tigrului.

Un nou început pentru cercetarea influenței mass media

Sfera publică poate fi percepută din două perspective: din aceea a individului care este afectat de ea sau, dimpotrivă, are de suferit din cauza blocării accesului la ea – situație descrisă mai sus – și din perspectiva colectivității, atunci când sute de mii sau milioane de oameni îi țin sub observație pe cei din jur, ajustându-și comportamentul în funcție de aceștia și creând astfel – prin exprimare sau nonexprimare – marele climat al opiniilor, opinia publică. Această observare a mediului are două surse, opinia publică se adapă la două izvoare: observația directă, propriu-zisă, făcută de individ în interiorul mediului său, și observația

mijlocită de mass media, în primul rând de televiziune, care, așa cum a descris Lippmann, cu imaginile, sunetele și culorile sale vii produce cel mai înalt grad de contopire și confundare a observației personale cu cea mijlocită. „Bună seara", a spus meteorologul la începutul prognozei sale televizate. „Bună seara", au răspuns turiștii dintr-un hotel în care îmi petreceam vacanța.

Multă vreme, întrebarea despre efectele mass media a fost pusă orbește, așteptându-se, cu naivitate și simplism, ca între cauză – enunțul emis de un mediu de informare – și efect – modificarea opiniei sau întărirea acesteia de partea cititorului, a ascultătorului sau a privitorului – să existe o relație directă. De fapt, avem de-a face aici cu modelul familiar al dialogului dintre doi oameni: unul spune ceva, celălalt este confirmat în convingerile sale sau convertit. Realitatea efectelor mediatice este mult mai complicată, ea se depărtează mult de modelul discuției directe. Acesta este un lucru dovedit de Walter Lippmann, care ne arată cum, prin nenumărate repetiții, mass media impun stereotipurile care slujesc drept elemente constitutive ale „lumii intermediare", ale pseudorealității ce se interpune între oameni și lumea obiectivă, lumea exterioară. Acesta este un lucru dovedit și de Luhmann, care pune în evidență „funcția de stabilire a ordinii de zi", proprie opiniei publice hrănite de mass media, care decid ce este de stringentă actualitate și de care problemă trebuie să se preocupe toată lumea.

În continuare, urmează să vedem cum influențează mediile opiniile individului în privința a ceea ce poți spune și face fără a fi în pericol să te izolezi. În afară de aceasta, ne vom mai întâlni și cu un fenomen pe care l-am putea numi funcția de articulare a mass media, lucru care ne trimite înapoi, la începutul analizei spiralei tăcerii, la testul călătoriei cu trenul, situație ce poate reprezenta modelul unui nucleu în care ia naștere opinia publică. Dar deocamdată ne ocupăm de aspectele referitoare la modul cum ia contact individul cu climatul opiniilor prin intermediul mass media.

Caracterul public conferă legitimitate

Practic oricine citise sau auzise de „scrisoarea de condoleanțe" publicată de un grup de studenți, în 1977, în amintirea procurorului federal Buback, ucis de teroriști, știa că nu era vorba doar despre o simplă

documentare bine intenționată, de genul: este bine ca un spectru cât se poate de larg de cititori să aibă acces la textul original, pentru a-și forma o părere proprie. Textul acesta, publicat sub pseudonim, a căpătat, în urma apariției sale repetate în presă, un caracter public suplimentar, amplificat. Cuvintele de dezaprobare care îl însoțeau și îl decorau doar la suprafață sugerau că, la auzul veștii despre uciderea procurorului, puteai exprima public, fără a te izola, „o bucurie tainică". Despre aceasta este vorba când – indiferent de motivație – un comportament în sine reprobabil devine public fără culoarea stacojie și cătușele de la stâlpul infamiei. Atunci când se publică ceva, este cât se poate de ușor de observat dacă intră sau nu sub incidența stâlpului infamiei. Un comportament contrar normelor care devine public fără a fi înconjurat de atmosfera specifică stâlpului infamiei devine „bun de scos în lume". Toți pot vedea că nu te mai izolezi cu acel comportament. Zelul cu care se încearcă obținerea acordului public pentru încălcarea regulii – fie și numai într-o formă indirectă, aluzivă – este motivat: prin aceasta, regula, norma este slăbită.

XXI. Opinia publică are două surse. Una este reprezentată de mass media

În primăvara lui 1976, cu o jumătate de an înainte de alegerile federale, s-a pus la punct pentru prima oară întregul instrumentar de observație care avea să urmărească, din perspectiva teoriei spiralei tăcerii, evoluția climatului opiniilor și conturarea deciziilor de vot. Elementele centrale erau interviurile repetate luate unui eșantion reprezentativ de alegători, numite în limbajul de specialitate „anchete panel", apoi anchete reprezentative normale, pentru a urmări evoluția în curs, și în afară de aceasta două anchete reprezentative printre jurnaliști, precum și o înregistrare video a unor emisiuni politice ale celor două posturi de televiziune. Din întregul studiu, care a fost întreprins, în colaborare, de Institutul de Demoscopie Allensbach și Facultatea de Jurnalism a Universității din Mainz, este prezentat aici doar un mic extras care are menirea de a înfățișa modul în care teoria spiralei tăcerii a ghidat cercetarea empirică.[1]

Cele mai importante întrebări au fost acelea cu care se lucrase și în alegerile federale din 1965: întrebarea despre intenția de vot a subiectului; despre modul cum privește el mediul (Cine câștigă alegerile?); despre disponibilitatea sa de a se exprima public în favoarea partidului preferat; despre interesul său pentru politică;

despre contactele sale cu mass media, precum și despre frecvența cu care citește presa și urmărește emisiunile de televiziune, în special cele politice.

În anul electoral 1976 are loc o schimbare bruscă a climatului opiniilor

În iulie, în timpul vacanței, la institutul din Allensbach au sosit, de la cei circa 1.000 de alegători selecționați după criterii reprezentative, chestionarele celei de-a doua anchete a panelului. În acea perioadă mă aflam în Tessin, erau niște zile de vară fără urmă de nori, îmi amintesc foarte precis contrastul dintre verdele frunzelor de viță, masa de granit la care lucram și tabelele imprimate de computer răspândite pe ea; cu câteva luni înainte de alegeri, nu era momentul potrivit să întrerupi munca. Un lucru era clar: cea mai importantă întrebare, cea despre modul de percepere a mediului („Bineînțeles că nu poate ști nimeni, dar cine credeți că va câștiga alegerile federale, cine va primi cele mai multe voturi? CDU/CSU sau SPD/FDP?") indica o înrăutățire dramatică a climatului opiniilor pentru CDU/CSU. În martie 1976, membrii panelului prevăzuseră cu un avans de 20% câștigarea alegerilor de către CDU/CSU, acum atmosfera se schimbase, estimările pentru CDU/CSU și SPD/FDP se aflau la o distanță de doar 7 procente. Peste puțin timp, SPD/FDP a depășit CDU/CSU (*Tabelul 21*).

Prima mea bănuială a fost că adepții CDU/CSU se comportă ca în 1972, tăcând în public și nemaiexprimându-și convingerile încă înainte de începutul campaniei electorale propriu-zise. Știam că responsabilii de campanie ai tuturor partidelor, deci și aceia ai CDU/CSU, încercaseră să sublinieze necesitatea manifestării publice a adepților lor, dar, așa cum am mai spus, omul este temător și precaut... Am solicitat telefonic de la Allensbach rezultatele anchetei despre disponibilitatea de exprimare publică a opțiunilor. Situația ce reieșea din tabele era stranie, nu se potrivea cu teoria. Față de luna martie, în iulie fuseseră leneși mai degrabă adepții SPD. La întrebarea „Ce ați face pentru partidul dumneavoastră?", care propunea o serie de variante de răspuns, proporția celor care au optat pentru varianta „Nimic din toate acestea" crescuse în cazul adepților SPD între martie și iulie de la 34% la 43%, iar în cazul susținătorilor CDU/CSU, rămăsese practic

Tabelul 21 – *În primăvara anului electoral 1976 se înrăutățește climatul opiniilor pentru CDU/CSU*

Întrebare: „Bineînțeles că nu poate ști nimeni, dar cine credeți că va câștiga alegerile federale, cine va primi cele mai multe voturi? CDU/CSU sau SPD/FDP?"

	Martie 1976 %	Iulie 1976 %	Septembrie 1976 %
CDU/CSU	47	40	36
SPD/FDP	27	33	39
Imposibil de spus	26	27	25
	100	100	100
	n = 1.052	925	1.005

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2178, 2185, 2189. Sunt prezentate răspunsurile populației în vârstă de peste 18 ani din Republica Federală și Berlinul de Vest

aceeași, cu 38% în martie și 39% în iulie. O disponibilitate scăzută a susținătorilor CDU/CSU de a se manifesta publică nu putea explica o asemenea modificare a climatului opiniilor (*Tabelul 22*).

Prin ochii televiziunii

M-a dus gândul la cele două surse de observare a mediului – observarea directă a realității, pe care o face individul însuși, și observarea prin ochii mass media – și am cerut la Allensbach o analiză în funcție de măsura în care sunt citite ziarele și sunt urmărite emisiunile televizate. Când am primit rezultatele, am constatat că ele arătau de parcă ar fi fost luate din manuale. Doar cei care priviseră mediul mai frecvent prin ochii televiziunii percepuseră schimbarea de climat, cei care observaseră mediul direct nu remarcaseră nimic din această schimbare (*Tabelul 23*).

Verificările multiple pe care le-am făcut pentru a ne asigura dacă filtrarea realității prin intermediul televiziunii era într-adevăr aceea care modificase climatul opiniilor în anul electoral 1976 sunt descrise în detaliu în alt loc.[2] Dar este ușor de înțeles *cum* s-a ajuns la această impresie în legătură cu un climat al opiniilor modificat. Ne aflăm pe un teren nou, puțin explorat.

Tabelul 22 – *După observaţiile directe făcute în propriul mediu nu putea apărea nici o impresie de scădere a disponibilităţii de exprimare a adepţilor CDU/CSU între primăvara şi vara lui 1976*

Întrebare: „Acum o întrebare despre partidul care se apropie cel mai mult de opiniile dumneavoastră. Dacă aţi fi întrebat dacă doriţi să faceţi ceva pentru acest partid, de exemplu ceva ce apare pe aceste cartonaşe – există ceva ce aţi face pentru partidul pe care îl consideraţi cel mai bun? Puteţi să puneţi deoparte aceste cartonaşe.“ (Prezentarea unui set de cartonaşe)

	Adepţi CDU/CSU		Adepţi SPD	
	Martie 1976 %	Iulie 1976 %	Martie 1976 %	Iulie 1976 %
Aş participa la o adunare a acestui partid	53	47	52	43
La o adunare a acestui partid m-aş ridica şi aş spune ceva dacă mi se pare important28	25	31	23	
Aş lipi pe maşină un autocolant	18	25	26	24
Aş apăra punctul de vedere al acestui partid şi în adunările altor partide	22	20	24	16
Aş purta o insignă	17	17	23	22
Aş ajuta la distribuirea de materiale electorale17	16	22	14	
Aş dona bani pentru bugetul electoral al acestui partid	12	12	10	11
Aş participa la o discuţie în stradă şi aş interveni în favoarea acestui partid	14	11	19	15
M-aş duce să lipesc afişe pentru acest partid	11	9	13	10
Aş lipi de faţada casei sau aş atârna la fereastră un afiş al acestui partid	10	9	8	6
Aş suna la uşile necunoscuţilor şi aş vorbi cu ei în favoarea acestui partid	4	4	5	3
Nimic din toate acestea	38	39	34	43
	244	234	267	230
	n = 468	444	470	389

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2087/2185

Tabelul 23 – *După impresia creată prin intermediul televiziunii, cea de-a doua sursă de opinie publică, climatul opiniilor s-a înrăutăţit pentru CDU în ochii celor care urmăresc regulat emisiunile de televiziune. Persoanele care privesc puţin la televizor nu remarcă între primăvară şi vară nici o înrăutăţire a climatului pentru CDU/CSU*

Întrebare: „Bineînţeles că nu poate şti nimeni, dar cine credeţi că va câştiga alegerile federale, cine va primi cele mai multe voturi? CDU/CSU sau SPD/FDP?“

	Persoane care privesc frecvent emisiuni politice		Persoane care privesc rar sau niciodată emisiuni politice	
În total	Martie 1976 %	Iulie 1976 %	Martie 1976 %	Iulie 1976 %
CDU/CSU	47	34	36	38
SPD/FDP	32	42	24	25
Imposibil de spus	21	24	40	37
	100	100	100	100
n =	175		118	
Persoane interesate politic				
CDU/CSU	49	35	26	44
SPD/FDP	32	41	26	17
Imposibil de spus	19	24	48	39
	100	100	100	100
n =	144		23	
Persoane fără interes politic				
CDU/CSU	39	26	39	37
SPD/FDP	32	45	23	26
Imposibil de spus	29	29	38	37
	100	100	100	100
n =	31		95	

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 2178/2185

Jurnaliştii nu au manipulat, ci aşa au văzut ei lucrurile

Pentru a ne apropia de rezolvarea acestei enigme, am analizat anchetele efectuate printre jurnalişti şi înregistrările video ale emisiunilor politice televizate din anul electoral. Dacă plecăm de la tezele lui Walter Lippmann, de fapt nu a fost atât de surprinzător faptul că telespectatorii au văzut cum dispar şansele grupării CDU/CSU. Într-adevăr, jurnaliştii nu dădeau nici o şansă acestor partide; în lumea pe care o prezentau ei prin prisma convingerilor lor, nu exista practic nici o şansă ca CDU/CSU să câştige din 1976. În realitate, cele două tabere politice erau aproape la fel de puternice, iar în ziua alegerilor, 3 octombrie 1976, CDU/CSU ar fi câştigat dacă 350.000 dintre cei circa 38 de milioane de alegători le-ar fi dat lor votul în loc să se orienteze către SPD sau FDP. La o analiză obiectivă a situaţiei, la întrebarea „cine câştigă alegerile" jurnaliştii ar fi răspuns în modul cel mai potrivit astfel: „Rezultatul este absolut deschis". Dar, în proporţie mai mare de 70%, ei au răspuns că alianţa SPD/FDP va câştiga, doar 10% aşteptându-se la o victorie a CDU/CSU. Ei vedeau lumea cu totul altfel decât populaţia iar, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Lippmann, atunci ei nu o puteau arăta decât aşa cum o vedeau. Asta înseamnă că populaţia a receptat două opinii despre realitate, două impresii diferite despre climatul opiniilor, cea rezultată din propriile observaţii directe şi cea izvorâtă din urmărirea emisiunilor televizate. Fenomenul care a luat naştere este fascinant: un „climat dual al opiniilor" (*Tabelul 24*).

De ce populaţia şi jurnaliştii vedeau arena electorală în feluri atât de diferite? În orice caz, în această perioadă – suntem în vara lui 1976 – populaţia încă găsea mai probabilă victoria CDU/CSU decât cea a SPD/FDP.

O cauză era aceea că populaţia şi jurnaliştii se deosebeau considerabil în ceea ce priveşte convingerile lor politice. Aceste convingeri le ghidau modul de a privi lucrurile în felul descris de Lippmann. Susţinătorii SPD şi FDP vedeau mult mai multe semne ale unei posibile victorii SPD/FDP, iar adepţilor CDU/CSU le săreau în ochi indiciile unei victorii CDU/CSU. Lucrul acesta este valabil în general şi era valabil în 1976 atât pentru populaţie, cât şi pentru jurnalişti. Faptul că populaţia era împărţită în proporţii de aproximativ de 1:1 între SPD/FDP pe de o parte şi CDU/CSU pe de altă parte, iar jurnaliştii în proporţie de 3:1 erau de partea SPD/FDP explică cât se poate de clar de ce li se părea că percep lucruri diferite.

Tabelul 24 – *Jurnaliştii văd situaţia politică altfel decât populaţia. Perspectiva lor s-a transferat oare asupra telespectatorilor prin intermediul emisiunilor?*

Întrebare: „Bineînţeles că nu poate şti nimeni, dar cine credeţi că va câştiga alegerile federale, cine va primi cele mai multe voturi? CDU/CSU sau SPD/FDP?"

	Iulie 1976 Populaţia peste 18 ani %		Iulie 1976 Anchetă Allensbach între jurnalişti %	
CDU/CSU	40		10	
SPD/FDP	33		76	
Imposibil de spus	27		14	
	100		100	
n =	1.265		100	
	august 1976 populaţie %		iulie 1976 jurnalişti %	
intenţia de vot:				
CDU/CSU	49		21	
SPD	42	50	55	79
FDP	8		24	
Alte partide	1		x	
	100			
n =	1.590		87	

Sursa: Arhiva Allensbah. Prima parte a tabelului: anchetele 2185, 2187. Dintr-o anchetă paralelă desfăşurată în rândul jurnaliştilor, în colaborare cu Facultatea de Jurnalism a Universităţii din Mainz, a rezultat că 73% dintre aceştia aşteptau o victorie SPD/PDF, 15% CDU/CSU, 12% erau indecişi. Baza: 81 de cazuri. Partea a doua a tabelului: anchetele 3032 şi 2187. Sunt prezentate răspunsurile persoanelor care au indicat o simpatie concretă pentru un anumit partid. x = mai puţin de 0,5%.

Decodificarea limbajului imaginilor

A început expediţia pe teritoriul încă neexplorat al felului cum sunt transmise percepţiile jurnaliştilor de televiziune prin imagine şi sunet către telespectatori. Mai întâi am privit către America şi Anglia, către Suedia, către Franţa, sperând că măcar într-una dintre aceste ţări cercetătorii din domeniul comunicării au rezolvat deja această problemă.

Nu am găsit însă nimic. Apoi, în seminare, ne-am supus cu toții, studenți, asistenți și profesori, unor teste. Am urmărit, fără a discuta între noi, materiale video, mai exact scene înregistrate la manifestările diferitelor partide sau interviuri cu politicieni, și am completat imediat după aceea chestionare care urmăreau să fixeze modul cum ne-au influențat scenele și persoanele prezentate. Pentru că modul în care fiecare dintre noi descifrase mesajele vizuale coincidea în cea mai mare parte, am încercat să ne dăm seama care erau semnele care ne induseseră o anumită impresie. În final, am invitat la Mainz, la Facultatea de Jurnalism a Universității, cercetători renumiți ai comunicării, de exemplu pe Percy Tannenbaum de la Universitatea Berkeley, California, precum și pe Kurt Lang și Gladys Engel Lang, de la Universitatea Stony Brook, New York, și le-am prezentat înregistrările video ale emisiunilor politice de televiziune din anul electoral 1976, rugându-i să ne dea un sfat. Percy Tannenbaum a propus să facem o anchetă printre cameramani, care să pună în evidență mijloacele vizuale pe care le-au folosit atunci când voiau să obțină un anumit efect; urmăream să aflăm cum apreciau ei efectul diferitelor tehnici de înregistrare. Această idee de cercetare a fost pusă în aplicare în 1979. Majoritatea, 51% dintre cameramanii chestionați în scris, au dat curs solicitării noastre, parvenindu-ne 151 de chestionare. Astfel, 78% dintre aceștia considerau „foarte probabil", iar 22% „destul de probabil" ca „un cameraman, prin mijloace pur vizuale, să pună vorbitorul într-o postură deosebit de favorabilă sau deosebit de defavorabilă". Cu ce mijloace se poate obține acest lucru?

Cameramanii chestionați s-au exprimat la unison în ceea ce privește o anumită situație: pe un politician pe care îl apreciază în mod deosebit, două treimi dintre ei l-ar filma de la înălțimea ochilor (din față), pentru că acest lucru, după părerea lor, trezește „simpatie" și dă impresia de „calm" și „naturalețe". Nici unul dintre ei nu l-ar arăta de foarte sus (din „perspectiva păsării în zbor") sau de foarte jos (din „perspectiva broaștei"), pentru că aceste poziții produc mai degrabă „antipatie", dând impresia de „slăbiciune" și „goliciune".

În continuare, profesorul Hans Mathias Kepplinger a cercetat împreună cu un colectiv de la Facultatea de Jurnalism a Universității Mainz reportajele electorale de la ARD și ZDF transmise între 1 aprilie și 3 octombrie 1976, ziua alegerilor. Rezultatele studiului au fost prezentate la Congresul Anual de Politologie de la Augsburg, care a

avut loc în toamna anului 1979[3]. „Schmidt dă mai bine decât Kohl", suna titlul pe trei coloane al unui articol despre o conferință publicată de *Frankfurter Rundschau* pe 1 noiembrie 1979. Concluziile cele mai importante sunt sintetizate acolo:

„Analiza reportajelor de la cele două televiziuni [...] a arătat [...] că politicienii coaliției au apărut mai frecvent pe ecran decât cei ai opoziției, însă poziția camerei a fost practic aceeași în cazul tuturor politicienilor, aceștia fiind prezentați cel mai adesea din față și doar ocazional din perspectiva broaștei sau a păsării în zbor.

Altfel stau lucrurile când sunt cercetate doar înregistrările celor doi principali candidați, Helmut Schmidt (SPD) și Helmut Kohl (CDU), pe care îi prezenta fiecare al patrulea cadru. Astfel, Schmidt a fost prezentat în doar 31 de cazuri din perspectiva broaștei sau a păsării, pe când în cazul lui Kohl acest lucru s-a întâmplat de 55 de ori [...].

Oamenii de știință de la Mainz au stabilit și cui aparține decizia de a folosi asemenea poziții ale camerei. Ancheta desfășurată de Willy Loderhose printre cameramani a indicat că aproximativ unul din doi (46%) a afirmat că decide singur ce cadre ia, în timp ce 52% au spus că hotărăsc de comun acord cu jurnalistul responsabil de emisiunea respectivă."[4]

În raportul din *Frankfurter Rundschau* se spune, mai departe:

„A fost cercetată redarea vizuală și auditivă a reacțiilor publicului (gesturi, aplauze, exclamații și alte moduri spontane de exprimare), apoi atenția și interesul acestuia [...].

La posturile de televiziune ARD și ZDF au fost folosite mult mai frecvent cadre în care publicul îi respingea pe candidații opoziției decât cadre în care se protesta împotriva politicienilor coaliției [...].

În orice caz, atunci când se redă prin imagini reacția publicului este hotărâtoare și poziția camerei, prin intermediul căreia forța impresiei (de exemplu, aceea pe care o dă publicul care aplaudă) poate fi mărită, respectiv redusă, lucru indicat de cameramani. Printr-un cadru de ansamblu poate fi arătat întreg publicul, prin cadre intermediare sau poziții și mai restrânse pot fi puse în evidență grupuri mai mici sau chiar persoane izolate. Cu cât sunt arătate mai multe persoane, cu atât mai slabă este impresia transmisă, și cu atât mai intensă dacă în imagine apar mai puține figuri.

În opinia lui Kepplinger, rezultatele obținute la Mainz arată acum cu claritate că ambele posturi de televiziune au prezentat aplauzele adresate candidaților coaliției considerabil mai frecvent [...] în imagini intermediare și cadre generale decât aplauzele pentru candidații opoziției."

Zece ani mai târziu, în 1989, cercetările care urmăreau să stabilească modul cum sunt transmise telespectatorilor, prin imagine și sunet, percepțiile jurnaliștilor de televiziune nu se încheiaseră încă. În schimb,

stârnea indignare faptul că persoanele care se ocupau de camere și de montajul înregistrărilor deveniseră obiect de cercetare științifică. Lucrările publicate ulterior în urma unor studii experimentale nu au mai lăsat să încapă nici o îndoială cu privire la influența camerelor de luat vederi și a tehnicilor de montaj asupra imaginii pe care și-o fac telespectatorii despre realitate; dar rapoartele au fost redactate atât de sec, încât nu au mai stârnit nici un fel de iritare.[5]

În plus, ulterior nu au mai existat rezultate electorale atât de strânse ca acelea din 1976. Influența mass media asupra climatului opiniilor devine obiectul unor acuze virulente abia în momentul în care fiecare influență în parte devine decisivă, fiind vorba de numai câteva sute de mii de voturi. Alegerile din 1980 pentru parlamentul federal, în care principalii candidați au fost Helmut Schmidt și Franz Josef Strauss, au fost încă de la început ca și decise. Pentru cercetarea comunicării, care intenționează să descifreze influența limbajului imaginilor de televiziune asupra telespectatorilor, această absență a iritării publice a fost cât se poate de favorabilă. Michael Ostertag și-a dedicat lucrarea de masterat[6] și apoi teza de doctorat, elaborată în cadrul Facultății de Jurnalism de la Mainz, cercetării modului în care se răsfrâng simpatiile politice ale jurnaliștilor asupra politicienilor care dau interviuri televizate și asupra impresiei pe care aceștia o produc în rândul publicului. Ostertag s-a concentrat asupra limbajului imaginilor. În analiza făcută pe 40 de interviuri televizate cu candidații Schmidt, Kohl, Strauss și Genscher, luate în perioada campaniei electorale din 1980 pentru parlamentul federal, el și colaboratorii săi au lucrat mai ales fără coloană sonoră. Astfel, ei au dorit să nu fie influențați de argumentele prezentate, de cuvinte și de elementele nonverbale asociate discursului, de intonație, tonul vocii, pauze, deci de tot ceea ce se numește exprimare paralingvistică sau paraverbală. Era vorba, deci, exclusiv de elementele vizuale.

Mai întâi, au trebuit proiectate noi scheme categoriale, pentru a putea fixa limbajul trupului, deci mimica, gestica, orientarea și direcția corpului, ca și ceea ce se numește „comportament uman spațial", deci tot ce are influență asupra distanței față de cealaltă persoană. În acest demers s-a putut face apel la lucrări de psihologie din anii '50, redactate, între alții, de Philipp Lersch[7], și, de asemenea, la însemnările actorului de pantomimă Samy Molcho[8], iar apoi, pentru anii '70 și '80, la lucrările lui Siegfried Frey și ale altor autori[9], ca și la un număr

tot mai mare de cercetări, mai ales din spațiul american. Plecând de la tema propusă, Ostertag a comparat mimica și gestica celor patru politicieni în funcție de situație – dacă erau intervievați de un jurnalist care îi simpatiza politic sau, dimpotrivă, dacă acesta se afla mai degrabă de cealaltă parte a baricadei.

A rezultat că gestica și mimica celor patru a rămas, în elementele sale de bază, aceeași în fiecare dintre interviuri. Ce s-a schimbat a fost intensitatea. Mișcările de încuviințare ale capului au devenit mai pronunțate, evitarea privirii partenerului de discuție sau, dimpotrivă, fixarea acesteia au devenit mai extinse în timp. În mod evident, aceste accentuări produceau o impresie neplăcută în rândul telespectatorilor. Din cercetarea lui Ostertag a reieșit faptul că un politician face o impresie mai slabă dacă poartă o discuție cu un ziarist cu opinii politice diferite. Indiferent despre care dintre cei patru politicieni era vorba, candidații care păreau să se împace bine cu jurnalistul erau priviți preponderent pozitiv de către telespectatori, în vreme ce aceia care polemizau cu moderatorul primeau o notă proastă.[10]

În schimb, o controversă apărută în cursul interviului nu părea să aibă vreo influență asupra verdictului telespectatorilor în legătură cu jurnaliștii; a contrazice și a ataca face parte, nu-i așa, din rolul ziaristului.

În plus, politicienii care vorbeau cu un moderator de aceeași culoare politică[11] se prezentau în general mai avantajos în ochii publicului decât atunci când erau intervievați de un ziarist din cealaltă tabără. În asemenea situații, poziția lor pe scaun exprima mai multă distanță; ei depărtau coatele, ședeau întorși oblic față de interlocutor și stăteau picior peste picior, astfel încât creau cu genunchiul o barieră față de partenerul de discuție.

Acum putem identifica deja câteva dintre aceste puncte de sprijin care ne indică modul în care poate fi influențată impresia creată de politicieni la televiziune. Dar suntem încă foarte departe de a ști cum se transmite climatul opiniilor prin intermediul televiziunii.

XXII. Climatul dual al opiniilor

Într-o carte apărută în 1978 și intitulată *Germany at the Polls. The Bundestag Election of 1976* (*Germania la urne. Alegerile federale din 1976*)[1], politologul american David P. Conradt informa publicul american interesat de politică:

„Strategii Uniunii [...] au încercat să folosească spirala tăcerii în favoarea Uniunii. Cu ocazia congresului CDU din 1973, de la Hamburg, conducătorilor partidului li s-a adus la cunoștință situația. În 1974, o versiune simplificată a spiralei tăcerii a fost distribuită militanților de partid de la bază. În fine, în 1976, hotărârea de a începe faza principală a campaniei electorale înaintea SPD s-a bazat și pe tezele spiralei tăcerii, care într-o exprimare operațională arătau că CDU trebuia să devină vizibilă public înainte ca SPD și campania sa să ia amploare."[2]

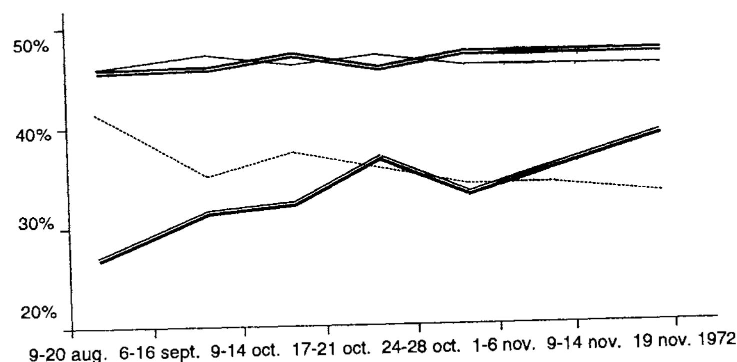
Lupta împotriva spiralei tăcerii

Într-adevăr, în 1976 – spre deosebire de situația din 1972 – nu a mai apărut spirala tăcerii în rândul electoratului. Susținătorii CDU/CSU își manifestau public convingerile, purtau însemne și lipeau autocolante pe mașini într-o măsură nu mai mică decât adepții SPD, se făceau auziți peste tot expunându-și argumentele și pledau

pentru convingerile lor. Când, la cinci-șase săptămâni după alegeri, s-a pus întrebarea care susținători ai partidelor politice s-au implicat cel mai mult în campania electorală, 30% dintre chestionați au răspuns: cei mai activi au fost susținătorii CDU/CSU, pe când 18% considerau, dimpotrivă, că mai activi au fost susținătorii SPD.

Implicarea publică vizibilă a adepților CDU/CSU era în mod evident suficient de puternică pentru a-i împiedica pe alegătorii nesiguri, puțin interesați de politică, să se asocieze în faza finală a campaniei la climatul opiniilor dominant în mass media. Probabil că spirala tăcerii a fost combătută atunci pentru prima oară în mod conștient într-o campanie electorală modernă. Luni de zile, ambele tabere se aflaseră umăr la umăr (*Figura 22*). Tot umăr la umăr se aflau și când, în seara de 3 octombrie 1976, au fost calculate rezultatele alegerilor, reieșind că SPD/FDP câștigase la limită. Abia pe viitor, căpătând mai multă experiență, vom putea spune dacă CDU/CSU ar fi câștigat în condițiile în care nu ar fi avut împotriva sa climatul creat de mass media. Climatul dual al opiniilor, fenomen fascinant, la fel de interesant ca

Figura 22 – *1976: Climatul dual al opiniilor*

Sursa: Allensbacher Archiv, interviurile 3030, 3031, 3032, 3033/I, 3033/II, 3034/I, 3035/I

un fenomen atmosferic ieșită din comun, ca un curcubeu dublu sau o auroră boreală, poate lua naștere doar în condiții cu totul aparte, doar atunci când climatul opiniilor populației și opinia dominantă a jurnaliștilor nu coincid. În 1976, el și-a făcut simțit prezența în primăvară și vară și a dispărut până în toamnă în fluxul în două trepte al comunicării. „Climatul dual al opiniilor" este acea situație în care oamenii percep un climat al opiniilor diferit, în funcție de mass media urmărite. Cu ajutorul acestei observații se poate pune la punct și un instrument științific valoros. Ori de câte ori evaluarea climatului opiniilor diferă în funcție de mass media consultate, merită să verificăm ipoteza dacă nu cumva avem de-a face cu influența mass media asupra publicului. [1]

„Ignoranța cumulată": oamenii se înșală în legătură cu opiniile celorlalți

Cu cât observăm lucrurile mai atent, cu atât mai limpede ne dăm seama cât de dificilă este cercetarea efectelor mass media. Pentru că aceste efecte nu se instalează dintr-o dată, ci de regulă cumulativ, după principiul picăturii care sfredelește piatra; pentru că discuțiile care au loc permanent între oameni transmit imediat mesajele mass media, astfel că la puțină vreme după aceea nu mai există nici o diferență între percepția de la locul recepțării știrii și cea de la mare distanță; pentru că oamenii nu conștientizează aceste efecte, astfel că ei nu pot da informații despre acestea, ci dimpotrivă, așa cum a arătat Walter Lippmann, ei au tendința de a amesteca indisolubil propriile percepții cu cele dobândite prin intermediul mass media, ca și cum toate ar fi propriile gânduri și experiențe; pentru că aceste efecte sunt în mare parte indirecte, individul culegându-și observațiile asupra mediului „de pe ecran", cu ochii mass media și reglându-și comportamentul în funcție de aceste observații: toate aceste lucruri conduc la concluzia că un procedeu sistematic care să scoată la lumină efectele mass media este foarte necesar. Ceea ce sociologii americani[4] au numit „*pluralistic ignorance*" – oamenii se înșală în legătură cu opiniile celorlalți – devine un fel de indicator care ne ajută să dăm de urma efectelor mass media.

Ne mai putem gândi și la o altă observație, despre care am vorbit într-un capitol anterior. Era vorba despre testul nereușit în care apărea

o imagine ce prezenta câteva persoane şezând prieteneşte la o masă şi o alta izolată, stând mai la o parte[5]. Voiam să stabilim dacă în rândurile populaţiei legătura dintre „a reprezenta opinia unei minorităţi“ şi „a fi izolat“ se face în mod conştient, atât de conştient încât subiectul unei cercetări să asocieze fără dificultate o opinie minoritară evidentă cu o persoană care este izolată în mod vizibil.

Ca opinie a minorităţii s-a folosit în test afirmaţia: „Şi un membru DKP ar trebui să poată fi numit ca judecător.“ Acest lucru era cerut la momentul testului, în aprilie 1976, de doar 18% din populaţie, 60% fiind împotrivă. Numai 2% îşi imaginau că majoritatea populaţiei este pentru, 80% presupuneau că majoritatea este împotrivă. Dar testul, aşa cum am mai spus, nu a funcţionat. Persoana izolată a fost privită de grupuri practic la fel de mari o dată ca adept şi o dată ca adversar al ideii de a numi un membru DKP în funcţia de judecător. Era acesta un indicator al unui climat dual al opiniilor? Atribuiau unii dintre cei chestionaţi persoanei izolate părerea respinsă de populaţie, în timp ce ceilalţi o vedeau cu ochii mass media, atribuindu-i, deci, părerea care în acea perioadă era prezentată în mass media nu rareori drept extrem de conservatoare şi antiliberală?

Trebuie să recunosc că, dacă eşti om de ştiinţă, eşti foarte fricos. Când am văzut pentru prima oară rezultatele testului călătoriei cu trenul, cu întrebarea dacă membrii DKP ar trebui numiţi în funcţia de judecător, nu-mi vedea să-mi cred ochilor. Lucrurile arătau ca o infirmare perfectă a spiralei tăcerii. Adepţii opiniei majorităţii, perfect conştienţi că deţin superioritate numerică faţă de minoritate, voiau să tacă. Susţinătorii opiniei minoritare erau dispuşi să discute într-o proporţie mai mare de 50% (*Tabelul 25*).

XXIII. Funcţia de articulare: cine nu-şi regăseşte punctul de vedere în mass media este mut

Nucleul dur

Ei bine, încă de la primele testări ale spiralei tăcerii, efectuate în 1972, s-a dovedit că există excepţii de la regulă. O parte importantă din verificarea empirică a unei teorii constă în faptul că i se stabilesc limitele, se identifică acele cazuri în care ea nu se confirmă, teoria fiind apoi nuanţată. Chiar de la primele teste se arătase că minoritatea, care la începutul anilor '70 miza pe Franz Josef Strauss, era, conform testului călătoriei cu trenul, mult mai dornică de discuţii decât majoritatea covârşitoare a adversarilor acestuia (*Tabelul 26*)[1].

Tabelul 25 – *Majoritatea conștientă că reprezintă majoritatea este ca și mută. Minoritatea care știe că reprezintă o minoritate este foarte gălăgioasă. Majorității îi lipsesc argumentele deoarece acestea sunt insuficient formulate în mass media?*

	Majoritatea: Persoane care sunt împotriva numirii membrilor DKP ca judecători și întâlnesc în compartimentul de tren pe cineva care	
	Gândește altfel decât ei, fiind pentru %	Le împărtășește părerea, fiind împotrivă %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție despre numirea membrilor DKP ca judecători –		
doresc să participe	27	25
nu doresc să participe	57	67
non-răspuns	16	8
	100	100
	n = 169	217
	Minoritatea: Persoane care sunt pentru numirea membrilor DKP ca judecători și întâlnesc în compartimentul de tren pe cineva care –	
	le împărtășește părerea, fiind pentru %	gândește altfel, fiind împotrivă %
Într-o călătorie cu trenul, la o discuție despre numirea membrilor DKP ca judecători –		
doresc să participe	52	52
nu doresc să participe	40	42
non-răspuns	8	6
	100	100
	n = 48	54

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 3028, aprilie 1976

Pe vremea aceea avusesem de-a face pentru prima oară cu „nucleul dur“, cu acea minoritate care la sfârșitul unui proces al spiralei tăcerii rămâne consecventă, care dă piept cu toate amenințările izolării. „Nucleul dur“, într-o oarecare măsură înrudit cu categoria avangardiștilor, își asumă riscul izolării. Spre deosebire, însă, de avangardiști,

un nucleu dur poate întoarce spatele sferei publice, devenind cu totul opac față de necunoscuții din afară, închistându-se într-o atitudine sectară, îndreptându-și fața spre trecut sau către un viitor extrem de îndepărtat. Cealaltă posibilitate este ca nucleul dur să se simtă purtător al stindardului avangardei, lucru ce poate fi recunoscut după disponibilitatea sa de a vorbi, cel puțin la fel de mare ca a acesteia. Acest nucleu dur, care mizează pe viitor, este încurajat de o circumstanță pusă în evidență empiric de psihosociologul american Gary I. Schulman[2]: cei ce susțin opinia dominantă devin cu timpul, dacă majoritatea este suficient de numeroasă, incapabili de argumentare, pentru că nu mai întâlnesc pe nimeni care să aibă altă părere decât ei. Schulman a constatat că adepții opiniei potrivit căreia trebuie să te speli zilnic pe dinți au devenit extrem de nesiguri când au fost confruntați pe neașteptate cu o opinie contrară.

În orice caz, susținătorii lui Strauss nu au întors deloc spatele sferei publice, nu s-au făcut ghem ca niște arici care își arată țepii, transformându-se într-o sectă, nu și-au luat nicidecum rămas-bun de la perspectiva de a câștiga din nou teren în viitorul apropiat; ei constituiau un nucleu dur care se considera avangardă, fiind, de aceea, foarte dornici de discuții, în ciuda faptului că reprezentau opinia minoritară.

Tabelul 26 – *În finalul unui proces îndelungat de spirală a tăcerii, rămâne un nucleu dur care este dispus să se izoleze exprimându-și în continuare părerile*

Întrebare: „Presupunând că urmează să faceți o călătorie de cinci ore cu trenul și cineva din compartimentul dumneavoastră începe să vorbească în favoarea (din două în două interviuri: împotriva) ideii ca Franz Josef Strauss să capete mai multă influență în politica germană, v-ar plăcea, sau nu să stați de vorbă cu acest om?“

	1972	
	Majoritatea: adversarii lui Strauss %	Minoritatea: susținătorii lui Strauss %
Aș discuta cu plăcere	35	49
Nu i-aș acorda atenție	56	42
Non-răspuns	9	9
	100	100
	n = 1.136	536

Sursa: Allensbacher Archiv, interviul 2087/I+II, octombrie/noiembrie 1972

Dacă nu există în mass media, cuvintele lipsesc

Dar în ceea ce privește cazul „membru DKP judecător" lucrurile stăteau oarecum altfel. Cei care încurajau această perspectivă nu reprezentau un nucleu dur, iar marea majoritate a adversarilor nu adormiseră în post, teama de o eventuală ascensiune a comunismului era intensă. Dacă, în testul călătoriei cu trenul, adepții acestei idei se abțineau de la a-și exprima convingerile atât în discuțiile purtate cu tovarășii de opinie, cât și cu adversarii, și aceasta într-un număr surprinzător de mare, trebuia să fie vorba de o cauză care nu fusese încă găsită. Să fi fost oare de vină faptul că le lipseau cuvintele – deoarece în mass media, în special la televiziune, își găseau insuficient articulată aversiunea față de ideea de a lăsa membrilor DKP liber accesul spre funcția de judecător?

Conform acestei ipoteze, la diferitele moduri de acțiune a mass media s-ar adăuga încă unul: funcția de articulare, care oferă oamenilor cuvintele, expresiile cu care aceștia pot apăra un punct de vedere. Dacă nu găsesc pentru punctul lor de vedere o articulare cât de cât frecventă, ei aleg să tacă, amuțesc.

În 1898, Gabriel Tarde a scris eseul „Le public et la foule" („Publicul și mulțimea")[3]. Încheiem discuția despre efectele mass media asupra opiniei publice cu observațiile finale ale lui Tarde:

> „O telegramă privată adresată unui redactor-șef declanșează lansarea unei știri senzaționale și foarte importante, care alarmează de îndată masele în toate metropolele continentului; din această masă difuză, compusă din oameni care nu se află laolaltă, dar au un contact intim, prin conștiința simultaneității și a caracterului comun al reacțiilor lor față de această știre, ziarul creează o masă suverană, abstractă, unașă, pe care o numește «opinie». Cu aceasta, ziarul a desăvârșit o lucrare străveche, care a început cu discuția și a fost continuată cu corespondența, dar care era încremenită într-o stare vagă, doar sugerată – transformarea opiniilor personale în opinii locale și, mai departe, în opinii naționale și în opinii mondiale, agregarea grandioasă a unei conștiințe publice unitare, a unui spirit public [...]. Astfel s-a născut o forță impresionantă, care nu va face decât să crească, fiindcă nevoia de a intra într-o relație armonioasă cu sfera publică, din care facem cu toții parte, cu alte cuvinte, de a gândi și a acționa în spiritul opiniei generale, devine cu atât mai puternică și mai irezistibilă cu cât sfera publică crește numeric, cu cât se impune mai mult această opinie generală și cu cât este satisfăcută mai des nevoia de a intra în vibrație cu aceasta. Nu ar trebui să ne mire faptul că contemporanii noștri se lasă atât de ușor influențați de curentul unor opinii trecătoare și nici nu ar trebui să tragem imediat concluzia că semenii noștri au un caracter mai slab. Dacă plopii și stejarii sunt doborâți de furtună, lucrul acesta nu se întâmplă pentru că timpul i-a șubrezit, ci pentru că furtuna a fost mai puternică."[4]

Oare ce-ar fi avut de spus Tarde despre epoca televiziunii?

XXIV. *Vox populi, vox Dei*

„Elisabeth, spuse prietena mea, ironic, către ceilalți invitați, umblă acum din ușă în ușă și întreabă: «Sunteți, sau nu de acord cu Adenauer?»"

Scena s-a petrecut la München, în iarna 1951–1952, la o petrecere de intelectuali la care ajunsesem întâmplător. „Treci pe-aici", mi-a spus ea la telefon. Fusesem prietene de școală. Când ne văzusem ultima oară? În 1943 sau 1944, pe Limonenstrasse, în cartierul berlinez Dahlem, lângă Grădina Botanică, în sud-vestul orașului, acolo unde aterizau bombardierele germane care se întorceau din vest, într-o casă ruinată, cu zidurile crăpate și încăperile pe jumătate golite de mobila, covoarele și tablourile ce fuseseră puse la adăpost.

Întrebarea ei m-a adus din nou cu gândul la cercetarea opiniei publice: cât valorează aceste opinii? Ar fi fost imposibil să-i lămurești pe acești literați, artiști și oameni de știință chiar dacă nu ar fi fost atât de târziu și chiar dacă nu ar fi băut deja cu toții atât de mult, iar încăperea nu ar fi fost atât de întunecoasă și plină de fum de țigară.

Da, chiar datorită acestei întrebări – „În linii mari, sunteți de acord, sau nu cu politica lui

Adenauer?" – m-am confruntat în iarna anului 1951 pentru prima oară cu puterea a ceea ce am învățat treptat să înțeleg că reprezintă publicul, sfera publică și opinia publică. În acea vreme, mă ocupam la Allensbach cu testarea chestionarelor noastre înainte de a le trimite sutelor de operatori din întreaga țară. Aplicasem deja de nenumărate ori diferite chestionare unei tinere soții de feroviar; știam deja răspunsurile pe care avea să le dea la întrebările care se repetau, de cel puțin opt ori auzisem de la ea că nu este de acord cu Adenauer. Dar, cu conștiinciozitate și respectând cu strictețe regulamentul – trebuia testat întregul interviu pentru a stabili și durata sa de aplicare –, citeam cu voce tare a nu știu câta oară: „Sunteți... sau nu de acord cu Adenauer?" – „De acord", a spus ea. Am încercat să îmi ascund surpriza – ca operator nu ai voie să te arăți surprins. Apoi, vreo patru săptămâni mai târziu, aveam în față, pe masa de lucru, rezultatele noilor anchete; în interval de o lună, din noiembrie până în decembrie, pe teritoriul federal crescuse spectaculos, cu opt procente, numărul celor care erau de acord cu politica lui Adenauer, ajungându-se acum la 31%, după ce multă vreme stagnase la 23–24%. De atunci încolo, în anul electoral 1953[1] procentajul pentru „de acord" a crescut în continuare până la 57%, „*a tidal volume and sweep*", după exprimarea lui Ross[2]. În ce fel ajunsese valul de presiune resimțit în țară până la soția mea de feroviar? Și cât valora o asemenea opinie?

Nu rațiune, ci destin

Vox populi, vox Dei? Căutând în trecut urma acestei propoziții, o găsim, încă din 1329, consemnată ca proverb[3]. În 798, într-o scrisoare adresată lui Carol cel Mare, învățatul anglo-saxon Alcuin face referire la ea ca la o expresie cunoscută de toată lumea; în cele din urmă, ajungem până în secolul al VIII-lea înainte de Christos, la profetul Isaia[4], care anunță: „...*Vox populi de civitate vox de templo. Vox domini reddentis retributionem inimicis suis*" – „Se va auzi un glas de vuiet din cetate, un glas din templu, glasul Domnului, care dă răsplata dușmanilor săi."

De-a lungul secolelor, în interpretările celor care încearcă să descifreze această formulă se face simțit ba disprețul, ba ceva ce aduce cu venerația. Iată ce spune Hofstätter în *Psihologia opiniei publice* (1949): „«Vocea poporului, vocea lui Dumnezeu» – o blasfemie"[5]. Von

Bethmann Hollweg, cancelar al Reich-ului, este de părere că acest dicton ar suna mai bine în felul următor: „Vocea poporului, vocea dobitoacelor", cu aceasta nefăcând decât să copieze ceea ce elevul lui Montaigne, Pierre Charron, propusese în 1601 ca variantă mai potrivită: „*Vox populi, vox Stultorum*" („Vocea poporului, vocea celor săraci cu duhul"). Sursa din care se inspiră Charron se găsește în eseul lui Montaigne despre faimă, în care acesta vorbește despre incapacitatea mulțimii de a aprecia la justa lor valoare marile realizări, marii oameni și caracterul acestora:

> „Să aibă vreo noimă ca viața unui bărbat înțelept să depindă de judecata unor smintiți? Ne putem închipui ceva mai prostesc decât că trebuie să-și spună cuvântul toți la un loc, deși fiecare în parte este doar un nimic? Oricine vrea să le facă pe plac nu va obține nimic [...]. Nici priceperea altuia, nici îngăduința noastră nu ar trebui să ne facă a urma un conducător atât de nesigur și nerod. Din acest iureș de minți nătânge, din acest haos de vorbe goale și păreri primitive care totuși ne mână înainte nu poate ieși nimic bun. Să nu ne lăsăm în seama unei creaturi atât de nestatornice. Să urmăm cu încăpățânare calea înțelepciunii, iar pe acest drum să ne urmeze poporul pe noi, de-i va fi voia."[6]

În același spirit se exprimă și Alcuin în însemnările sale din 798, destinate lui Carol cel Mare: „Să nu plecăm urechea către cei care obișnuiesc a spune că glasul norodului este glasul Domnului. Căci răcnetele mulțimii se învecinează cu sminteala."[7]

Astfel se exprimă, deci, de-a lungul secolelor și al mileniilor, toți cei care traduc „*vox Dei*" cu „vocea rațiunii" și care o caută zadarnic în opinia publică, în „vocea poporului".

Pe de altă parte, însă, există un al doilea motiv, cu totul diferit. „Se va auzi un glas de vuiet din cetate, un glas din templu, glasul Domnului, care dă răsplata dușmanilor săi", spune profetul Isaia. Pe la 700 î.Hr., Hesiod descrie opinia publică – chiar dacă nu în aceste cuvinte – drept instanță de judecată morală, drept control social și arată cum ea se poate transforma în fatalitate: „...Așadar ferește-te de cuvântul prost al oamenilor; el este aducător de neajunsuri, căci lesne și fără amestecul tău se apropie de tine, iar a-l suferi este tare greu, și asemenea a te lepăda mai apoi de el. Cuvântul rău nu trece nicicând cu totul atunci când îl răspândesc mai mulți oameni. Din această pricină i se mai zice și putere divină."[8]

Cu venerație, filosoful roman Seneca scrie: „Crede-mă, vocea poporului este sfântă."[9] Iată ce găsim, o jumătate de mileniu mai târziu, la

Machiavelli: „Glasul norodului nu fără pricină este numit și glasul Domnului, căci *una opinione universale* prezice într-un mod atât de uimitor ce se va întâmpla, că îți vine a crede într-o putere ascunsă de a prezice binele și răul."[10]

Deci nu rațiunea face ca opinia publică să fie demnă de atenție, ci exact opusul acesteia, elementul irațional care îi este propriu, dimensiunea viitorului, a destinului. Încă o dată, Machiavelli: „*Quale fama, o voce, o opinione fa, che il popolo comincia a favorire un cittadino?*"[11] – „Ce chemare, ce voce, ce mișcare a opiniei face ca poporul să înceapă să se îndrepte spre un anumit cetățean?" Găsim acest citat într-un text pe care Lothar Bucher l-a publicat în 1887 în *Deutsche Revue* sub titlul „Despre expresiile politice ale artei"[12]. El adaugă: „Machiavelli, acest deschizător de drumuri, a fost pe punctul de a găsi expresia «opinie publică»."

O contribuție la interpretarea „Vocea poporului, vocea destinului" a adus-o Karl Steinbuch, combinând rezultatele întrebării puse, la fiecare sfârșit de an, de Institutul din Allensbach („Priviți noul an cu speranță sau teamă?") cu un indice economic al anului următor, acela al evoluției produsului intern brut. Nu nivelul ridicat sau scăzut al speranțelor de la sfârșitul anului corespundeau unei creșteri economice mai mari sau mai mici, ci nivelurile ridicate sau scăzute dinaintea începutului de an se aflau în corespondență cu evoluția ulterioară.

Cu considerațiile sale despre opinia publică[13], Hegel adoptă o poziție intermediară între cele două tabere – „Vocea poporului, vocea dobitoacelor" și „Vocea poporului este sfântă":

„De aceea, opinia publică merită să fie atât *prețuită*, cât și *disprețuită*, prețuită pentru conștiința și manifestarea sa concretă, disprețuită pentru fundamentul ei, care este mai mult sau mai puțin tulbure. Pentru că ea nu are în sine nici măsura deosebirii, nici capacitatea de a transforma latura substanțială în știința anumită din sine, independența față de ea este prima condiție formală a unui lucru important și rațional (atât în realitate, cât și în știință). Marile împliniri se pot bizui pe faptul că opinia publică le va accepta și le va recunoaște, însușindu-și-le ca pe propriile idei. În opinia publică se găsește tot ce este fals și tot ce este adevărat, dar a găsi ceea ce este adevărat în ea este menirea oamenilor mari. Cine îi spune și îndeplinește ceea ce vrea și exprimă timpul său este marele om al epocii. El face ceea ce este esența epocii, o pune în practică, și cine nu se pricepe să disprețuiască opinia publică, ceea ce aude ici și colo, nu va face niciodată lucruri mari."

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, Wieland răspândește expresia „opinie publică" în limba germană. În *Discuții între patru ochi*, mai

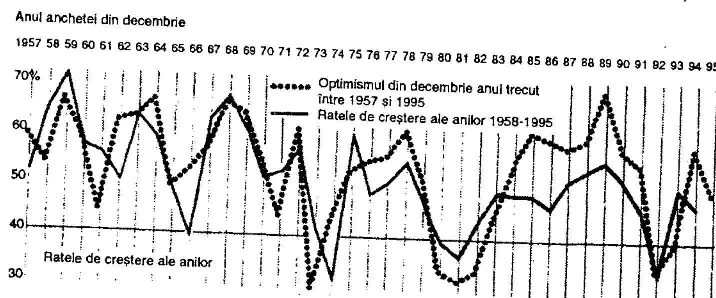
precis în cel de-al nouălea dialog, „Despre opinia publică" (1798), cei doi parteneri schimbă în final următoarele cuvinte:

„Egbert:	Fiecare expresie a rațiunii are putere de lege și de aceea nu are nevoie de a fi mai întâi opinie publică.
Sinibald:	Spuneți mai degrabă că ar trebui să aibă putere de lege și o va avea cu siguranță de îndată ce se anunță ca opinie a majorității.
Egbert:	Lucrul acesta se va vădi în secolul al XIX-lea."

Lothar Bucher, care citează acest dialog din Wieland[14], își încheie lucrarea astfel: „Sinibal și Egbert au amânat pentru secolul al XIX-lea explicația felului cum se comportă rațiunea și opinia publică una față de cealaltă; să lăsăm în seama secolului al XX-lea încheierea acestei explicații."[15] O vom lăsa noi acum, mai departe, secolului al XXI-lea?

Figura 23 – *Speranțele dinaintea începutului de an anticipează evoluția economică*

A: Procentajul celor care, în decembrie, la întrebarea „Priviți noul an cu speranță, sau teamă?" au răspuns: „Cu speranță" (arhiva Allensbach)
B: Ratele de creștere ale produsului intern brut real
Explicație: Graficul arată starea de spirit cu care este întâmpinat noul an și creșterea din anul următor (până la revelionul 1993–1994 pentru fosta Republică Federală).

Pentru a citi curba stării de spirit a populației, trebuie urmărite bara de sus, care indică anii, și scala A (din stânga) a valorilor în procente.
Pentru a citi ratele de creștere, trebuie urmărite bara de jos, ce indică anii, și scala B (din dreapta) a ratelor de creștere. Rata de creștere pentru 1995 este estimată.

Sursa: Steinbuch, Karl: „Despre puterea previziunilor", conferință ținută la Adunarea Anuală a Societății Germane de Științe ale Circulației, la Hamburg, pe 14 iulie 1979, iar completările sunt făcute după date ale statisticilor oficiale și din arhiva Allensbach.

Definiții operaționale pentru cercetarea empirică a opiniei publice

Dacă ne gândim câte eforturi s-au depus, de multă vreme încoace, pentru a da o definiție noțiunii de opinie publică, suntem datori să explicăm de ce în cartea de față oferta de definiții a fost în mod intenționat redusă. Hățișul celor peste cincizeci de definiții adunate de Harwood Childs – acest talmeș-balmeș de descrieri ale însușirilor, formelor, proceselor de formare, ale efectelor, funcțiilor, ale nenumăratelor conținuturi – m-a determinat să caut un nou început și să folosesc o exprimare cât mai economicoasă, care să permită, totuși, o verificare empirică, spre deosebire de arsenalul de definiții culese de Childs, care are un efect demoralizant. O definiție operațională, deci, cu care se pot începe cercetări și de la care se pot deriva enunțuri verificabile empiric. Acesta este scopul nostru atunci când oferim drept definiție următoarele: opinia publică reprezintă acele păreri și comportamente pe care *trebuie* să le manifești în public dacă nu vrei să te izolezi; sau pe care le *poți* manifesta public, fără pericolul de a te izola, în domenii controversate, aflate în plină transformare, sau în zone de tensiune nou apărute. Aceste lucruri se pot verifica cu ajutorul metodelor anchetei și observației reprezentative. Toate regulile, moravurile, tradițiile din epoca noastră să fie atât de zdruncinate, încât nu mai există deloc opinie publică – în sensul că poți spune sau face orice fără a te izola? Am discutat despre aceasta într-un seminar de la Universitatea din Mainz. Ar fi suficient să te duci la o înmormântare într-un costum roșu ca să tragi de aici învățătura că, în acest sens, există și astăzi opinie publică, a spus unul dintre participanții la seminar. De asemenea, și într-un interviu demoscopic poți descrie anumite comportamente sau opinii și poți întreba care dintre acestea l-ar deranja pe subiect la un semen de-al său într-atât încât să nu dorească să locuiască cu el în același imobil, să nu dorească să se întâlnească cu el într-o vizită sau să nu dorească să lucreze în același loc cu el. Acest test demoscopic arată că există o sumedenie de comportamente și opinii cu care te poți izola.

Mai există și o a doua cale de a da o definiție cu care se poate lucra empiric și de la care se pot deriva enunțuri verificabile: „Opinia publică reprezintă un consens între membrii unei comunități sociale într-o problemă cu încărcătură afectivă, deci cu încărcătură valorică, consens pe care atât individul, cât și conducerea comunității trebuie să le

respecte măcar printr-un compromis în ceea ce privește comportamentul public, sub amenințarea sancțiunii de a fi eliminat din acea comunitate sau de a-și pierde statutul." În cazul celei de-a doua definiții, se pune accentul mai mult pe opusul fricii de izolare, pe consensul social.

De la una sau alta dintre definiții se derivă enunțurile despre semnificația exprimării opiniilor sau a trecerii acestora sub tăcere, despre o capacitate cvasistatistică de observare a celor din jur și despre limbajul semnalelor, ce ține de aceasta, care așteaptă încă o descifrare sistematică (o descifrare intuitivă este deja posibilă); sau despre modul cum acest organ cvasistatistic este anesteziat în perioadele de stabilitate și este extrem de sensibil și receptiv în perioade de schimbare; sau despre felul cum perspectiva izolării devine mai amenințătoare o dată cu pericolul căruia o societate trebuie să-i facă față. De asemenea, de aici putem deriva și enunțul despre efectele mass media, care au însușirea de a conferi lucrurilor caracter public și de a da formă argumentelor sau, dimpotrivă, de a li-l refuza, împiedicând astfel răspândirea și aducerea unei teme pe ordinea de zi, precum și enunțuri legate de cele două surse ale opiniei publice și despre felul cum poate rezulta de aici un „climat dual al opiniilor"; cu ajutorul acestor definiții, se pun la punct instrumente, în special întrebări pentru sondajele de opinie, menite să evidențieze și să măsoare izolarea, încărcătura afectivă, aprobarea sau dezaprobarea, disponibilitatea de exprimare publică a convingerilor sau tendința de a tăcea, precum și indicele polarizării.

Hainele cele noi ale împăratului. Despre legătura opiniei publice cu locul și timpul

Când hățișul definițiilor opiniei publice a devenit de nepătruns, s-au înmulțit, așa cum am spus deja, vocile care afirmau că noțiunea și-a trăit traiul și ar trebui abandonată. În articolul despre opinia publică scris pentru *International Encyclopedia of the Social Sciences* pe anul 1968, W. Phillips Davison sublinia că asemenea comentarii nu rezolvă nimic și își exprima uimirea că acest concept nu este folosit mai puțin, ci, din contră, tot mai mult, în ciuda ambiguității sale.

În decembrie 1965, am deschis primul curs de la Universitatea din Mainz, al cărui titlu, „Opinie publică și control social", mi-a apărut

deodată în fața ochilor într-o duminică de la începutul verii anului 1964, la Berlin, cu următoarele cuvinte:

„Opinia publică – conceptul și-a păstrat tensiunea într-un mod misterios. Astfel, destinul tratatelor literare sau științifice care îndrăznesc să atace această temă este acela de a-și dezamăgi cititorul sau ascultătorul. Atunci când susțin că «opinia publică» nu există, că este vorba despre o ficțiune, ele nu pot convinge. «Pur și simplu, conceptul nu poate fi ucis», se plânge Dovifat [...].

Ce să însemne încăpățânarea cu care este menținut conceptul și senzația de dezamăgire care apare când te confrunți cu diferitele sale definiții? Ei bine, înseamnă tocmai că noțiunea de opinie publică corespunde unei realități, iar clarificările conceptuale nu acoperă încă această realitate."[16]

Noțiunea corespunde unei realități – tocmai de aceea, nu ne folosește la nimic, trebuie să determinăm realitatea. Abia atunci descoperim cum urmele acestei realități sunt răspândite peste tot în limbă, existând cuvinte care nu ar avea nici un sens dacă nu am lua seamă tot mai mult – înăbușindu-ne cu dificultate idealul sinelui rațional – la cât de sensibil este învelișul nostru social. Pierderea identității, spațiul public ca sferă în care îți poți pierde trăsăturile distinctive, în care te poți face de râs, în care poți să comiți un act interzis, să ai experiențe penibile, să ponegrești sau să condamni pe cineva. Dacă nu scoatem la lumină această realitate, cum am putea înțelege la ce se referă scriitorul Max Frisch atunci când, într-un discurs de deschidere ținut la Târgul de Carte de la Frankfurt, folosește formula: „Spațiul public este singurătatea din afară"[17]? De o parte este individul, iar de cealaltă, cei mulți, dându-și cu părerea despre el, la adăpostul tichiei vrăjite a anonimatului, care te face invizibil – așa a descris Rousseau lucrurile, numindu-le „opinie publică".

Trebuie să înțelegem realitatea opiniei publice ca fiind legată de un anumit spațiu și de o anumită epocă. Altfel, ne vom închipui că noi nu am fi tăcut, așa cum au făcut toți ceilalți, atunci când împăratul și-a făcut apariția în straiele sale cele noi. Basmul lui Andersen povestește despre opinia publică dintr-un anumit loc. La vederea scenei mai sus amintite, un străin aflat de față cu greu și-ar fi putut reține o exclamație de uimire.

Iar în ceea ce privește epoca, noi, cei care venim mai târziu, vom emite opinii la fel de nedrepte, barbare și lipsite de realism ca în Evul Mediu, atunci când se vorbea despre cauzele bolilor. Vom judeca

cuvintele și faptele ca și când ele ar fi fost spuse ori s-ar fi petrecut în epoca noastră, vom fi niște ignoranți care nu au nici cea mai vagă idee despre efervescența spiritului unei epoci. În Suedia, un purtător de cuvânt al ministrului culturii a spus: „Vrem ca sistemul nostru școlar să arate ca un gazon bine tuns. Nu vrem ca, ici-colo, să ridice capul câte o floare răzleață, ci totul trebuie să fie ca un singur gazon bine tuns."[18] După cum arată Lippmann, acesta este spiritul timpului redus la o formulă. Tot Lippmann descrie și cum, mai târziu, formulele se tocesc; probabil că fraza despre gazonul bine tuns va deveni cândva de neînțeles pentru urechile urmașilor.

Scopul de a ne ascuți simțul timpului ar trebui asociat cu acela de a ajunge la înțelegerea opiniei publice și de a ne-o exersa. Asta înseamnă „a fi contemporan", „a fi la locul potrivit în momentul potrivit", acesta este motivul pentru care Hegel se referă atât de insistent la elementul temporal: „ Cine îi spune și îndeplinește ceea ce vrea și exprimă timpul său este marele om al epocii. „. Este ceea ce descria Kurt Tucholsky cu cuvintele: „Nimic nu este mai greu și nimic nu cere mai mult caracter decât să te afli în opoziție deschisă cu contemporaneitatea și să spui cu voce tare: nu."[19] Și este ceea ce Jonathan Swift a caricaturizat atunci când, în octombrie 1706, și-a notat următorul aforism[20]: „Atunci când privim la lucrurile trecute, la războaie, tratative, împărțiri și așa mai departe, totul ne este atât de indiferent, încât e de mirare cum de oamenii s-au putut dedica cu atâta râvnă lucrurilor trecătoare; iar când privim la prezent, găsim aceeași tendință, dar nu ne mirăm câtuși de puțin". Și: „În afară de timp, nu dăm ascultare nici unui sfătuitor; doar timpul ne arată mersul și direcția gândurilor pe care cei vârstnici au încercat înainte zadarnic să ni le bage în cap."

În octombrie 1979, o frază a Maicii Tereza, laureată a Premiului Nobel, a făcut fulgerător înconjurul lumii; atunci m-am întrebat dacă epoca noastră nu începe cumva, în sfârșit, să perceapă și să prețuiască sensibila natură socială a omului: „Cea mai cumplită boală nu este lepra sau tuberculoza, ci sentimentul că nu ești prețuit de nimeni, că nu ești iubit de nimeni, că ești părăsit de toți." Poate că nu va trece multă vreme și deja nu vom mai înțelege de ce o propoziție cu un înțeles atât de firesc a stârnit atâta atenție.

Opinia publică – învelișul nostru social

A fi disprețuit, a fi respins – acesta este blestemul leprosului. Un om poate fi bolnav de lepră în multe feluri, trupește, sufletește – ca individ în relația sa cu alți indivizi – și social. Dacă, treptat, ajungem să înțelegem mai bine opinia publică, ajungem să înțelegem tot mai mult și din natura socială a omului. Nu-i vom cere celui care se teme că va fi considerat un lepros din punct de vedere social să se opună oricărui conformism, oricărei imitații. Poate că, mai degrabă, ne vom pune și noi întrebarea formulată de psihosociologul Marie Jahoda[21]: cât de independent trebuie să fie un om? Cât de independent ni-l dorim cu adevărat pe bunul cetățean? Dacă acestuia nu-i pasă deloc de felul cum îl judecă ceilalți, să fie oare cel mai bun lucru pentru societate? Cu suspiciune, ea se întreabă în legătură cu o persoană extrem de independentă, care nu vrea să se conformeze: omul acesta e normal, sau este bolnav mintal? Societatea merge până într-acolo încât recunoaște comportamentul independent, nonconformist drept virtute cetățenească abia când individul arată că este capabil să se supună. O societate nu trebuie considerată, în mod pripit, intolerantă sau lipsită de spirit liberal dacă, pentru a proteja tezaurul de convingeri comune, folosește împotriva indivizilor devianți mecanismele amenințării cu izolarea.

Aceste două laturi sunt caracterizate de formula „opinia publică – învelișul nostru social". Pe de o parte, „al nostru" trebuie înțeles în sensul de „societatea noastră", pe care opinia publică o protejează ca un înveliș, o ține la un loc. Pe de altă parte, „al nostru" se referă și la individul care suferă din cauza opiniei publice, a sensibilității învelișului său social. Astfel, atunci când a descris opinia publică drept dușman al individului și protector al societății, nu cumva Jean-Jacques Rousseau a spus esențialul?

XXV. Postfață la ediția din 1980

Cu greu îmi iau rămas bun de la cititor. Sper să îl reîntâlnesc altă dată, cu ocazia unor cercetări legate de relațiile dintre opinia publică și politică, economie, artă, știință sau religie, când voi arăta că, plecând de la cele descrise în această carte, în domeniul opiniei publice se pot face previziuni mai precise și se pot pune diagnostice mai bune decât până acum.

Multe dintre lucrurile care m-au însoțit atâta timp nu-mi mai aparțin. Uneori, îmi asemuiam tema cu un parc în care făceam o plimbare de una singură. Și, totuși, nu eram cu totul singură. Dintre cei care m-au ajutat, aș dori să-i mulțumesc mai ales lui Helmtrud Seaton de la Institutul din Allensbach, care și-a asumat atât sarcina de asistent științific, cât și pe cea de secretară; cred că fără ajutorul ei nu aș fi putut scrie această carte.

Mulți colaboratori ai Institutului de Demoscopie din Allensbach mi-au sărit în ajutor, adesea cu un real entuziasm, chiar dacă în mijlocul programului de cercetări comandate au primit de la mine solicitarea (pe care la început au luat-o ca pe o glumă) de a concepe chestionare sau programe de prelucrare a datelor – de exemplu, atunci când am aplicat testul călătoriei cu trenul. Aș dori să-i amintesc pe Werner Süßlin,

coordonatorul arhivei și al bibliotecii Institutului, care a participat intens la activitățile noastre, și pe Gertrud Vallon, care a îndeplinit atât funcția de lector pentru textele franceze, cât și pe cea de comentatoare plină de idei. Ei îi datorez prima mențiune a conceptului „opinie publică" la Rousseau, în corespondența de la Veneția din 1744.

Apoi, am primit ajutor de la Christine Gerber, Angelika Tischer, născută Balven, și Dieter Petzolt, de la Facultatea de Jurnalism a Universității „Johannes Gutenberg" din Mainz, care mi-au pus la dispoziție lucrările lor de masterat despre Rousseau, Tocqueville și „Sfera publică ca tip de conștiință", ale cărei pasaje despre Luther au fost deosebit de prețioase pentru mine; în afară de acestea, mi-a fost de ajutor lucrarea de masterat despre Machiavelli a lui Frank Rusciano, de la University of Cicago.

Profesorului Jean Stoetzel de la Université de Paris V – René Descartes aș dori să-i mulțumesc pentru că mi-a încredințat însemnările inedite ale cursului său de opinie publică și m-a pus în legătură cu doctoranda sa Colette Ganochaud, care și-a scris teza de doctorat despre conceptul de opinie publică la Rousseau.

Colegului meu de la Mainz, Hans Mathias Kepplinger, îi mulțumesc pentru disponibilitatea sa plină de voie bună și de idei fructuoase de a discuta această problemă. Și îi mulțumesc lui Imogen Seger-Coulborn, singura persoană care a citit manuscrisul capitol cu capitol, în timp ce acesta lua naștere; acest lucru mi se pare că arată limpede cât de mult am apreciat comentariile sale critice. În activitatea sa sociologică, ea mi-a menținut ani de-a rândul interesul pentru opinia publică și mi-a trimis informații pe această temă. Mulțumindu-i ei, le mulțumesc și numeroșilor prieteni și colegi care m-au ajutat cu diferite indicații. Fișele pe care mi le lăsa Imogen conțineau adesea doar câteva rânduri, dar întotdeauna era trecută acolo, cu conștiinciozitate, o sursă bibliografică de genul: Henry David Thoreau, în *Jurnalul* său din 1840, pe vremea când avea 23 de ani. Urma, apoi, notița lui Thoreau: „Întotdeauna este ușor să încalci legea, dar chiar și beduinii din deșert cred că este imposibil să te opui opiniei publice."

La cumpăna anilor 1979–1980 E.N.N.

XXVI. Noi descoperiri

Să-l fi cunoscut Erasmus din Rotterdam pe Machiavelli? În indexul primei ediții a *Spiralei tăcerii*, din 1980, nu apare numele lui Erasmus. Dar în primăvara lui 1989, pe când mă pregăteam pentru cursul de la Chicago, am început să cercetez, asemenea unui detectiv, dacă Erasmus l-a cunoscut pe Machiavelli.

Orizontul temporal se lărgește spre trecut

Pentru a explica acest lucru, trebuie să încep cu o paranteză. Se spune că, pentru a dobândi cunoștințe noi, un om de știință are nevoie, pe lângă meritele sale, și de noroc. Într-adevăr, în primii ani în care am lucrat la teoria opiniei publice am avut noroc. Faptul că am găsit la Tönnies un citat de-al lui Tocqueville care conținea o descriere extrem de exactă a spiralei tăcerii a însemnat un noroc.[1] Kurt Reumann, pe vremea aceea asistent științific la Allensbach, mi-a adus într-o bună zi capitolul al XVIII-lea din *Essay Concerning Human Understanding* de John Locke, capitol intitulat „On other relations", care fusese mai degrabă ignorat de specialiști, dar cuprindea o descriere a

legii opiniei, reputației și modei – fapt care a ținut tot de noroc. Dar lucrurile nu puteau continua așa. Căutarea unor texte importante trebuia făcută sistematic.

La Facultatea de Jurnalism a Universității din Mainz am început un proiect de chestionar. Conceperea de chestionare face parte din meseria mea. Dar acest chestionar nu era adresat oamenilor, ci cărților. Studenții din seminar îl foloseau pentru a afla dacă într-o anumită carte se găsea vreo mențiune despre opinia publică, ca atare sau doar ca sinonim, în ce context, cu referire la ce autori ș.a.m.d. Acest chestionar conținea 21 de întrebări, iar în anii următori au fost cercetați la seminariile de la Mainz circa 250 de autori, pentru a scoate la lumină tot ceea ce puteam învăța de la ei despre opinia publică.[2] Astfel, la câțiva ani după ce formulasem subtitlul cărții de față, am aflat, de exemplu, că Ernst Jünger scrisese despre opinia publică în 1951, numind-o „învelișul timpului".[3] Sau faptul că Max Frisch spusese într-un discurs ținut cu ocazia deschiderii Târgului de Carte de la Frankfurt din 1958: „Spațiul public este singurătatea din afară."[4] Aceasta era ca o cheie spre frica de izolare care îl poate cuprinde pe om în public. Abia când, mai mulți ani după aceea, Michael Hallemann a început să cerceteze sentimentul uman al penibilului, dovedind că această senzație crește cu cât este mai pronunțat caracterul public al grupului în care se găsește individul, mi-am amintit din nou de Max Frisch și m-am gândit cum, prin imaginile lor, poeții au anticipat tot ceea ce știința a aflat ulterior.

Dar să ne întoarcem la Erasmus. În semestrul al doilea din 1988, Ursula Kiermeier a prelucrat cu chestionarul despre opinie publică trei texte de Erasmus, printre care se afla și „Educația unui principe creștin", scris în 1516 ca îndrumător pentru Carol de Burgundia, la acea vreme în vârstă de șaptesprezece ani, care avea să devină ulterior împăratul Carol Quintul.

Citind răspunsurile extrase de Ursula Kiermeier din textele lui Erasmus, am fost surprinsă să constat asemănarea cu textele lui Machiavelli, care fusese analizat cu ajutorul aceluiași chestionar de Werner Eckert într-o lucrare de masterat.[5] Amândoi – și Machiavelli, și Erasmus – își învățau aristocraticii elevi că împotriva opiniei publice nu se poate guverna. În ediția din 1980 a *Spiralei tăcerii*, descriind cum, în Shakespeare, regele Henric VI era conștient că nu este de glumit cu opinia publică („*Opinion that did help me to the crown*")[6], m-am gândit că aceasta nu poate fi decât influența lui Machiavelli. Dar acum citeam la Erasmus că puterea regentului se sprijină mai ales pe „*consensus populi*". Încuviințarea poporului îi ridică pe regi. „Dă-mi crezare: cine pierde iubirea norodului pierde un aliat de preț."[7] Textele lui Machiavelli și ale lui Erasmus se asemănau, în modul cel mai ciudat, până în detaliu. În enumerarea pericolelor care îl amenință pe regent, chiar și ordinea era aceeași: ei numeau mai întâi ura supușilor, care trebuia evitată, și apoi disprețul.

Ambii subliniau că, pentru conducător, este esențial să pară măreț și virtuos. Ce-i drept, cei doi gânditori se deosebeau într-un punct important: Machiavelli era de părere că principele nu trebuie să dețină toate aceste virtuți, fiind suficient *să pară* că le deține. Erasmus, creștin fervent, vedea lucrurile invers. Chiar dacă principele deține toate aceste mari virtuți și nu are nici un defect, realitatea nu este suficientă, el trebuie să și apară astfel în ochii supușilor săi.[8]

S-au cunoscut Machiavelli și Erasmus, își citiseră ei reciproc scrierile? Am început să cercetez. Cei doi erau născuți oarecum în același timp, Erasmus la Rotterdam, în 1466 sau 1469, Machiavelli în 1469, în apropiere de Florența.

Dar condițiile lor de viață fuseseră cât se poate de diferite. Erasmus a suferit toată viața din cauza originii lipsite de distincție, după concepția vremii, fiind fiul unui preot și al unei fiice de medic. După moartea timpurie a părinților săi și intrarea sa într-o mănăstire, a făcut cu repeziciune carieră ca secretar al unui episcop, apoi ca om de știință, la Sorbona. Dar la nici o universitate nu a putut obține gradul de doctor, pentru că era născut dintr-o relație nelegitimă. În cele din urmă, a obținut titlul de doctor în Italia, la universitatea din Torino, urbe situată la mică distanță de Florența lui Machiavelli.

Toți autorii care s-au ocupat cu amenințările opiniei publice au avut de-a face în viață cu izolarea socială. De parcă abia în urma unor astfel de experiențe au devenit conștienți de presiunea opiniei publice. Erasmus, „regele umaniștilor", care era acasă oriunde în Europa, se călise în a suporta izolarea. El a fost atacat într-un pamflet în care se spunea că este un „*homo pro se*", un om suficient sieși, care nu are nevoie de alții.

Machiavelli se prăbușise dintr-o poziție importantă de sfetnic, fiind chiar torturat din cauza unei acuzații de trădare și exilat apoi pe proprietatea sa sărăcăcioasă din vecinătatea Florenței.

Care text a fost scris mai întâi? *Principele* lui Machiavelli sau *Educația unui principe creștin* de Erasmus? Manuscrisul lui Machiavelli a fost scris primul (1513–1514), dar a fost publicat abia în 1532. Erasmus și-a scris cartea în 1516, publicând-o apoi imediat după ce i-a înmânat-o lui Carol de Burgundia.

Misterul s-a dezlegat. Amândoi, Machiavelli și Erasmus, aveau o sursă comună, lucrând după textul *Politicii* lui Aristotel.[9]

Personal, cei doi probabil că nu s-au întâlnit niciodată. Cel puțin aceasta este concluzia unui număr redus de autori care se izbiseră deja de apropierea surprinzătoare a textelor celor doi[10] și pe care i-am descoperit acum în cercetările mele, ca un călător care, ajuns într-un loc izolat, găsește pe neașteptate semne ale unor vizitatori anteriori.

În asemenea circumstanțe, nici nu m-am mai mirat atât să aflu de John din Salisbury, un scolastic englez, care, în scrierea sa *Policraticus*, din 1159, a folosit de două ori expresia „*publica opinio*" și „*opinio publica*". În orice caz, redactorul englez, care a reeditat textele în 1927, subliniază de fiecare dată într-o notă de subsol faptul că utilizarea acestei expresii într-o scriere din secolul al XII-lea este demnă de remarcat[11]. Nu am mai fost surprinsă, pentru că și John din Salisbury îi citise, în perioada de început a umanismului, pe clasicii Antichității, preluând chiar de acolo ideea puterii pe care o are *opinio publica*. Concluzia pe care trebuie să o tragem de aici este aceea că tema noastră, opinia publică, a făcut întotdeauna parte din tezaurul de gândirii occidentale, încă de la primele texte scrise.

Adevăratul om de stat cunoaște opinia publică

În Vechiul Testament, conceptul de opinie publică nu apare. Dar, cu intuiția pe care o vădesc unii poeți în legătură cu esența opiniei publice, potrivit relatărilor Bibliei, regelui David îi era parcă predestinată relația optimă cu opinia publică. Sfâșierea hainelor și postul ținut până la apusul soarelui, pentru a-și arăta durerea pricinuită de uciderea unui adversar de temut, în condițiile în care ar fi fost de la sine înțeles să bănuim că însuși David a organizat sau încuviințat această crimă, fac parte dintre acțiunile simbolice care sunt mai eficiente pentru câștigarea opiniei publice decât orice cuvânt.

Spectaculoasa punere în scenă care, la porunca regelui, a însoțit aducerea la Ierusalim a Sfântului Chivot al triburilor, multă vreme lăsat de izbeliște, „cu strigăte de bucurie și în sunete de trâmbiță", „intonându-se imnuri și cântându-se la țiteră și harfă, la talgere, zurgălăi și țimbal", pentru a pune în evidență centrul sacru comun al celor două regate guvernate de el, Israel și Iudeea, a fost un magistral act de integrare. Dar rolul pe care îl juca el însuși în cadrul procesiunii, sărind și dansând, încins doar cu un șorț în jurul șoldurilor și prosternându-se în văzul tuturor în fața lui Iehova, arată cum, în relația cu opinia publică, David trecea cu mult dincolo de un ritual fastuos. Soția sa, fiică de rege, spune în batjocură: „Cât de semeț s-a purtat astăzi regele Israelului când s-a despuiat sub privirile slujnicelor supușilor săi, așa cum obișnuiesc să se despoaie doar răufăcătorii." Iar regele David îi răspunde fiicei lui Saul: „Vreau să mă umilesc încă și mai mult decât acum, chiar dacă sunt demn de dispreț în ochii tăi. Dar în ochii slujnicelor de care tu ai vorbit, în ochii lor vreau să-mi arăt slava." Bineînțeles, cu alte mijloace stilistice, dar într-un mod destul de asemănător, conducătorii politici ai vremurilor noastre fac și ei „băi de mulțime".

Chiar răspunsul pe care David îl dă soției sale arată cât se poate de clar că el știa ce face și ce vrea. Nici povestea celor doi soli pe care David îi trimite la Amon, pentru a-și arăta durerea pricinuită de moartea regelui amoniților, nu a fost circumscrisă de exegeții mai vechi decât în foarte mică măsură temei relației cu opinia publică. Dar tocmai despre asta este vorba. Noul rege Hanun nutrea bănuiala că cei doi soli sunt în realitate niște iscoade, „punând să li se taie barba pe o parte și veșmintele pe jumătate, până la șezut, și trimițându-i astfel înapoi." Povestirea din Biblie continuă astfel: „Când David a fost înștiințat de acestea, el și-a trimis oamenii în întâmpinarea lor, căci solii erau ocărâți peste poate, iar regele puse să li se spună: «Rămâneți la Ierihon până când vă crește barba la loc; abia apoi să vă întoarceți aici!»" David știa precis ce-ar fi însemnat ca solii săi să răzbată până acasă în batjocură și ironie, făcându-se de râs în public, și era conștient și că de ridicol este atins nu doar solul, ci și renumele regelui în slujba căruia se află.[12]

Erich Lamp, care s-a ocupat cu analiza formelor de manifestare ale sferei publice și ale opiniei publice în Vechiul Testament[13], remarcă faptul că în literatura de specialitate nu există un acord în ceea ce

privește semnificația anumitor relatări din Biblie. Cu siguranță că, dacă o teorie a opiniei publice își are rostul, atunci ar trebui să-l vedem tocmai în capacitatea sa de a prezenta asemenea situații într-o lumină nouă. Sare în ochi faptul că în relația cu opinia publică David arată o siguranță de sine mult mai mare decât predecesorul său, regele Saul, și decât urmașul său, regele Solomon – pentru a nu-l mai aminti pe nefericitul urmaș al acestuia, Roboam. Poate că merită să studiem modul cum politicienii și șefii de stat de succes se raportează la opinia publică.

Este interesant ce spune John din Salisbury, scolasticul englez amintit mai sus, despre Alexandru cel Mare: nimic nu l-a convins mai mult de faptul că Alexandru a fost un mare om de stat decât felul în care s-a comportat atunci când, într-un conflict oarecare, un tribunal militar a pronunțat o hotărâre ce îi era potrivnică. El le-a mulțumit judecătorilor pentru că au considerat mai importantă dragostea lor pentru dreptate decât puterea reclamantului.[14]

Același Salisbury, care folosea cu atâta naturalețe conceptul de *opinio publica*, motiva de ce îl privea pe Traian drept cel mai mare dintre împărații romani păgâni: atunci când lui Traian i s-a reproșat că este prea apropiat de popor, el a răspuns că față de persoanele private vrea să fie așa cum și-ar fi dorit să fie împăratul față de el atunci când era încă persoană privată.[15] Este cât se poate de limpede că, în relația opiniei publice cu un mare conducător, se îngemănează două elemente opuse: charisma și apropierea.

În studiul lui Zvi Yavetz despre Iulius Cezar și opinia publică se descrie cât de bine se simțea Cezar în contact cu marea masă a poporului. Cu senatorii avea o relație destul de tensionată. Istoriografia modernă, scrie Zvi Yavetz, neglijează importanța noțiunii de *existimatio*, care în dicționar apare cu sensul de „renume“, „apreciere“ sau „estimare“ și este, după Yavetz, conceptul pe care romanii foloseau mai ales când era vorba despre ceea ce astăzi numim opinie publică.[16] *Existimatio* ne amintește și de estimările statistice, creându-se o legătură îndepărtată cu ideea simțului cvasistatistic din teoria spiralei tăcerii.

Din experiența mea profesională, aș îndrăzni să spun că politicienii de succes dispun de o capacitate remarcabilă de a estima care este opinia publică, fără a avea nevoie de procedee demoscopice. Lucrul acesta ne sugerează posibilitatea de a scrie istoria și din această perspectivă, de a face portretul oamenilor de stat din punctul de vedere al relației acestora cu opinia publică.

În seminariile de la Mainz, am început să aplicăm chestionarul de analiză a bibliografiei despre opinia publică în cercetarea legată de oamenii de stat. De exemplu, în legătură cu Richelieu (1585–1642). În „Testamentul politic“ adresat regelui său, Ludovic XIII, el descrie puterea conducătorului drept un arbore cu patru ramuri – oștirea, veniturile curente, rezervele de capital și reputația. Această a patra ramură, reputația, este mai importantă decât celelalte trei, căci principele care se bucură de o bună reputație realizează cu ajutorul numelui său mai mult decât alții mai puțin prețuiți, prin forța armelor. El spune limpede că se referă cu aceasta la opinia pozitivă a poporului. Rădăcina puterii conducătorului, rădăcina arborelui este reprezentată de „comoara inimilor“ („*le tresor des cœurs*“) supușilor săi. Richelieu amintește însă și de opinia lumii întregi și despre „râsul lumii“ („*la risée du monde*“), pe care nu-ți este permis să ți-l atragi. În cazul deciziilor politice – de exemplu, aceea de a interzice duelul sau de a desființa cumpărarea de funcții –, Richelieu cumpănește argumentele pro și contra gândindu-se la opinia publică. În asemenea situații, intră mai puțin în discuție motive raționale, fiind vorba despre o problemă de eficacitate morală – dar care ține și de „râsul lumii“.[17] Richelieu a făcut neîntârziat uz de arma publicistică nou apărută – primele ziare iau naștere în 1609. El și-a combătut adversarii mai întâi în *Mércur Français*, iar mai târziu a fondat un ziar propriu, *La Gazette de France*. În seminarul de la Mainz, Berndt Niedermann și-a încheiat referatul despre Richelieu cu următoarele cuvinte: „Trebuie să-i cercetăm și pe Napoleon, pe principele Metternich, pe Bismarck cu chestionarul nostru!“

Cine pierde legăturile cu opinia publică nu mai este rege (Aristotel)

De altfel, este posibil ca Cezar să nu fi fost ucis dacă și-ar fi păstrat simțul pentru opinia publică. Zvi Yavetz își pune în repetate rânduri întrebarea de ce și-a desființat garda de corp spaniolă. Dacă ar fi venit însoțit de aceasta la senat, ucigașii săi nu ar fi îndrăznit să îl atace. Să fi lipsit Cezar prea mult din țară? Să-și fi pierdut din această cauză simțul pentru opinia publică? Exact la trei zile după crimă, care s-a petrecut de Idele lui martie, ar fi avut de gând să pornească din nou la război împotriva parților. Gândul ne duce la Aristotel și la Erasmus. Erasmus îl avertizează pe principe că nu trebuie să petreacă prea mult

timp în străinătate, căci altfel își pierde simțul pentru opinia publică. În plus, el începe să se deosebească prea mult de poporul său. O conducere de succes se bazează pe sentimentul unei asemănări de familie între conducători și supuși. Erasmus avertizează chiar și în legătură cu politica matrimonială dinastică a epocii, spunând că o soție ce provine dintr-o familie domnitoare străină creează o distanță față de propriul popor. Poate că, în Revoluția Franceză, anumite lucruri s-ar fi petrecut altfel dacă Ludovic XVI nu s-ar fi căsătorit cu Maria Antoaneta de Austria. Dacă, la început, oamenii de pe stradă o întâmpinau cu urale când își făcea apariția, mai târziu, aceiași oameni de pe stradă, văzându-i caleașca, îi întorceau spatele.

La Mainz, timp de peste patru ani am încercat să găsim un răspuns la întrebarea cum au stat lucrurile într-adevăr cu exclamația lipsită de inimă a Mariei Antoaneta: „Dacă oamenii nu au pâine, de ce nu mănâncă cozonac?“ Am fost întotdeauna de părere că lucrurile nu s-au petrecut așa cum se afirmă. Într-o seară, am primit la Mainz vizita lui Wiltrud Ziegler, care mi-a spus că a descoperit cum au stat de fapt lucrurile. Într-unul dintre anii de foamete pe care Franța i-a avut de înfruntat de mai multe ori în anii 1780, într-o seară, la vremea cinei, în piața din fața palatului regal un grup de oameni striga să li se dea pâine, privind spre ferestre. Maria Antoaneta a privit în jur prin sufragerie, dar nu a văzut nici o pâine și a întrebat, arătând spre o masă cu cozonac: „Dacă nu avem pâine, de ce să nu le dăm sărmanilor oameni cozonacul?“[18]

Modul cum această exclamație a fost întoarsă împotriva Mariei Antoaneta este magistral. N-aș fi avut niciodată vreo îndoială că expresia colportată este autentică dacă preocuparea mea permanentă pentru opinia publică nu m-ar fi sensibilizat. Dacă opinia publică a devenit atât de dușmănoasă, ce mai este de făcut? Într-o asemenea situație, este ușor să transformi orice pas, orice exclamație într-o armă.

Râsul homeric

S-ar putea spune că, în relatările mele, sar de la una la alta. Este adevărat, materialul nu este ordonat cronologic. Ordinea constă în aceea că fenomenul numit opinie publică este privit din toate laturile sale. Acum mă întorc, după expunerile legate de Vechiul Testament, la cele mai vechi opere scrise. *Iliada* și *Odiseea* trec astăzi drept cele mai

vechi texte literare occidentale. Înainte ca Homer să le fixeze în scris, în secolul al VIII-lea î.Hr., ele au fost transmise multă vreme oral, ca legende. Cu ajutorul chestionarului de la Mainz, Tassilo Zimmermann a realizat, în disertația sa de masterat, o analiză a *Iliadei*. Iată aici ideile și constatările sale.

Zimmermann schițează o scenă care are loc pe plajă. În a doua carte a *Iliadei*, Homer descrie cum Agamemnon convoacă o adunare a oștenilor ahei și, printr-un discurs, le încearcă moralul. El îi provoacă și începe să enumere toate argumentele care pledează în favoarea întreruperii războiului, care durează deja de aproape nouă ani, și a întreruperii asediului Troiei, spunând că e timpul să se întoarcă, în sfârșit, acasă. În acel moment, are loc fenomenul descris de Konrad Lorenz atunci când a înfățișat stolul de stăncuțe, care, scoțând țipete stridente ce înseamnă „spre pădure!“ – „spre câmp!“, zboară încoace și încolo până când, în cele din urmă, una dintre tabere devine mai puternică și toate păsările zboară împreună într-o anume direcție.[19]

Soldații sar în picioare. O parte strigă: „La corăbii! Către casă!“; ceilalți, mai ales conducătorii oștii: „Stați! Rămâneți pe loc! Așezați-vă!“ Se naște o învălmășeală cumplită, primii soldați încep deja să tragă vasele spre apă. Cu lovituri puternice, Odiseu izbutește să îi oprească pe conducătorii grupului care striga: „Acasă!“. El reușește să-l izoleze pe Tersit, unul dintre aceștia, și să abată asupra lui furia tuturor. Tersit este țapul ispășitor prin excelență: „Un bărbat de o sluțenie fără seamăn [...], cu picioarele strâmbe, șchiop de un picior, cu amândoi umerii aduși și cu o țeastă țuguiată, pe care creștea un păr rar.“[20]

Ceea ce strigă Tersit, printre sudalme, gândesc și ceilalți. Dar cum Odiseu începe să-l batjocorească, printre soldați se răspândește un râs homeric, iar Tersit se vede singur: oastea aheilor s-a așezat din nou, liniștită, iar hotărârea de a continua asediul este luată.

Homer nu spune nici un cuvânt despre opinia publică. Dar el descrie rolul râsului ca amenințare cu izolarea, element decisiv în procesele opiniei publice. Medievistul francez Jacques Le Goff, care analizează științific tema râsului, subliniază că ebraica și greaca dispuneau de două cuvinte diferite când vorbeau despre râs – unul pentru râsul pozitiv, prietenos, care-i unește pe oameni, și altul pentru râsul negativ, răutăcios, care exclude, numit și luare peste picior. Abia romanii, mai săraci în exprimare, au folosit același cuvânt pentru cele două feluri de a râde.[21]

La Mainz, am început să căutăm mijloacele prin care se manifestă amenințarea izolării. Cum își dă seama individul că s-a îndepărtat de consensul opiniei publice și că ar face mai bine să se întoarcă dacă nu vrea să fie izolat, respins din comunitatea care îi arată prietenie? Există multe semnale, dar râsul joacă un rol special. Ne vom mai întoarce o dată la aceste lucruri, atunci când ne vom ocupa, în ultimul capitol, de cele mai noi lucrări care abordează teoria opiniei publice.

Legile nescrise

Din câte se vede, pentru greci eficacitatea opiniei publice era de la sine înțeleasă. Altfel, ei nu ar fi avut relație atât de firească cu legile nescrise. Redau aici ideile disertației de masterat a lui Anne Jäckel, intitulată *Legile nescrise în lumina teoriei socio-psihologice a opiniei publice*, Capitolul 2.

Cel mai vechi pasaj descoperit până acum care amintește despre legile nescrise este cuvântarea lui Pericle, consemnată în scrierea lui Tucidide (460–400 î.Hr.) despre Războiul Peloponesiac (431–430 î.Hr.), care va duce la declinul Atenei. Tucidide îi atribuie lui Pericle această cuvântare pentru a înfățișa, încă o dată, întreaga măreție a Atenei, aflată pe culmea puterii sale:

> „Fiind foarte prevăzători în legăturile cu oamenii, nu ne putem simți slobozi ca, fie și din teamă, să încălcăm vreo lege de-ale statului, să ne abatem de la ascultarea față de slujbașii anuali și față de legi, mai cu seamă față de acelea care sunt în folosul și spre binele celor prigoniți, și față de legile nescrise, care, prin judecata celorlalți, te fac de rușine.“[22]

La autorii greci se mai vorbește în multe alte locuri despre „legile nescrise“.[23] Dar tot ceea ce este de spus aici este deja conținut în cuvintele lui Pericle. Legile nescrise, deși nu sunt consemnate în documente, nu sunt mai puțin constrângătoare decât cele scrise, ci dimpotrivă, par mai puternice, exact așa cum a descris John Locke mai târziu cele trei tipuri de legi.[24]

Legile nescrise nu trebuie confundate pur și simplu cu dreptul cutumiar. Simplul fapt că ceva ține de obișnuință nu este suficient pentru a acționa cu atâta forță asupra individului, încât să-l silească să respecte acea cutumă. Acest lucru se petrece doar în situațiile în care

– și iarăși ne amintim de John Locke – după încălcarea legii urmează pedepse dureroase. Aceste pedepse nu sunt însă consemnate în nici un text juridic. Cine trage de aici concluzia că acestea nu sunt cât se poate de concrete nu cunoaște natura umană, spune John Locke; rușinea de care vorbește Pericle, pierderea onoarei, a trecerii de care te bucuri în fața concetățenilor, care, cu forța opiniei lor comune, aplică această pedeapsă, acestea sunt cel mai rău lucru de care se poate izbi un om.

Legile nescrise conțin norme morale, încălcarea lor duce la disprețul public cu conotație morală. Platon arată că relația dintre legile nescrise și cele scrise ar trebui comparată cu aceea dintre suflet și trup. Legile nescrise nu sunt doar o completare a celor scrise, ci fundamentul legilor în general.

Încălcarea legilor nescrise atrage după sine rușinea, prin judecata celorlalți, spune Pericle. „Judecata celorlalți“, este de părere Anne Jäckel, nu redă sensul textului grecesc, „opinia publică“ ar fi o expresie mai potrivită. În întregul context din traducerea germană se spune „că judecata celorlalți are o formă ciudată“.[25] Dar, într-adevăr, în textul original al lui Platon se spune că are „*dynamis*“ (δύναμις), deci influență, putere, eficacitate. Tocmai de aceea, într-o traducere engleză se poate citi: „*...public opinion has a surprising influence...*“[26]

În capitolul pe care îl citez aici, Anne Jäckel comentează discuția detaliată a specialiștilor în filologie clasică în jurul conceptului de „legi nescrise“. Dar ea se întoarce până la textele grecești. Tocmai de aceea, putem fi siguri că legătura dintre opinia publică și tăcerea lui Platon este într-adevăr exprimată și nu a fost adăugată mai târziu. „În acest pasaj, Platon nu numai că arată că influența opiniei publice creează și asigură legile nescrise, ci specifică și mai exact cum acționează această influență: opinia publică reduce la tăcere opiniile care nu sunt conforme cu ea, căci nimeni nu îndrăznește nici măcar să «sufle» împotriva vreunei legi nescrise.“[27]

Viața publică și viața privată: Michel de Montaigne

Cu încăpățânare, studenții din seminar se întorceau mereu la părerea că, în secolele anterioare, opinia publică ar fi fost treaba unei elite foarte restrânse, a păturii superioare. Dar au putut citi chiar în *Eseurile* lui Montaigne, în ediția din 1588, că lucrul acesta nu este valabil.

Aceste *Eseuri* erau oricum recomandabile, conținând un răspuns la întrebarea care îi preocupa pe studenți mult mai mult decât elaborarea unei teorii a opiniei publice: cum poate fi schimbată opinia publică?

În această privință, Montaigne a dat un sfat. Sau, mai precis spus, a citat o îndrumare a lui Platon, folosind în franceză chiar expresia *„l'opinion publique"*. Lucrul acesta era, pentru sfârșitul secolului al XVI-lea, atât de ieșit din comun, încât timp de mai mulți ani am crezut că Michael Raffel, care, în vederea elaborării disertației sale de masterat – devenită mai târziu teză de doctorat –, l-a analizat pe Montaigne cu ajutorul chestionarului de opinie publică, a găsit la acesta prima atestare a conceptului de opinie publică.[28] Mai târziu, când am descoperit mențiuni mai timpurii ale noțiunii, Raffel s-a despărțit cu multă tristețe de această presupunere.

Poate stârni mirare faptul că am dat o importanță atât de mare primei apariții a conceptului. Cu siguranță, nu am făcut-o din pedanterie. Pentru a pătrunde în semnificația opiniei publice, am crezut că este important să vedem cum a fost folosit conceptul inițial, în ce contexte, cu ce observații, după cum se știu mai multe despre o plantă dacă i se cercetează habitatul.

Iar lucrul acesta s-a și confirmat. În *Eseurile* sale din 1588, Montaigne a folosit de două ori singularul colectiv *„l'opinion publique"*. O dată, el explică de ce a inserat atât de multe citate din scriitorii antici în textul său: „Într-adevăr, dacă m-am înfățișat cu aceste podoabe împrumutate, am făcut-o de hatârul opiniei publice."[29] A doua oară – și acest lucru ne permite să tragem concluzii importante – folosește expresia „opinie publică" atunci când tratează problema felului în care pot fi schimbate obiceiurile și ideile morale. Platon, spune el, a considerat că dragostea față de băieți este o pasiune funestă și, pentru a o combate, a recomandat să fie condamnată de opinia publică. El a cerut ca poeții să prezinte în scrierile lor acest viciu drept negativ și condamnabil și să creeze astfel un curent de opinie. În faza inițială, lucrul acesta nu va sta, ce-i drept, în contradicție cu opinia dominantă a populației, însă într-o a doua etapă această opinie prezentată drept dominantă se va răspândi, fiind valabilă în aceeași măsură și pentru sclavi, și pentru oameni liberi, pentru copii și femei și pentru toți cetățenii.[30] Mai întâi, desprindem din acest raționament al lui Platon că opinia publică poate fi schimbată doar dacă începutul este făcut de oameni excepționali, cel mai bine de către poeți sau artiști. Bineînțeles, trebuie să le urmeze exemplul mulți alții. Vocea lor trebuie să fie atât de puternică, încât noua opinie să fie considerată opinia majorității sau măcar opinia care va avea curând majoritatea de partea sa. Apoi, Platon subliniază: numai dacă această opinie a fost pusă în circulație de adevărații purtători de cuvânt ai omenirii, de artiști, ea se va răspândi în rândurile sclavilor și ale oamenilor liberi, ale copiilor și ale femeilor și ale tuturor cetățenilor.

Platon știa deci că, dacă se pune problema ca morala, valoarea, buna cuviință să prindă cu adevărat rădăcini în recunoașterea generală – astfel încât să nu te mai poți abate de la ele fără a te expune pericolului izolării –, acestea nu trebuie să cunoască îngrădiri, să fie limitate la cercuri cultivate restrânse, la elite. Doar timpul și locul le pot fi limite. Într-un anumit loc și într-un anumit moment, ele trebuie să fie valabile pentru toți.

Există un motiv bine întemeiat pentru care acest citat din Platon a făcut o impresie atât de puternică asupra lui Montaigne (1533–1592), care a avut de trei ori de-a face cu puterea opiniei publice.

Mai întâi, a fost vorba de niște experiențe de ordin familial. Întregul edificiu foarte stabil al societății medievale organizate pe stări se afla acum în transformare, grupul nou format, de cetățeni avuți, dar fără titlu nobiliar, exercitând presiuni pentru a i se recunoaște aceleași drepturi ca și aristocraților. Se ducea o luptă pentru rânduielile vestimentare, ale însemnelor de statut – ce blană, ce bijuterii, ce tip de stofă erai îndreptățit să porți conform rangului pe care îl aveai –, o luptă pentru condiții de viață vizibile public. Montaigne s-a aflat în mijlocul acestor confruntări. Tatăl său se îmbogățise datorită comerțului cu coloranți și vinuri și cumpărase castelul Montaigne, adăugând astfel numelui de familie și particula „de". Atenția acordată însemnelor, simbolurilor, noilor comportamente, ușor de pus în evidență datorită numeroaselor observații din *Eseuri*, îi fusese inculcată în casa părintească.

Mult mai intensă a fost însă experiența transformărilor petrecute în plan religios, aceea a războaielor confesionale dintre catolici și protestanți, declanșate de tezele lui Luther din 1517 și care au dus în Franța la războaiele cu hughenoții (1562-1598). Montaigne deplânge faptul că orașul său natal, Bordeaux, în care era membru al parlamentului, este un loc extrem de agitat, dominat de contradicții majore – motiv suficient pentru a observa cu atenție mediul și puterea diferitelor tabere în scopul ajustării propriului comportament în funcție de acestea. De

altfel, în faimoasa Noapte a Sfântului Bartolomeu, din 23 spre 24 august 1542, au fost uciși la Paris trei până la patru mii de protestanți, iar în restul Franței alte douăsprezece mii.

Cu siguranță că aceste circumstanțe au fost cele care l-au determinat pe Montaigne să se retragă din viața publică, în ziua de 28 februarie 1571, cu ocazia celei de-a treizeci și opta aniversări. Deasupra intrării în biblioteca sa din turnul castelului Montaigne, a pus să se așeze o inscripție care menționa că acolo dorea să-și petreacă, în pace și izolare, zilele care îi mai rămăseseră de trăit. Acolo a scris și renumitele *Eseuri*. Totuși, mai târziu s-a întors în viața publică; în 1581, a devenit primar al orașului Bordeaux și a călătorit de multe ori prin Europa cu misiuni diplomatice. Cu aceste ocazii, a devenit foarte conștient de contrastul dintre existența publică și cea privată, ca și de convingerile diferite din țările vizitate, care erau susținute, fiecare în parte, cu pretenția de a deține cheia adevărului. El întreabă: „Ce adevăr este acela căruia munții îi sunt graniță și care dincolo de ei se transformă în minciună?“[31] Astfel, Montaigne dezvoltă o concepție despre autoritatea limitată în timp și spațiu, care este luată în considerare pentru o anumită perioadă de timp drept realitate socială valabilă. Singura legitimare și-o obține din faptul că se prezintă drept lipsită de alternativă și obligatorie: „...așa cum nu avem într-adevăr nici o altă unitate de măsură pentru adevăr și rațiune decât exemplele și ideile despre opiniile și obiceiurile pe care le vedem zi de zi în jurul nostru...“.[32] Pendulând între unele faze preponderent publice și altele preponderent private din viața sa, Montaigne devine, prin opera sa, marele descoperitor al „sferei publice“, al „singurătății din afară“, al instanței care îl judecă pe individ de îndată ce iese în public. El își scindează în mod conștient existența atunci când notează „...înlăuntru, înțeleptul trebuie să-și salveze sufletul din vălmășagul mulțimii și să îl păstreze liber și cu putere de judecată, dar în privința lucrurilor din afară trebuie să se obișnuiască cu întru totul cu formele și manierele vremii.“[33]

Pentru Montaigne, sfera publică este un spațiu dominat de un consens ce respinge individualitatea. „Dintre acțiunile noastre obișnuite, nici măcar una la o mie nu este care să ne privească pe noi înșine.“[34]

Pentru dimensiunea numită sferă publică și resimțită de el atât de puternic, Montaigne născocește o sumedenie de concepte noi. El impune – după știința noastră de până acum – cuvântul *„le public“*, iar, pe lângă conceptul *„l'opinion publique“*, despre care nu știm dacă l-a

preluat de la Cicero[35], de la episcopul spaniol eretic Priscillianus[36] sau de la John din Salisbury, el vorbește despre *„l'opinion commune“*, *„l'approbation publique“* și *„révérence publique“*[37].

De ce nu s-a impus conceptul *„opinion publique“* după ce a fost folosit în numeroase rânduri de Montaigne, astfel că îl întâlnim abia un secol și jumătate mai târziu, la Rousseau? Michale Raffel scrie în această privință: „Poate că aici ne ajută o scrisoare a lui Etienne Pasquier...“: Pasquier se plânge că Montaigne își permite prea adesea să folosească cuvinte neobișnuite, „care, dacă nu mă înșel, nu vor ajunge lesne la modă.“[38] Într-adevăr, a durat până la mijlocul secolului al XVIII-lea pentru ca *„l'opinion publique“* să ajungă la modă, cu puțin timp înainte de Revoluția Franceză.

Dar, de atunci, conceptul nu a mai dispărut. Însă în următoarele două secole a fost un fel de copil al nimănui, până când, în cele din urmă, Harwood Childs a adunat la un loc, în volumul său *Public Opinion*, din 1965, cincizeci de definiții ale opiniei publice. Nici una dintre aceste definiții nu sublinia ceea ce știuseră și grecii, anume faptul că este vorba despre o putere pe care nimeni nu o ignoră fără a rămâne nepedepsit.

Opinia publică în *Cântecul Nibelungilor*

În seminarul de la Mainz, răscolind prin texte cu ajutorul chestionarului despre opinia publică, am descoperit că nu numai la vechii greci este prezentat modul cum acționează opinia publică, ci și în *Cântecul Nibelungilor*, transpus în formă scrisă la aproape două mii de ani după Homer.

În *Cântecul Nibelungilor*, cuvântul „public“ apare o singură dată. Dar această singură situație se referă la scena care devine punctul de plecare al întregii tragedii. În cea de-a paisprezecea „aventură“, reginele Crimhilda și Brunhilda își dispută dreptul de a intra mai întâi în biserică. Scena are loc în piața arhiplină din fața bisericii, care și astăzi ar fi arhiplină dacă ar fi prezente două regine. Urmează apoi un schimb de replici, în care Brunhilda este jignită de acuzația că nu soțul ei, Gunther, ci Siegfried s-ar fi aflat la ea în noaptea nunții. Crimhilda a făcut această afirmație „în fața întregului norod“, se spune în *Cântecul Nibelungilor*. În public.[39] Cine ar mai putea afirma că reputația, opinia publică au fost în vremuri demult apuse doar problema păturilor de sus?

O caricatură din anul 1641

David Hume a exprimat lucrurile foarte frumos prin propoziția: „Guvernarea nu se bazează pe nimic altceva decât pe opinie". Dar, în fapt, el nu a făcut decât să repete ceea ce spusese Aristotel cu două mii de ani înainte și apoi, cei care au studiat *Politica* lui Aristotel, ca Machiavelli și Erasmus.

Pentru David Hume, ideea puterii copleșitoare a opiniei publice trebuie să fi fost de la sine înțeleasă după tot ceea ce se petrecuse în cele două revoluții engleze ale secolului al XVII-lea. Din anul 1641, cu opt ani înainte de decapitarea regelui Carol I Stuart, provine o caricatură purtând titlul *The World is Ruled and Governed by Opinion*[40], din care aflăm ca de pe o hartă ce descoperiri se făcuseră până atunci în ceea ce privește esența opiniei publice.

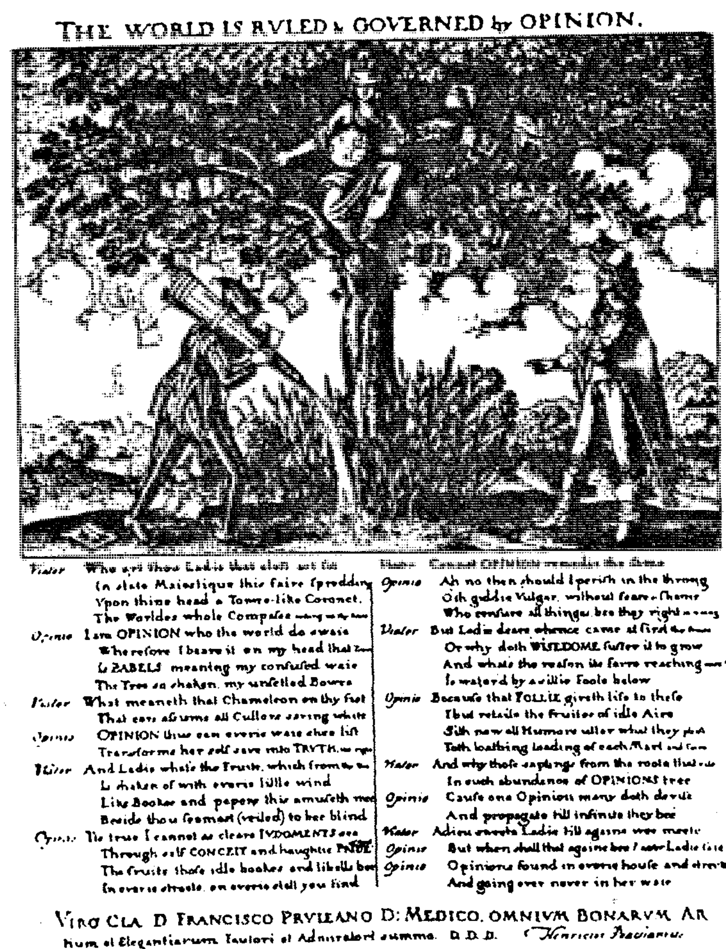
„Ce înseamnă cameleonul din palma ta, care poate lua orice culoare în afară de alb?" întreabă tânărul nobil opinia publică, aflată în coroana arborelui. „Astfel se poate schimba opinia în toate felurile, numai în cel adevărat nu", sună răspunsul.

„Ce sunt nenumărații lăstari care răsar din rădăcinile tale?" întreabă tânărul. „Dintr-o singură părere se nasc multe și se răspândesc până când opinia s-a propagat la nesfârșit", este lămurit el.

„Ce să fie fructele care sunt doborâte din coroana ta la fiecare suflare de vânt, aceste ziare și cărți – lăsând la o parte că pari a avea ochii legați, că ești oarbă?"

Răspunsul pe care îl primește tânărul se referă la ceea ce a exprimat și Platon când a spus că vede cum opinia publică îi cuprinde pe toți, pe sclavi și pe oamenii liberi, pe copii și femei și pe toți cetățenii. Aceste fructe ale opiniei publice, ziarele și cărțile, ei bine, ele nu sunt treaba păturii de sus. Le găsești pe toate străzile, în toate vitrinele. Și apoi, în ultimele două rânduri ale dialogului, se amintește din nou: le găsești în orice casă, pe orice stradă, peste tot.

De ce un lucru atât de răspândit ca opinia publică este „udat" de un „*sillie Foole*"? Ei bine, numai nebunul îi dă viață cu adevărat. Rămâne în voia imaginației noastre să ne închipuim cum arată nebunii de astăzi, care pun apă la rădăcina opiniei publice.

THE WORLD IS RULED & GOVERNED BY OPINION

Engraved by Wenceslas Hollar, 1641

British Museum Catalogue of Satirical Prints, 272.

William Haller: *Tracts on liberty in the Puritan Revolution 1638–1647*, vol. I, *Commentary*, New York, Octagon Books, 1965

Multă vreme, germanii apolitici nu s-au exprimat în spațiul public

Cultura politică germană nu a manifestat o atenție deosebită pentru opinia publică. În germană, conceptul apare pentru prima oară mult mai târziu decât în engleză, franceză, italiană, și atunci doar ca o traducere directă din limba franceză: opinie publică (*öffentliche Meinung*). Pentru o vreme, am trăit cu impresia că Klopstock este primul care l-a folosit, în oda sa din 1798, *Opiniei publice*. La încheierea ediției din 1980 a *Spiralei tăcerii*, cea mai timpurie menționare a conceptului fusese găsită într-unul dintre *Dialogurile între patru ochi* de Wieland, intitulat „Despre opinia publică", datând din anul 1798. Abia după aceea l-am descoperit pe elvețianul Johannes von Müller, care în 1777 a folosit pentru prima oară în limba germană expresia „opinie publică".[41]

Johannes von Müller, de profesie istoric și specialist în științele statului – astăzi am spune politolog și publicist –, era un orator râvnit, care ținea prelegeri și era invitat în calitate de consilier politic în multe orașe ale Germaniei. Probabil că el a fost cel care a purtat pretutindeni conceptul de opinie publică.

În văzul tuturor, în auzul tuturor

Și astăzi mai întâmpinăm greutăți încercând să traducem anumite concepte; am avut asemenea dificultăți și la traducerea *Spiralei tăcerii* din 1980 în engleză, de exemplu în privința conceptului „*Öffentlichkeit*"* în sens socio-psihologic, deci „publicitate" ca stare, unde individul este văzut și judecat de toți, unde se află în joc renumele și aprecierea sa, „publicitate" ca tribunal. Semnificația psihosociologică a publicității poate fi identificată lingvistic. Expresia „în *plin* spațiu public..." („*in* aller *Öffentlichkeit*") trădează despre ce e vorba. Nimeni nu va spune că un concert a avut loc „în plin spațiu public". Chiar și în latină exista, cu aceeași nuanță, expresia „*oram publico*".

* Termen pe care l-am tradus în limba română prin „caracter public", „sferă publică", „spațiu public", în funcție de situație. În ciuda asemănării structurale a termenului „publicitate" (derivat de la „public") cu cel german (*Öffentlichkeit* ca derivat de la *öffentlich*), am evitat folosirea lui, pentru a nu crea confuzii de sens; totuși, în acest pasaj am optat, în mod excepțional, pentru el (n. tr.).

Umanistul și romancierul francez François Rabelais, contemporan cu Erasmus, pe care l-am studiat la seminarul din Mainz cu ajutorul chestionarului nostru, vorbea cu multă naturalețe despre „în fața tuturor", „în fața întregii lumi", folosind în acest context și conceptul „*publicquement*".[42] Ce surpriză am avut să găsim acum, în secolul XX, că tocmai acest „în plin spațiu public", „*publicquement*", nu putea fi tradus în engleză. Discutând cu colegi și studenți de la Cicago, am încercat săptămâni în șir să găsim o soluție. Zadarnic. Într-o zi, eram într-un taxi la New York. Șoferul asculta știrile. Eu abia dacă eram atentă la ce spunea crainicul, care a încheiat o știre cu următoarele cuvinte: „*The public eye has its price*". Am sărit ca arsă. Deodată, uite că apăruse și traducerea. În plin spațiu public, în văzul tuturor – *the public eye*. Uite că apăruse exact sensul psihosociologic al conceptului german de „publicitate": oricine poate vedea despre ce este vorba, ce se întâmplă.

Gunnar Schanno, participant la seminarul de la Mainz, a găsit rădăcinile termenului englez la Edmund Burke, într-un text din 1791.[43] Burke nu vorbea numai despre „*public eye*", ci și de „*public ear*", ceea ce noi am tradus prin „în auzul tuturor". Fiecare dintre cele două variante era la fel de nimerită. Și contextul în care Burke folosea aceste expresii era interesant. El vorbea despre ceea ce îl caracterizează pe aristocratul de sânge, de exemplu, faptul de a fi de timpuriu învățat cu ideea că trebuie să se supună judecății critice a opiniei publice: *The public eye*. Burke continuă: „*to look early to public opinion*". Lucrul acesta îi învățaseră și Erasmus și Machiavelli pe principii lor: în fața opiniei publice nu au voie să se ascundă, trebuie să rămână la vedere.[44]

Nietzsche ca sursă de inspirație pentru Walter Lippmann

Probabil că nu s-a descoperit încă o mare parte din ce au scris autorii germani din secolul al XIX-lea despre opinia publică și despre natura socială a omului. Kurt Braatz a găsit aproape întâmplător la Harwood Childs o trimitere la un autor german de la mijlocul secolului al XIX-lea, care fusese, după toate aparențele, uitat cu totul chiar și în Germania; căci nici teoreticianul de frunte al opiniei publice din prima jumătate a secolului XX, Ferdinand Tönnies, nici prestigiosul istoric Wilhelm Bauer nu îl amintesc.

Este vorba despre Carl Ernst August Freiherr von Gersdorff, membru pe viață al parlamentului prusac și doctor în filosofie, care a publicat în 1846 o scriere cu titlul: *Despre conceptul și trăsăturile opiniei publice. O încercare.* Probabil că Childs a aflat despre această scriere în timpul studiilor urmate în Germania, în anii '30, dar a amintit-o abia la mijlocul anilor '60, în cartea sa *Public Opinion.* Pentru că Braatz avea un interes deosebit pentru Nietzsche, i-a sărit în ochi identitatea de nume cu prietenul și secretarul acestuia, Carl von Gersdorff.

Cercetările sale au scos la lumină faptul că tânărul care i-a fost de ajutor lui Nietzsche mai ales în timpul lucrului la *Considerații intempestive*, din 1872–1873, era fiul autorului scrierii despre opinia publică. Și chiar dacă Nietzsche nu amintește niciodată această scriere și numele tatălui, sare totuși în ochi faptul că, în acești ani, a început să manifeste interes pentru opinia publică, amintind-o adesea și în scrierile sale. Pentru a se asigura că filosoful avea un interes deosebit pentru fenomenul opiniei publice, Braatz s-a adresat cu o scrisoare arhivei Nietzsche de la Weimar, unde este păstrată biblioteca sa privată, și a solicitat să se verifice dacă, la anumiți autori, sunt subliniate în cărțile acestora pasaje importante despre opinia publică sau dacă există notițe făcute de filosof pe marginea paginilor – lucru confirmat de la Weimar. Studiind sistematic scrierea lui Gersdorff senior și comparând-o cu ideile lui Nietzsche despre opinia publică, Braatz a reușit, în cele in urmă, să arate că multe dintre ideile psihosociologice ale lui Gersdorff fuseseră preluate de Nietzsche.[45] Gersdorff descrie opinia publică în felul în care o vedem și noi astăzi: „O opinie publică așa cum o înțeleg eu trebuie să existe întotdeauna în viața spirituală a omului, [...] atâta vreme cât oamenii duc o viață socială. [...] Deci ea nu poate lipsi nici ca noțiune, nici nu poate fi eliminată, nici distrusă, *ea este pretutindeni și întotdeauna.*" Ea nu se supune nici unei limitări tematice și poate fi „...cel mai bine definită drept: «comunitatea de valori pe care un popor le atribuie obiectelor sociale din timpul său, comunitate care se formează, se menține și se transformă în conflictul existenței și care se bazează pe morală și istorie»". „În continuare, este cert faptul că opinia publică reprezintă un bun comun al unui întreg popor."[46]

În cercetările sale privind ideile lui Nietzsche legate de opinia publică, Braatz a pus în evidență legături multiple, care pe vremea când a fost concepută *Spirala tăcerii*, în 1980, nu erau încă cunoscute.

El a descoperit că noțiunea de „control social" a fost utilizată pentru prima oară de Herbert Spencer, în 1879[47], concept care, ulterior, datorită lui Edward Ross, avea să facă o carieră științifică strălucită.

Admirația pentru cartea lui Walter Lippmann, *Opinia publică* (1922), nu scade nici când ne dăm seama, astăzi, că în multe privințe autorul s-a lăsat inspirat de Nietzsche – lucru valabil atât în ceea ce privește rolul stereotipului ca vehicul al opiniei publice, cât și în privința tezei potrivit căreia observațiile sunt determinate în foarte mare măsură de punctul de vedere al observatorului. Nietzsche cuprinde acest lucru în propoziția: „Nu există *decât* vedere dintr-un anumit unghi, *decât* «cunoaștere» dintr-o anumită perspectivă"[48] De asemenea, și pedanteria de a face o distincție între „Opinie Publică" cu majuscule și „opinie publică" cu inițiale mici nu îi aparține lui Lippmann, ci a fost preluată tot de la Nietzsche.

XXVII. Spre o teorie a opiniei publice

Când, la mijlocul anilor '30, metoda anchetelor reprezentative a trecut proba de foc a previziunilor legate de alegerile prezidențiale americane din 1936, așteptările erau extrem de mari. La puține luni după aceea, a apărut primul număr al nou înființatei reviste trimestriale *Public Opinion Quarterly*, care cuprindea un articol de deschidere aparținând lui Floyd H. Allport: „Pe drumul spre o știință a opiniei publice". Pe același ton încrezător, Herbert H. Hyman scria, douăzeci de ani mai târziu, în 1957, în același *Public Opinion Quarterly*, articolul „Pe drumul spre o teorie a opiniei publice".

În 1970, când conceptul a apărut din nou în revista mai sus amintită, s-a făcut simțită o nerăbdare accentuată. Era vorba despre procesul verbal al celei de-a douăzeci și cincea conferințe anuale a American Association for Public Opinion, care cuprindea un raport despre ședința „Spre o teorie a opiniei publice". Principalii vorbitori au fost doi profesori de la Universitatea din Chicago, psihologul Brewster Smith și politologul Sidney Verba. Psihologul a declarat că cercetarea „nu a abordat încă problema modului în care indivizii își exprimă opiniile în scopul de a provoca efecte sociale și politice. Problema articulării, parte a oricărui concept de

opinie publică [...], este de însemnătate capitală pentru științele politice și sociologie." La rândul său, politologul a spus: „Mare parte din cercetarea opiniilor politice este lipsită de însemnătate pentru evoluția unei teorii macropolitice dedicate relației dintre pozițiile maselor și comportamentele acestora, pe de o parte, și efectele politice importante, pe de altă parte. Motivul principal este acela că cercetarea prin anchete se concentrează de cele mai multe ori asupra individului ca unitate de analiză..."[1]

În esență, ambii cercetători cereau un răspuns la aceeași întrebare: cum se transformă, de fapt, suma opiniilor individuale, puse în evidență de sociologia empirică, în forța politică uriașă numită „opinie publică"?

Incapacitatea de a simți opinia publică

Răspunsul nu a fost găsit atât de mult timp pentru că nimeni nu s-a gândit să caute o putere politică uriașă. Printre cele cincizeci de definiții ale opiniei publice adunate de Harwood Childs în capitolul al doilea din cartea sa *Public Opinion*, se găseau câteva în care, ca să spunem așa, barometrul era confundat cu vremea:

„Opinia publică constă din reacțiile indivizilor la afirmații sau întrebări cu formă prestabilită în condițiile unui interviu."[2]

Sau. „Opinia publică nu este denumirea a ceva, ci o clasificare a unei întregi serii de «ceva» care arată, din punct de vedere statistic, după distribuții de frecvență, stări sau proporții cantitative care suscită atenția și interesul."[3]

Distribuții de frecvențe din punct de vedere statistic: cum or putea ele să răstoarne un guvern sau să-i bage omului frica în oase?

Spirala tăcerii este incompatibilă cu idealul democratic

Se înțelege că teoria spiralei tăcerii, atunci când a fost prezentată pentru prima oară, în 1972, la Congresul Internațional de Psihologie de la Tokio, nu a fost întâmpinată cu bucurie drept un pas înainte pe calea spre o teorie a opiniei publice, și nici în 1980, când a apărut versiunea germană a cărții, sau în 1984, când a apărut cea americană. Cetățeanul

matur, acest ideal politic al teoriei democrației, nu se regăsea în această teorie. Teama față de opinia publică – deopotrivă teama regimului și teama individului – nu-și găsise locul în teoria clasică a democrației. Natura socială a omului, psihologia socială și întrebarea „cum își mențin societățile umane coeziunea" nu erau teme cu care se confrunta teoria democrației.

O echipă americano-germană de cercetători, din care făceau parte Wolfgang Donsbach (Universitatea din Mainz) și Robert L. Stevenson (Universitatea din North Carolina, Chapel Hill), a testat ipotezele spiralei tăcerii în anchete ale North Carolina Poll din cadrul Institutului de Cercetare a Comunicării al Universității. Ei au confirmat tendința uneia dintre tabere de a păstra tăcerea în problema controversată a legislației avortului; dar, în același timp, au ajuns la o concluzie foarte pesimistă în ceea ce privește felul cum ar putea fi vreodată susținută științific spirala tăcerii. Teoria constă, în opinia lor, dintr-un lung șir de teze, de legături cauzale. „Lanțul începe cu variabila social-psihologică a fricii de izolare și sfârșește, din punct de vedere microsociologic, cu tendința de exprimare sau de păstrare a tăcerii, iar macrosociologic, cu integrarea sistemului social."[4] După părerea specialiștilor, există puncte nevralgice în cazul fiecărui element al șirului. În plus, teoria aduce laolaltă teze din domenii științifice foarte diverse, care sunt tratate separat în știința tradițională, fiind vorba despre ipoteze legate de teoria comportamentului și a opiniilor, ipoteze din domeniul teoriei comunicării și, în fine, al teoriei sociale.[5] Poate că specialiștii aveau într-adevăr dreptate afirmând că pentru teoria spiralei tăcerii faptul că nu respectă limitele unei singure discipline reprezintă un handicap. Foarte frecvent, oamenii de știință nu pun nici o valoare pe dialogul interdisciplinar.

Ce trebuie să știi pentru a analiza opinia publică

Nu ne putem aștepta să ajungem la o teorie a opiniei publice dacă nu ne este cât se poate de clar ce înseamnă opinia publică și dacă, în cercetările noastre empirice, nu creăm situațiile, circumstanțele specifice acesteia.

Pentru a ușura acest demers, a fost conceput un ghid ce cuprinde un număr minim de întrebări necesare pentru testarea teoriei opiniei publice care circulă sub denumirea de „spirala tăcerii":

1. Trebuie stabilit, cu mijloacele unei anchete obișnuite, cum se distribuie opiniile populației pe o temă anume.

2. Trebuie stabilit cum este estimat climatul opiniilor: „Ce gândesc cei mai mulți despre asta?" Adesea, acest lucru conduce la conturarea unei imagini cu totul noi.

3. Trebuie stabilit cum este văzută evoluția viitoare într-o anumită controversă: ce parte câștigă, ce parte va intra în declin?

4. Trebuie măsurate, în special în situații cu caracter public, disponibilitatea de exprimare și tendința de a păstra tăcerea în legătură cu respectiva problemă.

5. Trebuie verificat dacă tema are încărcătură emoțională sau este asociată cu judecăți morale. Fără încărcătură valorică, nu ia naștere presiunea specifică opiniei publice, deci nici spirala tăcerii.

6. Trebuie stabilit care sunt mass media cele mai influente și care parte este susținută de acestea. Mass media reprezintă una din cele două surse din care oamenii își formează o imagine despre climatul opiniilor. În plus, mijloacele de informare influente oferă altor jurnaliști, precum și susținătorilor unei anumite părți, cuvintele și argumentele de care aceștia au nevoie, influențând astfel procesul opiniei publice, exprimarea sau păstrarea tăcerii.

Majoritatea tăcută nu contrazice spirala tăcerii

Unii cercetători care au testat spirala tăcerii au propus ca, cel puțin la început, pentru a simplifica cercetările, să se facă abstracție de mass media.[7] Dar, dacă s-ar proceda astfel, s-ar constata că, în toate situațiile în care mediul de informare dominant și opinia populației sunt foarte diferite, sunt contrazise tezele spiralei tăcerii. Nu am descoperit până acum o spirală a tăcerii care să acționeze în altă direcție decât mediul de informare dominant. Disponibilitatea de exprimare este influențată și de faptul că simți în spate sprijinul mass media. Este suficient să ne amintim de problema dacă membrilor unui partid comunist ar trebui sau nu să li se permită să ocupe funcția de judecător.[8]

Minoritatea care susținea acest lucru era suficient de restrânsă și știa că reprezintă o minoritate; totuși, ea depășea de departe majoritatea ca disponibilitate de exprimare. Majoritatea care simțea că nu se mai bucură de susținerea mass media s-a transformat într-o masă tăcută. Caricaturistul englez din anul 1641 știa de ce a umplut copacul opiniei publice cu ziare și cărți.[9] Unul sau două decenii mai târziu, un exemplu ca acela cu judecătorul comunist cu greu ar putea fi înțeles. Asemenea norilor de furtună, presiunea opiniei publice dispare cu totul, de parcă nici n-ar fi existat vreodată. Chiar dacă ne-am cufunda în lectura ziarelor îngălbenite din acea epocă, cu greu am mai putea auzi azi vocea canalului de informare dominant, care se opunea așa-numitului „Decret împotriva militanților radicali", ce interzicea angajarea funcționarilor comuniști.

Un proces al opiniei publice: energia nucleară

Cu ajutorul celor șase întrebări ale ghidului, pot fi realizate studii de caz și prognoze. Într-o problemă care agită spiritele – ca, de exemplu, aceea a energiei nucleare și a componentei sale morale, ce include pericolul la care sunt supuse generațiile viitoare – și în condițiile unui mediu de informare dominant care îi susține fără echivoc pe adversarii energiei nucleare[10], este de așteptat ca aceștia să fie dispuși să se exprime în public, iar cei care încuviințează folosirea energiei nucleare mai degrabă să tacă; de asemenea, putem bănui și că, în climatul opiniilor, adversarii energiei nucleare vor părea mult mai puternici decât sunt în realitate – o ipoteză pe care Sabine Mathes a confirmat-o în lucrarea sa de masterat de la Mainz.[11] Abia când adepții au fost reduși la un nucleu dur – *hard core*[11a] – ne putem aștepta să fie mai puternici și mai dispuși să se exprime în public decât adversarii.

Pe ce premise se sprijină teoria

Ce teorie stă în spatele analizei unui astfel de studiu de caz? O vom mai rezuma o dată în rândurile ce urmează.

Teoria spiralei tăcerii pleacă de la ideea că societatea – nu numai grupurile de apartenență – îi amenință pe indivizii care se abat de la consens cu izolarea, cu excluderea și că, pe de altă parte, indivizii nutresc o teamă de izolare de cele mai multe ori inconștientă, probabil motivată genetic. Această teamă de izolare îi face să urmărească permanent care sunt opiniile și comportamentele acceptate în mediul lor și

ce este condamnat; de asemenea, ce opinii și comportamente iau amploare și care anume pierd teren. Teoria vorbește și despre un simț cvasistatistic, care îi ajută pe oameni să ajungă la această evaluare. Rezultatul acesteia le influențează comportamentul general și verbal. Dacă ei cred că se află în consens cu opinia publică, iau parte la discuție, siguri de sine, atât în sferele private, cât și în cele publice, manifestându-și convingerile, de exemplu, prin însemne și autocolante aplicate pe autoturisme, dar și prin vestimentație și alte simboluri vizibile în public. Dacă, însă, au impresia că se află în minoritate, devin precauți și tăcuți, tocmai prin aceasta întărind și mai mult impresia că tabăra din care fac parte este slabă – până când această tabără se reduce sever la un mic nucleu dur, care nu renunță la valorile trecute, sau până când li se interzice să se exprime.

Testarea teoriei este complicată, pentru că se bazează pe patru premise diferite, precum și pe o a cincea, care se referă la asocierea celorlalte patru.

Cele patru premise sunt:

1. Societatea face uz de amenințarea cu izolarea față de indivizii devianți.

2. Indivizii simt permanent teama de izolare.

3. Din teamă de izolare, indivizii încearcă permanent să estimeze care este climatul opiniilor.

4. Rezultatul estimării le influențează comportamentul mai ales în public, în special prin manifestarea sau ascunderea unor opinii, de exemplu prin exprimare verbală sau tăcere.

Cea de-a cincea premisă le pune în legătură pe celelalte patru, explicând prin intermediul lor formarea, susținerea și modificarea opiniei publice.

Pentru a testa empiric aceste supoziții, ele trebuie traduse în indicatori observabili, în situații care pot face obiectul unor întrebări din interviul demoscopic.

Testarea amenințării cu izolarea

Amenință cumva opinia publică cu izolarea? Se apără ea, prin intermediul acestei amenințări, împotriva celor care gândesc altfel? Iar o opinie publică nouă se impune tot prin acest tip de amenințare?

Prin modul nostru de gândire, suntem o societate liberală. „Liberal“ sună simpatic, spun 52%[12] din populație, iar părinții moderni doresc în proporție de 64% să îi învețe pe copiii lor ce este „toleranța“.[13] Dar să ameninți cu izolarea pe cineva care gândește altfel decât opinia publică este, cu siguranță, un gest de intoleranță. De aceea, în interviul demoscopic își poate găsi cu greu locul o astfel de întrebare. În orice caz, am descris câteva forme ale amenințării cu izolarea încă din ediția din 1980 a *Spiralei tăcerii*, cum ar fi spargerea cauciucurilor unui automobil pe care este lipit un autocolant de la un partid antipatizat.[14] Ori de câte ori cercetăm fenomenul electoral, folosim o întrebare în care unui automobilist dintr-un oraș străin i se refuză o informație. „În legătură cu asta, trebuie să mai adaug că automobilistul purta la rever insigna unui anumit partid. Ce credeți, de la ce partid era această insignă...?“ – așa se termina întrebarea-test.[15] Am întrebat și căror partide aparțin afișele care sunt mânjite sau rupte foarte des, considerând acest gest drept o amenințare publică cu izolarea adresată adepților acestor partide.[16] Dar am avut de suferit și eșecuri. În ediția din 1980 a *Spiralei tăcerii* am descris în detaliu unul dintre ele.[17]

La Mainz, am început să analizăm cât se poate de serios această problemă. Sabine Holicki și-a scris lucrarea de masterat pe tema „Amenințarea cu izolarea – aspecte socio-psihologice ale unui concept publicistic“[18], iar Angelika Albrecht a cercetat în lucrarea sa de masterat „Râsul și zâmbetul – izolare sau integrare?“[19].

Ne-am amintit și de semnalele acustice pe care Stanley Milgram le-a folosit ca amenințare cu izolarea[20]: fluierăturile, huiduielile, râsul în bătaie de joc. Dar a mai trecut multă vreme până să-mi dau seama, în 1989, în sfârșit, care este testul pe care îl căutam. Și ne-am dat seama că era un lucru foarte simplu. Era suficient să ne concentrăm asupra semnalelor care au legătură cu râsul și sunt amintite în lucrările științifice despre comportamentul conformist și în psihologia socială.[21] Doar că nicăieri nu găseam menționat ceva despre opinie publică.

Am încercat imediat testul pe tema energiei nucleare, mai întâi cu fluierături, apoi, pe diferite alte teme, cu huiduieli și râs în batjocură. Întrebarea din interviul demoscopic suna astfel: „Aș dori să vă povestesc despre un caz care s-a petrecut acum puțină vreme într-o discuție publică importantă despre energia nucleară. Și-au spus cuvântul doi vorbitori principali: unul dintre ei s-a pronunțat pentru energia

atomică, celălalt era împotrivă. Unul dintre cei doi vorbitori a fost fluierat de public. Ce credeți, care dintre cei doi a fost fluierat: cel care era pentru energia atomică, sau cel care era împotrivă?" O majoritate de 72% dintre subiecți a fost de părere că a fost fluierat vorbitorul care s-a pronunțat pentru energia atomică; 11% au presupus că a fost fluierat adversarul acesteia. Mai puțin de o cincime din populație a rămas indecisă.[22]

Fără îndoială că există ceva ce poate fi numit amenințare cu izolarea și că populația știe ce opinii duc la izolare, dacă le exprimi public. Doar câteva săptămâni mai târziu, testul a ajuns și în Anglia. Colegul nostru Robert J. Wybrow, de la institutul britanic Gallup, l-a inclus într-o anchetă desfășurată în mijloacele de transport, care cuprindea 1.000 de interviuri. Iată ce ne-a comunicat el imediat după aceea: și în Anglia, adepții energiei nucleare erau vizibil inferiori numeric în climatul opiniilor, doar că nu atât de mult ca în Germania. Nu vom pune la îndoială faptul că un asemenea climat potrivnic se va răsfrânge asupra tendinței de exprimare în public, de a vorbi sau de a tăcea. Dar important era și faptul că englezii au acceptat întrebarea. O teorie a opiniei publice trebuie să poată depăși granițele. Ea poate conține particularități naționale, dar, în esență, trebuie să se confirme pretutindeni, dacă vrem să ne bazăm pe studiile noastre istorice.

De aceea, și testele trebuie să poată fi aplicate în diferite culturi. M-am gândit la relațiile sociale din Japonia și aveam îndoieli dacă noul test despre amenințarea cu izolarea este potrivit acolo. Chiar și studenții americani s-au simțit jigniți când le-am povestit despre testul cu cauciucurile înțepate ale automobilului ce poartă autocolantul unui partid antipatizat.

Am discutat despre această întrebare cu un student japonez care frecventa seminarul de la University of Chicago. Hiroaki Minato a respins categoric posibilitatea ca în Japonia să punem întrebarea din testul huiduielilor. Am încercat tot ce era posibil; după aproximativ două ore a spus, în sfârșit: „Așa ceva parcă ar merge și la noi." Noua întrebare suna: „La o întâlnire între vecini s-a discutat despre energia nucleară. Unul dintre cei prezenți s-a pronunțat pentru, un altul împotriva energiei nucleare. Unul dintre cei doi a auzit mai târziu că a fost vorbit pe la spate, că părerile sale au fost blamate. Ce credeți: care dintre cei doi a fost criticat pe la spate?"

Tabelul 27 – *Testul amenințării cu izolarea în Germania și Anglia*
Exemplu: energia nucleară

Întrebare: „Aș dori să vă povestesc despre un caz care s-a petrecut acum puțină vreme într-o discuție publică importantă despre energia nucleară. Și-au spus cuvântul doi vorbitori: unul dintre ei s-a pronunțat pentru folosirea energiei atomice, celălalt era împotrivă. Unul dintre cei doi vorbitori a fost fluierat de public. Ce credeți care dintre cei doi a fost fluierat: cel care era pentru energia atomică, sau cel care era împotrivă?"

	Februarie 1989 Republica Federală Germania %	Martie 1989 Marea Britanie %
Cel care era pentru	72	62
Cel care era împotrivă	11	25
Nehotărâți	17	13
	100	100

Surse: Germania: Intitutul de Demoscopie Allensbach, interviul 5016, întrebarea 38. 2.213 subiecți. Marea Britanie: Social Surveys (Gallup Poll) Limited, circa 1.000 de subiecți.

Testul fricii de izolare

Există frică de izolare? Experimentele lui Asch și Milgram[23] au fost percepute de mulți americani drept penibile. Milgram și-a repetat experimentele în Franța și în Norvegia, dorind să știe dacă națiunile europene sunt la fel de conformiste, sau este doar cazul americanilor.

O dată, la o conferință ținută la University of Chicago, ipoteza că americanii ar putea simți frica de izolare i-a jignit în asemenea măsură pe studenți, încât mulți au părăsit sala. Era clar că în interviu nu se putea pune întrebarea: „Vă temeți de izolare?", chiar dacă, la testarea spiralei tăcerii în America, a fost făcut o dată și acest lucru. Mulți susțin că, prin spirala tăcerii, eu pun prea mult accentul pe elementul irațional, emoțional din comportamentul conformist; că subestimez faptul că există motive raționale întemeiate pentru comportamentul conformist. Fără doar și poate, aceasta este o dispută veche între sociologii europeni și cei americani. Cei din urmă au o tradiție îndelungată în a prefera explicațiile raționale ale comportamentului uman.

Cum s-ar putea testa teama de izolare? În ediția din 1980 a cărții de față, în capitolul despre fumatul în prezența nefumătorilor, am descris deja o variantă.[24] „Testul amenințării", confruntarea fumătorilor cu o ilustrație unde cineva spune furios: „Găsesc că fumătorii sunt lipsiți de bun simț. Îi obligă pe ceilalți să inspire și ei fumul nociv" i-a intimidat vizibil pe fumători. Dar eram încă foarte departe de ceea ce ne cereau colegii noștri americani, anume de a face cu adevărat măsurabilă frica de izolare[25]. În cele din urmă, ne-au venit în ajutor lucrări de cercetare care ajungeau până la mijlocul secolului al XIX-lea, mai precis până la Charles Darwin, și care, dintr-o altă sursă, determinaseră în anii '40 și '50 dezvoltarea spectaculoasă a unei ramuri de cercetare numite dinamica grupurilor.[26] De exemplu, aici interesa ce factori contribuie la coeziunea grupurilor umane: ce le asigură existența? Ce întreprind ele atunci când anumiți membri ai grupului încalcă regulile, amenințând astfel să distrugă grupul? Sabine Holicki a descoperit toate aceste lucrări căutând informații pe tema amenințării cu izolarea și a fricii de izolare.[27]

În experimentele sale, ea a constatat că dinamica grupului cunoștea trei faze: într-o primă fază, grupul încearcă să recâștige membrul deviant, care încalcă regulile, prin argumente convingătoare și gesturi de prietenie. Dacă lucrul acesta nu reușește, într-o a doua fază membrul deviant este amenințat cu excluderea din grup. Într-o ultimă fază, dacă nu a fost de folos nimic altceva, are loc respingerea. Specialiștii în dinamica grupurilor se exprimă astfel: „Grupul își redefinește limitele", ceea ce înseamnă că exclude membrul deviant.[28]

Lucrul acesta amintește mult de Edward Ross: până când individul „părăsește corpul social".[29] Singurul lucru curios este că specialiștii în dinamica grupurilor au cercetat care sunt mecanismele de coeziune ale unui grup, dar nu au făcut un pas mai departe, întrebând ce ține la un loc o societate. Atunci s-ar fi izbit, inevitabil, de fenomenul opiniei publice în varianta sa de instanță de control social.

Dar conceptul „opinie publică" nu apare nicăieri. Nu apare nici la Erving Goffman, care, în anii '50 și '60, a atins prin activitatea sa sociologică sistematică punctul în care se afla, cu circa trei sute cincizeci de ani mai înainte, Michel de Montaigne când și-a scris, în solitudinea bibliotecii, vestitele *Eseuri*, în care a descris cât de prevăzător trebuie să se miște individul în spațiul public. De îndată ce omul nu mai este singur, scrie Goffman, de îndată ce este de față o altă persoană, dar mai ales când sunt mai multe, el se transformă și observă faptul că ceilalți își formează o imagine despre el.

Goffman depășește ignoranța de până atunci a lumii științifice față de sfera publică în varianta sa socio-psihologică; titlul lapidar al uneia dintre lucrările sale deschizătoare de drum este *Behavior in Public Places*[30]. Fiecare titlu al lucrărilor lui Goffman publicate între 1955 și 1971 arată cum privește el, din punct de vedere științific, natura socială a omului și suferința cauzată de aceasta.[31] În cadrul studiilor sale despre sentimentul penibilului, Goffman descoperă la Charles Darwin descrierea numeroaselor semne fizice ale naturii sociale umane. Pentru că trebuie să aducem dovezi ale fricii de izolare, este și pentru noi un noroc să ne putem referi la Darwin și la cartea sa, *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (1873). În capitolul 13, Darwin se ocupă de senzația de penibil și îi descrie indiciile fizice, cum ar fi îmbujorarea, paloarea, transpirarea, bâlbâiala, mișcările nervoase, tremurul mâinilor, vocea frântă sau neobișnuit de înaltă ori joasă, rânjetul nefiresc, ocolirea privirii interlocutorului – în legătură cu care Darwin remarcă: reducând contactul vizual, eviți să remarci că ești observat de ceilalți.[32]

Darwin pune în evidență limita dintre individul orientat spre interior și cel orientat spre exterior: acesta din urmă își trădează natura socială, un semn obiectiv ca îmbujorarea – care nu există la animale – confirmă natura socială a omului. Darwin face diferență între sentimentele de vină, rușine și penibil: cineva se poate rușina serios de o mică minciună fără a roși, dar de îndată ce are impresia că cineva i-a descoperit minciuna, el se va îmbujora. Timiditatea, spune Darwin, conduce la îmbujorare. Dar timiditatea nu este nimic altceva decât sensibilitatea pentru ceea ce gândesc *alții* despre noi.

Darwin nu folosește niciodată conceptul „opinie publică". El nu vorbește despre teama de izolare, dar este limpede că observațiile sale conduc la concluzia că omul are o natură socială, ia în considerare părerea celorlalți despre el, își închipuie cum este privit din afară de ceilalți și speră că nimeni nu va arăta cu degetul spre el – fie în gând, fie, cine știe, chiar în realitate. Chiar dacă atrag atenția generală printr-o faptă bună, mulți oameni se simt penibil într-o asemenea situație.

La lucrul acesta Erving Goffman nu s-a gândit. El încă mai presupune că sentimentul de penibil este o pedeapsă blândă, prin care oamenii sunt determinați să se comporte cum trebuie în societate.[33] În teza sa de doctorat de la Mainz, Michael Hallemann a arătat[34] că

penibilul nu este doar o „pedeapsă blândă“, ci și o reacție la situațiile în care omul se simte izolat – fie și ca erou, de exemplu atunci când este privit de toți cu adulație pentru că a salvat un copil de la înec.

Totul a început cu descoperirea experiențelor pe propria persoană, descrise de Sabine Holicki în lucrarea sa de masterat. Dintr-o conferință ținută de van Zuuren[35], ea a aflat de existența unui grup de tineri oameni de știință olandezi care au fost propriii lor subiecți în experimente care studiau sentimentul penibilului. De exemplu, pe o stradă intens circulată, se opreau brusc în mijlocul fluxului de pietoni, pentru a afla ce simt atunci când sunt bombardați din toate părțile cu priviri dușmănoase. Într-o cafenea pe jumătate goală, s-au așezat la o masă la care stătea deja o pereche, observându-și propriile senzații atunci când încălcau regula. La intervale scurte, au cumpărat dintr-un magazin de două ori la rând același obiect. Într-un alt experiment, au urcat cu liftul până la ultimul etaj al unui bloc necunoscut și, o dată ajunși acolo, au început să privească în jur. O participantă la acest experiment a spus că încă dinainte de a intra în bloc i-a fost teamă că nu va ști ce să spună dacă, o dată ajunși sus, cineva îi va întreba ce caută acolo. „Mi-am dat brusc seama ce grotesc arătam în pantalonii și în cămașa mea roz.“

Experiențele pe propria persoană au arătat că, înainte de orice control social, există deja ceva ce poate fi numit control personal intern. Amenințarea din afară cu izolarea este anticipată în minte. La gândul că o situație *va fi* foarte neplăcută, individul își corectează în prealabil comportamentul care încalcă o regulă sau contravine opiniei publice, înainte ca grupul, controlul social din afară să fi intrat în acțiune, ba chiar înainte ca grupul să afle de intenția sa de a încălca o regulă.

Mulți participanți la experiențele pe propria persoană au povestit că au renunțat la ceea ce aveau de gând deja înainte de a trece la fapte. Acesta este domeniul în care George Herbert Mead, de la University of Chicago, și-a conceput opera științifică despre „interacționismul simbolic“. „Interacțiunea simbolică“, imaginarea a ceea ce gândesc ceilalți, a felului cum ar reacționa ceilalți influențează individul de parcă ar fi vorba despre un fenomen real. Dar sociologilor vremii le era atât de străină această lume a dialogului interior al omului și a temătoarei sale naturi sociale, încât Mead, după prima sa carte, nu a mai publicat nici un volum în timpul vieții. Opera sa principală pe care o citim noi astăzi și pe care o prelucrăm în seminarul de opinie publică[36] a fost reconstituită de studenții săi după notițele luate la cursuri.[37]

În sentimentul penibilului se dezvăluie natura socială

Într-un „seminar-atelier“ de la Universitatea din Mainz, am lucrat la conceptele teoriei noastre. Cum sesizează individul amenințarea izolării? Care sunt semnalele acesteia? Cum trăiește individul teama de izolare? Cum poate fi ea măsurată? Un grup de lucru și-a propus să întreprindă un experiment pe propria persoană. La Mainz, după cum se știe, Lăsata Secului este un eveniment foarte important. Ne putem baza pe ideea consensului populației. Pe o stradă animată, studenții au construit un stand și au expus la vedere un afiș prin care trecătorii erau invitați să intre într-o nouă asociație, care își propunea să combată risipa de bani făcută de Lăsata Secului. Cu aceste fonduri, se explica pe niște fluturași, mai bine ar fi ajutată Lumea a Treia. Fluturașii se găseau pe stand, în teancuri mari, iar studenții se străduiau să le dea trecătorilor, rugându-i să semneze pentru susținerea acțiunii. De la fereastra unei case învecinate, unul dintre ei filma ce se petrece, pentru a putea analiza mai târziu comportamentul trecătorilor.[38]

La experiment au participat chiar și proprietarii de magazine de pe străzile alăturate. Ei încercau să-i alunge pe trecători încă dinainte ca aceștia să ajungă în dreptul standului, făcându-le semne foarte evidente, prin care studenții erau făcuți nebuni.

Pe Michael Halleman l-a impresionat atât de mult felul cum te simți atunci când cei cărora li te adresezi îți întorc spatele fără un cuvânt sau fac un ocol larg numai văzându-te de la depărtare, încât și-a scris lucrarea de masterat și, mai târziu, pe cea de doctorat tocmai pe această temă.[39]

Și Institutul din Allensbach a dat o mână de ajutor la studierea sentimentului penibilului. Într-o anchetă, am arătat subiecților o imagine – bărbaților, silueta unui bărbat, iar femeilor, pe cea a unei femei. Persoana reprezentată spune celeilalte: „Imaginează-ți ce am pățit ieri; o chestie foarte penibilă, am...“ Operatorul întreabă: „Aici discută două persoane. Din păcate, bărbatul/femeia a fost întrerupt(ă) în mijlocul propoziției. Dar dumneavoastră ce credeți, cum ar putea continua această relatare, ce să fi pățit persoana din imagine?“

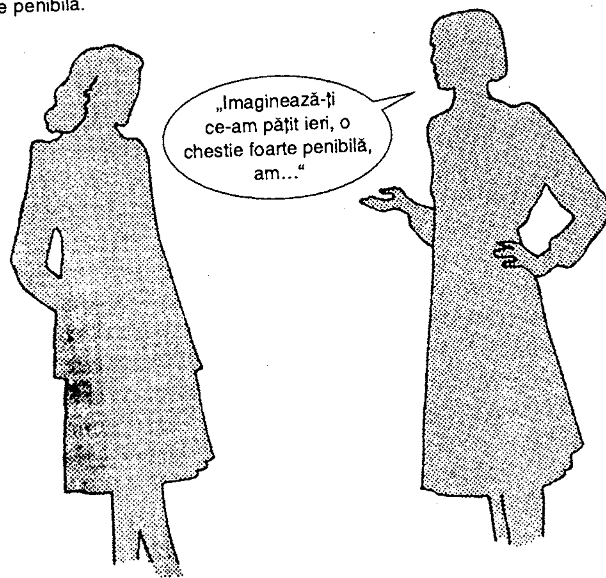
În funcție de răspunsurile a circa 2.000 de subiecți, Hallemann a conceput 30 de situații diferite. La următoarea anchetă Allensbach, acestea, trecute pe fișe separate, au fost prezentate subiectului cu întrebarea: „Pe aceste fișe sunt descrise câteva situații în care poate ajunge

oricine. Ați putea să spuneți dacă v-ați simți penibil sau nu în situația respectivă?"[40]

Descrierile situațiilor date sunt reproduse mai jos, împreună cu rezultatele culese din Germania, Spania, Marea Britanie și Coreea. Câțiva ani mai târziu, în iunie 1989, seria de întrebări a fost repetată.[41] După toate aparențele, ceea ce este penibil pentru oameni e foarte clar determinat. Repetarea experimentului a arătat că rezultatele au fost aproape aceleași ca prima oară. În general, ne imaginăm că de tradiția culturală locală depinde în cea mai mare măsură cât de puternic este sentimentul penibilului și ce este perceput drept penibil. Că este așa o arată comparațiile rezultatelor anchetei prezentate pe următoarele pagini. Dar, în același timp, surprind și numeroasele similitudini. Natura socială a oamenilor din alte culturi ne arată un chip care ni se pare cunoscut.

Determinarea unor situații penibile

Ilustrație făcând parte din testul de completare a unui enunț, care, prin identificare cu persoana reprezentată și finalizarea propoziției începute, ușurează asocierea cu o situație penibilă.

Tabelul 28 – *Situații penibile în Germania, Spania, Marea Britanie și Coreea, prin comparație*

Întrebare: „Pe aceste fișe sunt descrise câteva situații comune. Ați putea împărți aceste fișe în funcție de criteriul dacă v-ați simți penibil sau nu în situația respectivă? Vă rog să puneți de-o parte fișele cu situații care nu vă spun nimic."
(Prezentarea unui teanc de fișe și a unei liste cu două coloane: „M-aș simți penibil", „Nu m-aș simți penibil")

M-aș simți penibil	RFG %	Spania %	Marea Britanie %	Coreea de Sud %
În văzul tuturor, cineva vă pălmuiește	79	83	36	92
Angajatul unui supermarket vă acuză pe nedrept că ați furat din magazin	78	89	66	88
Într-un magazin universal, loviți din neatenție un obiect prețios din cristal, care cade pe pardoseală și se sparge	76	84	61	92
La restaurant, vă turnați supă pe pantaloni	70	73	32	74
Cu căruciorul plin, ajungeți la casă și constatați că nu aveți bani la dumneavoastră	69	65	57	84
La o reprezentație de teatru, aveți guturai și nu aveți batistă	68	66	31	41
Mergeți la concert cu o cunoștință, care adoarme și începe să sforăie	63	59	25	63
Într-un grup în care vă găsiți și dumneavoastră se vorbește despre cineva care ascultă discuția neobservat și apoi se alătură grupului	56	51	26	64
În fața altor persoane, cineva se amuză pe seama dumneavoastră	56	68	30	76
În mijlocul unei străzi animate, alunecați brusc și cădeți	56	76	52	75
În tren, deschideți ușa toaletei în care se află deja cineva care a uitat să încuie	55	71	52	88
Vă adresați cuiva cu un nume greșit	52	37	35	65
Acasă la un prieten sau la o cunoștință, intrați din greșeală într-o cameră unde tocmai se schimbă cineva	50	73	36	94

	RFG %	Spania %	Marea Britanie %	Coreea de Sud %
Vă întâlniți cu o cunoștință veche, pe care vreți să o salutați cu bucurie, dar aceasta trece fără să vă arunce vreo privire	49	46	20	64
Vă întâlniți cu o cunoștință veche, al cărei nume nu vă vine în minte	45	41	35	66
După lucru, aveți senzația că sunteți transpirat, dar trebuie să mai mergeți la cumpărături înainte de a vă putea spăla	44	44	24	22
Vreți să petreceți un concediu împreună cu prietenii. Când ajungeți la fața locului, constatați că acolo se practică nudismul	43	59	32	–
În tren, vine controlorul și dumneavoastră nu vă găsiți biletul	–	–	–	92
Între prieteni sau cunoștințe, spuneți un banc la care nu râde nimeni	40	41	27	46
Pe stradă, vi se adresează un reporter de televiziune cu camera în funcțiune	28	39	32	74
Printr-o întâmplare fericită, ați reușit să salvați de la înec un copilaș. De aceea, un reporter vrea să vă fotografieze neapărat pentru ziarul local	27	37	26	62
Pentru că ați întârziat cu spălatul rufelor, acestea sunt tot pe sârmă în ziua de Paști (în Coreea: de Anul Nou)	33	17	3	28
De la un post telefonic public, trebuie să purtați o discuție importantă care durează ceva mai mult. În spatele dumneavoastră așteaptă încă două sau trei persoane	31	49	16	69
Vine instalatorul și este dezordine în casă	36	43	10	36
În week-end, vi se termină untul sau margarina și trebuie să mergeți la vecini ca să împrumutați un pic	27	27	8	40
Constatați la prânz că pantofii dumneavoastră sunt murdari	26	25	6	11

	RFG %	Spania %	Marea Britanie %	Coreea de Sud %
La hotel, auziți prin peretele subțire ce se petrece în camera învecinată	24	33	18	35
Vă întâlniți pe stradă cu cineva și nu știți dacă este sau nu cazul să-l salutați	23	37	9	48
Într-un compartiment de tren plin pe jumătate, unul dintre călători începe brusc să vorbească singur	15	31	14	23
Greșiți numărul de telefon	12	16	5	26
Vi se adresează cineva cu un nume greșit	12	18	6	28
	1.343	1.498	830	1.766
n =	2.009	1.499	965	352

„–" = nu s-a pus această întrebare

Surse: Germania: Institutul de Demoscopie din Allensbach, interviul 4031, august 1983. A fost chestionată populația de peste 16 ani. Marea Britanie: Social Surveys (Gallup Poll), septembrie 1989. Spania: DATA, S.A., iunie 1984, populația de peste 15 ani. Coreea de Sud: Tokinoya, septembrie 1986, populația de peste 20 ani.

Goffman scrisese deja că, dacă vrem să învățăm mai multe despre natura socială a omului, trebuie să studiem situațiile în care se simte penibil.[42] Pentru că este foarte dificil să-i întrebăm direct pe oameni despre natura lor socială – știut fiind că, în cea mai mare parte, aceștia o ignoră; majoritatea germanilor ar spune: „Mi-este indiferent ce gândesc alții despre mine" –, atunci trebuie să căutăm indicatori care să o pună în evidență, așa cum a explicat Emile Durkheim în cartea sa despre *Regulile metodei sociologice*, din 1895. Indicatorii nu sunt lucrul în sine pe care vrem să îl cercetăm, dar dau un indiciu despre lucrul în sine.

Un mod de a măsura frica de izolare

După apariția *Spiralei tăcerii*, s-au născut o mulțime de întrebări la care cu greu s-ar putea găsi un răspuns. Pentru că, începând cu anii '30, dinamica grupurilor se afla în centrul atenției cercetărilor sociologice, din multe părți a venit comentariul critic că mult mai importante decât sfera publică în general, despre care se tot vorbește în teoria spiralei tăcerii, ar fi, de fapt, grupurile concrete în care se mișcă oamenii. Pentru oameni ar fi mult mai important să știe ce spun și ce gândesc despre ei vecinii, colegii de serviciu, prietenii de la club, membrii grupurilor de referință (*reference groups*) decât niște necunoscuți, decât sfera publică anonimă.

Donsbach și Stevenson au încercat deja să înlăture această obiecție.[43] În opinia lor, spirala tăcerii nu este o teorie deterministă, care privește o anumită cauză – de exemplu, teama de izolare – drept singura influență asupra comportamentului oamenilor în general. Ea privește teama de izolare drept o influență între multe altele, care pune în mișcare procesul opiniei publice. Cu aceasta, influența grupurilor de referință nu este deloc subestimată. Într-adevăr, cei doi au putut face referire la o cercetare a cercetătorului olandez Harm t'Hart, care a arătat că, într-o situație controversată, pentru exprimarea opiniilor sau trecerea lor sub tăcere este important dacă grupurile primare și presiunea opiniei publice conlucrează, dacă ele se potențează reciproc, sau dacă grupurile din care face parte o persoană susțin în continuare opinii minoritare.[44]

După decenii de activitate științifică de succes în domeniul dinamicii grupurilor, părea de la sine înțeles că influența grupurilor asupra procesului formării opiniilor trebuie considerată ca fiind foarte importantă. Ținând cont că precursorii lui Goffman din domeniul dinamicii grupurilor se opriseră, pur și simplu, la granițele grupurilor studiate de ei, ignorând dimensiunea publică a fenomenului, părea stringent necesară deșteptarea interesului pentru aceasta. Doar aici se găsește cheia înțelegerii conceptului de opinie publică. Dacă nu știm cu precizie ce reprezintă sfera publică pentru natura socială a omului – instanță de judecată, tribunal –, atunci nu putem înțelege fenomenul numit opinie publică.

Cu ajutorul indicatorului pus la punct de Hallemann pentru simțul penibilului, poate fi pusă în evidență importanța sferei publice anonime. Atunci când auzim descrieri spontane ale unor experiențe penibile, constatăm că ele au loc rareori în cercul restrâns al persoanelor cunoscute. 21% dintre ele au loc într-un spațiu public de dimensiuni medii, iar 46 % într-un spațiu public anonim, larg.[45]

Cele 30 de situații-test concepute și prezentate subiecților pe fișe de lucru au fost ordonate de Hallemann în funcție de criteriile: mediu privat și spațiu public restrâns, respectiv extins. Rezultatele au arătat că, cu cât este mai mare, mai cuprinzător e spațiul public, cu atât mai mare este procentajul celor care percep aceste situații drept deosebit de penibile.[46]

Pare cât se poate de logic că o situație neplăcută, trăită printre cunoscuți, trebuie să fie mai penibilă decât cea trăită printre persoane necunoscute, pe care probabil nu le vei mai revedea niciodată, în spațiul public anonim. Dar rezultatele contrazic logica; cu siguranță, din motive întemeiate. În cazul cunoscuților mai poți încerca să faci uitată situația penibilă, dar în cazul unui stigmat pe care îl primești în public, nu există nici o persoană în fața căreia ai putea să te explici sau să te scuzi. Pe termen nelimitat, are de suferit reputația ta.

Hallemann s-a apropiat mai mult decât oricine dintre predecesorii săi de măsurarea fricii de izolare. După numărul de situații pe care subiectul le definește drept penibile, el a construit o scală: sensibilitate foarte mare, mare, medie, redusă sau foarte redusă a naturii sociale și, în mod corespunzător, teamă de izolare mare, medie sau redusă. Apoi, el a testat disponibilitatea de exprimare a opiniilor și tendința de a tăcea. A constatat că, dacă se discută niște teme controversate, oamenii cu un simț acut al penibilului – la care noi adăugăm: cu o teamă mare de izolare – manifestă o tendință de a tăcea sensibil mai pronunțată decât ceilalți. Dar nu din timiditate generală sau pentru că, pur și simplu, sunt mai taciturni; în cazul unor teme inofensive, când nu se face simțită amenințarea unor conflicte, ei vorbesc cu o plăcere la fel de mare ca și ceilalți.[47]

Testul simțului cvasistatistic

Posedăm, într-adevăr, un simț cvasi-statistic, așa cum se afirmă în teoria opiniei publice? Pot oamenii să perceapă climatul opiniilor?

În toate țările în care a fost testat acest lucru, la întrebări de genul: „Ce gândește majoritatea?", „Cei mai mulți sunt pentru sau împotrivă?"

sau chiar „Ce procent din populație este pentru? Împotrivă?", s-a primit un răspuns prompt. De fapt, subiecții ar trebui să răspundă: „De ce mă întrebați pe mine? Dumneavoastră sunteți specialistul în cercetarea opiniilor!" Dar ei nu spun asta. Faptul că sunt gata să-ți facă o estimare trebuie privit ca un indiciu că oamenii încearcă permanent, ei înșiși, deci cu totul independent de interviu, să estimeze aceste raporturi de forțe.

Dar, adesea, estimările nu sunt corecte. Pozițiile susținute de mijloacele de informare influente sunt adesea supraestimate. Pentru aceasta, s-a adoptat expresia „*pluralistic ignorance*"[48]: „oamenii se înșală în legătură cu opiniile celorlalți." Supra- sau subestimarea propriei tabere, ca și numărul celor care răspund la întrebarea legată de forța propriei poziții cu una dintre variantele „nehotărât", „jumătate-jumătate" sau „ambele la fel" indică existența unei lupte pentru opinie publică.[49] Însă, prin mijloace demoscopice, se poate pune în evidență că întreaga populație, indiferent de propriul punct de vedere, observă care sunt acele opinii care se extind și care pierd teren[50], așa cum fiecare dintre noi își dă seama dacă vremea se încălzește sau se răcește. Cum ar putea fi explicat acest lucru dacă nu printr-o capacitate tipic umană de a percepe proporții cantitative? Este clar că deja de mult, și nu la imboldul sociologilor, se încearcă influențarea acestei percepții.

Testul vorbirii și al tăcerii

Păcat că nu mai există multe țări cu rețele extinse de căi ferate. De când s-a publicat prima lucrare despre spirala tăcerii și până în prezent, pentru testarea disponibilității de exprimare și a tendinței de a tăcea se folosește testul călătoriei cu trenul.[51]

Dar când teoria a trecut granițele țării, s-au înmulțit plângerile că testul este inutilizabil din motivul că o călătorie de cinci ore cu trenul reprezintă un lucru exotic, care nu corespunde realităților locale. Așadar, am pus la punct o variantă: „Să presupunem că faceți o călătorie de cinci ore cu autobuzul, pe drum acesta oprește pentru o pauză, iar călătorii coboară pentru o pauză mai lungă. Într-un cerc de călători începe o discuție, iar cineva pune problema dacă ar trebui sau nu să sprijinim o anumită idee. Ați discuta cu plăcere cu acest om, pentru a cunoaște mai îndeaproape punctul lui de vedere, sau nu v-ar

interesa prea mult acest lucru?" În afară de asta, Donsbach și Stevenson au imaginat o întrebare în care un reporter de televiziune roagă trecătorii să îi acorde un interviu pe o temă spinoasă. Ce-i drept, în această situație, sfera publică este puțin prea mare. După rezultatele lui Hallemann, teama de izolare crește o dată cu dimensiunea sferei publice. Televiziunea reprezintă astăzi, nu-i așa, sfera publică cea mai extinsă dintre câte există.

De altfel, atunci când testăm teoria noastră, nici nu trebuie să ne cramponăm prea mult de exprimarea verbală. Există, oricum, multe alte semne ale disponibilității de exprimare publică: pieptănătura, barba, panglicuțele roșii sau albe legate de antenele auto – folosite ca semn atât în America, cât și în Europa – sau eșarfele violete, purtate cu ocazia sfințirii bisericilor.

Nucleul dur: un răspuns din *Don Quijote*

Testând teoria, au apărut și confuzii. În ediția din 1980, capitolele despre eretici, avangardiști[52] și nucleul dur[53] au fost prea succinte. Despre avangardiști nu știm nici astăzi mai mult decât a spus Platon când voia să-i câștige pe poeți de partea redefinirii valorilor.[54]

În ceea ce privește „nucleul dur", anumiți cercetători au presupus că, pur și simplu, este vorba despre oameni care au convingeri deosebit de puternice sau au un comportament electoral foarte stabil. Pe de altă parte, s-au găsit și critici care au afirmat că am născocit nucleul dur doar ca să am la dispoziție o ieșire din orice situație în care rezultatele unei anchete nu confirmau teoria spiralei tăcerii.

Dar de când Maria Elisa Chuliá-Rodrigo și-a scris lucrarea de masterat despre „Opinia publică în romanul *Don Quijote de la Mancha* de Cervantes", avem de întâmpinat mult mai puține greutăți în a explica ce înseamnă nucleul dur.

Dacă îl citim pe Cervantes cu ochii teoriei opiniei publice, atunci nu putem rămâne insensibili la tragismul situației. Parcurgând cartea, facem cunoștință cu sistemul de valori al societății în forma pe care Don Quijote și-a însușit-o citind cu aviditate romane cavalerești. Eroul arde de nerăbdare să lupte pentru aceste valori și să fie recompensat, „să fie a stimat și prețuit în ochii lumii". Dar tot ceea ce face, vestimentația sa și armele bizare pe care le poartă, toate acestea fac parte

dintr-o epocă apusă de două secole. El se pomenește izolat, luat în râs, bătut, rămânând totuși până aproape de finalul romanului fidel valorilor cavalerismului.[55]

Avangardistul se află în slujba valorilor viitorului, este înaintea timpului său și, astfel, trăiește în mod inevitabil experiența izolării. „Nucleul dur" este tributar valorilor trecutului, este format din „cei care nu au renunțat", care țin cu dinții de vechile valori, îndurând izolarea din epoca lor. Firește, aceia dintre contemporanii noștri care fac parte din nucleul dur și pe care îi cercetăm cu mijloace demoscopice nu ajung cu sistemul lor de valori atât de departe în trecut ca Don Quijote. Dar exemplul pe care ni-l oferă eroul nostru ne ajută să înțelegem mai bine la ce se referă noțiunea de „nucleu dur".

Cum se transformă suma opiniilor individuale în opinie publică?

În 1970, la conferința organizată de American Association for Public Opinion Research, politologul Sidney Verba a afirmat că cercetarea opiniilor politice nu face progrese în direcția unei teorii a opiniei publice din motivul că ea „se concentrează, de cele mai multe ori, asupra individului ca unitate de analiză".[56] Dar nu avea dreptate din acest punct de vedere. Nu faptul că individul era unitatea de analiză împiedica dezvoltarea unei teorii, ci acela că cercetarea ignora natura socială a individului. Întrebările din domeniul cercetării opiniilor se îndreaptă exclusiv asupra opiniilor, a comportamentului și a cunoștințelor individului: „*Dumneavoastră* sunteți pentru...?" – „*Vă* interesează...?" – „*Vă faceți* griji...?" – „*Dumneavoastră* preferați...?" ș.a.m.d.

Întrebările despre climatul opiniilor: „Cum gândesc cei mai mulți?" – „Ce este la modă, ce este demodat?" – „Ce tendință se află în ascensiune...?" – „Care sunt subiectele sensibile, a căror abordare poate duce la o ceartă cu prietenii buni?" – „Cine este luat peste picior?" – „Cine este ignorat?" – întrebări care se adresează capacităților de observare a mediului și, deci, naturii sociale a individului, nu au fost inserate sistematic nici până astăzi în analiza opiniilor, în special în cercetarea fenomenelor electorale.

Nu insinuăm prin aceasta că natura socială a omului ar fi fost dată uitării cu totul în anchete. În renumitul său articol, „Toward a Science of Public Opinion", chiar Floyd H. Allport descria cum măturatul zăpezii de pe trotuar reprezintă un mod de exprimare a opiniei publice.[57] În *Psihologia opiniei publice*, apărută în 1949, Peter R. Hofstätter scria despre opinia publică: „De caracterul public al unui opinii ține și particularitatea, la prima vedere curioasă, că exprimarea ei este însoțită de cunoașterea imprecisă – și care poate foarte bine să fie chiar falsă – a opiniilor celorlalți membri ai grupului... Definiția noastră de până acum, conform căreia opinia publică este situația distribuției opiniilor individuale, era incompletă: de sfera publică ține și faptul că propria luare de poziție este influențată de estimarea cu privire la distribuția altor puncte de vedere exprimate."[58] Dar de aici nu au fost trase concluziile de rigoare în cercetarea opiniilor. De aceea, nu a fost dat nici un răspuns la o întrebarea presantă: cum din suma opiniilor individuale, pusă în evidență procentual de cercetarea opiniilor, se dezvoltă structura impozantă numită opinie publică, care bagă spaima în regimuri politice, te silește să treci la acțiuni politice și „atrage după sine consecințe sociale și politice", după cum s-a exprimat psihologul Brewster M. Smith la congresul mai sus amintit. Și, așa cum scria James Bryce[59], opinia publică îl obligă pe individ să păstreze tăcerea dacă nu împărtășește opinia generală.

Această convertire a unei sume de opinii individuale în opinie publică are loc, în stadiul actual al cunoașterii, prin interacțiunea permanentă dintre indivizi și natura lor socială. Amenințarea izolării, teama de izolare, observarea permanentă a climatului opiniilor și estimarea raportului de forțe decid asupra disponibilității de a vorbi și tendinței de a tăcea.

Toate aceste procese ale opiniei publice: luarea unor decizii legate de diferite teme publice de discuție, apărarea opiniei publice, transformarea acesteia, răsturnarea valorilor până la variantele ludice ale modei – toate aceste procese, care sunt însoțite de un efort însemnat, asigură coeziunea și eficiența societății.

Din această perspectivă, cele cincizeci de definiții ale opiniei publice, adunate de Harwood Childs într-unul dintre capitolele lucrării sale, nu mai par atât de înspăimântătoare. Făcând abstracție de cazurile hilare în care instrumentul este confundat cu ceea ce trebuie el să măsoare, toate aceste definiții pot fi grupate în două categorii: în primul rând, sunt definițiile care privesc opinia publică drept mod de integrare, drept acord al indivizilor, care se sprijină pe majoritatea populației și

asigură coeziunea necesară. În al doilea rând, avem de-a face cu definițiile care privesc opinia publică drept opinie a elitei, opinie a membrilor de frunte ai societății.

La Childs, o asemenea diferențiere nu are loc, dar ar fi nimerit pentru claritatea lucrărilor viitoare să folosim noțiunea de opinie publică doar în sensul de control social, luând însă în considerare și rolul elitei. Nu vom face progrese în elaborarea unei teorii a opiniei publice dacă nu vom fi în stare să determinăm și influența elitei în procesul opiniei publice. Cel mai probabil este că nimeni nu va afirma cu seriozitate că elita nu are un aport decisiv în procesul opiniei publice, că nu se află în fruntea conturării opiniei publice. Dar trebuie să ne ferim a concepe elitele în felul în care, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, au fost definiți purtătorii opiniei publice – drept oameni dispuși să-și asume răspunderi, bine informați, capabili să ia hotărâri, de ale căror păreri este bine ca guvernele să țină seama.[60]

Luând în considerare tot ceea ce am învățat până acum din teoria opiniei publice, putem afirma că își vor face simțită influența asupra procesului opiniei publice doar acei membri ai elitei care au acces la sfera publică și care într-adevăr ies în public, care „se lasă duși în piața publică", după cum se spune în textul lui Cervantes.[61] Ne-ar plăcea să nu fie așa. Ne-am dori ca și unii oameni de excepție să aibă, prin simpla lor prezență, o înrâurire asupra opiniei publice. Dar cercetarea socială empirică ne învață că nu așa poate fi impresionată opinia publică.[62] După cum scrie Edmund Burke, personajul excepțional trebuie să învețe de timpuriu să pășească în fața ochilor publici și să le înfrunte privirea.

XXVIII. Funcția manifestă și cea latentă a opiniei publice: un rezumat*

> „În fața noastră se întinde câmpul neîngrijit, călcat în picioare al teoriei opiniei publice. El este presărat cu cioturile unor mlădițe teoretice odată pline de forță, năpădite acum de buruieni, iar noi rătăcim prin desișurile pline de spini ale discuțiilor terminologice și prin nesfârșita încâlceală a descrierilor psihologice."
>
> William Albig, 1939

În finalul acestei cărți, vreau să revin la o întrebare: ce este opinia publică?

Să ne amintim de renumitul capitol al doilea al cărții lui Harwood Childs, *Public Opinion: Nature, Formation, and Role* (1965), care cuprinde cele cincizeci de definiții ale opiniei publice. Și iată care este prima frază din articolul lui W. Phillips Davison, dedicat opiniei publice, din *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968): „Nu există o definiție general acceptată a «opiniei publice»."[1] După toate aparențele, cele cincizeci de definiții ale lui Childs pot fi reduse la doar două moduri de a concepe opinia publică; la acestea se mai adaugă un număr

* Le mulțumesc lui Wolfgang Donsbach și lui W. Phillips Davison pentru ideile pe care mi le-au dat în vederea acestui capitol (n.a.).

redus de definiții de natură tehnic-instrumentală, în care noțiunea este echivalată cu produsul colectării de date demoscopice, reprezentând „opiniile individuale înregistrate de sociologi".[2] Cele două concepte la care pot fi reduse practic toate definițiile enumerate de Childs sunt:

1. Opinia publică înțeleasă ca raționalitate, cu funcții de coagularea a opiniilor individuale și de luare a deciziei în democrație.
2. Opinia publică înțeleasă ca instanță de control social, cu funcție de menținere a coeziunii sociale și de asigurare a unui grad de consens suficient pentru acțiuni și decizii.

Dacă facem o comparație între aceste două concepte, gândul ne duce la o renumită diferențiere pe care a făcut-o Robert Merton în cartea sa *Social Theory and Social Structure* ([1949] 1957):[3]

– Funcțiile *manifeste* se referă la consecințele obiective și influențele care contribuie la reglarea sistemului și care sunt *intenționate* și percepute în mod *conștient* de cei implicați.

– Funcțiile *latente* sunt, în mod corespunzător, acelea care nu sunt *nici intenționate, nici conștientizate*.[4]

În prima accepțiune a noțiunii de opinie publică este vorba despre o funcție manifestă, intenționată și conștientă, iar în a doua accepțiune, despre o funcție latentă, care nu este nici intenționată, nici conștientizată.

Având în vedere diferențele majore dintre diferitele accepțiuni ale noțiunii de opinie publică, începând cu anii '20 ai secolului al XX-lea s-a propus să se renunțe la ea, cel puțin în limbajul științific.[5] Totuși, de vreme ce nu există o noțiune în mod cert mai bună și la fel de cuprinzătoare, nu ne este permis să renunțăm la un concept folosit încă din Antichitate, care și-a păstrat de-a lungul secolelor un sens propriu, anume acela de „formă de control social". Dacă l-am desființa, am pierde cunoștințe străvechi despre funcția latentă a opiniei publice, care asigură un consens suficient în cadrul comunităților umane – și poate în întreaga lume[6]; nu am mai putea vedea legătura dintre fenomene atât de diferite precum climatul opiniilor, spiritul timpului, reputație, modă sau tabu și ne-am întoarce, ca nivel de cunoaștere, în urma legii opiniei, a reputației și a modei, emise de John Locke.

În secțiunea următoare este prezentată mai întâi prima concepție, „opinia publică drept raționalitate". Apoi este descrisă a doua concepție, „opinia publică drept control social". În ultima parte sunt prezentate, în rezumat, argumentele care pledează pentru o relevanță mai mare al conceptului de opinie publică în sens de control social.

Funcția manifestă a opiniei publice: formarea opiniei într-o democrație

Din punct de vedere științific, ne mai aflăm încă în faza în care dominantă este concepția – apărută și răspândită către sfârșitul secolului al XVIII-lea – conform căreia opinia publică este caracterizată prin raționalitate, înțelegând prin aceasta cunoașterea conștientă, cu mijloacele gândirii, a fenomenelor și legăturilor dintre ele, precum și extragerea logică și fundamentată de judecăți din aceste cunoștințe. Procesele acumulării de cunoștințe și ale formării unor concepții sunt caracterizate prin folosirea unor transformări și deducții logice. Raționalitatea lucrează cu concepte precis definite, înglobate într-o structură de alte concepte și creează în domeniile științifice sisteme guvernate de legi. De aceea, demersul cognitiv din aceste domenii este caracterizat prin logică, cauzalitate și lipsa contradicțiilor. Rezultatele gândirii raționale sunt convingătoare, juste și inteligibile intersubiectiv.

O opinie publică bazată în acest sens pe raționalitate poate fi descrisă pe scurt cu ajutorul definiției lui Hans Speier: „În prezenta lucrare istorică, prin opinie publică ne referim la opinii despre probleme de importanță națională, exprimate liber și public de câte persoane din afara sferei guvernării, care reclamă dreptul ca opiniile lor să influențeze sau să determine acțiunile, deciziile personale și structurile autorității."[7] Aici, relația dintre opinia publică și raționalitate este cât se poate de simplă. Opinia publică este identică cu raționalitatea. În practică, în condițiile libertății presei, opinia publică și opiniile dominante, propagate de mediile de informare, coincid în cea mai mare măsură. În definiția lui Hans Speier este inclusă funcția manifestă a opiniei publice. Opinia publică se referă la politică, sprijină guvernanții în formarea opiniilor și în luarea de decizii în probleme politice.

Opinia publică în sens de „rațiune" politică din sfera publică[8] a câștigat o putere de convingere deosebită prin ideea – care poate fi întâlnită și astăzi în enciclopediile și lexicoanelor din întreaga lume – că noțiunea de opinie publică s-a născut în epoca iluministă, în secolul al XVIII-lea. Adesea, conceptul este pus în directă legătură cu ministrul de finanțe Jacques Necker, care, cu puțină vreme înainte de Revoluția Franceză, încerca să stabilizeze finanțele statului în condițiile unei nemulțumiri publice în creștere.[9]

Încercările de a lămuri conceptul de „opinie publică" au început abia în secolul al XIX-lea. James Bryce, care în a patra parte a lucrării

sale *The American Commonwealth* a tratat rolul diferit al opiniei publice în Anglia și în Statele Unite, a limitat accepțiunile noțiunii la dezbaterea rațională a unor teme politice controversate în epoci democratice. În timpul studiilor sale din Germania, de la începutul secolului, Robert Ezra Park a fost atras între doi poli: Tönnies (cu care a studiat la Universitatea din Berlin și care a încercat să clarifice esența opiniei publice pe cale teoretică) și psihologia maselor (cu care, tot la Universitatea din Berlin, l-a familiarizat profesorul său Oswald Spengler, autorul cărții *Declinul Occidentului*, din 1918–1922), disciplină fondată în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea de criminologul italian Scipio Sighele, de Gabriel Tarde și Gustave le Bon. În teza sa de doctorat, *Masa și publicul* (1904), publicată în engleză abia în 1972, sub titlul *The Crowd and the Public*, Park a căutat o ieșire, atribuind masei sentimentele și opiniei publice, rațiunea. Opinia publică ia naștere prin rațiune, prin confruntarea diferitelor puncte de vedere ce apar într-o dezbatere; unul dintre acestea iese învingător, adversarii nefiind convinși, ci numai îngenuncheați.

Lucrul la disertație l-a epuizat și dezamăgit pe Park, se spune într-o monografie americană din 1979.[10] În această stare de spirit, el a respins oferta, făcută după întoarcerea sa în Statele Unite, de a desfășura activități didactice la Universitatea din Chicago. Probabil că până în ziua de azi lucrurile stau în mod asemănător cu autorii care încearcă să pună semnul egalității între opinia publică și raționalitate.

Modul sistematic în care este tratat îndeobște conceptul de opinie publică poate fi studiat pe marginea unui articol de Francis G. Wilson, inserat în *American Political Science Review* din anul 1933, despre „Concepte ale opiniei publice". Noțiunea este separată în componentele „public" și „opinie", iar în continuare sunt cercetate „relația dintre opinie și sfera publică, relația dintre sfera publică și autoritate și relația dintre opinie și autoritate". În centrul acestor relații se află ideea de *participare*. Accepțiunea noțiunii de „sferă publică" este redusă la „cercul celor care au dreptul de a participa la guvernare".[11] Presiunea opiniei publice este înțeleasă ca responsabilitate ce apasă pe umerii guvernanților.

Un sistem foarte asemănător întâlnim și treizeci de ani mai târziu, la Harwood Childs, în cartea *Public Opinion: Nature, Formation, and Role*. Capitolul amintit anterior, despre „Natura și istoria opiniei publice", în centrul căruia se află definițiile opiniei publice, este împărțit

într-o prezentare a „sferelor publice", „opiniilor" și a „gradului de consens"; apoi urmează paragrafele despre „procesul formării opiniilor", despre „calitatea opiniilor", „purtătorii opiniilor" și despre „obiectul opiniilor". Apoi, Childs schițează fundalul istoric și caracterizează deceniile secolului XX în privința temelor opiniei publice și a tehnicilor de influențare a acestora. În final, el descrie cum, începând cu anii '30, a devenit un lucru din ce în ce mai obișnuit să se măsoare opinia publică, cu regularitate, cu ajutorul anchetelor de opinie. Dar lucrarea se încheie în acest punct.[12]

Circa jumătate dintre cele cincizeci de definiții adunate de Childs se referă, în esență, la conceptul de opinie publică rațională. De exemplu, potrivit lui James T. Young, opinia publică este „o decizie socială luată în urma unei dezbateri publice raționale de către o comunitate conștientă de sine în probleme de însemnătate generală".[13] A. W. Holcombe consideră că opinia publică reprezintă acele opinii „care, în esență, necesită o decizie rațională".[14] Iar J. A. Sauerwein afirmă: „Este destul de exagerat să ne creăm impresia că astăzi există, în afara elitei, o opinie publică în sensul intelectual al cuvântului."[15] Oricum, nu putem face abstracție de resemnarea care poate fi ghicită în constatarea lui E. Jordan: „Poate că sună cam dur, dar ceva ce ar putea fi numit opinie publică nu există. Cine se pricepe cât de puțin la natura umană vede că nu poate exista o opinie publică inteligentă."[16]

Faptul că în societățile occidentale se pune mare preț pe raționalitate explică cu siguranță de ce, până astăzi, nu s-a renunțat la conceptul de raționalitate a opiniei publice și de ce ne închipuim că înțelegem esența opiniei publice demontând conceptul ca pe o mașinărie și căutând să determinăm care sunt componentele sale și relația dintre ele.

În fond, noi manevrăm conceptul de opinie publică ca și cum am fi o autoritate suverană, ca și cum am putea hotărî după bunul nostru plac dacă în viitor vrem să renunțăm la el sau ce rol trebuie să-i acordăm în democrație. Chiar prima tratare sistematică a temei, întreprinsă de A. Lawrence Lowell în *Public Opinion and Popular Government* (1913), a anticipat acest model. Lowell hotărăște în această lucrare ce trebuie să treacă drept opinie publică „reală" care trebuie să fie luată în considerare de către guvernare: este vorba doar de opiniile care s-au format după o dezbatere fundamentată. În plus, ar trebui să aibă greutate doar opinia persoanelor care au aprofundat problema respectivă și, în fine, ar trebui permisă doar dezbaterea temelor pentru care guvernarea este responsabilă în mod real, religia, de exemplu, ieșind din discuție.[17]

Apariția anchetelor sociologice, la începutul anilor '30, a condus totuși la o nouă confruntare cu conceptul de „opinie publică". S-au purtat discuții deschise despre *„public opinion polls"*, despre *„public opinion research"*, iar revista de specialitate, fondată în 1937, a primit numele de *Public Opinion Quarterly*. Dar ceea ce rezulta din anchete era într-adevăr *„public opinion"*? În parte, s-a încercat – și se încearcă – rezolvarea problemei sociologice asimilând, pur și simplu, rezultatele anchetelor cu opinia publică. Strategia constă în aceea că opinia publică este definită tehnic, prin intermediul instrumentelor și al produselor brute ale cercetării, așa cum se face în următoarea definiție, ce-i aparține lui Lucien Warner: „Opinia publică constă din reacțiile oamenilor la enunțurile sau întrebările cu formă prestabilită în condițiile unui interviu"[18], sau „Opinia publică nu este denumirea a ceva, ci o clasificare a unei întregi serii de «ceva», care indică statistic, din punct de vedere cantitativ, stări sau relații care trezesc atenția și interesul."[19] În 1956, Lazarsfeld constata în articolul său „Public Opinion and the Classical Tradition": „O dată ce există cercetarea opiniilor, fără îndoială că și în continuare vom înțelege opinia publică drept distribuții de opinii bine analizate."[20] Iar în articolul publicat cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a *Public Opinion Quarterly* (1987), James Beniger, referindu-se la Albert Gollin (1980), descrie concepția contemporană despre opinia publică drept „opiniile individuale înregistrate de sociologi".[21]

În articolul publicat în 1948, „Public Opinion and Public Opinion Polling", Herbert Blumer a fost primul care a ironizat această practică. El critică aspru „...lipsurile, dacă nu chiar lipsa totală a unor enunțuri generale despre opinia publică, în ciuda numărului mare de anchete din domeniu... Lucrul care mă impresionează este acela că, după toate aparențele, cercetătorii opiniilor nici nu manifestă vreun interes real, nici nu se străduiesc să identifice obiectul pe care zice-se că vor să îl cerceteze, documenteze și măsoare... Ei nu-și dau silința să clarifice fenomenul, pentru a putea hotărî dacă metoda aplicată este adecvată. În legătură cu acest mod de a aborda cercetarea, care evită în mod conștient o confruntare cu problema, ar mai trebui spus aici încă ceva despre accepțiunea pur instrumentală a opiniei publice, care este înțeleasă drept acel ceva care se încearcă a fi evidențiat prin anchete. Rezultatele scoase la lumină folosind o anumită metodă sau un anumit instrument de măsură sunt confundate aici, în mod cât se poate

de curios, cu obiectul de studiu însuși, în loc ca ele să fie înțelese doar ca o altă contribuție la înțelegerea opiniei publice... Acesta nu este un procedeu de cercetare a opiniei publice îndreptat spre un scop, ci, mai degrabă, obiectul de studiu este determinat de procedeul însuși. Lucrul pe care vreau să îl spun aici este că rezultatele unei operaționalizări atât de înguste, descrise aici, nu fac decât să lase deschisă problema semnificației acestor rezultate."[22]

După această critică aspră, Blumer se concentrează asupra cercetării conținutului, formării și funcției opiniei publice în democrație. Cu multă măiestrie, el elaborează conceptul unei opinii publice raționale, care în democrație are funcția manifestă de a informa politicienii despre opiniile grupurilor funcționale în care este organizată societatea. El se gândește în primul rând la grupuri de interese – sindicate, asociații economice, camere agricole, grupuri etnice. Blumer nu spune de ce aceste grupuri de interese și presiunea exercitată de ele asupra politicienilor sunt subsumate „opiniei publice". Dar arată cât se poate de convingător că aceste grupuri contribuie la conturarea opiniei politicienilor și că presiunea lor trebuie luată în seamă de către aceștia. Bineînțeles, rezultă că, în societate, indivizii nu au aceeași importanță în formarea opiniilor. Unii se bucură de un statut privilegiat, de prestigiu, de cunoștințe cuprinzătoare, de interes și angajament social, de influență mare asupra unui număr important de persoane. Alții, în schimb, nu au nimic din toate acestea. Însă în eșantionul reprezentativ al anchetelor, aceste persoane atât de diferite, cu opinii și influență atât de diverse, sunt tratate ca și cum ar fi egale. Din argumentația lui Blumer reiese cu claritate faptul că, din punctul de vedere al metodei, anchetele nu sunt cu totul improprii analizării opiniei publice.

Argumente asemănătoare cu ale lui Blumer aduce, treizeci de ani mai târziu, Pierre Bourdieu, în eseul *Public Opinion Does Not Exist*.[23] Într-o conferință a American Midwest Association of Public Opinion, ce a avut loc la Chicago în 1991 și a abordat tema „Concepte europene de opinie publică", ale cărei lucrări au fost publicate în *International Journal of Public Opinion Research*[24], au fost prezentate teoriile despre opinia publică ale lui Foucault, Habermas și Bourdieu. Toate trei pozițiile pleacă de la ipoteza formării raționale a opiniei publice.

O dată cu creșterea interesului politologiei pentru teorii de tipul *„rational choice"* și al psihologiei pentru procesele cognitive, către sfârșitul secolului XX ideea de opinie publică drept raționalitate pare

chiar să se consolideze. Astfel, James Beniger se așteaptă ca în această direcție să se nască o nouă paradigmă: „Dacă plecăm de la faptul că opiniile depind de cogniții (cunoștințe și scheme), afecte și poate și de predispoziții comportamentale, atunci o comunicare care modifică «doar» cognițiile este la fel de importantă pentru transformarea opiniilor ca și o comunicare ce se adresează sentimentelor. Într-adevăr, în literatura de specialitate despre opinia publică există o serie întreagă de indicii demne de luat în seamă că informațiile credibile pot exercita o influență cu o durată mai mare asupra opiniei publice decât simplele apeluri publicitare. Ne putem aștepta ca extinderea viitoare a paradigmei procesului în direcția unei înțelegeri mai bune a acestui tip de formare și evoluție a opiniei publice să capete în *Public Opinion Quarterly* o importanță centrală în următorii cincizeci de ani."[25]

Funcția latentă a opiniei publice: controlul social

În 1970, la cea de-a douăzeci și cincea aniversare a American Association for Public Opinion Research, psihologul Brewster Smith, de la Universitatea din Chicago, făcea în ședința „Spre o teorie a opiniei publice" următoarea constatare: cercetarea nu s-a „concentrat încă pe modul în care își exprimă indivizii opiniile pentru a produce efecte sociale sau politice."[26]

Probabil că nu s-a putut găsi un răspuns la această întrebare deoarece nimeni nu se afla în căutarea opiniei publice drept sursă de presiune. Conceptul de opinie publică rațională nu explică presiunea care trebuie exercitată de opinia publică pentru ca să exercite o influență asupra autorității și a cetățenilor. „Raționamentul" este educativ, dătător de idei, interesant, dar nu poate exercita o presiune de care să nu rămână neatins nici măcar unul din zece mii de oameni – pentru a-l cita pe John Locke. Aristotel a spus: regele care pierde sprijinul opiniei poporului nu mai este rege. David Hume a afirmat: „Orice guvernare se bazează pe opinie, iar acest lucru este valabil atât pentru cele mai liberale și populare guvernări, cât și pentru cele mai despotice și autoritare."[27] Înțelegând opinia publică drept control social, nu întâmpinăm nici o dificultate în a explica uriașa ei forță. Într-o scrisoare a lui Cicero, datată 50 î.Hr, acesta îi explică prietenului său Atticus că, sub influența opiniei publice (*publicam opinionem*), a adoptat

o opinie falsă. Cu alte cuvinte, încă de la prima atestare găsită de noi până acum, opinia publică nu desemnează o judecată rațională, corectă, ci mai curând contrariul.

Conceptul de opinie publică rațională se referă la cetățeanul cu spirit argumentativ, bine informat, rațional, se referă la viața *politică*, la controversele *politice*, și cei mai mulți autori care folosesc acest concept recunosc, realist, că, potențial, toți cetățenii pot lua parte la discuția publică, dar că de fapt doar un număr mic de cetățeni informați, angajați participă efectiv la ea. În cazul conceptului de opinie publică înțeleasă ca instanță de control social, sunt afectați *toți* membrii societății. Trebuie să spunem „afectați" pentru că nu există o participare voluntară la acest proces al amenințării cu izolarea și al fricii de izolare, ci controlul social este eficient, își exercită presiunea atât asupra individului care se teme de izolare, cât și asupra guvernării care, fără sprijinul opiniei publice, este, la rândul ei, izolată și va fi răsturnată la un moment dat. De când există exemplul Africii de Sud, putem chiar presupune că astăzi, prin intermediul opiniei publice mondiale, poate fi izolată chiar și o țară întreagă, până când este nevoită să cedeze.

În cazul acestui mod de a concepe opinia publică, nu se vorbește despre calitatea argumentelor. Într-o controversă, important este doar care dintre cele două tabere este suficient de puternică pentru a amenința tabăra dușmană cu izolarea, cu excluderea. Cât de clar percep oamenii forța taberei opuse am descris la începutul acestei cărți. Exemplele pe care le-am dat în acest context au fost fenomenul denumit *„last minute swing"*, care a avut loc la alegerile pentru parlamentul federal din 1965 și 1972. Un fenomen asemănător, observat de Lazarsfeld cu ocazia alegerilor prezidențiale din 1940 și denumit de el, în termeni de psihologie individuală, *„bandwagon effect"* – toți vor să fie de partea învingătorului – este explicat de teoria psihosociologică a opiniei publice prin aceea că nimeni nu vrea să fie izolat. Mecanismul de *bandwagon* și spirala tăcerii au în comun faptul că individul observă atent semnalele mediului, pentru a estima forța sau slăbiciunea unei tabere, dar se deosebesc în ceea ce privește cauza observării. La aceasta se adaugă faptul că spirala tăcerii descrie schimbări lente, care reprezintă rezultatul unui proces social de durată, în timp ce în cazul „efectului de raliere" se presupune că are loc o reorientare bruscă spre

tabăra politică adversă, în momentul în care individul constată că aceasta se află la conducere. Ambele efecte pot apărea simultan.[28]

Mulți autori au observat intuitiv că în cazul victoriei sau al înfrângerii nu contează ce este corect sau fals din punctul de vedere al opiniei publice. În anul 1883, juristul german Ihering a spus în legătură cu dezaprobarea cu care este sancționată abaterea de la opinia dominantă că aceasta nu are caracter rațional, ca în cazul dezaprobării cauzate „de o concluzie falsă, un exemplu de calcul aberant sau o operă de artă nereușită“, ci în aceasta își spune cuvântul „reacția practică, conștientă sau inconștientă, a unui anumit interes, o respingere în scopul propriei siguranțe.“[29]

Cu alte cuvinte: este vorba despre coeziunea și, de asemenea, consensul legat de valorile societății. Acestea pot fi doar de natură morală – binele sau răul – sau pot fi valori ale educației sau chiar estetice – frumosul și urâtul –, căci doar acestea încing spiritele atât de mult încât se declanșează amenințarea cu izolarea și teama de izolare.

Două concepții despre opinia publică, privire comparativă

Comparând sistematic cele două concepții despre opinia publică, trebuie să subliniem mai ales faptul că ele pleacă de la premise cu totul diferite în privința funcției opiniei publice. Opinia publică înțeleasă ca raționalitate se referă la participarea democratică și schimbul de argumente legate de chestiuni publice, cu pretenția luării lor în seamă de către autoritate, dar și cu îngrijorarea că puterea statală, finanțele, mass media și tehnologia modernă ar putea manipula acest proces de formare a opiniilor.[30]

Opinia publică înțeleasă ca instanță de control social se referă la asigurarea unui grad suficient de consens în cadrul comunității în ceea ce privește valorile și scopurile acesteia. Ea atribuie opiniei publice o putere atât de mare, încât nici guvernanții, nici membrii societății nu o pot ignora. Această putere și-o extrage din amenințarea cu izolarea îndreptată împotriva guvernanților și a indivizilor ce nu respectă consensul și din teama de izolare care derivă din natura socială a individului.

Prin intermediul observării permanente a mediului *și* a reacțiilor la acesta manifestate prin disponibilitatea de a se exprima în public sau prin tendința de a păstra tăcerea, indivizii și societatea sunt puși în legă-

tură: din această acțiune reciprocă ia naștere forța conștiinței comune, a valorii comune, a scopului comun, cu amenințarea corespunzătoare împotriva celor ce se abat de la aceste valori sau scopuri. Fricii de izolare resimțite în cazul abaterii îi corespund entuziasmul, exaltarea asociate sentimentului de comunitate. Se presupune că aceste reacții s-au format în istoria omenirii în scopul asigurării unei coeziuni suficiente a societăților omenești. O asemenea ipoteză este susținută empiric de măsurători efectuate cu „*experience sampling method*“, potrivit cărora cei mai mulți oameni asociază singurătatea cu deprimarea.[31]

Conceptul de opinie publică rațională și acela de opinie publică în sens de control social se deosebesc deosebit de limpede în interpretarea componentei „public“. În teoria democrației – opinie publică în sens de raționalitate – „public“ se referă, din punctul de vedere al *conținutului*, la temele opiniei publice, fiind vorba de conținuturi politice. În cazul opiniei publice înțelese ca formă de control social, „public“ este interpretat în sensul lui „*public eye*“[32], ca instanță de judecată: „în văzul tuturor“, „oricine poate vedea“, „*coram publico*“. „*Public eye*“ este tribunalul în fața căruia sunt judecați atât guvernanții, cât și toți indivizii.

Dar și componenta „opinie“ este interpretată în mod diferit în cele două concepții. În cazul primei concepții, este vorba într-adevăr cu precădere despre opinii, argumente, în timp ce în cea de-a doua conotație, „control social“, „opinie“ se referă la un domeniu mult mai întins, la tot ceea ce exprimă public o poziție cu încărcătură valorică: opinii în sens restrâns, dar și sub forma însemnelor, a drapelelor, a gesturilor, a tunsorilor și a bărbilor, toate reprezentând simboluri vizibile public, comportament încărcat valoric, vizibil public. Potențialul explicativ al acestui concept de opinie publică ajunge până la tema penibilului.[33] El se referă atât la prescripțiile cu încărcătură morală („*political corectness*“), cât și la tabuuri, reguli ale tăcerii în zone de conflict acut, nesoluționat, a căror încălcare amenință coeziunea societății.

În cadrul conceptului de opinie publică definit de teoria democrației, trebuie să exminăm pretenția de a numi anchetele sociologice *Public opinion research* la fel de critic cum au făcut-o mulți reprezentanți ai acestei concepții, de la Herbert Blumer până la Bourdieu. Opiniile persoanelor informate, angajate, influente și acelea ale persoanelor neinformate, izolate, lipsite de interes pentru viața publică sunt tratate în cazul anchetelor ca având aceeași valoare. Dar nu aceasta este realitatea.

Cu totul altfel stau lucrurile în cazul conceptului de opinie publică în sens de instanță de control social. Acest concept îi include oricum pe toți membrii societății. Toți participă la procesul opiniei publice, în care au loc confruntările legate de valori și scopuri, care conduc în parte la consolidarea valorilor tradiționale, în parte la răsturnarea acestora și la impunerea unor valori și a unor scopuri noi. Acest proces poate fi observat cu ajutorul instrumentelor proprii anchetelor reprezentative. Ce-i drept, în mare parte este vorba despre alte întrebări decât se pun în anchetele convenționale. Întrebărilor despre opinia subiectului li se alătură întrebări despre climatul opiniilor. Se pun întrebări despre percepția mediului: Cum gândesc cei mai mulți? Ce opinii se află în creștere, ce opinii pierd teren? Se pun întrebări despre amenințarea cu izolarea: Susținătorii căror păreri și adepții căror comportamente sunt huiduiți? Se pun întrebări despre disponibilitatea de exprimare și tendința de a tăcea.

Oricum, conform acestui mod de a concepe opinia publică, multe întrebări din anchetele de astăzi sunt inadecvate pentru a scoate în evidență „*Public Opinion*"; adecvate sunt doar întrebările care se referă la opinii și comportamente cu încărcătură valorică, cu care în public te izolezi, te poți izola sau te-ai putea izola.

Începând cu mijlocul anilor '60, s-a încercat să se dea un suflu nou conceptului de opinie publică în sens de control social[34], dar cu foarte puțin succes. Explicațiile acestui fenomen ar putea fi găsite în analiza făcută de Mary Douglas: *Cum gândesc instituțiile* (1986). Ea explică: „Mai întâi, conform principiului coerenței cognitive, o teorie care este pe cale să-și cucerească un loc stabil în patrimoniul public de cunoștințe trebuie să fie compatibilă cu procedeele care garantează și corectitudinea altor teorii."[35]

În această privință, conceptul de opinie înțeleasă ca raționalitate nu întâmpină dificultăți, el poate fi pus în legătură cu teoriile existente ale democrației și, de asemenea, cu fascinația exercitată de teoriile de tipul „*rational choice*" și „*collective action*" și cu modelele cognitive ale psihologiei. În schimb, conceptul social-psihologic-dinamic de opinie publică are mai ales dezavantaje. Douglas explică: „Există [între sociologi] o aversiune profesională față de modelele care au la bază ideea controlului social."[36]

Epistemologia a pus la punct o serie de criterii cu ajutorul cărora pot fi testate calitățile conceptelor concurente. Asemenea criterii sunt:

1. Aplicabilitatea empirică.
2. Ce fenomene pot fi explicate cu ajutorul conceptului, cât de mare este potențialul său explicativ?
3. Gradul de complexitate, adică anvergura domeniilor realității implicate, respectiv numărul de variabile implicate.
4. Compatibilitatea cu alte teorii.

Concepția despre opinia publică drept instanță de control social poate fi considerată valabilă după cel puțin trei criterii. În primul rând, este verificabilă din punct de vedere empiric. Dacă sunt îndeplinite anumite premise de bază ale teoriei: tema aflată în dezbatere este actuală, are o componentă morală sau estetică și este susținută de către mass media, atunci se pot formula prognoze cu privire la comportamentul individual (de exemplu, tendința de a vorbi sau de a tăcea) și distribuțiile sociale ale opiniilor.[37]

În al doilea rând, este un concept explicativ. Teoria spiralei tăcerii produce enunțuri cauzale de tipul „dacă... atunci...", adică încearcă să explice cauzal fenomenele observabile prin alte fenomene, enunțând și evidențiind legități sociale. Ar fi foarte dificil să explicăm răsturnarea raportului opiniilor, evoluția cu totul independentă a climatului opiniilor și acel „*last-minute swing*" în intenția de vot (vezi primul capitol), observate pentru prima oară în 1965, utilizând conceptul rațional cu privire la opinia publică. De asemenea, ar fi dificil să explicăm prin intermediul conceptului de opinie publică rațională de ce diferențele din distribuția opiniilor pe grupuri demografice (vârstă, strat social etc.) sunt atât de mari față de declarațiile acestor grupuri în legătură cu climatul perceput („Cum gândește majoritatea?"). În fine, ar fi deosebit de greu să explicăm cu ajutorul aceleiași concepții de ce experții, care dispun de cele mai multe informații dintr-un anumit domeniu, susțin foarte des opinii opuse celor îmbrățișate de reprezentanții opiniei publice, jurnaliști și populație. Stanley Rothman și alții au adus multe dovezi empirice în favoarea unor astfel de situații.[38]

În al treilea rând, concepția despre opinia publică drept control social este superioară ca grad de complexitate. Ea pune în legătură nivelul indivizilor cu acela al societății și ia în calcul mult mai multe elemente decât domeniul politicii.

Cel mai adesea, această concepție întâmpină dificultăți atunci când se pune problema compatibilității cu alte teorii, după cum am arătat deja. Dar teoria noastră poate fi pusă în legătură cu cunoștințele psihosociologice ale dinamicii grupurilor[39] și, de asemenea, cu teoriile

psihosociologice ale lui Erving Goffman despre sentimentul penibilului și despre stigmatizare.[40] Această comparație după criteriul relevanței celor două concepții cu privire la opinia publică nu trebuie însă să ne conducă la concluzia că trebuie să alegem între aceste două concepții ca între două alternative. Oricum, în procesul formării opiniei publice, confruntarea rațională joacă un rol care – trebuie să o spunem – este mult prea puțin cercetat empiric. Pentru impunerea opiniei publice, și valorile cu încărcătură morală au nevoie de un suport cognitiv.

Dacă încercăm să găsim o imagine care să explice relația dintre rațiunea publică și opinia publică înțeleasă drept instanță de control social, să ne imaginăm că rațiunea publică este un element constitutiv al procesului socio-psihologic dinamic, pe care uneori îl determină și îl articulează; adesea, însă, este imobilă, fără vreun efect asupra emoțiilor morale care determină presiunea opiniei publice. Funcția manifestă – în sensul lui Merton – a rațiunii publice, aceea de a conduce, în sfera publică, prin intermediul argumentelor, la o decizie, este conștientă, este intenționată, este aprobată, dar adesea nu este în stare să acționeze afectiv asupra populației, astfel lipsindu-i forța de care are nevoie pentru a crea și a proteja consensul necesar societății. În situații controversate, doar opinia care își primește aprobarea și pe cale afectivă din partea populației poate îndeplini, ca opinie publică, funcția latentă de asigurare a coeziunii sociale. Din această perspectivă, rațiunea publică este adesea o parte din procesul opiniei publice, dar nu reprezintă întreaga opinie publică.

Funcția manifestă poate fi numită și funcție aparentă, în vreme ce funcția latentă reprezintă funcția reală. Merton ilustrează acest lucru cu renumitul exemplu al dansurilor de invocare a ploii ale indienilor Hopi, care, pe timp de secetă, au menirea declarată, manifestă, de a aduce ploaia, iar în perioadele dificile au funcția latentă, deci reală, de a menține coeziunea în tribul indienilor Hopi.

Funcția latentă de menținere a coeziunii sociale și de asigurare a unui grad suficient de consens nu este nici intenționată, nici conștientă. Acest lucru explică dificultățile de înțelegere ale acestei concepții. Poate că, o dată cu progresul cercetării sociale, se va reuși reconcilierea dintre intelectuali și presiunea spre conformare a opiniei publice, deci transformarea funcției latente într-una manifestă, care este înțeleasă și a cărei necesitate socială este conștientizată.

În ediția anterioară a acestei cărți (1991), am omis să discut concepția raționalistă cu privire la opinia publică, ca și rezultatele din domeniul cercetării grupurilor de referință și a dinamicii grupurilor. Am vrut să descriu mai întâi noua perspectivă care se deschide o dată cu rolul, în parte redescoperit, în parte abia acum conștientizat, pe care îl joacă opinia publică în calitatea ei de instanță de control social. În această ediție nu numai că m-am referit mai detaliat la lucrările câtorva cercetători importanți care s-au ocupat cu opinia publică, amintindu-i aici pe Robert Park, Herbert Blumer și Pierre Bourdieu, ci am și încercat să clarific relația dintre concepția psihosociologică de opinie publică în sens de instanță de control social și aceea de opinie publică înțeleasă ca raționalitate. Ne mai rămâne de cercetat relația grupurilor de referință, a dinamicii grupurilor, a psihologiei maselor și a opiniei publice ca instanță de control social și, în general, relația dificilă dintre natura individuală și cea socială a omului.

Cuvânt de încheiere din anul 1991

Ceea ce urmează reprezintă un raport de cercetare provizoriu; cititorul își dă seama că drumul urmează a fi continuat.

Abia în 1990 l-am descoperit, cu surprindere, pe Sir William Temple (1628–1699)[1]; prin existența sa împărțită între misiuni politice și diplomatice și perioade de studiu solitar în biblioteca de pe domeniul său, el poate fi comparat cu Montaigne, care trăise cu un secol înainte. Întâlnindu-l pe Jonathan Swift, Temple s-a arătat încântat de tânărul de douăzeci și doi de ani și l-a angajat ca secretar; colaborarea dintre ei a durat două decenii. Fără Swift, care a îngrijit o ediție în patru volume a scrierilor lui Temple, probabil că nu am fi aflat nimic despre omul de stat și filosoful care, la rândul său inspirat de Aristotel, Erasmus și Montaigne, și-a căutat propriul drum, în revoluționarul secol al XVII-lea, alături de Hobbes și Locke.

Cu cincizeci de ani înaintea lui David Hume, Sir William Temple abordează tema capitală a acestuia, anume felul cum regimurile se prăbușesc atunci când nu mai dețin autoritatea sau – ceea ce este totuna, spune Hume – încrederea poporului. Iar cu un secol înainte de Madison, Temple se ocupă de marea temă a spiralei

tăcerii: omul este temător și precaut dacă se simte lăsat singur, dacă nimeni nu-i împărtășește opiniile. „Nimeni nu va avea îndrăzneala să exprime opinii despre care știe că nu sunt împărtășite de nimeni sau doar de foarte puțini, în vreme ce toți ceilalți susțin părerile care sunt deja acceptate.“[2]

„În ceea ce privește relația dintre teoria opiniei publice și istoria gândirii politice“, îmi scria, în toamna lui 1990, Bartholomew Sparrow, pe atunci doctorand în politologie la Universitatea din Chicago, „vă faceți singură un neajuns citându-i mereu pe alții, în vreme ce chiar dumneavoastră ați realizat atâtea lucruri și ați adus la lumină cu atâta efort rădăcinile opiniei publice. Bineînțeles că vrem să aflăm care sunt sursele ideilor dumneavoastră și să știm unde există premergători. Dar nu suntem interesați atât de Floyd Allport sau Harwood Childs, cât de ideile, teoriile și experiențele dumneavoastră. Aș propune [...] ca, în loc să prezentați prea numeroasele indicații bibliografice și referiri la alții în interiorul unui text care, nu-i așa, reprezintă în realitate propria dumneavoastră muncă, să le restrângeți sau să le citați în note de subsol.“[3]

Probabil că în aceasta constă diferența de fond între oamenii de știință și artiști. Artistul caută adevărul subiectiv, adevărul pe care îl poate descoperi și vedea doar el, deschide o fereastră spre lume acolo unde înainte nu exista așa ceva, după cum s-a exprimat odată Marcel Proust. De aceea, el vrea să fie privit drept cel care a găsit acest adevăr. Omul de știință caută cunoașterea obiectivă, și toți cei pe care îi întâlnește pe drumul descoperirii unei anumite realități, într-o altă epocă, în alte părți ale lumii, sunt prietenii săi.

Tocmai de aceea i-am citat cu atâta râvnă. De aceea am simțit o deosebită recunoștință față de o masterandă care, ca și Sabine Mathes, a căutat cu entuziasm încăpățânat să înțeleagă cum se conjugă mass media și opinia publică în cazul energiei nucleare, până când am ajuns să înțelegem cum trebuie să ne imaginăm rolul diferitelor elemente în procesul opiniei publice, de-a lungul timpului: mijlocul de informare cel mai influent, respectiv schimbarea orientării acestuia, precede modificarea modului cum este estimat climatul opiniilor. Modificarea acestei estimări precede schimbarea propriilor opinii. Comportamentul – disponibilitatea de exprimare – urmează estimărilor cu privire la climatul opiniilor, dar și influențează aceste estimări într-o situație care conduce la formarea spiralei tăcerii.

Și tocmai de aceea am avut sentimentul că primesc un dar neașteptat atunci când Hans Zetterberg mi-a atras atenția asupra mitului lui Protagoras, așa cum l-a descris Platon[4]. Mitul relatează cum, la indicațiile lui Zeus, oamenilor li s-au atribuit diferite însușiri; unul a primit anumite înzestrări, celălalt altele, cum ar fi priceperea într-ale meșteșugurilor, simțul muzical sau darul de a tămădui. În cele din urmă, Hermes avea însărcinarea să împartă și însușirile politice, simțul dreptății (*dike*) și simțul rușinii (*aidôs*). Hermes întrebă dacă să împartă aceste însușiri separat, unor persoane diferite, sau să le dea tuturor. „Tuturor“, spuse Zeus, „să le capete toți; căci, dacă doar câțiva au parte de ele, orașele nu pot lua ființă.“

În ceea ce privește simțul rușinii, împărțit tuturor, un comentariu în limba engleză ne explică: „*Aidôs* este un concept dificil. Nu are nici un sens să creezi un cod comportamental dacă membrii societății nu îl urmează. O posibilitate de a impune astfel de coduri reprezintă opinia publică. Individul este, de aceea, foarte îngrijorat de sentimentele pe care le au ceilalți membri ai societății față de el. Prin *aidôs* ne referim la această frică de dezaprobarea publică, care are grijă ca noi să respectăm normele societății în general.“[5]

Firul călăuzitor al acestui mit este reprezentat de întrebarea lui Protagoras: „Pentru ca un stat să poată exista, nu trebuie să existe ceva care, în mod necesar, să fie împărtășit de toți cetățenii?“ Așadar, aici găsim răspunsul la întrebarea: Cum este posibilă existența unei societăți? Doar prin *aidôs*, doar datorită fricii de izolare a indivizilor, doar datorită opiniei publice.

„S-a crezut că [...] rațiunea va mântui omenirea de nedreptate și mizerie și o va aduce pe calea dreaptă a virtuții, a înțelepciunii și a fericirii.

Dar întotdeauna au existat și cei [...] care erau de părere că judecățile de valoare, convingerile morale și instituțiile ce se bazează pe ele nu sunt rezultatul unor cunoștințe științifice infailibile, ci se bazează pe opinii care, în epoci și în societăți diferite, pot fi, la rândul lor, diferite. Judecățile morale, valorile politice, mai cu seamă dreptul și alte reguli sociale sunt, de aceea, produsul unor înțelegeri limitate în timp."

Isaiah Berlin[1]

Completare din anul 2001 Să ne scuzăm în numele lui Columb? Opinia publică are limite în timp și spațiu

„Ce adevăr este acela căruia munții îi sunt graniță și care dincolo de ei se transformă în minciună?"[2] Întrebarea lui Michel de Montaigne, descoperită de Michael Raffel într-unul dintre seminariile de la Mainz, în care căutam urmele opiniei publice în filosofie și istorie, a suscitat puțină atenție în discuțiile științifice despre spirala tăcerii. Dar conține un indiciu-cheie în înțelegerea opiniei publice.

În urmă cu aproape treizeci de ani, teoria spiralei tăcerii a fost prezentată pentru prima oară la un congres internațional de psihologie de la Tokio[3]. De atunci încoace, a fost cercetată și

confirmată de numeroși cercetători din diferite țări, a fost pusă la îndoială și criticată. În cazul unei teorii care trezește atâta interes este lesne de înțeles că devine și obiectul unor confuzii. Multe dintre acestea pot fi ușor clarificate. Astfel, uneori este exprimată obiecția că teoria este atât de complexă și dependentă de atât de multe condiții suplimentare, încât cu greu ar fi posibil să fie testată cu mijloacele cercetării sociologice.[4] Dar teza spiralei tăcerii nici nu și-a propus să fie foarte la îndemână și ușor de folosit. Întrebarea dacă va putea fi verificată cu mijloace simple nu putea să ne preocupe atunci când am conturat teoria. Contextul care a condus la nașterea acesteia a fost o enigmă ce trebuia dezlegată, anume faptul, inexplicabil până atunci, că în anul 1965 exista o prăpastie între intenția de vot și așteptările cu privire la partidul care avea să câștige alegerile. Misiunea noastră era să explicăm o situație complexă. În consecință, și teoria care încearcă acest lucru este complexă.

Probabil cea mai frecventă confuzie făcută în legătură cu teoria spiralei tăcerii este ipoteza că tipurile de comportament descrise în această carte – observarea mediului, reacțiile determinate de teama de izolare, exprimarea opiniilor și trecerea lor sub tăcere – sunt procese conștiente, pe care individul le-ar putea înțelege rațional și observa cu ușurință pe propria-i piele. Totuși, într-un capitol anterior, „Funcția manifestă și cea latentă a opiniei publice“, am arătat deja în amănunt că opinia publică în sens de control social nu este un proces rațional, ci se bazează pe un comportament în cea mai mare măsură neconștientizat, care probabil s-a format în decursul evoluției omului. Teama imediată de a spune ceva „greșit“, sentimentul spontan al fricii de izolare, perceperea opoziției celor din jur și, ca o consecință a acesteia, tăcerea, toate acestea trebuie înțelese ca reacții inconștiente, reflexe, la care individul nu se gândește. De aceea, ni se pare lipsit de sens să testăm teoria spiralei tăcerii în anchete conținând întrebări abstracte, generalizatoare, de genul: „Simțiți vreodată teamă de izolare?“ sau „Aveți tendința de a tăcea dacă observați că, având o anumită opinie, sunteți în minoritate?“ Presiunea opiniei publice poate fi cu greu observată în acest fel. Comportamentul oamenilor aflați sub presiunea climatului opiniilor este greu de înțeles pentru cei care nu se află într-o astfel de situație.

Până acum, în această carte s-a vorbit puțin despre limitele opiniei publice. Cea mai mare parte a prezentării a fost dedicată puterii ei,

capacității ei de a menține coeziunea societății sau de a răsturna guverne. Cu o satisfacție științifică mereu proaspătă, am constatat că opinia publică înțeleasă ca instanță de control social poate fi întâlnită în cele mai diverse societăți și în toate epocile. Pretutindeni, procesele se aseamănă, dar problema presiunii în direcția integrării diferă și, o dată cu ea, morala ce îi stă la bază. Spiritul timpului, care cu puțină vreme în urmă îl mai silea încă pe individ să se adapteze, poate să dispară mâine pe neașteptate. Opinia publică își are limitele sale în timp și în spațiu – în ciuda câtorva exemple care ne lasă să intuim existența unei presiuni a climatului opiniilor active în întreaga lume. Astfel, Adenauer își exprima, la un moment dat, mirarea că opinia publică atât de amenințătoare, care în anii '50 i-a făcut viața grea, cerându-i reînarmarea Germaniei, a dispărut imediat după decizia constituirii armatei federale – ca niște nori întunecați care dispar brusc la orizont. După ce faptele s-au consumat, chiar cei care le-au trăit își pot imagina cu greu de ce climatul opiniilor era atât de apăsător, atât de amenințător. Oamenii nu mai știu ce le stârnea teama cu puțină vreme înainte.

Un exemplu pentru limitele în timp ale opiniei publice este dezbaterea din jurul platformei petroliere „Brent Spar“, din Atlanticul de Nord. În anul 1995, concernul petrolier Shell a vrut să scufunde platforma scoasă din uz, ceea ce în întreaga lume a iscat o vijelie de indignare morală. Organizația ecologistă Greenpeace, unul dintre purtătorii de cuvânt care dădeau direcție opiniei publice, a afirmat că pe platformă s-ar mai găsi încă 5.500 tone de țiței[5], declarând public că planul de a scufunda „Brent Spar“ este „o nebunie din punct de vedere ecologic“.[6] Mai ales în Germania, Shell a fost supus unei presiuni masive: organizațiile ecologiste, anumiți politicieni și chiar lanțul comercial Tengelmann au solicitat boicotarea benzinăriilor concernului.[7] Amenințările societății civile au escaladat până la folosirea forței: câțiva patroni de benzinării au primit amenințări cu bombă[8], la Coesfeld, un asemenea patron a primit o scrisoare-capcană[9], la Hamburg, câțiva atentatori au aruncat mai multe cocteiluri Molotov într-o benzinărie Shell, care a fost distrusă de flăcări.[10] În cele din urmă, concernul mondial a fost obligat de presiunea publică să remorcheze la țărm platforma „Brent Spar“ și să o demonteze acolo.

La doar câteva săptămâni după aceste evenimente, întreaga indignare părea de neînțeles. Din studii a rezultat că dezafectare platformei

petroliere la țărm prezintă riscuri considerabile pentru mediu.[11] În plus, s-a constatat că pe „Brent Spar" nu se găseau cantități mari de reziduuri care, la o eventuală scufundare a instalației, ar fi putut declanșa o catastrofă ecologică. Shell spusese adevărul, Greenpeace mințise.[12] Dar organizația a subliniat că în protestul îndreptat împotriva concernului nu a fost vorba în primul rând despre gradul în care mediul ar fi fost pus în pericol în mod real, ci de faptul că în general este inacceptabil să fie scufundate în mare instalații tehnice scoase din uz.[13] La nici șase ani mai târziu, în martie 2001, milioane de telespectatori și cititori de presă urmăreau fascinați reportajul care transmitea scufundarea stației orbitale rusești „Mir" în Pacificul de Sud.[14]

O morală pentru toți?

În codul moral al unui anumit spațiu, al unei anumite epoci, diferența dintre bine și rău pare atât de clară, atât de neîndoielnică, încât cu greu ți-ai putea închipui că în alte locuri și în alte epoci ar putea exista o morală alternativă, alte noțiuni de bine și rău. În ziua de astăzi, în Germania, dar mai ales în țările anglo-saxone, pare să se răspândească părerea că valorile morale sunt valabile în egală măsură, în orice loc și în orice timp. Asta indică, de exemplu, rezultatul unei anchete internaționale, „Studiul internațional al valorilor", care a fost efectuată, începând cu anul 1981, în circa patruzeci de țări diferite. În această anchetă, subiecților le-au fost prezentate două opinii. Una dintre ele suna astfel: „Există unități de măsură foarte clare în privința a ceea ce este bine și a ceea ce este rău. Ele sunt valabile întotdeauna pentru orice om, indiferent în ce condiție." Cealaltă părere suna în felul următor: „Niciodată nu pot exista păreri absolute și clare despre bine și rău. Ce este bine și ce este rău depinde întotdeauna doar de circumstanțele date." Plecând de la aceste afirmații, se punea următoarea întrebare: „Care dintre aceste păreri se apropie cel mai mult de punctul dumneavoastră de vedere?" Între 1981 și 1990, numărul americanilor care erau de acord cu prima poziție a crescut de la 35 la 47 de procente.

La prima vedere, ideea că există un fond de valori imuabile, valabile pentru toate țările și epocile pare să fie, la începutul secolului XXI, deosebit de convingătoare. Cu ușurință pot fi citate exemple

care ilustrează teza că lumea tinde să devină o comunitate de existență și valori: marile progrese din domeniul tehnicilor de comunicare, prăbușirea blocului răsăritean, unificarea Europei, moneda euro, fuziunile internaționale între companii, limba engleză ca limbă universală, Organizația Națiunilor Unite. Poate că ideea unei lumi în unificare, care urmează un canon valoric comun, corespunde unei dorințe larg răspândite. În 1990, teologul Hans Küng a publicat o carte cu titlul *Proiect: etosul universal*, care susține că, luând ca bază ideile morale existente, este posibil să edifici o morală valabilă în întreaga lume, care să joace rolul de fir călăuzitor al acțiunilor politice și economice.[15] Cartea a ajuns un best-seller. În doar câțiva ani, au fost vândute peste 100.000 de exemplare.

Totuși, cercetarea sociologică empirică arată că, în ciuda tendințelor de nivelare, există de la țară la țară, ca și înainte, diferențe fundamentale adânc înrădăcinate cu privire la ceea ce este bine și rău, drept și nedrept. Asta arată, de exemplu, un studiu al sociologului american Ray Funkhouser, care a elaborat un chestionar cu 62 de enunțuri pe care le-a prezentat subiecților din opt țări diferite. Aceștia au fost rugați să indice, la fiecare enunț în parte, în ce măsură sunt sau nu de acord cu el. Apoi, aceleași 62 de enunțuri le-au fost prezentate încă o dată. Acum subiecții nu mai trebuiau să se refere la ei înșiși, ci să caracterizeze o altă persoană, ale cărei particularități erau rugați să și le imagineze. O treime dintre persoanele chestionate au fost rugate să indice cum va răspunde, după părerea lor, un om deosebit de bun la cele 62 de enunțuri de pe listă. Cea de-a doua treime a răspuns cum ar reacționa un om foarte rău, perfid. În fine, ultima treime a indicat cum ar răspunde o persoană slabă, lipsită de tărie de caracter.

Funkhouser a constatat că în cele opt țări existau concepții foarte diferite despre ce înseamnă să fii bun și ce înseamnă să fii rău. Și enunțurile care erau atribuite, conform concepțiilor locale, persoanelor lipsite de tărie de caracter se deosebeau în mod clar. Printre altele, a reieșit că în anumite țări, de exemplu în Statele Unite și Japonia, oamenii făceau o diferență clară între enunțurile care aveau de-a face cu puterea („*power*"), și enunțurile care se refereau la nevoia de a domina („*control*"). În ochii oamenilor din aceste țări, tendința de a acumula putere ar fi motivată de dorința de a atinge anumite scopuri concrete, politice. „*Control*" ar fi, în schimb, motivat de dorința de a-i

domina pe alții. În percepția americanilor și a japonezilor, sfera conceptului „*control*“ ar fi rea, iar sfera conceptului „*power*“, bună.

În alte țări, de exemplu în Germania, nu a apărut această separare între putere și dorința de a domina. Mulți germani au considerat enunțuri ca „Doresc să ies învingător în sport și în diferite jocuri“ și „Îmi face plăcere să-i trag pe sfoară pe alții“ drept înrudite, în vreme ce în Statele Unite se făcea o distincție clară între ele.[16] Din aceasta, Funkhouser trage concluzia că, la un nivel abstract, foarte înalt, există lucruri care coincid pretutindeni, toată lumea fiind de acord, de exemplu, cu ideea că libertatea este mai bună decât despotismul, dreptatea decât nedreptatea, fericirea decât nefericirea, dar, de îndată ce intrăm într-un registru mai nuanțat, între culturi apar diferențe majore.

Renumitul politolog american Seymour Martin Lipset a demonstrat cât de mult pot influența normele morale și tradițiile diferite de la regiune la regiune domeniile vieții publice despre care, la prima vedere, s-ar putea spune că se supun acelorași unități de măsură, valabile peste tot în lume. Pe baza unui index internațional al corupției, el a constatat că gradul de corupție care există într-o anumită țară nu poate fi explicat doar prin gradul de dezvoltare economică și politică a țării respective. Dintre cele 13 țări de pe listă cu cel mai redus grad de corupție, 12 sunt țări protestante. Abia pe locul al paisprezecelea urmează Irlanda, o țară cu o tradiție preponderent catolică. Prima țară islamică ocupă locul 35.[17] Având în vedere aceste rezultate, se pune întrebarea dacă, pentru a deosebi o practică de afaceri încă tolerabilă de un act de corupție, putem folosi aceleași scări de valori morale în țările catolice, protestante și islamice. Și dacă da, putem folosi unitățile de măsură cele mai stricte, care au fost impuse de tradiția protestantă și care oamenilor din celelalte țări li se par, cel mai probabil, de neînțeles și meschine?

Probabil că tendința de a considera regulile și opinia publică din propria zonă și din propria epocă drept obligatorii și pentru alte locuri și timpuri morale are ca sursă, între altele, tendința, aflată în creștere în ultimii ani, de a-ți cere iertare public. Firește, „Îmi cer scuze“ se poate referi la comportamentul sau la cuvintele proprii, dar enunțul este trăit mult mai profund dacă trimite la comportamentul și cuvintele altora, la procese asupra cărora cel care își cere iertare nu a avut nici o influență. Astfel, scuzele devin o distanțare morală lipsită de urmări, care nici nu implică vreun pericol, nici nu cere vreo strădanie sau vreun sacrificiu, dar are aparența unui fapt. Această tendință a fost

inițiată de Willy Brandt. Când, în 1970, aflat în vizită la Varșovia, a îngenuncheat în fața monumentului dedicat amintirii evreilor uciși în ghetoul orașului, el a creat un simbol care a dominat timp de trei decenii sentimentele germanilor. El și-a cerut iertare pentru fărădelegile asupra cărora el nu avusese nici o înrâurire. Dar, în chip vizionar, el și-a dat seama că nu mai există nici o legătură între vină și necesitatea de a cere iertare. Apoi, în anii '90, această tendință s-a accentuat. Astfel, pe 23 martie 1998, președintele american Bill Clinton, într-un discurs rostit cu ocazia unei vizite în Uganda, și-a cerut scuze pentru comerțul cu sclavi al Statelor Unite practicat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.[18] Pe 12 martie 2000, Papa și-a cerut iertare pentru practicile Bisericii Catolice din trecut, printre altele și pentru cruciade, Inchiziție și convertirea forțată a indienilor.[19] Pe 4 mai 2001, în fața reprezentanților Bisericii Ortodoxe, el și-a cerut iertare pentru faptele cruciaților din timpul cuceririi Constantinopolului din anii 1202–1204.[20] În acest context, filosoful Hermann Lübbe vorbește despre un nou „ritual al căinței“.[21]

Pe 15 iulie 1999, în *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a apărut articolul: „Pelerinaj de împăcare în Țara Sfântă“. În articol era scris: „În aceste zile, mai mult de două mii de creștini veniți din toată lumea îi roagă pe evrei, musulmani și pe creștinii bisericilor răsăritene să îi ierte și le cer reconcilierea. Ei amintesc de cruciații care, în această joi de acum nouă sute de ani, au cucerit Ierusalimul, ucigând mii de musulmani.“ Călătoria în Țara Sfântă, întreprinsă pe jos, începuse la Köln, în septembrie 1996.[22] Probabil că vor fi existat foarte puțini cititori care să privească acest mic articol drept ceva neobișnuit. Este foarte sigur că toți participanții la acest marș au avut sentimentul că fac ceva bun și că erau convinși că pot să judece corect evenimentul petrecut în urmă cu nouă secole. În orice caz, în cuvântul de încheiere a acestui pelerinaj s-a spus că cruciații au pîngărit numele lui Hristos.

Invitație în Evul Mediu

E corect să afirmăm despre cruciați că ar fi pângărit numele lui Hristos? Din perspectiva zilelor noastre, cruciadele au fost, fără îndoială, o acțiune imorală, care contravine concepției actuale despre creștinism. Iar crimele comise împotriva populației musulmane a Ierusalimului

au fost percepute și de cronicarii timpului drept barbare. Dar au fost cruciații, în epoca lor, niște criminali?

Pentru noi, Evul Mediu este o perioadă necunoscută, în multe privințe mai greu de înțeles decât Antichitatea. Dar merită să încercăm să ne dezvoltăm un simț pentru această epocă. *Invitație în Evul Mediu* este titlul uneia dintre cărțile istoricului Horst Fuhrmann, președintele societății *Monumenta Germaniae Historica*, de la Regensburg[23], în care el reînvie această etapă istorică. Într-adevăr, Evul Mediu îți poate părea ca o petrecere între străini. Parcă nu-ți găsești locul. Însă, dacă intri în atmosferă, descoperi dintr-o dată multe lucruri familiare.

Lucrul acesta este valabil și pentru cercetarea opiniei publice din Evul Mediu. Acolo întâlnești forme diverse ale opiniei publice văzute ca instanță de control social, care determină acțiunile sau destinul fiecărui târgoveț sau țăran și care justifică domnia principilor. Iar aceasta din urmă chiar mai evident decât în epoca modernă, deoarece relația dintre popor și conducător era, adesea, mai apropiată decât în epocile care au urmat. Buna și proasta reputație, concepte-cheie ale opiniei publice din Evul Mediu, sunt descrise de istoricul Ernst Schubert în felul următor: „Problema reputației era de însemnătate capitală pentru valoarea individului, o dată ce faptul de a fi «un bărbat cucernic, cu nume nepătat» a rămas o premisă a dobândirii dreptului de maistru, a demnităților și funcțiilor. Dacă pentru țărani și târgoveți bunul renume însemna mai mult decât dovada integrității lor, anume dovada onorabilității, pentru negustori el reprezenta premisa solvabilității, iar în concepțiile aristocrației bunul renume justifica în parte statutul de conducător."

„Legătura strânsă dintre renume și drept, continuă Schubert, poate fi constatată lingvistic încă din perioada germanei vechi. Cuvântului german actual «*Hohn*» (batjocură, sarcasm) îi corespunde în germana veche «*gihônan*», care nu însemna doar «a sâcâi, a enerva», ci, într-un sens mult mai general, și «a păta numele cuiva, a înjosi». De aceea, încă din perioada dreptului cutumiar s-au instituit pedepse aspre pentru încălcarea codului de onoare, pentru compunerea de cântece batjocoritoare [...]. În fine, în miezul liricii politice, în toate variantele sale, de la poezia satirică până la zugrăvirea unor bătălii, se afla problema renumelui, elementul decisiv de formare a opiniei publice în Evul Mediu. Tocmai în aceasta se manifestă faptul că omului simplu, chiar dacă era exclus de la participarea la viața politică, îi revenea mai mult decât simplul rol de persoană asupra căreia se răsfrânge politica feudală. Și poporul lua decizii legate de problemele ce țineau de reputație, asta însemnând, în lumea feudală problemele legate de onoarea stăpânului."[24] O afirmație precum cea a lui David Hume, „*All government rests on opinion*", nu ni s-a transmis din Evul Mediu pentru că guvernarea se baza, în concepția medievală, pe îndurarea principelui. Dar semnificația opiniei publice pentru legitimarea stăpânitorului era, bineînțeles, cât se poate de clară, căci mila principelui se arăta și în manifestările poporului: „*Vox populi, vox Dei*".

Așadar, guvernarea în Evul Mediu își avea legitimarea și în opinia publică. Dar cum era ea înțeleasă? În această problemă, ne lămurește cronicarul Widukind. În *Istoria saxonilor*, el fixează momentul din anul 936 în care Hildebert, arhiepiscopul de Mainz, îi transmite lui Otto cel Mare însemnele imperiale: „El a pășit în fața altarului, a luat sabia și a rostit cu fața către rege: «Primește această sabie și alungă cu ea pe toți dușmanii lui Hristos, pe păgâni și pe răii creștini, căci, din voința Domnului, ți s-a transmis toată puterea regatului francilor.»"[25] Împăratul Sfântului Imperiu Roman ne apare aici drept conducătorul de oști a cărui îndatorire este aceea de a apăra creștinismul cu tăișul sabiei – o concepție a cărei origine trebuie căutată probabil în epoca lui Carol cel Mare, când Apusul se simțea amenințat de Islamul care părea de neoprit și care cucerise nu numai părți întinse ale Imperiului Roman de Răsărit, ci și Sicilia și Peninsula Iberică.

În acest punct, drumul ne duce înapoi, la cruciade, în anul 1188. Cu un an înainte, trupele lui Saladin recuceriseră Ierusalimul de la creștini, care stăpâniseră orașul aproape nouăzeci de ani. Occidentul era zguduit. Peste tot puteau fi auzite zvonuri: că Saladin s-ar fi răzbunat cu multă cruzime pentru cucerirea creștină din urmă cu optzeci și opt de ani, că Sfântul Mormânt ar fi închis pentru pelerini. În același an, în Catedrala din Tours, regele englez Richard a chemat la cruciadă. Regele francez Filip i s-a alăturat. În această atmosferă încinsă, în martie 1188, împăratul Sfântului Imperiu Roman, Frederic Barbarossa, a convocat la Mainz consiliul Curții, ceea ce s-a transformat într-o sărbătoare plină de culoare și veselie. Gerd Althoff consideră că aceste consilii reprezintă un „exemplu de comunicare publică"[26]. Împăratul Barbarossa se considera apărătorul suprem al creștinătății. De aceea, nu-i era permis să rămână în urma regelui englez și a celui francez.

Altfel, trecuse de șaizeci de ani și părea puțin încântat de gândul unei cruciade. Un cronicar descrie încercările sale de a obține o amânare, fiind însă silit de opinia publică să ia o decizie în favoarea pornirii neîntârziate la cruciadă: „Împăratul puse întrebarea dacă să pornească la cruciadă imediat sau mai târziu. Astfel, el voia să pornească abia după un an. Deoarece toți îi strigară, însă, să nu amâne plecarea, el primi crucea de la episcopul Gottfried de Würzburg, în strigătele de încântare, în cuvintele de slavă și lacrimile de fericire ale celor prezenți. Înaintea sa luase crucea fiul său, ducele Frederic de Suabia."[27]

Este limpede că aici avem de-a face cu o presiune spre integrare care trimite într-o direcție cu totul diferită decât o fac normele morale ale epocii noastre. Ceea ce din perspectiva noastră reprezintă o crimă este pentru împăratul medieval o datorie. Astăzi, faptul că cruciații au plecat în campanii de cucerire a Țării Sfinte apare drept un fapt reprobabil. Potrivit moralei din acea vreme, ar fi fost o rușine să nu o facă.

Iar Columb? Precum cruciadele, și faptele descoperitorilor și conchistadorilor spanioli trec astăzi drept exemple de infamie. Într-un articol despre o expoziție dedicată lui Carol Quintul, se vorbește, cât se poate de natural, despre „criminalul Pizarro".[28] Cu siguranță că Pizarro a fost, chiar și după normele timpului său, o personalitate îndoielnică. Dar este valabil lucrul acesta pentru conchistadori în general? Convertirile silite ale indienilor, astăzi ocazie pentru a cere iertare, trebuie judecate altfel, anume după normele medievale, care în primele decenii de după descoperirea Americii erau încă dominante. Conform acestora, nu exista ceva mai important pe lume decât ca un om să-și sfârșească viața creștinat. Nașterea era privită mai degrabă ca intrare în valea plângerii, unde începe „nefericirea de a fi om".[29] „La unii dintre patriarhi, ziua botezului trecea drept adevărata zi de naștere, ca naștere în fața lui Dumnezeu, scrie Horst Fuhrmann, iar ziua morții ca zi a desăvârșirii drumului plin de pericole al vieții și ca intrare în pacea lui Dumnezeu."[30] Pentru descoperitorii și misionarii spanioli, ar fi fost o crimă să nu încerce prin toate mijloacele să convertească indienii la creștinism, fie chiar și cu forța. Renunțarea la tentativa de convertire ar fi fost, după concepțiile timpului, inumană. Ea ar fi însemnat să trimiți la pierzanie, cu nepăsare, sufletele indienilor. Iar lucrul acesta era mai rău decât moartea.

Incursiunea noastră în Evul Mediu nu a avut scopul de a justifica faptele cruciaților sau ale conchistadorilor – încercând acest lucru, s-ar folosi pentru judecarea evenimentelor trecute tot unitățile de măsură

ale prezentului, cu singura diferență că verdictul moral ar fi pozitiv. În loc de aceasta, am intenționat să ilustrăm cea mai importantă regulă a teoriei opiniei publice: în toate societățile, oamenii acționează sub presiunea generatoare de consens, sub presiunea integratoare a climatului opiniilor. În acest context, există elemente de scurtă durată, cum este cazul climatului opiniilor care a silit concernul Shell să remorcheze la țărm platforma petrolieră Brent Spar, și există elemente de lungă durată, ca legile nescrise, morala unei epoci, impuse de un anumit mod de a înțelege creștinismul. Dar ambele variante își au limitele în spațiu și timp. Pasiunea cu care sunt judecate astăzi evenimente care s-au petrecut în urmă cu nouă sute de ani de ani arată că acest lucru este puțin cunoscut. Până acum, nici nu există vreun indiciu care să ne încurajeze să sperăm că în următoarea perioadă se va schimba ceva în această privință. În societatea noastră, lipsa cunoașterii psihosociologice nu este nici acum considerată o problemă. În urmă cu patruzeci de ani, Adorno spunea studenților săi: „Psihologie socială? Nu există așa ceva." Și când, cu puțină vreme în urmă, într-un seminar de jurnalism de la Mainz se dezbătea tema protejării personalității de legile nescrise, un student a cerut cuvântul și a declarat: „Ca specialitate secundară studiez dreptul. Acolo am învățat că nu există legi nescrise."

Pe 13 mai 1998, președintele de atunci al Statelor Unite, Bill Clinton, a ținut la Berlin un discurs în care a descris, din perspectiva sa, misiunile principale și principiile fundamentale ale politicii americane și europene. El a declarat: „În interesul securității noastre, trebuie să luptăm pentru pace, fie în Irlanda de Nord, în Nagornîi-Karabah, Kosovo, Bosnia sau Cipru. Trebuie să acționăm cu hotărâre împotriva intoleranței, a nedreptății și a agresiunilor militare. Rasismul și inegalitatea nu au ce căuta în viitorul nostru comun. Trebuie să le combatem, oriunde ar apărea ele, în propriile noastre țări și în alte locuri... Ceea ce se petrece dincolo de granițele noastre nu ne poate fi indiferent, pentru că are consecințe asupra vieții noastre de zi cu zi. America și Europa trebuie să construiască împreună această lume."[31] Ar fi nepotrivit să îl comparăm pe Clinton cu cruciații sau conchistadorii. Dar un lucru comun este evident: naturalețea cu care se presupune că propria morală este valabilă pentru toți și justifică intervențiile în viața altora. Peste cinci sute de ani, își va cere oare cineva iertare pentru aceasta?

Note

Capitolul I

1. Leonhardt, R. W., 1965: „Der Kampf der Meinungsforscher. Elisabeth Noelle-Neumann: «Ich würde mich gar nicht wundern, wenn die SPD gewänne»." *Die Zeit*, 17 septembrie 1965

2. Davison, W. Phillips, 1968: „Public Opinion, Introduction." David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Macmillian Company & The Free Press. Vol. 13, p. 188–197

3. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1973: „Return to the Concept of Powerful Mass Media." *Studies of Broadcasting*, nr. 9, martie 1973, p. 67–112

4. Lazarsfeld, Paul F./Bernard Berelson/Hazel Gaudet, 1944, 1948, 1968: *The People's Choice. How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York, London: Columbia, p. XXXVI

5. *Idem*, p. 107–109

6. Hobbes, Thomas. 1889, 1969: *The Elements of Law. Natural and Politic*. London: Frank Cass & Co. (prima ediție 1650), aici mai ales p. 69

7. Tocqueville, Alexis de, 1856: *L'Ancien regime et la revolution*. – Ed. germ., 1857: *Das alte Staatswesen und die Revolution*. Leipzig, p. 182

Capitolul II

1. V. Cap. XXII

2. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 3010

3. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 3006

4. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 3011

5. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1977: „Turbulences in the Climate of Opinion: Methodological Applications of the Spiral of Silence Theory." *Public Opinion Quarterly*. Vol. 41, p. 143-158, aici mai ales p. 152

6. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1979: „Die Führungskrise der CDU im Spiegel einer Wahl. Anlayse eines dramatischen Meinungsumschwungs." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 72, 26 martie 1979, p. 10

Capitolul III

1. Asch, Solomon E., 1951: „Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments." H. Guetzkow (ed.): *Groups, Leadership, and Men*. Pittsburgh: Carnegie – ed. nouă: Dorwin Cartwright/Alvin Zander (ed.): *Group Dynamics. Research and Theory*. Evanston, Ül./New York, 1953: Row, Peterson and Comp., p. 151-162; Asch, Solomon E., 1952: „Group Forces in the Modification and Distortion of Judgments." *Social Psychology*. New York: Prentice Hall Inc., p. 450–473

2. Tocqueville, Alexis de, 1856: *L'Ancien regime et la revolution*. – ed. germ., 1857: *Das alte Staatswesen und die Revolution*. Leipzig, p. 182

3. Tarde, Gabriel, 1890: *Les lois de l'imitation*, Paris. – ed. engl., 1903: *The Laws of Imitation*, New York: Holt; Tarde, Gabriel, 1969: *Communication and Social Influence*. Chicago/London: The University of Chicago Press, p. 318

4. Bandura, Albert, 1968: „Imitation." *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company & The Free Press, vol. 7, p. 96–101

5. Milgram, Stanley, 1961: „Nationality and Conformity." *Scientific American*, vol. 205, p. 45-51

6. V. studiul publicat mai târziu: Eckstein, Harry, 1966: *Division and Cohesion in Democracy. A Study of Norway*. Princeton, N. J.: Princeton University Press

7. Fromm, Erich, 1979: *Sigmund Freuds Psychoanalyse – Größe und Grenzen*. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, p. 42

8. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1977: „Turbulences in the Climate of Opinion: Methodological Applications of the Spiral of Silence Theory." *Public Opinion Quarterly*, vol. 41, p. 143-158, aici mai ales p. 154/155

9. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 3037

10. V. Cap. XXII.

11. Ihering, Rudolph von, 1883: *Der Zweck im Recht*. 2. Band. Leipzig: Breitkopf & Härtel, p. 242; v. XXI.

Capitolul IV

1. Childs, Harwood L., 1965: *Public Opinion: Nature, Formation, and Role*. Princeton, N. J./Toronto/New York/London: D. van Nostrand Company, Inc., p. 14–26

2. Dovifat, Emil, 1937, 1962: *Zeitungslehre*. 1. Band. Berlin: Walter de Gruyter & Co. (Sammlung Göschen, Band 1039), p. 108

3. Habermas, Jürgen, 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Hermann Luchterhand, p. 13

4. Davison, W. Phillips, 1968: „Public Opinion. Introduction." David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 13. New York: The Macmillian Company & The Free Press, p. 188–197, aici mai ales p. 188

5. Oncken, Hermann, 1914: „Politik, Geschichtschreibung und öffentliche Meinung" (1904). *Historisch-politische Aufsätze und Reden*, 1. Band. München/Berlin: R. Oldenbourg, p. 203–243, aici mai ales p. 224, 236

6. *Idem*, p. 225

7. Platon, 1578. Ed. de Henricus Stephanus. *Sämtliche Werke*. Heidelberg, f. a.: Lambert Schneider, vol. II, p. 202

8. Kant, Immanuel, 1781, ed. a VI-a rev. 1923: *Kritik der reinen Vernunft*. Ed. de Benno Erdmann. Berlin/Leipzig: Walter de Gruyter, p. 589

9. Hume, David, 1739/1740, 1896: *A Treatise of Human Nature*. Edited with an analytical index by L. A. Selby-Bigge. Oxford: At the Clarendon Press, p. 411

10. Ross, Edward Alsworth, 1901, 1969: *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*. Cu o introd. de Julius Weinberg/Gisela J. Hinkle/Roscoe C. Hinkle. Cleveland/London: The Press of Case Western Reserve University, p. 95

11. Tönnies, Ferdinand, 1922: *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer, p. 69, 80

12. *Idem*, p. 137 *sqq*.

13. Holtzendorff, Franz von, 1879, 1880: *Wesen und Werth der Öffentlichen Meinung*. München: M. Rieger'sche Universitäts-Buchhandlung (Gustav Himmer), p. 7

14. Ihering, Rudolph von, 1883: *Der Zweck im Recht*. 2. Band. Leipzig: Breitkopf & Härtel, p. 340

15. *Idem*, p. 242

16. Habermas, Jürgen, 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Hermann Luchterhand, p. 117

17. Choderlos de Laclos, 1782: *Les liaisons dangereuses*. – ed. germ.: Gefährliche Liebschaften. München, 1909: Verlag des Hyperion Hans von Weber, p. 109

18. Premiera în 1597, la Londra

19. Machiavelli, Niccolo, 1514, 1978: *Der Fürst*. Übersetzt und hg. von Rudolf Zorn. Stuttgart: Alfred Kröner

20. Machiavelli, Niccolo, 1950: *The Prince and the Discourses*. New York: Random House Inc., p. 65, 64, 56, 67. Trad. autorului după: Frank L. Rusciano, f. a.: „*Passing Brave*": *Elite Perspectives on the Machiavellian Tradition*. A Masters Thesis, presented to the Department of Political Science of the University of Chicago. Manuscris multiplicat, p. 35, 40, 33, 25, 37

21. *Idem*, p. 509-511. Trad. autorului după: Frank L. Rusciano, *idem*, p. 64

22. *Idem*, p. 1. Trad. autorului după: Frank L. Rusciano, *idem*, p. 1

23. Rusciano, Frank L, f. a.: „Passing Brave": *Elite Perspectives on the Machiavellian Tradition*. A Masters Thesis, presented to the Department of Political Science of the University of Chicago. Manuscris multiplicat, p. 49

Capitolul V

1. Locke, John, 1690, 1976: *Über den menschlichen Verstand.* Hamburg: Felix Meiner (Philosophische Bibliothek, Bd. 75/76), Übersetzt von C. Winkler. 3. Auflage, unveränderter Nachdruck in einem Band, p. 7

2. *Idem*, p. 2

3. Locke, John, 1690, 1894: *An Essay Concerning Human Understanding.* Proiectat în 1671. Aici citat după ed. ist.-crit. a lui Alexander Campbell Fraser. Oxford: At the Clarendon Press. Vol. 1, Cartea a II-a, p. 476

4. *Idem*, vol. 1, cartea a II-a, p. 479

5. Locke, John, 1976, *idem*, Cartea a II-a, p. 450

6. Locke, John, 1894, *idem*. Vol. 2, cartea a IV-a, p. 368

7. *Idem*, Vol. 1, Cartea a II-a, p. 477

8. *Idem*, Vol. 1, Cartea a II-a, p. 475

9. *Idem*, Vol. 1, Cartea a II-a, p. 476

10. *Idem*, Vol. 1, Cartea a II-a, p. 476, 478

11. Locke, John, 1976, *idem*, cartea a II-a, p. 446

Capitolul VI

1. Hume, David, 1739/1740, 1896: *A Treatise of Human Nature*, Reprinted from the Original Edition in Three Volumes and edited by L. A. Selby-Bigge. Oxford: At The Clarendon Press – ed. germ.: *Ein Traktat Über die menschliche Natur.* Übersetzt von Theodor Lipps, hg. von Reinhard Brandt. Band I und II. Hamburg 1978: Felix Meiner

2. Hume, David, 1741/1742, 1963: *Essays Moral, Political, and Literary.* London: Oxford University Press, p. 29. Multumesc prof. dr. Ernst Vollrath, Universitătea Köln, pentru corespondența fructuoasă purtată pe această temă

3. Hume, David, 1896, *op. cit.*, p. 316-324

4. Hume, David, 1978, *op. cit.*, vol. II, p. 47

5. *Idem*, p. 48

6. Hume, David. 1751, 1962: *Untersuchung über die Prinzipien der Moral.* Übersetzt, eingeleitet und mit Register versehen von Carl Winckler. Hamhurg: Felix Meiner, p. 113

7. Habermas, Jürgen, 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.* Neuwied: Hermann Luchterhand, p. 15

8. *Idem*, p. 15

9. Madison, James, 1788, 1961: „The Federalist No. 49, February 2, 1788". Jacob E. Cooke: *The Federalist.* Middletown, Conn.: Wesleyan University Press. p. 338–347, aici mai ales p. 340

10. Glanvill, Joseph, 1661: *The Vanity of Dogmatizing: or Confidence in Opinions. Manifested in a Discourse of the Shortness and Uncertainty of our Knowledge, And its Causes: With some Reflexions on Peripateticism*; and *An Apology for Philosophy.* London: E. C. for Henry Eversden at the Grey-Hound in St. Pauls-Church-Yard, p. 227

11. Descartes, René, 1641, 1964: Œuvres, vol. 7: *Meditationes de prima philosophia.* Ed. de Charles Adam/Paul Tannery. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, p. 6. Mulțumesc pentru această indicație bibliografică și pentru traducere prof. dr. Ulrich Hommes, Universitătea Regensburg

Capitolul VII

1. Conceptul apare pentru prima oară, după stadiul actual al cercetărilor, în pluralul „*opinions publiques*" la Montaigne, în colecția de eseuri ale sale apărută în 1588: Cartea a II-a, cap. 16, p. 397, ca sinonim al sintagmelor „*opinions vulgueres*"; v. și p. 411: „*opinions & publiques & particulieres*"; Montaigne, Michel de, 1588, 1902: *Les Essais.* Ed. de Fortunat Strowksy. Bordeaux: F. Pech, cartea a II-a, cap. 16, p. 397, și cartea a II-a, cap. 17, p. 411. Mulțumesc pentru această indicație bibliografică lui Alexander Tischer, Institut für *Publizistik* der Johannes Gutenberg-Universität, Mainz

2. Rousseau, Jean-Jacques, 1744, 1964: „Depeches de Venise, XCI." *La Pléiade*, vol. 3. Paris: Gallimard, p. 1184

3. Ganochaud, Colette, 1977-1978: *L'opinion publique chez Jean-Jacques Rousseau.* Université de Paris V – René Descartes, Sciences Humaines, Sorbonne, Tomes I + II

4. Gerber, Christine, (1975): *Der Begriff der öffentlichen Meinung im Werk Rousseaus, Magisterarbeit.* Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität

5. Rousseau, Jean-Jacques, 1766–1770, f. a.: *Bekenntnisse*, Band I. Deutsche Übersetzung von Levin Schücking. München, p. 93

6. Rousseau, Jean-Jacques, 1766–1770, f. a.: *Bekenntnisse*, Band IV. Deutsche Übersetzung von Levin Schücking. München, p. 151

7. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1963: *Der Gesellschaftsvertrag.* Deutsche Übersetzung von H. Denhardt. Stuttgart: Reclam, 2. Buch, 12. Kapitel, p. 91

8. Locke, John, 1690, 1844: *An Essay Concerning Human Understanding.* Proiectat în 1671. Aici citat după ediția critico-istorică a lui Alexander Campbell Fraser. Oxford: At the Clarendon Press, p. 477

9. Rousseau, Jean-Jacques, 1963, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap.7, p. 179

10. *Idem*, p. 180

11. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1978: *Emile oder Über die Erziehung.* Deutsche Übersetzung von Eleonore Sckommodau. Stuttgart: Reclam, Cartea a V-a, p. 917

12. Rousseau, Jean-Jacques, 1963, *idem*, Cartea a 3-a, capitolul I, p. 92

13. Rousseau, Jean-Jacques, 1963, *idem*, Cartea a 2-a, capitolul VIII, p. 77 *sqq.*

14. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1962: *Du Contrat Social. Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique.* Paris: Garnier Frères, cartea a 4-a, capitolul VII, p. 326 (traducerea autorului)

15. Rousseau, Jean-Jacques, 1963, *idem*, Cartea a 3-a, capitolul 12, p. 133

16. Hume, David, 1741/1742, 1963: *Essays Moral, Political, and Literary.* London: Oxford University Press, p. 29

17. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1967: *Lettre à d'Alembert sur les Spectacles.* Paris: Garnier-Flammariche, p. 154

18. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1962: „Lettre à M. d'Alembert." *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique.* Paris: Garnier Frères, p. 176

19. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1959: *Staat und Gesellschaft. Contrat Social.* Traducere germană de Kurt Weigand. München: Goldmann, Cartea a 4-a, capitolul VII, p. 111

20. *Idem*, p. 110

21. Rousseau, Jean-Jacques, 1750/55, 1978: *Schriften zur Kulturkritik.* Französisch-deutsche Ausgabe. Traducere germană de Kurt Weigand. Hamburg: Felix Meiner, p. 221

22. *Idem*, p. 257

23. *Idem*, p. 265

24. Gerber, Christine (1975), *idem*, p. 88

25. Rousseau, Jean-Jacques, 1978, *idem*, p. 264 (traducerea autorului după originalul francez)

26. Rousseau, Jean-Jacques, 1978. *idem*, Cartea a 3-a, p. 354

27. *Idem*, Cartea a 2-a, p. 278

28. Rousseau, Jean-Jacques, 1761, 1859: *Julie sau noua Héloïse.* Citat după: Wilhelm Hennis, 1957: „Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Rousseau." Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Band XLIII, p. 111-115, aici: p. 112

29. Rousseau, Jean-Jacques, 1978: *idem*, p. 255

30. Rousseau, Jean-Jacques, 1978, *idem*, Cartea a 5-a, p. 804 *sqq.*

31. *Idem*, p. 768

32. Citat după Harig, Ludwig, 1978: „Rousseau sieht das Weiße im Auge des Königs. Ein literatur-historischer Rückblick. *Die Welt*, Nr. 71, 25 martie 1978

33. Rousseau, Jean-Jacques, 1761, 1859. *Julie sau noua Héloïse*, vol. 1–4. Traducerea germană de C. Julius. Leipzig, p. 29

34. Rousseau, Jean-Jacques, 1963, *idem*, cartea 1, capitolul VI, p. 43

Capitolul VIII

1. Milgram, Stanley, 1961: „Nationality and Conformity." *Scientific American*, Vol. 205, p. 45-51

2. Veblen, Thorstein, 1899, 1970: *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions.* London: Unwin Books – germ.: *Theorie der feinen Leute.* Köln/Berlin, 1955, 1971: Kiepenheuer & Witsch

3. Tocqueville, Alexis de, 1835/1840, 1959/1962: *Über die Demokratie in Amerika.* 2 Bände. Deutsche Übersetzung: Hans Zbinden. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt

4. Tocqueville, Alexis de, 1835/1840, 1959/1962; *Über die Demokratie in Amerika.* Band 1. Deutsche Übersetzung: Hans Zbinden. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, p. 294

5. Tocqueville, Alexis de, 1840, 1962: *Über die Demokratie in Amerika.* Band 2. Deutsche Übersetzung: Hans Zbinden. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, p. 280

6. Tocqueville, Alexis de. 1959, *idem*, p. 5

7. Tischer, Angelika, 1979: *Der Begriff „Öffentliche Meinung" bei Tocqueville.* Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität, p. 18

8. Tocqueville, Alexis de, 1959, *idem*, p. 8

9. Tocqueville, Alexis de, 1935: *Autorität und Freiheit.* Zürich/Leipzig: Rascher, p. 55

10. Tocqueville, Alexis de, 1967: *Das Zeitalter der Gleichheit (Auswahl aus Werken und Briefen).* Deutsche Übersetzung: S. Landshut. Köln/Opladen: Westdeutscher Verlag, p. 52

11. Tocqueville, Alexis de, 1962, *idem*, p. 280

12. Tischer, Angelika, 1979, *idem*, p. 56

13. Tocqueville, Alexis de, 1959, *idem*, p. 155

14. Tocqueville, Alexis de, 1935, *idem*, p. 57

15. *Idem*, p. 58

16. Bryce, James, 1888, 1889: *The American Commonwealth.* 2 Bände. London: Macmillan, aici: Vol. II, Part IV, Chapt. LXXXV, p. 337–344

17. Bauer, Wilhelm, 1914: *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)

18. Tönnies, Ferdinand, 1922: *Kritik der öffentlichen Meinung.* Berlin: Julius Springer

19. Wilson, Francis G., 1939: „James Bryce on Public Opinion: Fifty Years Later." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 3, No. 3, p. 420–435, aici: p. 426

20. Bryce, James, 1889, *idem*, aici: Vol. 11, Part IV (p. 237-364), în care: Chapt. LXXXIV, p. 327–336

Capitolul IX

1. Speier, Hans, 1950: „Historical Development of Public Opinion." *American Journal of Sociology*, Vol. LV, No. 4, January, p. 376-388, aici mai ales: p. 376

2. Bentham, Jeremy, 1838–1843, 1962: „The constitutional Code, Book I, Chapter VIII: Public-Opinion Tribunal." John Bowring: *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 9. New York: Russel & Russel, p. 41-46

3. Bryce, James, 1888, 1889: *The American Commonwealth.* 2 vol. London: Macmillan, aici: Vol. II, Part IV; Public Opinion, p. 237–264

4. Speier, Hans, 1950, *idem*

5. Hennis, Wilhelm, 1957: *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Zur Kritik politischer Umfragen (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart, Heft 200/201).* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)

6. Habermas, Jürgen, 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.* Neuwied: Hermann Luchterhand

7. Ross, Edward Alsworth, 1901, 1969: *Social Control. A Survey of the Foundations of Order.* Cu o introducere de Julius Weinberg/Gisela J. Hinkle/Roscoe C. Hinkle. Cleveland/London: The Press of Case Western Reserve University. Noelle, Elisabeth, 1966: *Öffentliche Meinung und Soziale Kontrolle.* (Recht und Staat. Heft 329). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)

8. Allport, Floyd H., 1937: „Toward a Science of Public Opinion." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1, No. 1, p. 7–23, aici: p. 13

9. Ross, Edward Alsworth, 1969, *idem*, p. 90

10. *Idem*, p. 105

11. *Idem*, p. 104

12. Spencer, Herbert, 1879, 1966: „The Data of Ethics." *The Works of Herbert Spencer*. Vol. 9, *The Principles of Ethics*, Part 1. Osnabrück: Otto Zeller (Reprint der ed. 1892), p. 1–303, aici: p. 118

13. LaPiere, Richard T., 1954: *A Theory of Social Control*. New York/London/Toronto: McGraw-Hill. Chapter 9: The Techniques of Social Control, p. 218–248

14. Ross, Edward Alsworth, 1969, *idem*, p. 92

15. *Idem*, p. 95 (traducerea autorului)

Capitolul X

1. Luhmann, Niklas, 1971: „Öffentliche Meinung." *Politische Planung. Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag [prima publicare: *Politische Vierteljahresschrift*, 11. Jg., 1970, Heft I, p. 2–28; republicat în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München, 1974: R. Piper & Co., p. 27–54, 3ll–317; și în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung*. München/Zürich, 1979: R. Piper & Co., p. 29–61], p. 9–34, aici: p. 9

2. Lippmann, Walter, 1922, 1954: *Public Opinion*. New York: The Macmillan Comp. (ed. germ.: Die öffentliche Meinung. München: Rütten und Loening, 1964)

3. Vezi Cap. XVIII

4. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 11

5. Noelle, Elisaheth, 1966: *Öffentliche Meinung und Soziale Kontrolle*. (Recht und Staat, Heft 329). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)

6. Zimen, Erik, 1978: *Der Wolf. Mythos und Verhalten*. Wien/München: Meyster, p. 42

7. Alverdes, Friedrich Wilhelm, 1925: *Tiersoziologie; Forschungen zur Völkerpsychologie und soziologie*. Ed.: Richard Thurn, Band 1. Leipzig: Hirschfeld, p. 108. De fapt, „urletele în haită" regulate nu sunt descrise de Jane Van Lawick-Goodall, 1971: In the Shadow of Man. Boston: Houghton Mifflin – ed. germ.: Wilde Schimpansen. Reinbek, 1971: Rowohlt

8. Zimen, Erik, 1978, *idem*, p. 67

9. Murie, Adolph, 1944: *The wolves of Mount McKinley*. Washington: U. S. Nat. Park. Serv., Fauna Ser. 5

10. Zimen, Erik, 1978. *idem*, p. 221

11. Zimen, Erik, 1978, *idem*, p. 71

12. Uexküll, Thure von, 1963, 1964: *Grundfragen der psychosomatischen Medizin*. Reinbek: Rowohlt (rde-Band 179/180), p. 174

13. Lorenz, Konrad, 1963, 1964: *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien: Dr. G. Borotha-Schoeler, p. 197-212

14. *Idem*, p. 206

15. *Idem*, p. 208

16. Pribram, Karl, 1979: „Sehen, Hören, Lesen – und die Folgen im Kopf. Informationsverarbeitung im Gehirn." Comunicare la congresul comun al Deutsche Lesegesellschaft e. V., Stiftung in Medias res și Deutsche Gesellschaft für Publizistik und Kommunikationswissenschaft „Medienökologie – ein Zukunftsproblem unserer Gesellschaft. Auf dem Weg zum vollverkabelten Analphabeten?", 27 aprilie 1979, Mainz

17. Richter, Horst E., 1976: *Flüchten oder Standhalten*. Hamburg: Rowohlt, p. 34

18. Madison, James, 1788, 1961: „The Federalist No. 49, February 2, 1788". Jacob E. Cooke: The Federalist. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, p. 338-347, aici mai ales p. 340

19. Citat după Reiwald, Paul, 1948: *Vom Geist der Massen. Handbuch der Massenpsychologie*. Zürich: Pan-Verlag (Band I der Internationalen Bibliothek für Psychologie und Soziologie), p. 59

Capitolul XI

1. Turnbull, Colin M., 1961: *The Forest People*. A Study of the Pygmies of the Congo. New York: Simon and Schuster (A Touchstone Book)

2. Turnbull, Colin M., 1961: „The Crime of Cephu, the Bad Hunter." *The Forest People*. A Study of the Pygmies of the Congo. New York: Simon and Schuster (A Touchstone Book), p. 94–108

3. Turnbull, Colin M., 1961, *idem*, p. 112

4. *Idem*, p. 113

5. Mead, Margaret, 1937: „Public Opinion Mechanisms Among Primitive Peoples." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1, July 1937, p. 5–16

6. *Idem*, p. 8

7. *Idem*, p. 10–12

8. *Idem*, p. 12–14

9. *Idem*, p. 15

Capitolul XII

1. Mead, Margaret, 1937: „Public Opinion Mechanisms Among Primitive Peoples." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1, July 1937, p. 5–16, aici: p. 7

2. Wiese, Leopold von, 1924/28, 1955: *System der Allgemeinen Soziologie als Lehre von den sozialen Prozessen und den sozialen Gebilden der Menschen (Beziehungslehre)*. Berlin: Duncker & Humblot. p. 424

3. Taine, H., 1877, 1916: *Les origines de la France contemporaine*. III. *La Révolution. l'Anarchie*. Tome 1. Paris; Hachette, p. 66–69. Citat după Paul Reiwald, 1948: *Vom Geist der Massen. Handbuch der Massenpsychologie*. Zürich: Pan-Verlag (Band I der Internationalen Bibliothek für Psychologie und Soziologie), p. 574/575

4. Crespi, Leo: comunicare orală la cel de-al 24-lea congres al AAPOR, Lake George 1969

5. McDougall, William, 1920, 1921: *The Group Mind*. Cambridge: At the University Press, Part I, Chapter III, p. 48 (organised group)

Capitolul XIII

1. McDougall, William, 1920, 1921: *The Group Mind*. Cambridge: At the University Press, p. 30

2. Vezi fig. 11–13, p. 37-39; vezi și p. 251 *sqq*.

3. McDougall, William, 1921, *idem*, p. 39

4. *Idem*, p. 24

5. Trotter, Wilfred, 1916: *Instincts of the Herd in Peace and War*. London: T. Fisher Unwin

6. Malraux, André, 1971: *Les chênes qu'on abat…* Paris: Gallimard, p. 182: „*Je n'ai jamais tiré au clair ce que je pense des modes… les siècles pendant lesquels les hommes doivent être barbus, les siècles pendant lesquels ils doivent être rasés…*"

7. Platon, 1578: ediția Henricus Stephanus. *Sämtliche Werke*. Heidelberg, f. a.: Lambert Schneider, vol II, p. 131, 130

8. Barber, Bernard/Lyle S. Lobel, 1953: „«Fashion» in Women's Clothes and the American Social System." Reinhard Bendix/Seymour Martin Lipset (ed.): *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*. Glencoe, Ill.: The Free Press, p. 323–332, aici: p. 323

9. *Idem*, p. 323

Capitolul XIV

1. Pt. Prezentarea detaliată a pedepsei stâlpului infamiei vezi: Nagler, Johannes, 1918, 1970: *Die Strafe. Eine juristisch-empirische Untersuchung*. Aalen: Scientia (Neudruck der Ausgabe Leipzig 1918). Bader-Weiß, G./K. S. Bader, 1935: *Der Pranger. Ein Strafwerkzeug und Rechtswahrzeichen des Mittelalters*. Freiburg: Jos. Waibel'sche Verlagsbuchhandlung. Hentig, Hans von, 1954–1955: Die Strafe. Frühformen und kulturgeschichtliche Zusammenhänge. Berlin/Göttingen/Heidelberg: Springer

2. Bader-Weiß, G./K. S. Bader, 1935, *idem*, p. 2

3. Vezi. p. 146

4. Locke, John, 1690, 1976: *Über den menschlichen Verstand*, Hamburg: Felix Meiner (Philosophische Bibliothek, Bd. 75/76), Übersetzt von C. Winckler, 3. Auflage, unveränderter Nachdruck in einem Band, 2. Buch, p. 446

5. Fehr, Hans: *Folter und Strafe im alten Bern*, p. 198. Citat după: Bader-Weiß, G./K. S. Bader, 1935, *idem*, p. 83

6. Bader-Weiß, G./K. S. Bader, 1935, *idem*, p. 130

7. *Idem*, p. 122

8. Stross, Brian, 1978: „Gossip in Ethnography." *Reviews in Anthropology*, p. 181–188. Este discutată cartea lui John Beard Haviland, 1977: *Gossip, Reputation, and Knowledge in Zinacantan*. Chicago: University of Chicago Press

9. Choderlos de Laclos, 1782: *Les liaisons dangereuses*. – Deutsch, 1909: *Gefährliche Liebschaften*. München: Verlag des Hyperion Hans von Weber, p. 109

10. Haviland, John Beard, 1977: *Gossip, Reputation, and Knowledge in Zinacantan*. Chicago: University of Chicago Press, p. 63

11. Schöne, Walter, 1939: Der Aviso des Jahres 1609. In Faksimiledruck hg. und mit einem Nachwort versehen. Leipzig: Otto Harrossowitz, aici: Nachwort p. 2

12. Neue Juristische Wochenschrift Heft 10, 1979, p. 504

Capitolul XV

1. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 224, 26 sept. 1979, p. 1, și Nr. 233, 6 oct. 1979, p. 5

2. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1962: „*Du Contrat Social.*" *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*. Paris: Garnier Frères, Cartea a 4-a, cap. VIII, p. 327

3. Osgood, Charles E./George J. Suci/Percy H. Tannenbaum, 1957, 1964; The Measurement of Meaning. Urbana, Ill.: University of Illinois Press

4. König, René, 1967: „Das Recht im Zusammenhang der sozialen Normensysteme." Ernst E. Hirsch/Manfred Rehbinder (ed.): Studien und Materialien zur Rechtssoziologie. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 11, p. 36-53

5. Zippelius, Reinhold, 1978: „Verlust der Orientierungsgewißheit?" Friedrich Kaulbach/Werner Krawietz (ed.): *Recht und Gesellschaft. Festschrift für Helmut Schelsky zum 65. Geburtstag*. Berlin: Duncker & Humblot, p. 778

6. Luhmann, Niklas, 1971: „Öffentliche Meinung." *Politische Planung. Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag (prima publicare: *Politische Vierteljahresschrift*, 11. Jg., 1970, Heft 1, p. 2–28; republicat în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München, 1974: R. Piper & Co., p. 27–54, 311–317; și în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung*. München/Zürich, 1979: R. Piper & Co., p. 29–61), p. 9–34, aici mai ales p. 19

7. Vezi p. 66–74

8. Kaiser, Joseph H., 1975: „Sozialauffassung, Lebenserfahrung und Sachverstand in der Rechtsfindung." *Neue Juristische Wochenschrift*, Heft 49, p. 2237

9. *Stern* Nr. 46, 4 nov. 1971, p. 260

10. Tocqueville, Alexis de, 1840, 1976: *Über die Demokratie in Amerika*. München: Deutscher Taschenbuchverlag, dtv-TB 6063, p. 753

11. *Stern*, Heft 24, 3 iunie 1971, p. 16–24

12. Blake, Robert R./Jane Suygley Mouton, 1954: „Present and Future Implications of Social Psychology for Law and Lawyers." *Journal of Public Law*, Vol. 3, p. 352–369

13. Dicey, Albert V., 1905: *Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion in England, During the Nineteenth Century*. London: Macmillan

14. Dicey, Albert V., 1905, 1962: Law and Public Opinion in England. London: Macmillan, p. 41. Vezi și scurtul comentar din: Paul F. Lazarsfeld, 1957: „Public Opinion and the Classical Tradition." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 21, No. 1, p. 39–53

15. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 1299, aug. 1979, n = 843

16. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 3062, nov./dec. 1978, n = 2033. Au fost supuse discuției următoarele: ameliorarea cursurilor de calificare; reforma fiscală din 1979; dreptul angajaților și al acționarilor la participare egală la conducerea întreprinderii; reforma legislației divorțului (principiul destrămării în loc de principiul vinei)

17. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1963: *Der Gesellschaftsvertrag*. Deutsche Übersetzung von H. Denhardt. Stuttgart: Reclam, 2. Buch, 8. Kapitel, p. 77

18. Rousseau, Jean-Jacques, 1963, *idem*, 3. Buch, 12. Kapitel, p. 133

19. Rousseau, Jean-Jacques, 1762, 1967: *Lettre à d'Alembert sur les Spectacles*. Paris: Garnier-Flammarion, p. 154

Capitolul XVI

1. Landecker, Werner S., 1950: „Types of Integration and Their Measurement." *American Journal of Sociology*, Vol. 56, p. 332–340, aici: p. 332. (traducerea autorului) (republicat în: Paul F. Lazarsfeld/Morris Rosenberg, 1955: *The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research*. New York/London: The Free Press/Collier-Macmillan Ltd., p. 19–27)

2. Landecker, Werner S., 1950, *idem*, p. 333–335

3. Landecker, Werner S., 1950, *idem*, p. 335–336

4. Landecker, Werner S., 1950, *idem*, p. 336–338

5. Landecker, Werner S., 1950, *idem*, p. 338–339

6. Smend, Rudolf, 1928: *Verfassung und Verfassungsrecht*. München: Duncker & Humblot

7. Smend, Rudolf, 1956: „Integrationslehre". *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Band 5. Stuttgart/Tübingen/Göttingen: Gustav Fischer/J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)/Vandenhoeck & Ruprecht, p. 299-302, aici mai ales p. 299-300

8. Ross, Edward Alsworth, 1901, 1969: *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*. Cu o introducere de Julius Weinberg/Gisela J. Hinkle/Roscoe C. Hinkle. Cleveland/London: The Press of Case Western Reserve University, p. 294 (reluare a ediției din 1929; prima publicare în 1901 de către Macmillan Company)

9. Goethe, Johann Wolfgang, 1964: *Werke, Briefe und Gespräche*, Gedenkausgabe, hg. von Ernst Beutler. Band 14: Schriften zur Literatur, Kapitel: Weltliteratur, Homer noch einmal. Zürich/Stuttgart: Artemis, p. 705

10. Vezi p. 63

11. Despre coeziunea din Norvegia vezi și: Eckstein, Harry, 1966: *Division and Cohesion in Democracy. A Study of Norway*. Princeton, N. J.: Princeton University Press

Capitolul XVII

1. Klapp, Orrin E., 1954: „Heros, Villains, and Fools, as Agents of Social Control." *American Sociological Review*. Vol. 19, No. 1, p. 56-62

2. Citat după Harig, Ludwig, 1978: „Rousseau sieht das Weiße im Auge des Königs. Ein literatur-historischer Rückblick." *Die Welt*, Nr. 17, 25 martie 1978

3. Schlegel, Friedrich, 1799: *Lucinde*. Berlin: Heinrich Frölich, p. 40

4. *Die Welt*, Nr. 189, 1976, p. 8

5. Limmer, Wolfgang, 1976: „Wem schrei ich um Hilfe?" *Der Spiegel*, Nr. 41, p. 236-239, aici mai ales p. 237

6. Citatele din Luther și Müntzer provin din: Petzolt, Dieter, 1979: *Öffentlichkeit als Bewußtseinszustand. Versuch einer Klärung der psychologischen Begabung*. Magisterarbeit im Institut für Publizistik der Johannes Gutenberg-Universität, Mainz

7. Streller, Siegfried, 1978: Hutten – Müntzer – Luther. Werke in zwei Bänden. Band I. Berlin/Weimar, Aufbau-Verlag, p. 186

8. Dülmen, Richard von, 1977: *Reformation als Revolution; Soziale Bewegung und religiöser Radikalismus*. München: Deutscher Taschenbuchverlag, dtv-Wissensch. Reihe 4273. Vezi și recenzia volumului, de Martin Brecht, în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 177, 3 august 1977, p. 21

9. Ross, Edward Alsworth, 1901, 1969: *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*. Cu o introducere de Julius Weinberg/Gisela J. Hinkle/Roscoe C. Hinkle. Cleveland/London: The Press of Case Western Reserve University, p. 104

10. Luhmann, Niklas, 1971: „Öffentliche Meinung". *Politische Planung. Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag [prima apariție: *Politische Vierteljahresschrift*, 11. Jg., 1970, Heft I, p. 2–28; reeditat în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München, 1974; R. Piper & Co., p. 27–54, 311–317; și în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): Politik und Kommunikation. Über die offentliche Meinungsbildung. München/Zürich, 1979: R. Piper & Co., p. 29–61], p. 9–34, aici: p. 16

11. Carson, Rachel. 1962: *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Co. (republicat în: New York, 1977: Fawcett)

12. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 17

Capitolul XVIII

1. Luhmann, Niklas, 1971: „Öffentliche Meinung". *Politische Planung. Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag [prima apariție: *Politische Vierteljahresschrift*, 11. Jg. 1970, Heft I, p. 2–28; reeditat în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München, 1974: R. Piper & Co., p. 27–54, 311–317; și în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung*. München/Zürich 1979: R. Piper & Co., p. 29–61]

2. Lippmann, Walter, 1922, 1954: *Public Opinion*. New York: The Macmillan Comp. (ed. germ.: Die öffentliche Meinun . München: Rütten + Loening, 1964)

3. Lippmann, Walter, 1965, *idem*, p. 18 (traducerea autorului)
4. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 97, 78
5. *Der Spiegel*, Nr. 19 și 22 din 8 și 29 mai 1978
6. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 146
7. Ihering, Rudolph von, 1883: *Der Zweck im Recht*. 2. Band. Leipzig: Breitkopf & Härtel, p. 180
8. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 14
9. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 15
10. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 27/28
11. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 18
12. Lewin, Kurt, 1947: „Group Decision and Social Change." Theodore M. Newcomb/Eugene L. Hartley (ed.): *Readings in Social Psychology*. New York: Henry Holt and Company, p. 330-344
13. Lippmann, Walter, 1965, *idem*, p. 223 (traducerea autorului)
14. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 67–69
15. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 46–47
16. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 109
17. Lippmann, Walter, 1965, *idem*, p. 220. Ezi și: Schulz, Winfried, 1976: *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien. Eine Analyse der aktuellen Berichterstattung* (Alber-Broschur-Kommunikation, Band 4). Freiburg: Karl Alher
18. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 236, 237, 243
19. Lippmann, Walter, 1965, *idem*, p. 16 (pseudo-environment)
20. Gehlen, Arnold, 1965: *Zeit-Bilder. Zur Soziologie und Ästhetik der modernen Malerei*. Frankfurt/Bonn: Athenäum, p. 190
21. Lazarsfeld, Paul F./Bernard Berelson/Hazel Gaudel, 1944, 1948, 1968: *The People's Choice. How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Duell, Sloan and Pearce. Ed. a 3-a New York, 1968: Columbia University Press. – Deutsch, 1969: *Wahlen und Wähler. Soziologie des Wahlverhaltens* (Soziologische Texte 49). Neuwied: Luchterhand. Heider, Fritz, 1946: „Attitudes and Cognitive Organization." *The Journal of Psychology*, Vol. 21, p. 107-112. Festinger, Leon, 1957: *A Theory of Cognitive Dissonance*. Evanston, Illinois: Row, Peterson
22. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 92
23. Roegele, Otto B., 1979: „Massenmedien und Regierbarkeit." Wilhelm Hennis/Peter Graf Kielmansegg/Ulrich Matz (ed.): *Regierbarkeit. Studien zu ihrer Problematisierung*, Band II. Stuttgart: Klett-Cotta, p. 177-210, aici mai ales p. 187
24. De curând au dovedit corectitudinea acestei observații: Sturm, Hertha/Ruth von Haebler/Reinhard Helmreich, 1972: *Medienspezifische Lerneffekte. Eine empirische Studie zu Wirkungen von Fernsehen und Rundfunk* (Schriftenreihe des Internationalen Zentralinstituts für das Jugend- und Bildungsfernsehen, Heft 5). München: TR-Verlagsunion, p. 42–44
25. Lippmann, Walter, 1965, *idem*, p. 3
26. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 18
27. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 25
28. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 28
29. Lippmann, Walter, 1964, *idem*, p. 92

Capitolul XIX

1. Luhmann, Niklas, 1971; „Öffentliche Meinung". *Politische Planung, Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag [prima publicare: *Politische Vierteljahresschrift*, 11. Jg., 1970, Heft I, p. 2–28; republicat în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München, 1974: R. Piper & Co., p. 27–54, 311–317; și în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung*. München/Zürich, 1979: R. Piper & Co., p. 29-61], p. 9-34, aici mai ales. p. 18
2. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 15
3. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 25
4. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 18
5. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 24
6. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 18/19
7. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 12
8. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 16
9. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 13/14
10. Luhmann, Niklas, 1971, *idem*, p. 14
11. McCombs, M. E./D. L. Shaw, 1972: „The Agenda-Setting Function of Mass Media." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, p. 176–187. Funkhouser, G. R., 1973: „The Issues of the Sixties: An Exploratory Study in the Dynamics of Public Opinion." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 37, p. 62–73. McLeod, J. M./L. B. Becker/J. E. Byrnes, 1974: „Another Look at the Agenda Setting Function of the Press." *Communication Research* 1, p. 131–166. Beniger, James R., 1978: „Media Content as Social Indicators. The Greenfield Index of Agenda-Setting." *Communication Research* 5, p. 437–453. Kepplinger, Hans Mathias/Herbert Roth, 1978: „Kommunikation in der Ölkrise des Winters 1973/74." *Publizistik*, Jg. 23, Heft 4, p. 377–428. – Englisch: „Creating a Crisis: German Mass Media and Oil Supply in 1973/74." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 43, 1979, p. 285–296. Kepplinger, Hans Mathias/Michael Hachenberg, 1979: „The Challenging Minority. A Study in Social Change." Comunicare la Conferința anuală a International Communication Association, din Philadelphia, mai 1979. Kepplinger, Hans Mathias, 1980: „Kommunikation im Konflikt. Gesellschaftliche Bedingungen kollektiver Gewalt." Mainzer Universitätsgespräche, Mainz

Capitolul XX

1. Allensbacher Archiv, IfD-Umfragen 2173 (ian. 1976) und 2196 (feb. 1977): „Vă rog să parcurgeți această listă. După părerea dumneavoastră, care dintre elementele de pe această listă exercită o influență prea mare asupra vieții politice actuale germane?" Pe locul 3 este idicată „televiziunea", cu 31, respectiv 29 procente, iar pe locul 10, respectiv 9, cu 21, respectiv 22 procente „ziarele". Lista cuprindea 18 variante de răspuns.

Capitolul XXI

1. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1977: „Das doppelte Meinungsklima. Der Einfluß des Fernsehens im Wahlkampf 1976." *Politische Vierteljahresschrift*, 18. Jg., Heft 2–3, p. 408-451; republicat în: Elisabeth Noelle-Neumann, 1980: *Wahlentscheidung in der Fernsehdemokratie*. Freiburg/Würzburg: Ploetz, p. 77–115. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1978: „Kampf um die öffentliche Meinung. Eine vergleichende sozialpsychologische Analyse der Bundestagswahlen 1972 und 1976." Dieter Just/Peter Rohrig (ed.): *Entscheidung ohne Klarheit. Anmerkungen und Materialien zur Bundestagswahl* 1976 (*Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung*, Band 127). Bonn, p. 125–167. Kepplinger, Hans Mathias, 1979: „Ausgewogen bis zur Selbstaufgabe? Die Fernsehberichterstattung über die Bundestagswahl 1976 als Fallstudie eines kommunikationspolitischen Problems." *Media Perspektiven*, Heft 11, p. 750–755. Kepplinger, Hans Mathias, 1980: „Optische Kommentierung in der Fernsehberichterstattung über den Bundestagswahlkampf 1976." Thomas Ellwein (ed.): *Politikfeld-Analysen* 1979. Opladen: Westdeutscher Verlag, p. 163–179

2. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1977, *idem*. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1978, *idem*

3. Kepplinger, Hans Mathias, 1979: „Ausgewogen bis zur Selbstaufgabe? Die Femsehberichterstattung über die Bundestagswahl 1976 als Fallstudie eines kommunikationspolitischen Problems.", *idem*. Kepplinger, Hans Mathias, 1980: „Optische Kommentierung in der Fernsehberichterstattung über den Bundestagswahlkampf 1976.", *idem*

4. Mreschar, Renate I., 1979: „Schmidt war besser im Bild als Kohl. Universität analysierte Kameraarbeit bei der TV-Berichterstattung vor der Bundestagswahl '76." *Frankfurter Rundschau*, Nr. 255, 1 nov. 1979, p. 26

5. Kepplinger, Hans Mathias, 1987: *Darstellungseffekte. Experimentelle Untersuchungen zur Wirkung von Pressefotos und Fernsehfilmen*. Freiburg/München: Karl Alber. Kepplinger, Hans Mathias, 1989: „Nonverbale Kommunikation: Darstellungseffekte." *Fischer Lexikon Publizistik – Massenkommunikation*, hg. von Elisabeth Noelle-Neumann/Winfried Schulz/Jürgen Wilke. Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuch Verlag, p. 241–255

6. Ostertag, Michael, 1986: Nonverbales Verhalten im Fernsehinterview. Entwicklung eines Instruments zur Erfassung und Bewertung nichtsprachlicher Äußerungen von Politikern und Joumalisten. Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg Universität

7. Lersch, Philipp, 1951: Gesicht und Seele. Grundlinien einer mimischen Diagnostik. München/Basel: Reinhardt

8. Molcho, Samy, 1983: *Körpersprache*. München: Mosaik-Verlag

9. Frey, Siegfried/H.-P. Hirsbrunner/J. Pool/W. Daw, 1981: *Das Berner System zur Untersuchung nonverbaler Interaktion*. În: Peter Winkler (ed.): Methoden der Analyse von Face-to-Face-Situationen. Stuttgart: Metzler

10. Ostertag, Michael, 1986, *idem*, p. 72

11. *Idem*, p. 121

12. *Idem*, p. 126

Capitolul XXII

1. Conradt, David P., 1978: „The 1976 Campaign and Election: An Overview." Karl H. Cerny: *Germany at the Polls. The Bundestag Election of 1976*. Washington, D. C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, p. 29–56

2. *Idem*, p. 41

3. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1977: „Das doppelte Meinungsklima. Der Einfluß des Fernsehens im Wahlkampf 1976." *Politische Vierteljahresschrift*, 18. Jg., Heft 2-3, p. 408-451; republicat în: Elisabeth Noelle-Neumann, 1980: *Wahlentscheidung in der Fernsehdemokratie*. Freiburg/Würzburg: Ploetz, p. 77-115

4. Merton, Robert K., 1949, 1968: *Social Theory and Social Structure. Toward the Codification of Theory and Research*. New York: The Free Press. Fields, James M./Howard Schuman, 1976: „Public beliefs about the beliefs of the public." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 40, p. 427–448. O'Gorman, Hubert/Stephen L. Garry, 1976: „Pluralistic ignorance – a replication and extension." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 40, p. 449–458

5. Vezi p. 74–79

Capitolul XXIII

1. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1974: „Die Schweigespirale. Über die Entstehung der öffentlichen Meinung" Ernst Forsthoff/Reinhard Hörstel (ed.): *Standorte im Zeitstrom. Festschrift für Arnold Gehlen zum 70. Geburtstag am 29. Januar 1974*. Frankfurt/Main: Athenäum, p. 299–330. – Republicat în: Elisabeth Noelle-Neumann: *Öffentlichkeit als Bedrohung. Beiträge zur empirischen Kommunikationsforschung* (*Alber-Broschur Kommunikation*, Band 6). Freiburg, München 1977, 1979: Karl Alber, p. 169-203, aici mai ales p. 189–190

2. Schulman, Gary I., 1968: „The popularity of viewpoints and resistance to attitude change." *Journalism Quarterly*, Vol. 45, p. 86–90

3. Tarde, Gabriel, 1898: „Le public et la foule." *La Revue des Paris*, vol. 4. Aici citat după: Clark, Terry N., 1969: *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence. Selected Papers*. Chicago, London: The University of Chicago Press, cap. 17: Opinion and Conversation

4. Clark, Terry N., 1969, *idem*, p. 318 (traducerea autorului)

Capitolul XXIV

1. Neumann, Erich Peter/Elisabeth Noelle, 1961: *Umfragen über Adenauer. Ein Porträt in Zahlen*. Allensbach/Bonn: Verlag für Demoskopie, p. 44, vezi și: Institut für Demoskopie Allensbach, 1952: *Die Stimmung im Bundesgebiet*. Oct. 1952, grafic

2. Ross, Edward, Alsworth, 1901, 1969: *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*. Cu o introducere de Julius Weinberg/Gisela J. Hinkle/Roscoe C.

Hinkle. Cleveland/London: The Press of Case Western Reserve University, p. 104 (Prima ed. 1901 Macmillian Company)

3. Boas, George, 1969: *Vox Populi: Essays in the History of an Idea*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, p. 21 – Vezi şi: Gallacher, p. A.: „Vox populi – vox Dei". *Philological Quarterly*, Vol. XXIV, January 1945, p. 12-19

4. Vulgata, 66, 6. Este vorba aici despre traducerea latină făcută de Ieronim în sec. al IV-lea d.Hr.

5. Hofstätter, Peter R., 1949: *Die Psychologie der öffentlichen Meinung*. Wien: Wilhelm Braumüller, p. 96

6. Montaigne, Michel de, 1588, 1902: *Les Essais*. Ed. de Fortunat Strowsky. Bordeaux: F. Pech. Cartea a 2-a, cap. 16, p. 397 (Traducerea autorului). Montaigne citează în ghilimele simple pe Cicero, Tusculanes, V, 36.

7. *Idem*, p. 9

8. Hesiod, 1936: *Sämtliche Werke*. În trad. germ. de Thassilo von Scheffer, Wien: Phaidon: „Werke und Tage, V", 763

9. Seneca: *Controversae* 1. l. 10

10. Livius I, 58. Citat după: Bucher, Lothar, 1887: „Über politische Kunstausdrücke." *Deutsche Revue* XII, p. 67-80, aici: p. 77

11. Livius III, 34. Citat după: Bucher, Lothar, 1887, *idem*, p. 77

12. Bucher, Lothar, 1887: „Über politische Kunstausdrücke." *Deutsche Revue* XII, p. 67–80

13. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 1821, 1970: *Werke in zwanzig Bänden*. Band 7: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, p. 485 , § 318

14. Bucher, Lothar, 1887, *idem*, p. 76

15. *Idem*, p. 80

16. Noelle, Elisabeth, 1966: *Öffentliche Meinung und Soziale Kontrolle*. (*Recht und Staat*, Heft 329), Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), p. 3

17. Frisch, Max (1958): *Öffentlichkeit als Partner*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, p. 56–67, aici: p. 56, vezi p. 63, 67

18. *Die Welt*, Nr. 239, 12 oct. 1979, p. 6

19. Tucholsky, Kurt, 1975: *Schnipsel*. Ed. de Mary Gerold-Tucholsky/Fritz J. Raddatz. Reinbek: Rowohlt, p. 67

20. Swift, Jonathan, 1706, 1965: „Thoughts on Various Subjects." *Prose Works, Vol. I: A Tale of a Tub*. Oxford: Basil Blackwell, p. 241 (trad. germ.: Ludwig Goldscheider)

21. Jahoda, Marie, 1969, 1973: „Konformität und Unabhängigkeit – Eine psychologische Analyse." Martin Irle/M. v. Cranach/H. Vetter (ed.): *Texte aus der experimentellen Sozialpsychologie* (Soziologische Texte, Band 45). Neuwied: Luchterhand, p. 538-572, aici: p. 548. Prima publicare în engl.: „Conformity and Independence. A Psychological Analysis." Human Relations 12, 1959, p. 99-120

Capitolul XXVI

1. Vezi Tönnies, Ferdinand, 1922: *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Springer, p. 394

2. *Literaturstudien zur öffentlichen Meinung. Leitfaden zur Textanalyse*. Vezi anexa p. 352–354

3. Jünger, Ernst, 1962: *Der Waldgang*. Frankfurt/Main; Klostermann, p. 363

4. Frisch, Max (1958): *Öffentlichkeit als Partner*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, p. 56–67, aici: p. 63, vezi. p. 56, 67

5. Eckert, Werner, 1985: *Zur öffentlichen Meinung bei Machiavelli – Mensch, Masse und die Macht der Meinung*. Magisterarbeit. Mainz: Johannes GutenbergUniversität

6. Henric IV, partea I, actul III; vezi în această carte Cap. IV

7. Erasm din Rotterdam (1516), 1968: *Fürstenerziehung. Institutio Principis Christiani. Die Erziehung eines christlichen Fürsten*. Einführung, Übersetzung und Bearbeitung von Anton J. Gail, 1981. Paderborn: Schöningh, p. 89, 107, 149, 185, 213; vezi şi: *Erasmus von Rotterdam in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt von Anton J. Gail*, 1981. Reinbek: Rowohlt, p. 62

8. Erasmus din Rotterdam, 1968: *Fürstenerziehung*, *idem*, p. 149, 183, 201. Machiavelli, Niccolò (1532), 1978: *Der Fürst*. Trad. şi ed. de Rudolf Zorn. Stuttgart: Kröner, cap. 18, 19

9. Aristoteles, 1986: *Politik*. Trad. şi ed. de Olof Gigon. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. Dovezi despre sursele comune ale lui Machiavelli şi Erasmus se găsesc în 1312 b 18–20 (p. 192), 1313 a 14–16 (p. 193), 1314 a 38–40 (p. 196), 1314 b 14–19, 38–39 (p. 197)

10. Vezi Geldner, Ferdinand 1930: „Die Staatsauffassung und Fürstenlehre des Erasmus von Rotterdam." *Historische Studien*, Heft 191, Berlin, p. 161; în problema dacă Erasmus cunoştea scrierea lui Machiavelli, vezi de ex. Renaudet, Augustin, 1954: *Erasme et l'Italie*. Genève: Librairie E. Droz, p. 178; Weiland, Jan Sperna, ş. a. (ed.): 1988: Erasmus von Rotterdam. *Die Aktualitat seines Denkens*. Hamburg: Wittig, p. 71

11. *The Statesman's Book of John of Salisbury*. Being the Fourth, Fifth, and Sixth Books, and Selections from the Seventh and Eights Books, of the *Policraticus*. Translated into English with an Introduction by John Dickinson (1927), 1963. New York: Russel & Russel, p. 39, 130, vezi. p. XXII

12. 2 Samuel 3, 31-37; 6,5.15.20.22; 10,4.5

13. Lamp, Erich, 1988: *Öffentliche Meinung im Alten Testament. Eine Untersuchung der sozialpsychologischen Wirkungsmechanismen öffentlicher Meinung in Texten alttestamentlicher Überlieferung von den Anfängen bis in babylonische Zeit*. Diss. phil. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität

14. *The Statesman's Book of John of Salisbury*, 1963, *idem*, p. 130

15. *Idem*, p. 38

16. Yavetz, Zvi, 1979: *Caesar in der öffentlichen Meinung*. Düsseldorf: Droste, p. 186 (Schriftenreihe des Instituts für Deutsche Geschichte, Universität Tel Aviv, vol. 3)

17. Richelieu, Armand du Plessis Cardinal de, 1688, 1947: *Testament Politique*. Edition critique publiée avec une introduction et des notes par Louis André et une preface de Leon Noel. Paris: Robert Lafont, p. 220, 236, 373, 450; ideea unei „sfere publice universale" apare când se vorbește de „reputation du monde" (pag. 104) sau „l'opinion de la plus grande partie du monde" (pag. 112). Vezi și Albertini, Rudolf von, 1951: Das politische Denken in Frankreich zur Zeit Richelieus. Marburg: Simons Verlag, p. 185 (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Heft 1)

18. Ziegler, Wiltrud: descrierea apare în scrisoarea din 15 august 1989

19. Uexküll, Thure von, 1964: *Grundfragen der psychosomatischen Medizin*. Reinbek: Rowohlt, p. 174

20. Iliada 2, 216, vezi: Zimmermann, Tassilo, 1988: *Das Bewußtsein von Öffentlichkeit bei Homer*. Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität, p. 72–83

21. Le Goff, Jacques, 1989: „Kann denn Lachen Sünde sein? Die mittelalterliche Geschichte einer sozialen Verhaltensweise." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 102, 3. 5.1989, p. N3

22. Thukydides, 1981: *Geschichte des Peleponnesischen Krieges*. Hg. und übertragen von Georg Peter Landmann. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, p. 140

23. Vezi în această carte p. 167; vezi și Noelle-Neumann, Elisabeth, 1982: „Das Bundesverfassungsgericht und die ungeschriebenen Gesetze – Antwort an Ernst Benda." Die öffentliche Verwaltung 35, Heft 21, p. 883–888

24. Locke, John, 1690, 1894: *An Essay Concerning Human Understanding*. schițat în 1671. Ed. istorică și critică de Alexander Campbell Fraser. Oxford: At the Clarendon Press, vol. 1, cartea a II-a, p. 476

25. Este vorba despre dialogul Megillos-atenieni din *Legile* lui Platon (838 a–d), vezi Platon, 1969: Sämtliche Werke. Ed. de E. Loewenthal. Köln: Olten, vol. III, p. 488

26. Plato, 1961: *Laws*. Vol. 2. Ed. R. G. Bury. London: W. Heinemann/Cambridge, Mass.: Harvard University Press, p. 159

27. Jackel, Anne, 1988: *Ungeschriebene Gesetze im Lichte der sozialpsychologischen Theorie öffentlicher Meinung*. Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität, p. 31-56, aici: p. 46

28. Raffel, Michael, 1984: „Der Schöpfer des Begriffs «Offentliche Meinung»: Michel de Montaigne." *Publizistik* 29, p. 49-62; *idem*, 1985: Michel de Montaigne und die Dimension Öffentlichkeit. Ein Beitrag zur Theorie der öffentlichen Meinung. Diss. phil. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität

29. Montaigne, Michel de, 1962: *Essais. Œuvres completes*. Ed. Maurice Rat/Albert Thibaut. Paris: Gallimard, p. 1033, în trad. germ. citat după: Michel de Montaigne, 1911: *Gesammelte Schriften*. Ed. Otto Flake/Wilhelm Weigand, trad. de J. J. Bode. Vol. 6. München/Leipzig, p. 143

30. Montaigne, Michel de, 1962: „Essais", *idem*, p. 115

31. *Idem*, p. 563, în trad. germ. citat după: Michel de Montaigne, 1915: Gesammelte Schriften, *idem*, Bd. 4, München/Berlin, p. 41

32. *Idem*, p. 203, germ. *idem*, vol. 2, München/Leipzig 1908, p. 61

33. Montaigne, Michel de: *Essais*, *idem*, Livre I, Chapitre XXIII, trad. germ. de Wilhelm Vollgraff, citat după: Michel de Montaigne, 1908: Versuche. Cartea I, Berlin; Wiegandt & Grieben, p. 134

34. *Idem*, p. 235, germ. *idem*, vol. 2, p. 120

35. Cicero, 1980: *Atticus-Briefe. Lateinisch und Deutsch*. Ed. von H. Kasten. München/Zürich: Artemis, p. 338–351, aici p. 344 (Cicero at Atticum VI. 1, 18,2)

36. Priscillianus, 1889: *Opera. Priscilliani quae supersunt. Maximem partem nuper detexit adiectisque commentariis criticis et indicibus primus edidit Georgius Schepss*. Pragae, Vindobonae: F. Tempsky/Lipsiae: G. Freytag, p. 92

37. Montaigne, Michel de: *Essais*, *idem*, p. 174, 1013, 9

38. Pasquier, Etienne: „Lettres XVIII." *Choix des lettres*. Ed. de Thickett, p. 42–44, citat după: Donald M. Frame: Montaigne. A Biography. New York 1965, p. 310, în trad. citat după Michael Raffel, 1984: „Der Schöpfer des Begriffs «Öffentliche Meinung»: Michel de Montaigne." *idem*, p. 51

39. *Das Nibelungenlied*, 1965. In der Übersetzung von Felix Genzmer. Stuttgart: Reclam, p. 138

40. Haller, William, 1965: Tracts on Liberty in the Puritan Revolution 1638-1647, Vol. 1, Commentary. New York: Octagon Books. – Mulțumesc lui Dieter Reigber, arhivar la Institut für Demoskopie Allensbach, care mi-a atras atenția asupra acestei caricaturi.

41. Müller, Johannes von, 1777: „Zuschrift an alle Eidgenossen." *Idem*: *Sämmtliche Werke*. Siebenundzwanzigster Theil. (Nachlese kleiner historischer Schriften). Ed. Johann Georg Müller. Tübingen; J. G. Cotta'sche Buchhandlung 1819, p. 24-50, aici: p. 41

42. Rabelais, François, 1955: *Œuvres complètes: Texte etabli et annoté par Jacques Boulenger*. Ed. rev. et compl. par Lucien Scheler. Paris: Gallimard, p. 206, 260, 267

43. Burke, Edmund, 1791, 1975: „An Appeal from the New to the Old Whigs." *Idem*, 1887: *The Works. Twelve Volumes in Six*, Vol. III/IV. Reeditare: Hildesheim/New York: Georg Olms Verlag, Vol. IV, p. 61–215, aici: p. 66

44. Erasmus din Rotterdam, 1968: *Fürstenerziehung*, *idem*, p. 201; Machiavelli, Niccolo, 1532: *Der Fürst*, *idem*, cap. 18

45. Braatz, Kurt, 1988: *Friedrich Nietzsche – Eine Studie zur Theorie der öffentlichen Meinung*. Berlin/New York: de Gruyter (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung, Bd. 18)

46. Gersdorff, Carl (Ernst August) von, 1846: *Ueber den Begriff und das Wesen der oeffentlichen Meinung*. Ein Versuch. Jena: Verlag von J. G. Schreiber, p. 10, 12, 5

47. Spencer, Herbert, 1879, 1966; „The Data of Ethics." *The Works of Herbert Spencer*, Vol. 9, *The Principles of Ethics*, Part I. Osnabrück: Otto Zeller (Reprint der Ed. 1892), p. 1-303, aici: p. 118

48. Nietzsche, Friedrich: *Zur Genealogie der Moral*. „Dritte Abhandlung: Was bedeuten asketische Ideale?", § 12. *Idem*, 1967 *sqq.*: Werke. Kritische Gesamtausgabe. Ed. Giorgio Colli/Mazzino Montinari. Berlin/New York: de Gruyter, VI, 2, p. 383

Capitolul XXVII

1. *Public Opinion Quarterly*, 1970, Vol. 34, p. 454

2. Warner, Lucien, 1939: „The Reliability of Public Opinion Surveys." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 3, p. 377

3. Beyle, Herman C., 1931: *Identification and Analysis of Attribute-Cluster-Blocs.* Chicago: University of Chicago Press, p. 183

4. Donsbach, Wolfgang/Robert L. Stevenson, 1986: „Herausforderungen, Probleme und empirische Evidenzen der Theorie der Schweigespirale." *Publizistik*, 31. Jg., p. 7-34, aici: p. 14, vezi. p. 7

5. *Idem*, p. 8; vezi şi Deisenberg, Anna Maria, 1986: *Die Schweigespirale – Die Rezeption des Modells im In- und Ausland.* Nachwort: Elisabeth Noelle-Neumann. München: Minerva-Saur

6. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1989: „Advances in Spiral of Silence Research." KEIO Communication Review 10, p. 3-34, vezi. p. 20

7. Vezi de ex. Glynn, Caroll J./Jack M. McLeod, 1985: „Implications of the Spiral of Silence Theory for Communication and Public Opinion Research". Keith R. Sanders/Linda Lee Kaid/Dan Nimmo (ed.): *Political Communication Yearbook 1984.* Carbondale/Edwardsville: Southern Illinois University Press, p. 43–65, aici: p. 44

8. Vezi în această carte Cap. XXII

9. Vezi în această carte Cap. XXVI

10. Vezi Kepplinger, Hans Mathias, 1989: Künstliche Horizonte. Folgen, Darstellung und Akzeptanz von Technik in der Bundesrepublik Deutschland. Frankfurt/Main: Campus Verlag. Kepplinger, Hans Mathias, 1988: „Die Kernenergie in der Presse. Eine Analyse zum Einfluß subjektiver Faktoren auf die Konstruktion von Realität." *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 40. Jg., p. 659–683

11. Mathes, Sabine, 1989: *Die Einschätzung des Meinungsklimas im Konflikt um die Kernenergie durch Personen mit viel und wenig Fernsehnutzung.* Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität

12. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 4005, Frage 21, Februar 1982

13. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 5013, Frage 20B, November 1988

14. Vezi în această carte Cap. III

15. *Idem*, Cap. III

16. *Idem*, Cap. III

17. *Idem*, Cap. III

18. Holicki, Sabine, 1984: *Isolationsdrohung – Sozialpsychologische Aspekte eines Publizistikwissenschaftlichen Konzepts.* Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg Universität

19. Albrecht, Angelika, 1983: *Lachen und Lächeln – Isolation oder Integration?* Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität

20. Vezi în această carte Cap. III

21. Nosanchuk, T. A./Jack Lightstone, 1974: „Canned Laughter and Public and Private Conformity." *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 29, p. 153–156. Berlyne, D. E., 1969: „Laughter, Humor, and Play." Gardner Lindzey/Elliot Aronson (ed.): *The Handbook of Social Psychology.* Second Edition, Vol. 3. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Company, p. 795–852

22. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 5016, Frage 38, Februar 1989

23. Vezi în această carte Cap. III

24. *Idem*, Cap. III

25. Vezi. de ex. Glynn, Carroll J./Jack M. McLeod, 1985: „Implications of the Spiral of Silence Theory for Communication and Public Opinion Research", *idem*, p. 47, 60

26. Pot fi amintite ca lucrări de început din acest domeniu, din anii treizeci: Moreno, Jacob L., 1934, 1953: *Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama.* Rev. & enl. ed. Beacon, N. Y.: Beacon House. Lewin, Kurt, 1935-1946, 1948: *Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics.* Ed. by Gertrud W. Lewin. A publication of the University of Michigan Research Center for Group Dynamics. New York: Harper. Sherif, Muzafer, 1936, 1965: *The Psychology of Social Norms.* New York: Octagon

27. Holicki, Sabine: 1984: *Isolationsdrohung – Sozialpsychologische Aspekte eines Publizistikwissenschaftlichen Konzepts*, *idem*, p. 82

28. Cartwright, Dorwin/Alvin Zander (ed.), 1953, 1968: *Group Dynamics. Research and Theory.* Third Edition. New York/Evanston/London: Harper & Row, cap. 11: Pressures to Uniformity in Groups: Introduction, p. 145

29. Vezi în această carte Cap. IX

30. Goffman, Erving, 1963: *Behavior in Public Places.* Notes on the Social Organization of Gatherings. New York: The Free Press

31. Vezi de ex. Goffman, Erving, 1956: „Embarrassment and Social Organization." The *American Journal of Sociology*, Vol. 62, p. 264–271. Goffman, Erving, 1963: *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity.* Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.

32. Darwin, Charles, 1873: *The Expression of the Emotions in Man and Animals.* London: Murray, p. 330

33. Goffman, Erving, 1956: Embarrassment and Social Organization, *idem*, p. 265, 270

34. Vezi în această carte tabelul 28, Cap XXVII

35. Zuuren, Florence J. van, 1983: „The Experience of Breaking the Rules." Paper presented at the „Symposium on Qualitative Research in Psychology", Perugia, Italy, August 1983. Dept. of Psychology, University of Amsterdam. Raport Revesz No. 47

36. Schlarb, Armin, 1984/85: *Die Beziehung zwischen öffentlicher Meinung und symbolischem Interaktionismus.* Seminararbeit. Mainz: Institut für *Publizistik* der Johannes Gutenberg-Universität

37. Mead, George Herbert, 1934, 1968: *Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus.* Frankfurt/Main: Suhrkamp (Titlul ediţiei originale: *Mind, Self, and Society. From the standpoint of a social behaviorist.* Chicago: University of Chicago Press 1934)

38. Ewen, Wolfgang/Wolfgang Heininger/Sabine Holicki/Axel Hopbach/ Elmar Schlüter, 1981/82: Selbstexperiment: Isolationsdrohung. Seminararbeit. Mainz: Institut für Publizistik der Johannes Gutenberg-Universität

39. Hallemann, Michael, 1984: *Peinlichkeit als Indikator. Theorie der Peinlichkeit – demoskopische Analyse – Bezüge zur Publizistikwissenschaft unter besonderer Berücksichtigung des Phänomens Öffentlichkeit.* Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität. Hallemann, Michael, 1989: *Peinlichkeit. Ein Ansatz zur Operationalisierung von Isolationsfurcht im sozialpsychologischen Konzept öffentlicher Meinung.* Diss. phil. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität. Vezi și: Hallemann, Michael, 1986: „Peinlichkeit und öffentliche Meinung." *Publizistik*, 31. Jg., p. 249–261

40. Vezi Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 4031, August 1983

41. Allensbacher Archiv, IfD-Umfrage 5021, Juni 1989

42. Goffman, Erving, 1956: *Embarrassment and Social Organization*, *idem*, p. 270

43. Donsbach, Wolfgang/Robert L. Stevenson, 1986: „Herausforderungen, Probleme und empirische Evidenzen der Theorie der Schweigespirale", *idem*, p. 10

44. t'Hart, Harm, 1981: „People's Perceptions of Public Opinions." Paper presented to the International Society of Political Psychology, Mannheim

45. Hallemann, Michael, 1989: „Peinlichkeit. Ein Ansatz zur Operationalisierung von Isolationsfurcht im sozialpsychologischen Konzept öffentlicher Meinung", *idem*, p. 135, tabelul 14

46. *Idem*, p. 137, tabelul 15

47. *Idem*, p. 178

48. Vezi Noelle-Neumann, Elisabeth, 1989: „Die Theorie der Schweigespirale als Instrument der Medienwirkungsforschung." Max Kaase/Winfried Schulz (ed.): *Massenkommunikation. Opladen: Westdeutscher Verlag (Sonderheft 30 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie).* Katz, Elihu, 1981: „Publicity and Pluralistic Ignorance: Notes on *The Spiral of Silence.*". Horst Baier/Hans Mathias Kepplinger/Kurt Reumann (ed.): *Öffentliche Meinung und sozialer Wandel. Public Opinion and Social Change. Für Elisabeth Noelle-Neumann.* Opladen: Westdeutscher Verlag, p. 28–38

49. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1985: „The Spiral of Silence. A Response." Keith R. Sanders/Lynda Lee Kaid/Dan Nimmo (ed.): Political Communication Yearbook 1984, *idem*, p. 66–94, aici: p. 72

50. Ca exemplu *idem* Cap. II. Se citează tema pedepsei cu moartea; un alt exemplu l-ar reprezenta tema întreruperii sarcinii (vezi Allensbacher Archiv, IfD-Umfragen 2081, 4030, 4099/I+II)

51. Vezi în această carte Cap. I

52. *Idem.*

53. *Idem.*

54. Viața publică și viața privată: Michel de Montaigne

55. Chulia-Rodrigo, Maria Elisa, 1989: *Die öffentliche Meinung in Cervantes' Roman „Don Quijote von der Mancha"*. Magisterarbeit. Mainz: Johannes Gutenberg-Universität

56. *Public Opinion Quarterly*, 1970, Vol. 34, p. 455

57. Vezi în această carte Cap. IX

58. Hofstätter, Peter Robert, 1949: *Die Psychologie der öffentlichen Meinung.* Wien: Wilhelm Braumüller, p. 53

59. Tönnies, Ferdinand, 1922: *Kritik der öffentlichen Meinung.* Berlin: Springer, p. 138

60. Hennis, Wilhelm, 1957: *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Zur Kritik politischer Umfragen.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), p. 19

61. Chulia-Rodrigo, Maria Elisa, 1989: *Die öffentliche Meinung in Cervantes' Roman „Don Quijote von der Mancha"*, *idem*, p. 38

62. Kepplinger, Hans Mathias, 1975: *Realkultur und Medienkultur. Literarische Karrieren in der Bundesrepublik Deutschland,* Freiburg/München: Karl Alber

Capitolul XXVIII

1. W. Phillips Davison: „Public Opinion: Introduction". În: David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 13, New York: Macmillan Co. & Free Press, p. 188–197, aici: p. 188

2. James R. Beniger: „Toward an Old New Paradigm. The Half-Century Flirtation with Mass Society." În: *Public Opinion Quarterly* 51 (1987), p. S46–S66, aici: p. S54; vezi Albert E. Gollin: „Exploring the Liaison between Polling and the Press". În: *Public Opinion Quarterly* 44 (1980), p. 445–461

3. Robert K. Merton: *Social Theory and Social Structure. Toward the Codification of Theory and Research.* New York: Free Press [1949] 1957; vezi cap. I: „Manifest and Latent Structure"

4. *Idem*, p. 51

5. Vezi Paul A. Palmer: „The Concept of Public Opinion in Political Theory". (1936) În: Bernard Berelson, Morris Janowitz (ed.): Reader in Public Opinion and Communication. Glencoe, III.: Free Press 1950, p. 3–13; Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.* Neuwied: Luchterhand 1962; Serge Moscovici: „Silent Majorities and Loud Minorities. Commentary on Noelle-Neumann". În: *Communication Yearbook 14*, ed. de James A. Anderson, Newbury Park: Sage 1991, p. 298–308

6. Vezi Bernd Niedermann: *Öffentliche Meinung und Herrschaft am Beispiel des erfolgreichen Politikers Kardinal Richelieu.* Magisterarbeit Johannes-Gutenberg-Universität, Mainz 1991; Frank Rusciano, Roberta Fiske-Rusciano: „Towards a Notion of «World Opinion»". În: International Journal of Public Opinion Research 2 (1990), p. 305–322

7. Hans Speier: Historical Development of Public Opinion. În: *American Journal of Sociology* 55 (1950), p. 376–388, aici p. 376

8. Vezi Jürgen Habermas: Strukturwandel der Öffentlichkeit. *Idem*

9. Vezi *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. de David L. Sills, vol. 13, New York: Macmillan Co. & Free Press 1968, p. 192; *International Encyclopedia of Communications*, vol. 3, New York: Oxford University Press 1989, p. 387; *Staatslexikon*

Recht, Wirtschaft, Gesellschaft, Bd. 4, Freiburg, Basel, Wien: Herder 1988, p. 98; vezi şi: Lothar Bucher: *Über politische Kunstausdrücke*. În: *Deutsche Revue* 12 (1887), p. 67–80, aici: p. 77; Wilhelm Bauer: *Die Öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*. Wildpark-Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion 1930, p. 234

10. Jean P. Frazier, Cecile Gaziano: „Robert Ezra Park's Theory of News, Public Opinion and Social Control". În: *Journalism Monographs 64* (1979)

11. Francis G. Wilson: „Concepts of Public Opinion". În: The *American Political Science Review* 27 (1933), p. 371–391, aici: p. 382, 390

12. Harwood L. Childs: *Public Opinion: Nature, Formation, and Role*. Princeton, Toronto, New York, London: D. van Nostrad, 1965, p. 12–41

13. James T. Young: The New American Government and its Work. New York: Macmillan 1923, p. 577–578

14. A. W. Holcombe: *The Foundations of the Modern Commonwealth*, New York: Harpers 1923, p. 36

15. J. A. Sauerwein: „The Moulders of Public Opinion". În: Quincy Wright (ed.): *Public Opinion and World Politics*, Chicago: University of Chicago Press 1933, p. 29

16. E. Jordan: *Theory of Legislation*. Indianapolis: Progress Publishing Company 1930, p. 339

17. A. Lawrence Lowell: *Public Opinion and Popular Government*. New York: 1913; vezi Paul F. Lazarsfeld: „Public Opinion and the Classical Tradition". În: *Public Opinion Quarterly* 21 (1957), p. 39–53, aici: p. 49

18. Lucien Warner: The Reliability of Public Opinion Surveys. În: *Public Opinion Quarterly 3* (1939), p. 376–390, aici: p. 377

19. Herman C. Beyle: *Identification and Analysis of Attribute-Cluster-Blocs*. Chicago: University of Chicago Press 1931, p. 183

20. Paul F. Lazarsfeld: „Public Opinion and the Classical Tradition". *Idem*, p. 43

21. James R. Beniger: „Toward an Old New Paradigm. The Half-Century Flirtation with Mass Society." *Idem*, p. S54; vezi Albert E. Gollin: *Exploring the Liaison between Polling and the Press*. *Idem*, p. 448

22. Herbert Blumer: „Public Opinion and Public Opinion Polling". În: *American Sociological Review* 13 (1948), p. 542–547, aici: p. 543

23. Pierre Bourdieu: „Public Opinion Does Not Exist". În: A. Mattelart, S. Siegelaub (ed.): Communication and Class Struggle. New York: International General 1979

24. În *International Journal of Public Opinion Research 4* (1992), nr. 3, şedinţ MAPOR din 22 nov. 1991, „Public Opinion Theory and Research. Critical Perspectives", i s-a acordat un spaţiu larg prin articolele următorilor autori: Susan Herbst: Surveys in the Public Sphere: Applying Bourdieu's Critique of Opinion Polls; Thomas Goodnight: Habermas, the Public Sphere, and Controversy; Limor Peer: The Practice of Opinion Polling as a Disciplinary Mechanism: A Foucauldian Perspective; James Beniger: The Impact of Polling on Public Opinion: Reconciling Foucault, Habermas, and Bourdieu.

25. James R. Beniger: *Toward an Old New Paradigm. The Half-Century Flirtation with Mass Society*. *Idem*, p. S58

26. Brewster Smith: „Some Psychological Perspectives on the Theory of Public Opinion". În: *Public Opinion Quarterly* 34 (1970), p. 454

27. David Hume: *Essays Moral, Political, and Literary*. (1741/42) London: Oxford University Press 1963, p. 29

28. W. Phillips Davison, „The Public Opinion Process", *Public Opinion Quarterly* 22 (1958), p. 91–106

29. Rudolph von Ihering: *Der Zweck im Recht*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, vol. II, p. 242, vezi p. 325

30. Vezi Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. *Idem*

31. Mihaly Csikszentmihalyi: „Public Opinion and the Psychology of Solitude". Conferinţă ţinută la Johannes-Gutenberg-Universität, Mainz, pe 22 ianuarie 1992

32. Edmund Burke: „An Appeal from the New to the Old Whigs". (1791) În: *The Works of the Right Honourable Edmund Burke*, London: Rivington 1826, vol. 6, p. 73–267

33. Vezi Erving Goffman: „Embarrassment and Social Organization". În: The *American Journal of Sociology* 62 (1956), p. 264–271; Michael Hallemann: *Peinlichkeit. Ein Ansatz zur Operationalisierung von Isolationsfurcht im sozialpsychologischen Konzept öffentlicher Meinung*. Dissertation Johannes-Gutenberg-Universität, Mainz 1989

34. Elisabeth Noelle: *Öffentliche Meinung und Soziale Kontrolle*. Recht und Staat 329. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1966

35. Mary Douglas: *Wie Institutionen denken*. Frankfurt/M.: Suhrkamp 1991, p. 125; ed. orig. engl.: *How Institutions Think*. Syracuse, New York: Syracuse University Press 1986

36. *Idem*, p. 135

37. Elisabeth Noelle-Neumann: „The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence". *Idem*

38. Vezi de ex. Mark Snyderman, Stanley Rothman: *The IQ Controversy. The Media and Public Policy*. New Brunswick; Transaction Books 1988

39. Vezi Muzafer Sherif: *The Psychology of Social Norms*. New York: Octagon Books 1936, 1965; Solomon E. Asch: „Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments". În: H. Guetzkow (ed.): *Groups. Leadership, and Men*. Pittsburgh; Carnegie 1951. Reprinted in: Dorwin Cartwright, Alvin Zander (eds.): *Group Dynamics: Research and Theory*. Evanston, III., New York: Row, Peterson and Co. 1953

40. Erving Goffman: „Embarrassment and Social Organization". *Idem*; *idem: Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc. 1963

Cuvânt de încheiere din anul 1991

1. Frentiu, Carmen, 1990: *Die öffentliche Meinung in den Essays „Upon the Original and Nature of Government" (1672) und „Of Popular Discontents" (1685) von Sir William Temple*. Seminararbeit. Mainz; Institut fur Publizistik der Johannes-Gutenberg-Universität

2. Temple, Sir William, 1964: „An Essay Upon the Original and Nature of Government (1672)". Los Angeles: University of California (The Augustan Reprint Society, Publication Number 109), p. 45 –95, aici: p. 58

3. Scrisoarea din 9 oct. 1990, p. 4

4. Platon, 1987: *Protagoras*. Griechisch/Deutsch. Übersetzt und kommentiert von Hans-Wolfgang Krautz. Stuttgart: Reclam, p. 32–39 (= 320d–323a nach der Werkzahlung)

5. Hubbard, B. A. F./E. S. Kamofsky, 1982: Plato's Protagoras. A Socratic Commentary. With a foreword by M. F. Burnyeat. London: The Trinity Press, p. 96

Completare din anul 2001

1. Berlin, Isaiah, 1982: „The Counter Enlightment". În: Henry Hardy (ed.): *Isaiah Berlin: Against the Current. Essays in the History of Ideas*. New York: Penguin, p. 1–24. Acolo p. 1–2

2. Montaigne, Michel de, 1962: *Essais*, *idem*, p. 563, în trad. germ. citat după: Michel de Montaigne, 1915: *Gesammelte Schriften*, *idem*, vol. IV, München/Berlin, p. 41

3. Noelle-Neumann, Elisabeth, 1972: „On the Significance of the Discovery of the News Value of Consonance for Answering the Question on the Effects of Mass Media". În: *Abstract Guide. XXth. International Congress of Psychology*, August 13–19, 1972, Tokyo, Japan. Tokio

4. De ex. Fuchs, Dieter/Jürgen Gerhards/Friedhelm Neidhardt, 1992: „Öffentliche Kommunikationsbereitschaft. Ein Test zentraler Bestandteile der Theorie der Schweigespirale". În: *Zeitschrift für Soziologie*, 21. Jg., p. 284–295

5. „Greenpeace entschuldigt sich bei Shell. Umweltschutzorganisation gesteht Fehler bei der Berechnung der Schadstoffe in der Brent Spar ein". În: *Die Welt* online, 6. 9. 1995

6. „Brent Spar wurde geräumt. Umweltministerin Merkel will Versenkung der Bohrinsel verhindern". În: *Die Welt* online, 24. 5. 1995

7. „Schüsse auf Shell-Tankstelle. Versenkung der Ölplattform als Motiv vermutet. Boykottaufrufe". În: *Die Welt* online, 15. 6. 1995. „Proteste gegen Shell weiten sich aus. Jetzt vier Greenpeace-Aktivisten auf der Brent Spar". În: *Die Welt* online, 21. 6. 1995

8. Proteste gegen Shell weiten sich aus, *idem*

9. *Idem*

10. „Shell-Manager verwirren mit Aussagen zu Plattform". În: *Die Welt* online, 17. 6. 1995

11. „Der Weg der Brent Spar zu einer Entsorgung an Land". În: *Die Welt* online, 22. 6. 1995

12. „Greenpeace entschuldigt sich bei Shell", *idem*

13. *Idem*

14. „Ein Wodka auf den Mir-Absturz". În: *Die Welt* online, 18. 3. 2001. Die Mir ist vergluht. În: *Die Welt* online, 23. 3. 2001

15. Küng, Hans, 1993: *Projekt Weltethos*. München und Zürich 1990, 5. Auflage

16. Funkhouser, G. Ray, 2000: „A World Ethos and the Clash of Civilizations: A Cross-Cultural Comparison of Attitudes". În: *International Journal of Public Opinion Research*, anul XII, p. 73-79

17. Lipset, Seymour Martin, 1999: *Corruption, Culture, and the Intellectuals*. Manuscris nepublicat

18. *Idem*, p. 17

19. *Idem*, p. 37

20. „Pilgerfahrt auf Paulus' Spuren". În: *Die Welt* online, 7. 5. 2001

21. Lübbe, Hermann, 2001: *„Ich entschuldige mich". Das neue politische Bußritual*. Berlin: Siedler

22. Bremer, Jörg 1999; „Versöhnungs-Wanderung ins Heilige Land. Christen verurteilen die Taten der Kreuzfahrer". În: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15.7. 1999, p. 12

23. Fuhrmann, Horst, 1989: *Einladung ins Mittelalter*. München; C. H. Beck

24. Schubert, Ernst, 1998: „Spätmittelalter – die Rahmenbedingungen des Lebens kleiner Leute". În: Gerd Althoff/Hans-Werner Goetz/Ernst Schubert: *Menschen im Schatten der Kathedrale. Neuigkeiten aus dem Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, p. 269–350. Acolo p. 267–277

25. Bauer, Albert/Reinhold Rau (red.), 1990: *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liuprands Werke*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. p. 88–89

26. Althoff, Gerd, 1998: „Die Bösen schrecken, die Guten belohnen. Bedingungen, Praxis und Legitimation mittelalterlicher Herrschaft". În: Gerd Althoff/Hans-Werner Goetz/Ernst Schubert; *Menschen im Schatten der Kathedrale. idem*, p. 1–110. p. 54

27. Cit. după Milger, Peter, 1988: *Die Kreuzzüge. Krieg im Namen Gottes*. München: C. Bertelsmann, p. 226

28. „Sonnenkaisers Düsternis. Mit Christi Lanze gegen die Haubitzen der Zukunft: Karl V. in einer großen Ausstellung in Gent". În: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15.11.1999

29. Fuhrmann, Horst: „Einladung ins Mittelalter". *Idem*, p. 246.

30. *Idem*

31. „Remarks by the President to the people of Germany". The White House, Office of the Press Secretary, 13 mai 1998

Cum se studiază literatura despre opinia publică

Ghid pentru analiza de text

Trecerea în revistă a bibliografiei este ghidată de intenția de a răspunde la următoarele întrebări:

1. Lucrarea conține una sau mai multe definiții ale opiniei publice? Dacă nu este vorba despre un referat care tratează definițiile conceptului, de la ce definiție/definiții pleacă lucrarea?

2. Lucrarea se sprijină pe alți autori – contemporani sau nu – nu numai în sensul citării lor, ci și în acela al continuității? Pe ce autori?

3. Ce autori clasici sunt citați în legătură cu tema opiniei publice, explicit sau doar în treacăt?

4. Lucrarea tratează, parțial sau integral, cu preponderență conținutul opiniei publice (în diferite perioade, diferite teme, susținerea sau combaterea ei de anumite grupări sau instituții), sau conținuturile opiniei publice sunt folosite doar ca exemple, pentru a descrie modul de funcționare a opiniei publice?

5. (a) Prezentarea modului cum funcționează opinia publică reprezintă, pe porțiuni sau integral, tema principală a lucrării? Din ce perspectivă: socio-psihologică, politică, culturală sau din perspectiva altor domenii? (b) Sau modul cum funcționează opinia publică este descris doar acolo unde acest lucru rezultă din context?

6. Opinia publică este tratată ca instanță de judecată critică, de mare valoare intelectuală (conceptul de elită), sau ca mijloc de integrare (conceptul de integrare)?

7. Autorul prezintă opinia publică drept înțeleaptă, sau nechibzuită, sau, alternativ, înțeleaptă și nechibzuită? Ce însușiri i se atribuie opiniei publice? Sau se evită o valorizare?

8. Se amintește de conformism, în contextul opiniei publice? Drept cauză a conformării este numită teama de izolare? În lucrare, în legătură cu conformarea se folosește conceptul de „teamă socială" sau un sinonim al acestuia?

9. Teama de izolare a individului este amintită ca principal factor în procesul opiniei publice?

10. Cum recunoaște individul aprobarea sau dezaprobarea mediului (semnale ale mediului)?

11. Este tratat principiul lui David Hume, „All government rests on opinion", sau se ia la modul general poziție față de ideea că orice guvernare trebuie să țină seama de opinia publică?

12. Se spune explicit sau implicit că opinia publică/climatul opiniilor are o încărcătură morală, că face o judecată morală?

13. Autorul face implicit sau explicit diferența între poziții morale și raționale? Cum este descris raportul între ele? Sunt amintite faze în care domină pozițiile morale și faze în care domină cele raționale?

14. În lucrare se face explicit sau implicit diferența între opinie publică (fenomen aparte, pe termen scurt) și climatul opiniilor (mai degrabă difuz, pe termen lung)? Se poate deduce din lucrare posibilitatea de a folosi conceptul de opinie publică drept concretizare a climatului opiniilor?

15. Tratatul conține o dezbatere a conceptului de sferă publică? Aceasta este prezentată din perspectivă juridică, politică, socio-psihologică (sfera publică, formă de conștiință)?

16. Ce este descris ca formă de exprimare a opiniei publice: conținuturile din mass media, rezultate electorale, simboluri, ritualuri (sărbători, festivități), instituții, mode, zvonuri, bârfe, reacțiile oamenilor la comportamente, expresii, altele?

17. Cum este privită relația dintre jurnalism, mass media și opinia publică? (a) Se pun pe picior de egalitate opinia publică și opinia publicată? (b) Mijloacelor de informare le este atribuită o influență mare, sau una redusă asupra formării opiniei publice, sau această problemă nu este tratată? (c) Se descriu și alte influențe asupra opiniei publice? Care?

18. Se tratează efectele opiniei publice asupra anumitor domenii, de exemplu dreptul, religia, economia, știința, arta/estetica (în limbajul comun, cultura)?

19. Lucrarea face vreo diferență între percepția asupra mediului și teama de izolare în diferite grupuri sociale: familie, apoi prieteni, cunoscuți, apoi colegi de serviciu și, în fine, sfera publică anonimă?

20. Din spiritul timpului, din istoria culturală și socială sau din condițiile de viață ale autorului se pot trage concluzii asupra perspectivei sale personale în privința fenomenului opiniei publice sau al sferei publice?

21. Unde nu a funcționat chestionarul? Unde s-au găsit, în lucrare, referiri explicite sau implicite la opinia publică sau la sfera publică pe care nu le-ați putut extrage cu ajutorul chestionarului?

Bibliografie

ALBERTINI, RUDOLF VON, 1951: *Das politische Denken in Frankreich zur Zeit Richelieus.* (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Heft 1) Marburg: Simons Verlag.

ALBRECHT, ANGELIKA, 1983: *Lachen und Lächeln – Isolation oder Integration?* Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.

ALLPORT, FLOYD H., 1937: „Toward a Science of Public Opinion." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1, No. 1, pp. 7–23.

ALTHOFF, GERD, 1998: „Die Bösen schrecken, die Guten belohnen. Bedingungen, Praxis und Legitimation mittelalterlicher Herrschaft". În: Gerd Althoff/Hans-Werner Goetz/Ernst Schubert: *Menschen im Schatten der Kathedrale. Neuigkeiten aus dem Mittelalter.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

ALVERDES, FRIEDRICH WILHELM, 1925: *Tiersoziologie: Forschungen zur Völkerpsychologie und -soziologie.* Ed.: Richard Thurn, Band 1. Leipzig: Hirschfeld.

ARISTOTELES, 1986: *Politik.* Übersetzt und hg. von Olof Gigon. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

ASCH, SOLOMON E., 1951: „Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments." H. Guetzkow (ed.): Groups, Leadership, and Men. Pittsburgh: Carnegie – Republicat în 1953: Dorwin Cartwright/Alvin Zander (ed.): *Group Dynamics. Research and Theory.* Evanston, Ill./New York: Row, Peterson and Comp., pp. 151–162.

ASCH, SOLOMON E., 1952: „Group Forces in the Modification and Distortion of Judgments." *Social Psychology*. New York: Prentice Hall Inc., pp. 450-473.

BADER-WEISS, G./K. S. BADER, 1935: *Der Pranger. Ein Strafwerkzeug und Rechtswahrzeichen des Mittelalters*. Freiburg: Jos. Waibel'sche Verlagsbuchhandlung.

BANDURA, ALBERT, 1968: „Imitation." *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company & The Free Press, Vol. 7, pp. 96–101.

BARBER, BERNARD/LYLE S. LOBEL, 1953: „Fashion in Women's Clothes and the American Social System." Reinhard Bendix/Seymour Martin Lipset (ed.): *Class, Stains and Power. A Reader in Social Stratification*. Glencoe, Ill.: The Free Press, pp. 323–332.

BAUER, ALBERT/REINHOLD RAU (ed.), 1990: *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit. Widukinds Sachsengeschichte, Adalberts Fortsetzung der Chronik Reginos, Liuprands Werke*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft

BAUER, WILHELM, 1914: *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

BENIGER, JAMES R., 1978: „Media Content as Social Indicators. The Greenfield Index of Agenda-Setting." *Communication Research* 5, pp. 437-453.

BENIGER, JAMES R., 1987: „Toward an Old New Paradigm. The Half-Century Flirtation with Mass Society." *Public Opinion Quarterly* Vol. 51, pp. 546–566.

BENTHAM, JEREMY, 1838–1843, 1962: „The Constitutional Code, Book I, Chapter VIII: Public-Opinion Tribunal." John Bowring: *The Works of Jeremy Bentham*, Vol. 9, New York: Russel & Russel, pp. 41–46.

BERLIN, ISAIAH, 1982: „The Counter Enlightment." În: Henry Hardy (ed.): *Isaiah Berlin: Against the Current. Essays in the History of Ideas*. New York: Penguin, pp. 1–24.

BERLYNE, D. E., 1969: „Laughter, Humor, and Play." Gardner Lindzey/Elliot Aronson (ed.): *The Handbook of Social Psychology*. Second Edition, Vol. 3 Reading. Mass.: Addison-Wesley Publishing Comp., pp. 795–852.

BEYLE, HERMAN C., 1931: *Identification and Analysis of Attribute-Cluster-Blocs*. Chicago: University of Chicago Press.

BLAKE, ROBERT R./JANE SUYGLEY MOUTON, 1954: „Present and Future Implications of Social Psychology for Law and Lawyers." *Journal of Public Law*, Vol. 3, pp. 352–369.

BLUMER, HERBERT, 1948: „Public Opinion and Public Opinion Polling." *American Sociological Review*, Vol. 13, pp. 542–547.

BOAS, GEORGE, 1969: *Vox Populi: Essays in the History of an Idea*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

BODIN, JEAN, 1968: *Les six livres de la Republique. Livre cinquième. (Corpus des livres de philosophie en langue française)*. Paris: Fayard.

BOURDIEU, PIERRE, 1979; „Public Opinion Does Not Exist." În: Mattelart A./S. Siegelaub (ed.): *Communication and Class Struggle*. New York: International General.

BRAATZ, KURT, 1988: „Friedrich Nietzsche – Eine Studie zur Theorie der öffentlichen Meinung." (*Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung*, Bd. 18) Berlin/New York: De Gruyter.

BREMER, JÖRG, 1999: „Versöhnungs-Wanderung ins Heilige Land. Christen verurteilen die Taten der Kreuzfahrer." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 iulie 1999, p.12.

BRYCE, JAMES, 1888, 1889: *The American Commonwealth*. 2 vol. London: Macmillan.

BUCHER, LOTHAR, 1887: „Über politische Kunstausdrücke." *Deutsche Revue* XII, pp. 67–80.

BURKE, EDMUND, 1791, 1975: „An Appeal from the New to the Old Whigs." Edmund Burke, 1887: *The Works*. Twelve Volumes in Six, Vol. III/IV. Reedit.: Hildesheim/New York: Georg Olms, Vol. IV, pp. 61–215.

CARSON, RACHEL, 1962: *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Co. (reed. 1977: New York: Fawcett).

CARTWRIGHT, DORWIN/ALVIN ZANDER (ed.), 1953, 1968: *Group Dynamics. Research and Theory*. Third Edition. New York/Evanston/London: Harper & Row.

CHILDS, HARWOOD I., 1965: *Public Opinion: Nature, Formation, and Role*. Princeton. N.J./Toronto/New York/London: D. van Nostrand Company, Inc..

CHODERLOS DE LACLOS, 1782: *Les liaisons dangereuses*. – Trad. germ. 1909: Gefährliche Liebschaften. München: Verlag des Hyperion Hans von Weber.

CHULIA-RODRIGO, MARIA ELISA, 1989: *Die öffentliche Meinung in Cervantes' Roman „Don Quijote von der Mancha"*. Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.

CICERO, 1980: *Atticus-Briefe. Lateinisch und Deutsch*. Hg. von H. Kasten. München/Zürich: Artemis.

CLARK, TERRY N., 1969: *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence. Selected Papers*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

CONRADT, DAVID P., 1978: „The 1976 Campaign and Election: An Overview." Karl H. Cerny: *Germany at the Polls. The Bundestag Election of 1976*. Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, pp. 29–56.

CORPUS IURIS CIVILIS, 1954. Vol. 2: *Codex Justinianus*. Hg. von P. Krüger. Unv. Nachdruck der Ausgabe Berlin 1877. Berlin: Weidmann.

CSIKSZENTMIHALYI, MIHALY, 1992: „Public Opinion and the Psychology of Solitude." Conferință ținută la Johannes-Gutenberg-Universität, 22 ianuarie 1992.

DARWIN, CHARLES, 1873: *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: Murray.

DAVISON, W. PHILLIPS, 1958: „The Public Opinion Process." *Public Opinion Quarterly*. Vol. 22, pp. 91–106.

DAVISON, W. PHILLIPS, 1968: „Public Opinion. Introduction." David L. Sills (ed.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company & The Free Press, Vol. 13, pp. 188–197.

DEISENBERG, ANNA MARIA, 1986: *Die Schweigespirale – Die Rezeption des Modells im In- und Ausland.* „Nachwort": Elisabeth Noelle-Neumann. München: Minerva-Saur.
DESCARTES, RENE, 1641, 1964: *Œuvres*, vol. VII: *Meditationes de prima philosophia.* Ed. Charles Adam/Paul Tannery. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
DICEY, ALBERT V., 1905: *Lectures on the Relation Between Law and Public Opinion in England, During the Nineteenth Century.* London: Macmillan.
DICEY, ALBERT V., 1905, 1962: *Law and Public Opinion in England.* London: Macmillan.
DONSBACH, WOLFGANG/ROBERT L. STEVENSON, 1986: „Herausforderungen, Probleme und empirische Evidenzen der Theorie der Schweigespirale." *Publizistik*, Jg. 31, Heft 1–2, pp. 7–34.
DOUGLAS, MARY, 1986, 1991: *How Institutions Think.* Syracuse, New York: Syracuse University Press. Ed. germ.: *Wie Institutionen denken.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
DOVIFAT, EMIL, 1937, 1962: *Zeitungslehre.* 1. Band. Berlin: Walter de Gruyter & Co. (Sammlung Goschen, Band 1039).
DÜLMEN, RICHARD VAN, 1977: *Reformation als Revolution: Soziale Bewegung und religiöser Radikalismus.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag (dtv-Wissensch.-Reihe 4273)
ECKERT, WERNER, 1985: *Zur öffentlichen Meinung bei Machiavelli – Mensch, Masse und die Macht der Meinung.* Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
ECKSTEIN, HARRY, 1966: *Division and Cohesion in Democracy. A Study of Norway.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
ERASMUS VON ROTTERDAM, 1516, 1968: *Fürstenerziehung. Institutio Principis Christiani. Die Erziehung eines christlichen Fürsten.* Einführung. Übersetzung und Bearbeitung von Anton J. Gail. Paderborn: Schöningh.
EWEN, WOLFGANG/WOLFGANG HEININGER/SABINE HOLICKI/AXEL HOPBACH/ELMAR SCHLÜTER, 1981/82; Selbstexperiment: Isolationsdrohung. Seminararbeit. Mainz: Institut für Publizistik der Johannes-Gutenberg-Universität.
FESTINGER, LEON, 1957:*A Theory of Cognitive Dissonance.* Evanston, Ill: Row, Peterson & Comp..
FIELDS, JAMES M./HOWARD SCHUMAN, 1976: „Public Beliefs about the Beliefs of the Public." *Public Opinion Quarterly.* Vol. 40, pp. 427–448.
FRAME, DONALD M., 1965: Montaigne. A Biography. New York: Harcourt, Brace & World.
FRENTIU, CARMEN, 1990: „Die öffentliche Meinung in den Essays «Upon the Original and Nature of Government» (1672) und «Of Popular Discontents» (1685) von Sir William Temple." Lucrare de seminar. Mainz: Institut für Publizistik der Johannes-Gutenberg-Universität.
FREY, SIEGFRIED/H.-P. HIRSBRUNNER/J. POOL/W. DAW, 1981: „Das Berner System zur Untersuchung nonverbaler Interaktion." Peter Winkler (Hg.): *Methoden der Analyse von Face-to-Face-Situationen.* Stuttgart: Metzler.

FRISCH, MAX, 1958, 1979: *Öffentlichkeit als Partner.* Frankfurt/Main: Suhrkamp.
FROMM, ERICH, 1979: *Sigmund Freuds Psychoanalyse – Größe und Grenzen.* Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.
FRÜHWALD, WOLFGANG, 1999: „Wir bestehen buchstäblich aus Sternenstaub. An der Schwelle zum neuen Jahrtausend. Erfahrungsbeschleunigung auf unüberschaubaren Wissensstrecken." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4 dec. 1999, Bilder und Zeiten, p. 1.
FUCHS, DIETER/JÜRGEN GERHARDS/FRIEDHELM NEIDHARD, 1992: „Öffentliche Kommunikationsbereitschaft. Ein Test zentraler Bestandteile der Theorie der Schweigespirale." *Zeitschrift für Soziologie*, 21. Jg, pp. 284–295.
FUHRMANN, HORST, 1989: *Einladung ins Mittelalter.* München; C. H. Beck.
FUNKHOUSER, G. RAY, 1973: „The Issues of the Sixties: An Exploratory Study in the Dynamics of Public Opinion." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 37, pp. 62–73.
FUNKHOUSER, G. RAY, 2000: „A World Ethos and the Clash of Civilizations: A Cross-Cultural Comparison of Attitudes." *International Journal of Public Opinion Research*, 12, pp. 73–79.
GAIL, ANTON J., 1981: *Erasmus von Rotterdam in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* Reinbek: Rowohlt.
GALLACHER, S. A., 1945: „Vox populi, vox Dei." *Philological Quarterly*, Vol. XXIV, January, pp. 12–19.
GANOCHAUD, COLETTE, 1977–1978: *L'opinion publique chez Jean-Jacques Rousseau.* Université de Paris V – René Descartes. Sciences Humaines. Sorbonne, Tomes I + II.
GEHLEN, ARNOLD, 1965: *Zeit-Bilder. Zur Soziologie und Ästhetik der modernen Malerei*; Frankfurt/Bonn: Athenäum.
GELDNER, FERDINAND, 1930: „Die Staatsauffassung und Fürstenlehre des Erasmus von Rotterdam." *Historische Studien*, Heft 191, Berlin.
GERBER, CHRISTINE, 1975: *Der Begriff der öffentlichen Meinung im Werk Rousseaus.* Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
GERSDORFF, CARL (ERNST AUGUST) VON, 1846: *Über den Begriff und das Wesen der öffentlichen Meinung. Ein Versuch.* Jena: Verlag von J. G. Schreiber.
GLANVILL, JOSEPH, 1661: *The Vanity of Dogmatizing: or Confidence in Opinions. Manifested in a Discourse of the Shortness and Uncertainty of our Knowledge, And its Causes: With some Reflexions on Peripateticism, and An Apology for Philosophy.* London: E. C. for Heury Eversden at the Grey-Hound in St. Pauls-Church-Yard.
GLYNN, CARROLL J./JACK M. MCLEOD, 1985: „Implications of the Spiral of Silence Theory for Communication and Public Opinion Research." Keith R. Sanders/Linda Lee Kaid/Dan Nimmo (ed.): *Political Communication Yearbook 1984.* Carbondale/Edwardsville: Southern Illinois University Press, pp. 43–65.
GOETHE, JOHANN WOLFGANG, 1964: *Werke, Briefe und Gespräche*, Gedenkausgabe, hg. von Ernst Beutler. Band 14: Schriften zur Literatur, Kapitel: „Weltliteratur, Homer noch einmal." Zürich/Stuttgart: Artemis.
GOFFMAN, ERVING, 1956: „Embarrassment and Social Organization." The *American Journal of Sociology*, Vol. 62, No. 3, pp. 264–271.

GOFFMAN, ERVING, 1963: *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity.* Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc..
GOFFMAN, ERVING, 1963: *Behavior in Public Places.* Notes on the Social Organization of Gatherings. New York: The Free Press.
GOLLIN, ALBERT E., 1980: „Exploring the Liaison between Polling and the Press." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 44, pp. 445-461.
HABERMAS, JÜRGEN, 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.* Neuwied: Hermann Luchterhand.
HALLEMANN, MICHAEL, 1984: *Peinlichkeit als Indikator. Theorie der Peinlichkeit – demoskopische Analyse – Bezüge zur Publizistikwissenschaft unter besonderer Berücksichtigung des Phänomens Öffentlichkeit.* Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
HALLEMANN, MICHAEL, 1986: „Peinlichkeit und öffentliche Meinung." *Publizistik*, 31. Jg., Heft 3–4, pp. 249–261.
HALLEMANN, MICHAEL, 1989: *Peinlichkeit. Ein Ansatz zur Operationalisierung von Isolationsfurcht im sozialpsychologischen Konzept öffentlicher Meinung.* Diss. phil. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
HALLER, WILLIAM, 1965: *Tracts on Liberty in the Puritan Revolution 1638–1647*, Vol. 1, *Commentary*. New York: Octagon Books.
HALTER, LARS, 2001: „Titos Sternenritt ins Weltall." *Die Welt* online, 29 aprilie 2001
HARIG, LUDWIG, 1978: „Rousseau sieht das Weiße im Auge des Königs. Ein literaturhistorischer Rückblick." *Die Welt*, Nr. 71, 25 martie 1978.
HAVILAND, JOHN BEARD, 1977: *Gossip, Reputation, and Knowledge in Zinacantan.* Chicago: University of Chicago Press.
HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH, 1821, 1970: *Werke in zwanzig Bänden.* Band 7: *Grundlinien der Philosophie des Rechts.* Frankfurt/Main: Suhrkamp. pp. 485f., 1318.
HEIDER, FRITZ, 1946: „Attitudes and Cognitive Organization." *The Journal of Psychology*. Vol. 21, pp. 107-112.
HENNIS, WILHELM, 1957: Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Zur Kritik politischer Umfragen. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
HENNIS, WILHELM, 1957: „Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Rousseau." Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Band XLIII, pp. 111–115.
HENTIG, HANS VON, 1954–1955: Die Strafe. Frühformen und kulturgeschichtliche Zusammenhänge. Berlin/Gottingen/Heidelberg: Springer.
HESIOD, 1936: Sämtliche Werke. Trad. germ. de Thassilo von Scheffer. Wien: Phaidon; „Werke und Tage, V.".
HOBBES, THOMAS, 1650, 1889, 1969: *The Elements of Law.* Natural and Politic. London: Frank Cass & Co..
HOFSTÄTTER, PETER ROBERT, 1949: *Die Psychologie der öffentlichen Meinung.* Wien: Wilhelm Braumüller.
HOLCOMBE, A. W., 1923: The Foundations of the Modern Commonwealth. New York: Harpers.

HOLICKI, SABINE, 1984: Isolationsandrohung – Sozialpsychologische Aspekte eines *Publizistik*wissenschaftlichen Konzepts. Disertație. Mainz; Johannes-Gutenberg-Universität.
HOLTZENDORFF, FRANZ VON, 1879, 1880: Wesen und Werth der öffentlichen Meinung. München: M. Riegersche Universitäts-Buchhandlung (Gustav Himmer).
HUBBARD, B. A. F./E. S. KARNOFSKY, 1982: Plato's Protagoras. A Socratic Commentary. With a foreword by M. F. Burnyeat. London: The Trinity Press.
HUME, DAVID, 1739/1740, 1896: *A Treatise of Human Nature.* Reprinted from the Original Edition in Three Volumes and edited by L.A. Selby-Bigge. Oxford: At the Clarendon Press – Ed. germ. 1978: Ein Traktat über die menschliche Natur. Übersetzt von Theodor Lipps, hg. von Reinhard Brandt, Band I und II. Hamburg: Felix Meiner.
HUME, DAVID, 1741/1742, 1963: Essays Moral, Political, and Literary. London: Oxford University Press.
HUME, DAVID, 1751, 1962: Untersuchung über die Prinzipien der Moral. Übersetzt, eingeleitet und mit Register versehen von Carl Winckler, Hamburg: Felix Meiner.
HYMAN, HERBERT H., 1957: „Toward a Theory of Public Opinion." *Public Opinion Quarterly*. Vol. XXI, No. 1, pp. 54–60.
IHERING, RUDOLPH VON, 1883: *Der Zweck im Recht.* 2. Band. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF COMMUNICATIONS. 1989: New York: Oxford University Press.
INSTITUT FÜR DEMOSKOPIE ALLENSBACH, 1952: *Die Stimmung im Bundesgebiet.* Oktober 1952. Grafik.
JACKEL, ANNE, 1988: Ungeschriebene Gesetze im Lichte der sozialpsychologischen Theorie öffentlicher Meinung. Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
JAHODA, MARIE, 1969, 1973: „Konformität und Unabhängigkeit – Eine psychologische Analyse. „ Martin Irle/M. v. Cranach/H. Vetter (ed.): Texte aus der experimentellen Sozialpsychologie (Soziologische Texte, Band 45). Neuwied: Luchterhand, pp. 548–572 – Prima ed. engl., 1959: „Conformity and Independence. A Psychological Analysis." Human Relations 12, pp. 99–120.
JORDAN, E., 1930: Theory of Legislation. Indianapolis; Progress Publishing Company.
JÜNGER, ERNST, 1962: *Der Waldgang.* Frankfurt/Main: Klostermann.
KAISER, JOSEPH H., 1975: „Sozialauffassung. Lebenserfahrung und Sachverstand in der Rechtsfindung." Neue Juristische Wochenschrift, Heft 49.
KANT, IMMANUEL, 1781, 6. rev. Auflage 1923: Kritik der reinen Vernunft. Hg. von Benno Erdmann. Berlin/Leipzig: Walter de Gruyter.
KATZ, ELIHU, 1981: „Publicity and Pluralistic Ignorance: Notes on «The Sprial of Silence»." Horst Baier/Hans Mathias Kepplinger/Kurt Reumann (ed.): Öffentliche Meinung und sozialer Wandel. Public Opinion and Social Change. Für Elisabeth Noelle-Neumann. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 28–38.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1975: Realkultur und Medienkultur. Literarische Karrieren in der Bundesrepublik. Freiburg, München: Karl Alber.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS/HERBERT ROTH, 1978: „Kommunikation in der Ölkrise des Winters 1973/74." *Publizistik*, Jg. 23, Heft 4, pp. 377–428. – Ed. engl., 1979: „Creating a Crisis: German Mass Media and Oil Supply in 1973/74." *Public Opinion Quarterly*,Vol. 43, pp. 285–296.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS/MICHAEL HACHENBERG, 1979: „The Challenging Minority. A Study in Social Change." Conferință ținută la Congresul anual al International Communication Association in Philadelphia, Mai 1979 .

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1979: „Ausgewogen bis zur Selbstaufgabe? Die Fernsehberichterstattung über die Bundestagswahl 1976 als Fallstudie eines kommunikationspolitischen Problems." Media Perspektiven, Heft 11, pp. 750–755.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1980: „Optische Kommentierung in der Fernsehberichterstattung über den Bundestagswahlkampf 1976." Thomas Ellwein (Hg.): *Politikfeld-Analysen* 1979. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 163–179.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1980: „Kommunikation im Konflikt. Gesellschaftliche Bedingungen kollektiver Gewalt." Mainzer Universitätsgespräche, Mainz.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1987: Darstellungseffekte. Experimentelle Untersuchungen zur Wirkung von Pressefotos und Fernsehfilmen. Freiburg, München: Karl Alber.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1988: „Die Kernenergie in der Presse. Eine Analyse zum Einfluß subjektiver Faktoren auf die Konstruktion von Realität." Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 40. Jg., pp. 659–683.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1989: Künstliche Horizonte. Folgen, Darstellung und Akzeptanz von Technik in der Bundesrepublik Deutschland. Frankfurt/Main: Campus Verlag.

KEPPLINGER, HANS MATHIAS, 1989: „Nonverbale Kommunikation; Darstellungseffekte." Fischer Lexikon *Publizistik* – Massenkommunikation. Hg. von Elisabeth Noelle-Neumann/Winfried Schulz/Jürgen Wilke. Frankfurt/ Main: Fischer Taschenbuch Verlag, pp. 241–255.

KLAPP, ORRIN E., 1954: „Heroes, Villains, and Fools, as Agents of Social Control." *American Sociological Review*. Vol. 19, No. 1, pp. 56–62.

KÖNIG, RENE, 1967: „Das Recht im Zusammenhang der sozialen Normensysteme." Ernst E. Hirsch/Manfred Rehbinder (Hg.): Studien und Materialien zur Rechtssoziologie. Kolner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 11, pp.36-53.

KÜNG, HANS, 1993: Projekt Weltethos. München/Zürich.

LAMP, ERICH, 1988: Öffentliche Meinung im Alten Testament. Eine Untersuchung der sozialpsychologischen Wirkungsmechanismen öffentlicher Meinung in Texten alttestamentlicher Überlieferung von den Anfängen bis in babylonische Zeit. Diss. phil. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.

LANDECKER, WERNER S., 1950: „Types of Integration and Their Measurement." *American Journal of Sociology*, Vol. 56, pp. 332–340 (reed. 1955: Paul E. Lazarsfeld/Morris Rosenberg: The Language of Social Research. A Reader in the Methodology of Social Research. New York/London: The Free Press/ Collier-Macmillan. pp. 19–27).

LAPIERE, RICHARD T., 1954: A Tkeory of Social Control. New York/London/ Toronto: McGraw-Hill.

LATHAM, R./W. MATTHEWS (ed.), 1970–1983: The Diary of Samuel Pepys. 11 vol. London, vol. I.

LAWICK-GOODALL, JANE VAN, 1971: In the Shadow of Man. Boston: Houghton Mifflin – Ed. germ., 1971: Wilde Schimpansen. Reinbek: Rowohlt.

LAZARSFELD, PAUL F./BERNARD BERELSON/HAZEL GAUDET, 1944, 1948, 1968: *The People's Choice. How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Duell, Sloan and Pearce. Ed. a III-a. New York, 1968: Columbia University Press. – Ed. germ., 1969: Wahlen und Wähler. Soziologie des Wahlverhaltens (Soziologische Texte). Neuwied: Luchterhand.

LAZARSFELD, PAUL F., 1957: „Public Opinion and the Classical Tradition." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 21, No. 1, pp. 39–53.

LE GOFF, JACQUES, 1989: „Kann denn Lachen Sünde sein? Die mittelalterliche Geschichte einer sozialen Verhaltensweise." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 102, 3 mai 1989, pp. N3.

LEONHARDT, R. W., 1965: „Der Kampf der Meinungsforscher, Elisabeth Noelle-Neumann: «Ich würde mich gar nicht wundern, wenn die SPD gewänne.»" Die Zeit, 17 sept. 1965.

LERSCH, PHILIPP, 1951: Gesicht und Seele. Grundlinien einer mimischen Diagnostik. München, Basel: Reinhardt.

LEWIN, KURT, 1935–1946, 1948: Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics. Ed. by Gertrud W. Lewin. A Publication of the University of Michigan Research Center for Group Dynamics. New York: Harper.

LEWIN, KURT, 1947: „Group Decision and Social Change." Theodore M. Newcomb/Eugene L. Hartley (ed.): *Readings in Social Psychology*. New York; Henry Holt and Company, pp. 330-344.

LIMMER, WOLFGANG, 1976: „Wem schrei ich um Hilfe?" *Der Spiegel*, Nr. 41, pp.236-239.

LIPPMANN, WALTER, 1922, 1954: Public Opinion. New York: The Macmillan Comp. – Ed. germ., 1964: Die öffentliche Meinung. München: Rütten + Leoning.

LIPSFT, SEYMOUR MARTIN, 1999: Corruption, Culture and the Intellectuals. Manuscris nepublicat.

LOCKE, JOHN, 1690, 1894: *An Essay Concerning Human Understanding*. Schițat în 1671 . Ediție istoric-critică. Ed. de Alexander Campbell Fraser. Oxford: At the Clarendon Press..

LOCKE, JOHN, 1690, 1976: *Über den menschlichen Verstand*. Hamburg: Felix Meiner (Philosophische Bibliothek, Bd. 75/76), Übersetzt von C. Winckler, 3. Auflage, unveränderter Nachdruck in einem Band.

LORENZ, KONRAD, 1963, 1964: *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien: Dr. G. Borotha-Schoeler.

LUHMANN, NIKLAS, 1971: „Öffentliche Meinung." *Politische Planung. Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 9–34. Prima ediție 1970: *Politische Vierteljahresschrift*, 11. Jg., Heft 1, pp. 2–28; reed. 1974 in: Wolfgang R. Langenbucher (Hg.): *Zur Theorie der politischen Kommunikation*. München: R. Piper & Co., pp. 27–54, 311–317; și 1979 în: Wolfgang R. Langenbucher (ed.): *Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung*. München/Zürich: R. Piper & Co., pp. 29–61.

MACHIAVELLI, NICCOLO, 1514, 1978: *Der Fürst*. Übersetzt und hg. von Rudolf Zorn. Stuttgart: Alfred Kroner.

MACK, JOHN E., 1999: Passport to the Cosmos: Human Transformation and Alien Encounters. New York: Crown Publishing Group.

MCCOMBS, M. E./D. SHAW, 1972: „The Agenda-Setting Function of Mass Media." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, pp. 176–187.

MCDOUGALL, WILLIAM, 1920, 1921: *The Group Mind*. Cambridge: At the University Press.

MCLEOD, J. M./L. B. BECKER/J. E. BYRNES, 1974: „Another Look at the Agenda-Setting Function of the Press." *Communication Research* 1, pp. 131–166.

MADISON, JAMES, 1788, 1961; „The Federalist No. 49, February 2. 1788." Jacob E. Cooke: The Federalist, Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, pp. 338–347.

MALRAUX, ANDRE, 1971: Les chenes qu'on abat [...] Paris: Gallimard – Ed. germ., 1972: Eichen, die man fällt. Übersetzt von Carlo Schmid. Frankfurt: S. Fischer.

MATHES, SABINE, 1989: Die Einschätzung des Meinungsklimas im Konflikt um die Kernenergie durch Personen mit viel und wenig Fernsehnutzung. Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.

MEAD, GEORGE HERBERT, 1934, 1968: Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus. Frankfurt/Main: Suhrkamp (Titlul ed. orig.: Mind, Self, and Society. From the standpoint of a social behaviorist. Chicago: University of Chicago Press 1934).

MEAD, MARGARET, 1937: „Public Opinion Mechanisms Among Primitive Peoples." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 1, July, pp. 5–16.

MERTON, ROBERT K., 1949, 1968: *Social Theory and Social Structure. Toward the Codification of Theory and Research*. New York: The Free Press.

MILGER, PETER, 1988: Die Kreuzzüge. Krieg im Namen Gottes. München: C. Bertelsmann.

MILGRAM, STANLEY, 1961: „Nationality and Conformity." *Scientific American*, Vol. 205, pp. 45–51.

MILL, JOHN STUART, 1859: On Liberty. Ed. germ.: Über die Freiheit. Aus dem Englischen übersetzt von Bruno Lemke. Stuttgart: Reclam 1974.

MOLCHO, SAMY, 1983: *Körpersprache*. München: Mosaik-Verlag.

MONTAIGNE, MICHEL DE, 1588, 1902: *Les Essais*. Ed. de Fortunat Strowsky. Bordeaux: F. Pech.

MONTAIGNE, MICHEL DE: „Essais." Œuvres completes. Ed. de Maurice Rat/Albert Thibaut. Paris: Gallimard.

MONTAIGNE, MICHEL DE, 1908: Versuche. 1. Buch. Berlin: Wiegandt & Grieben.

MONTAIGNE, MICHEL DE, 1908–1915: Gesammelte Schriften. Hg. von Otto Flake/Wilhelm Weigand, übersetzt von J. J. Bode. Band 1–6. München, Leipzig: G. Müller, München, Berlin: G. Muller.

MORENO, JACOB L., 1934, 1953: Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama. Rev. & enl. Ed. Beacon, N.Y.: Beacon House.

MOSCOVICI, SERGE, 1991: Silent Majorities and Loud Minorities. Commentary on Noelle-Neumann. În: James A. Anderson (ed.): Communication Yearbook 14. Newbury Park: Sage, pp. 298–308.

MRESCHAR, RENATE I., 1979: „Schmidt war besser im Bild als Kohl. Universität analysierte Kameraarbeit bei der TV-Berichterstattung vor der Bundestagswahl 76." *Frankfurter Rundschau*, Nr. 225, 1 nov. 1979, pp. 26.

MÜLLER, JOHANNES VON, 1777, 1819: „Zuschrift an alle Eidgenossen." Johannes von Müller: Sämmtliche Werke. Siebenundzwanzigster Theil. (Nachlese kleiner historischer Schriften): Hg. von Johann Georg Müller. Tübingen: J. G. Cotta'sche Buchhandlung, pp. 24–50.

MURIE, ADOLPH, 1944: *The wolves of Mount McKinley*. Washington: U.S. Nat. Park Serv., Fauna Ser. 5.

NAGLER, JOHANNES, 1918, 1970: *Die Strafe. Eine juristisch-empirische Untersuchung*. Aalen: Scientia (Neudruck der Ausgabe Leipzig 1918).

NEUMANN, ERICH PETER/ELISABETH NOELLE, 1961: *Umfragen über Adenauer. Ein Porträt in Zahlen*. Allensbach/Bonn: Verlag für Demoskopie.

NIBELUNGENLIED, DAS, 1965: In der Übersetzung von Felix Genzmer. Stuttgart: Reclam.

NIEDERMANN, BERND, 1991: Öffentliche Meinung und Herrschaft am Beispiel des erfolgreichen Politikers Kardinal Richelieu. Disertație, Mainz.

NIETZSCHE, FRIEDRICH, 1967 ff.: „Zur Genealogie der Moral. – Dritte Abhandlung: Was bedeuten asketische Ideale? „, § 12. Friedrich Nietzsche: Werke. Kritische Gesamtausgabe. Hg. von Giorgio Colli/Mazzino Montinari. Berlin/New York: de Gruyter, VI. 2.

NOELLE, ELISABETH, 1966: *Öffentliche Meinung und Soziale Kontrolle*. (Recht und Staat, Heft 329). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1972: On the Significance of the Discovery of the News Value of Consonance for Answering the Question on the Effects of Mass Media. În: Abstract Guide. XXth International Congress of Psychology, August 13-19,1972,Tokyo, Japan.Tokio.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1973: „Return to the Concept of Powerful Mass Media." Studies of Broadcasting, No. 9, March 1973, pp. 67–112.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1973: „Kumulation, Konsonanz und Öffentlichkeitseffekt. Ein neuer Ansatz zur Analyse der Wirkung der

Massenmedien." *Publizistik*, 18. Jg., Heft 1, pp. 26–55; reed. 1977, 1979 în: Elisabeth Noelle-Neumann: Offentlichkeit als Bedrohung. Beiträge zur empirischen Kommunikationsforschung (Alber-Broschur Kommunikation, Band 6). Freiburg, München: Karl Alber, pp. 127–168; 1987 în: Maximilian Gottschlich (Hg.): Massenkommunikationsforschung. Theorieentwicklung und Problemperspektiven. Studienführer zur *Publizistik*- und Kommunikationswissenschaft. Wien: Braumüller, pp.155-181.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1974: „Die Schweigespirale. Über die Entstehung der öffentlichen Meinung." Ernst Forsthoff/Reinhard Horstel (Hg.): Standorte im Zeitstrom. Festschrift für Arnold Gehlen zum 70. Geburtstag am 29. Januar 1974. Frankfurt/Main: Athenäum, pp. 299–330. – Republicat 1977, 1979 în: Elisabeth Noelle-Neumann: Öffentlichkeit als Bedrohung. Beiträge zur empirischen Kommunikationsforschung (Alber-Broschur Kommunikation, Band 6). Freiburg/München: Karl Alber, pp. 169–203.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1977: „Turbulences in the Climate of Opinion: Methodological Applications of the Spiral of Silence Theory." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 41, pp. 143–158.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1977: „Das doppelte Meinungsklima. Der Einfluß des Fernsehens im Wahlkampf 1976." *Politische Vierteljahresschrift*, 18. Jg., Heft 2–3, pp. 408–451; reed. în: Elisabeth Noelle-Neumann, 1980: *Wahlentscheidung in der Fernsehdemokratie*. Freiburg, Würzburg: Ploetz, pp. 77–115.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1978: „Kampf um die öffentliche Meinung. Eine vergleichende sozialpsychologische Analyse der Bundestagswahlen 1972 und 1976." Dieter Just, Peter Rohrig (Hg.): *Entscheidung ohne Klarheit. Anmerkungen und Materialien zur Bundestagswahl* 1976 (Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Band 127). Bonn, pp. 125–167; reed. în: Elisabeth Noelle-Neumann, 1980: *Wahlentscheidung in der Fernsehdemokratie*. Freiburg, Würzburg: Ploetz, pp. 144–190.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1979: „Die Führungskrise der CDU im Spiegel einer Wahl. Analyse eines dramatischen Meinungsumschwungs." *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 72, 26. marti 1979, pp. 10.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1981: „Das Bundesverfassungsgericht und die ungeschriebenen Gesetze – Antwort an Ernst Benda." Die Öffentliche Verwaltung, 35. Jg., Heft 21, pp. 883–888

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1985: „The Spiral of Silence. A Response." Keith R. Sanders/Lynda Lee Kaid/Dan Nimmo (ed.): Political Communication Yearbook 1984. Carbondale/Edwardsville: Southern Illinois University Press, pp. 66-94.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1989: „Advances in Spiral of Silence Research." KEIO Communication Review, Vol. 10, pp. 3–34.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1989: „Die Theorie der Schweigespirale als Instrument der Medienwirkungsforschung." Max Kaase/Winfried Schulz (Hg.): Massenkommunikation. Opladen: Westdeutscher Verlag (Sonderheft 30 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie).

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1991: The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence. În: James A. Anderson (ed.): Communication Yearbook 14. Newbury Park: Sage, pp. 256–287.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 1992: Manifeste und latente Funktion öffentlicher Meinung. În: *Publizistik*, 37. Jg., pp. 385–388.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH, 2000: Das Jahrhhundert der Arche Noah. Die Bevölkerung wittert eine bessere Zukunft. În: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 19. Januar 2000, pp. 5.

NOELLE-NEUMANN, ELISABETH/THOMAS PETERSEN, 2000: Alle, nicht jeder. Einführung in die Methoden der Demoskopie. Berlin/Heidelberg: Springer.

NOSANSCHUK, T. A./JACK LIGHTSTONE, 1974: „Canned Laughter and Public and Private Conformity." Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 29, No. 1, pp. 153–156.

O'GORMAN, HUBERT/STEPHEN L. GARRY, 1976: „Pluralistic ignorance – a replication and extension." *Public Opinion Quarterly*. Vol. 40, pp. 449–458.

ONCKEN, HERMANN, 1914: „Politik, Geschichtsschreibung und öffentliche Meinung" (1904). Historisch-politische Aufsätze und Reden. 1. Band. München/Berlin: R. Oldenbourg, pp. 203–243.

OSGOOD, CHARLES E./GEORGE J. SUCI/PERCY H. TANNENBAUM, 1957, 19644: The Measurement of Meaning. Urbana, III.; University of Illinois Press.

OSTERTAG, MICHAEL, 1986: Nonverbales Verhalten im Fernsehinterview. Entwicklung eines Instruments zur Erfassung und Bewertung nichtsprachlicher Äußerungen von Politikern und Journalisten. Disertație. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.

PALMER, PAUL A., 1936, 1950: The Concept of Public Opinion in Political Theory. În: Bernard Berelson, Morris Janowitz (ed.): Reader in Public Opinion and Communication. Glencoe: Free Press, pp. 3–13.

PASQUIER, ETIENNE, 1956; „Lettres XVIII." Choix des lettres sur la litterature, la langue et la traduction. Ed. de Dorothy Thickett. Geneve: Droz, pp. 43–52.

PETZOLT, DIETER, 1979: Öffentlichkeit als Bewußtseinszustand. Versuch einer Klärung der psychologischen Bedeutung. Disertație. Mainz: Institut für *Publizistik* der Johannes-Gutenberg-Universität.

PLATO, 1961: Laws. Vol. 2. Ed. de R. G. Bury. London: W. Heinemann/Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

PLATON, 1578: Ausgabe des Henricus Stephanus. Sämtliche Werke. Heidelberg: Lambert Schneider, Zweiter Band.

PLATON, 1969: Gesetze. In der Übersetzung von E. Loewenthal. Platon: Sämtliche Werke. Hg. von E. Loewenthal, Bd. 3, Köln: Olten.

PLATON, 1987: Protagoras. Griechisch/Deutsch. Übersetzt und kommentiert von Hans-Wolfgang Krautz. Stuttgart: Reclam.

PRIBRAM, KARL, 1979: „Sehen, Hören, Lesen – und die Folgen im Kopf. Informationsverarbeitung im Gehirn." Vortrag auf der gemeinsamen Fachtagung

der DEUTSCHEN LESEGESELLSCHAFT E.V., der Stiftung in MEDIAS res und der Deutschen Gesellschaft für *Publizistik* und Kommunikationswissenschaft „Medienökologie – ein Zukunftsproblem unserer Gesellschaft. Auf dem Weg zum vollverkabelten Analphabeten? „ am 27. April 1979 in Mainz.

PRISCILLIANUS, 1889: Opera. Priscilliani quae supersunt. Maximem partem nuper detexit adiectisque commentariis criticis et indicibus primus edidit. Georgius Schepss. Pragae, Vindobonae: F. Tempsky/Lipsiae: G. Freytag.

RABELAIS, FRANQOIS, 1955: Œuvres completes: Texte etabli et annote par Jacques Boulenger. Ed. rev. et compl. par Lucien Scheler. Paria Gallimard.

RAFFEL, MICHAEL, 1984: „Der Schöpfer des Begriffes «Öffentliche Meinung»; Michel de Montaigne.“ *Publizistik*, Jg. 29, Heft 1, pp. 49–62.

RAFFEL, MICHAEL,1985: Michel de Montaigne und die Dimension Öffentlichkeit. Ein Beitrag zur Theorie der öffentlichen Meinung. Diss. phil, Mainz; Johannes-Gutenberg-Universität.

REIWALD, PAUL, 1948: *Vom Geist der Massen. Handbuch der Massenpsychologie.* (Band I der Internationalen Bibliothek fur Psychologie und Soziologie) Zürich: Pan-Verlag.

RENAUDET, AUGUSTIN, 1954: Erasme et l'Italie. Geneve: Librairie E. Droz.

RICHELIEU, ARMAND DU PLESSIS CARDINAL DE, 1688, 1947: *Testament Politique*. Edition critique publiee avec une introduction et des notes par Louis Andre et une preface de Leon Noel. Paris: Robert Lafont.

RICHTER, HORST E., 1976: *Flüchten oder Standhalten*. Hamburg: Rowohlt.

ROEGELE, OTTO B., 1979: „Massenmedien und Regierbarkeit.“ Wilhelm Hennis/Peter Graf Kielmansegg/Ulrich Matz (Hg.): *Regierbarkeit. Studien zu ihrer Problematisierung*, Band II. Stuttgart: Klett-Cotta, pp. 177–210.

ROSS, EDWARD ALSWORTH, 1901, 1929, 1969: *Social Control. A Survey of the Foundations of Order.* Cu o introducere de Julius Weinberg/Gisela J. Hinkle/Roscoe C. Hinkle. Cleveland/London: The Press of Case Western Reserve University (Prima ediţie 1901 de către Macmillan Company).

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1744, 1964: „Depeches de Venise, XCI.“ La Pleiade, Band 3. Paris: Gallimard, pp. 1184.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1750/55, 1978. Schriften zur Kulturkritik. Französisch-deutsche Ausgabe. Deutsche Übersetzung von Kurt Weigand. Hamburg: Felix Meiner.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1761, 1859: Julie oder Die neue Heloise, Band 1–4. Deutsche Übersetzung von C. Julius, Leipzig.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1762, 1959: Staat und Gesellschaft. *Contrat Social.* Deutsche Übersetzung von Kurt Weigand. München: Goldmann

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1762, 1962: „Du *Contrat Social.*“ *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique.* Paris: Garnier Freres.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1762, 1963: *Der Gesellschaftsvertrag.* Deutsche Übersetzung von H. Denhardt. Stuttgart: Reclam.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1792, 1962: „Lettre a M. d'Alembert.“ *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique.* Paris: Garnier Freres, pp. 176.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1762, 1967: „Lettre a d'Alembert sur les Spectacles.“ Paris: Garnier-Flammariche, pp. 154.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1762, 1978: Emile oder Über die Erziehung. Deutsche Übersetzung von Eleonore Schommodau. Stuttgart: Reclam.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, 1766–1770: Bekenntnisse. Deutsche Übersetzung von Levin Schucking, München.

RUSCIANO, FRANK L.: „Passing Brave“: Elite Perspectives on the Machiavellian Tradition. A Masters Thesis, presented to the Department of Political Science of the University of Chicago. Manuscris multiplicat.

RUSCIANO, FRANK L./ROBERTA FISKE-RUSCIANO, 1990: Towards a Nation of „World Opinion“. În: International Journal of Public Opinion Research, Vol. 2, pp.305-322.

(SALISBURY, JOHN) *The Statesman's Book of John of Salisbury*. Being the Fourth, Fifth, and Sixth Books, and Selections from the Seventh and Eighth Books, of the Policratius. Translated into English with an Introduction by John Dickinson (1927). New York: Russel & Russel 1963.

SAUERWEIN, J.A., 1933: The Moulders of Public Opinion. În: Quincy Wright (ed.) Public Opinion and World Politics. Chicago: University of Chicago Press.

SHERIF, MUZAFER, 1936, 1965: The Psychology of Social Norms. New York: Octagon.

SILLS, DAVID L. (ed.); 1968: Encyclopedia of the Social Sciences. New York: Macmillan Co. and Free Press.

SMEND, RUDOLF, 1928: *Verfassung und Verfassungsrecht*. München: Duncker & Humblot.

SMEND, RUDOLF, 1956: „Integrationslehre.“ *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Band 5. Stuttgart/Tübingen/Gottingen: Gustav Fischer/J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)/Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 299–302.

SMITH, BREWSTER M., 1970: „Some Psychological Perspectives on the Theory of Public Opinion.“ *Public Opinion Quarterly*. Vol. XXXIV, No. 3, pp. 454.

SNYDERMAN, MARK/STANLEY ROTHMAN, 1988: The IQ Controversy. The Media and Pubüc Policy. New Brunswick: Transaction Books.

SPEIER, HANS, 1950: „Historical Development of Public Opinion. „ *American Journal of Sociology*, Vol. LV, No. 4, January, pp. 376-388.

SPENCER, HERBERT, 1879, 1966: „The Data of Ethics.“ *The Works of Herbert Spencer.* Vol. 9, *The Principles of Ethics*, Part l. (Reprint der Ed. 1892) Osnabrück: Otto Zeller, pp. 1–303.

SWIFT, JONATHAN, 1706, 1965: „Thoughts on Various Subjects.“ Prose Works, Vol. 1: A Tale of a Tub. Oxford: Basil Blackwell.

SCHEFF, THOMAS J., 1990: Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure. Chicago: University of Chicago Press.

SCHLARB, ARMIN, 1984/85: Die Beziehung zwischen öffentlicher Meinung und symbolischem Interaktionismus. Seminararbeit. Mainz: Institut fur *Publizistik* der Johannes-Gutenberg-Universität.

SCHLEGEL, FRIEDRICH, 1799: *Lucinde*. Berlin: Heinrich Frölich.

SCHNEBERGER, DIETER, 1985: Die Idee des Zeitgeistes bei Ernst Jünger. Disertaţie. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
SCHONE, WALTER, 1939: Der Aviso des Jahres 1609. In Faksimiledruck hg. und mit einem Nachwort versehen. Leipzig: Otto Harrossowitz.
SCHUBERT ERNST, 1998: Spätmittelalter – die Rahmenbedingungen des Lebens kleiner Leute. În: Gerd Althoff/Hans-Werner Goetz/Ernst Schubert; Menschen im Schatten der Kathedrale. Neuigkeiten aus dem Mittelalter. Darmstadt: Wissenschaftliche Bucedesellschaft, pp. 269–350.
SCHULMAN, GARY I., 1968: „The popularity of viewpoints and resistance to attitude change." *Journalism Quarterly*, Vol. 45, pp. 86–90.
SCHULZ, WINFRIED, 1976: *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien. Eine Analyse der aktuellen Berichterstattung* (Alber-Rroschur Kommunikation, Band 4). Freiburg: Karl Alber.
SCHWARZ, ERNST (ed.), 1987: Konfuzius – Gespräche des Meisters Kung. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
STAATSLEXIKON Recht, Wirtschaft, Gesellschaft. 1988. Freiburg: Herder.
STRELLER, SIEGFRI ED, 1978: Hutten – Müntzer – Luther. Werke in zwei Bänden. Band 1 Berlin/Weimar: Aufbau-Verlag.
STROSS, BRIAN, 1978: „Gossip in Ethnography." *Reviews in Anthropology*, pp. 181-188.
STURM, HERTHA/RUTH VON HAEBLER/REINHARD HELMREICH, 1972: *Medienspezifische Lerneffekte. Eine empirische Studie zu Wirkungen von Fernsehen und Rundfunk* (Schriftenreihe des Internationalen Zentralinstituts fur das Jugendund Bildungsfernsehen, Heft 5). München: TR-Verlagsunion.
TAINE, H., 1877, 1916: *Les origines de la France contemporaine.* III. La Revolution l'Anarchie. Tome 1. Paris: Hachette.
TARDE, GABRIEL, 1890: Les lois de l'imitation. Paris. – Englisch, 1903: The Laws of Imitation. New York: Holt.
TARDE, GABRIEL, 1898: „Le public et la foule. La Revue de Paris." vol. 4.
TARDE, GABRIEL, 1969: Communication and Social Influence. Chicago/ London: The University of Chicago Press.
TEMPLE, SIR WILLIAM, 1964: „An Essay Upon the Original and Nature of Government." (1672) Los Angeles: University of California (The Augustan Reprint Society, Publication Number 109), pp. 45–95.
T'HART, HARM, 1981: „People's Perceptions of Public Opinions." Paper presented to the International Society of Political Psychology, Mannheim.
THUKYDIDES, 1981: Geschichte des Peloponnesischen Krieges. Hg. und übertragen von Georg Peter Landmann. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
TISCHER, ANGELIKA, 1979: Der Begriff „Öffentliche Meinung" bei Tocqueville. Disertaţie. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, 1835, 1959: *Über die Demokratie in Amerika.* Band 1. Deutsche Übersetzung: Hans Zbinden, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, 1840, 1962: *Über die Demokratie in Amerika.* Band 2. Deutsche Übersetzung: Hans Zbinden, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.

TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, 1840,1976: *Über die Demokratie in Amerika.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag, dtv-TB 6063.
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, 1856: L'Ancien regime et la revolution. – Ed. germ., 1857: Das alte Staatswesen und die Revolution. Leipzig.
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, 1935: *Autorität und Freiheit.* Zürich/Leipzig: Rascher.
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, 1967: Das Zeitalter der Gleichheit. (Auswahl aus Werken und Briefen) Deutsche Übersetzung: S. Landshut. Köln/Opladen: Westdeutscher Verlag.
TÖNNIES, FERDINAND, 1922: *Kritik der öffentlichen Meinung.* Berlin: Julius Springer.
TROTTER, WILFRIED, 1916: *Instincts of the Herd in Peace and War.* London: T. Fisher Unwin.
TUCHOLSKY, KURT, 1975: *Schnipsel.* Ed. von Mary Gerold-Tucholsky/Fritz J. Raddatz, Reinbek: Rowohlt.
TURNBULL, COLIN M., 1961: *The Forest People.* A Study of the Pygmies of the Congo. New York: Simon and Schuster (A Touchstone Book).
UEXKÜLL, THURE VON, 1963, 1964: *Grundfragen der psychosomatischen Medizin.* Reinbek: Rowohlt (rde-Band 179/180).
VEBLEN, THORSTEN, 1899, 1970: The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions. London: Unwin Books – Ed. germ.: 1955, 1971: Theorie der feinen Leute. Koln/Berlin: Kiepenheuer & Witsch.
VERBA, SIDNEY, 1970: „ The Impact of the Public on Policy." *Public Opinion Quarterly*, Vol. XXXIV, No. 3, pp. 455.
WARNER, LUCIEN, 1939: „The Reliability of Public Opinion Surveys." *Public Opinion Quarterly*, Vol. III, No. 3, pp. 376–390.
WEILAND, JAN SPERNA, ş. a. (ed.), 1988: Erasmus von Rotterdam. Die Aktualitat seines Denkens. Hamburg: Wittig.
WIESE, LEOPOLD VON, 1924/28, 1955: *System der Allgemeinen Soziologie als Lehre von den sozialen Prozessen und den sozialen Gebilden der Menschen (Beziehungslehre).* Berlin: Duncker & Humblot.
WILSON, FRANCIS G., 1933: Concepts of Public Opinion. În: The *American Political Science Review*, Vol. 27, pp. 371–391 WILSON, FRANCIS G., 1939: „James Bryce on Public Opinion: Fifty Years Later." *Public Opinion Quarterly*, Vol. 3, No. 3, pp. 420–435.
YAVETZ, ZVI, 1979: *Caesar in der öffentlichen Meinung.* (Schriftenreihe des Instituts für Deutsche Geschichte, Universität Tel Aviv. Bd. 3) Düsseldorf: Droste.
YOUNG, JAMES T., 1923: The New American Government and its Work. New York: Macmillan.
ZIMEN, ERIK, 1978: *Der Wolf. Mythos und Verhalten.* Wien/München: Meyster.
ZIMMERMANN, TASSILO, 1988: Das Bewußtsein von Öffentlichkeit bei Homer. Disertaţie. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität.
ZIPPELIUS, REINHOLD, 1978: „Verlust der Orientierungsgewißheit?" Friedrich Kaulbach/Werner Krawietz (ed.): Recht und Gesellschaft. Festschrift

Teoria spiralei tăcerii, elaborată de cercetătoarea germană Elisabeth Noelle-Neumann, înscrie o contribuție fundamentală la înțelegerea modului în care se formează, evoluează și se exprimă opinia publică. Nu de puține ori, lucrarea sa a fost salutată drept „cea mai originală, mai completă și mai utilă teorie care a fost vreodată propusă cu privire la opinia publică“[1]*. Seducția pe care teoria a exercitat-o asupra a generații de teoreticieni și cercetători încă din momentul în care a fost formulată pentru prima oară – în 1974 – se datorează atât ideilor care o compun, faptului că încearcă să dezlege relația atât de complicată dintre opinia publică, relațiile sociale, comunicarea interpersonală și comunicarea de masă, cât și faptului că poate fi testată din punct de vedere empiric, trecând, astfel, de un nivel pur speculativ. Aspectele conceptuale și dovezile de natură empirică aduse în favoarea construcției teoretice conferă teoriei statutul de piatră de hotar în evoluția studiului comunicării de masă și al opiniei publice, statut de care se bucură teorii precum „fluxul comunicării în două trepte“,* „agenda-setting“, *„utilizări și recompense“, „teoria cultivării“*.

Teoria celui de-al șaselea simț

1. Mihaly Csikszentmihalyi, „Reflections on the «Spiral of Silence»“, *Communication Yearbook*, 14, 1991, p. 297.

Preocupările cercetătoarei germane în domeniul opiniei publice datează din anul 1965, o dată cu alegerile din acel an din Germania Federală. Rezultatele cercetării de atunci au fost sintetizate pentru prima oară în articolul din anul 1974 intitulat „The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion" [1]. *Timp de câțiva ani, autoarea acumulează dovezi de natură empirică în favoarea ipotezei spiralei tăcerii, rafinează modul de conceptualizare a opiniei publice, elaborează aparatul metodologic. În acest timp, apar articole care decupează un anumit aspect al ipotezei inițiale – sondajele de opinie publică și rolul acestora în detectarea procesului de formare a spiralei tăcerii*[2] *sau capacitatea mass media de a accelera procesul de spiralare*[3]. *Lucrarea care a lansat definitiv teoria în rândul comunității de specialiști a apărut în 1984, în limba engleză – ceea ce, parțial, îi și explică succesul și răspândirea:* The Spiral of Silence. Public Opinion – Our Social Skin[4]. *Volumul de față reprezintă traducerea ediției în limba germană apărute în anul 2001. După cum indică și „Cuvântul înainte" al autoarei la această ediție din 2001, nu există diferențe teoretice fundamentale față de ediția în limba engleză din 1984 sau față de prima apariție a lucrării, în limba germană, din 1980, însă actualizările, mai ales de natură metodologică, sunt substanțiale, reprezentând mai bine de un sfert din ansamblul volumului.*

Opinia publică – o formă de control social

La baza teoriei spiralei tăcerii se află o concepție a opiniei publice drept o formă de control social, drept o sursă de presiune socială asupra individului. Controlul se manifestă ca urmare a faptului că oamenii sunt înzestrați cu capacitatea de a „simți" care sunt opiniile dominante în jurul lor la un moment dat. Aceste opinii dominante influențează,

1. Elisabeth Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion", *Journal of Communication*, vol. 24, no. 2, 1974, pp. 43–51.
2. Elisabeth Noelle-Neumann, „Turbulences in the Climate of Opinion. Methodological Applications of the Spiral of Silence Theory", *Public Opinion Quarterly*, vol. 41, 1977, pp. 143–158.
3. Elisabeth Noelle-Neumann, „Mass Media and Social Change in Developed Societies", in Elihu Katz, Thomas Syecsko (eds), *Mass Media and Social Change*, Sage, London, 1981, pp. 137–166.
4. Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence. Public Opinion: Our Social Skin*, University of Chicago, Chicago, 1984.

modelează comportamentele, în sensul armonizării opiniei personale și a comportamentului corespunzător cu acel grup de opinii dominante. În întreg demersul său, Elisabeth Noelle Neumann insistă asupra naturii sociale a omului, asupra presiunii pe care mediul social îl exercită asupra individului și încearcă să proiecteze o lumină favorabilă asupra comportamentului conformist, de imitație, asupra tendinței de „a fi în pas cu lumea", de a ține cont de „ce zice lumea", de a asculta de „gura lumii". Astfel de tendințe – chiar dacă disprețuite, privite cu „aroganță", după cum se exprimă chiar autoarea – sunt esențiale pentru supraviețuirea comunității.

Titlul extrem de sugestiv al cărții indică de la bun început toate aceste concepții cu privire la opinia publică și presiunea pe care aceasta o exercită asupra individului. Continuând metafora din titlu, opinia publică reprezintă un organ sensibil al corpului social, care protejează societatea în același fel în care pielea protejează întregul corp. Iar cei care suferă din cauza opiniei publice suferă din cauza sensibilității acestui înveliș social. Atunci când se referă la opinie publică, cercetătoarea are în vedere ideile de „consens", „medie", „acord": opinia publică se referă la „opiniile și comportamentele pe care le poți *avea public fără ca acest lucru să ducă la izolare". Atunci când în joc sunt tradiții consolidate, moravuri, norme ale societății, opinia publică înseamnă „acele convingeri și comportamente pe care* trebuie *să le exprimi sau adopți public dacă nu vrei să te izolezi". Cu alte cuvinte, opinia publică joacă rolul unui adevărat tribunal (mai vechea idee a lui Walter Lippmann), a unei instanțe de judecată deschise zi și noapte, o instanță „anonimă", care manifestă prea puțină considerație sau afecțiune față de individ.*

Pornind de la aceste concepții cu privire la opinia publică, Elisabeth Noelle-Neumann își concentrează demersul de cercetare în jurul următoarelor idei:

a) *Opinia publică se formează pe baza observării și evaluării de către indivizi a mediului social, a modului în care se grupează opiniile în opinie majoritară și opinie minoritară; opinia majoritară și opinia minoritară nu se referă la realități statistice, care să fie ușor detectabile prin metodele clasice de măsurare a opiniei publice, ci la realități simbolice.*

b) *Oamenii sunt înzestrați cu competența de a percepe climatul opiniei, cu un „al șaselea simț", un „organ cvasistatistic"; ei au capacitatea de a „simți", chiar de a anticipa, cu o precizie uluitoare, care opinie devine majoritară și care minoritară.*

c) *Reacțiile la climatul opiniei au influență la nivel comportamental: cei care simt că opiniile personale sunt în concordanță cu acest climat al opiniei, cu opiniile dominante se simt încurajați să își susțină punctul de vedere, sunt mai „gălăgioși", își fac mai bine simțită prezența în spațiul public, în timp ce oamenii care simt că opiniile personale intră în contradicție cu climatul general al opiniei păstrează tăcerea, nu își exprimă în mod deschis părerile, din teama de a nu fi izolați, de a nu fi sancționați în mod public.*

d) *Spirala tăcerii este un mecanism prin care se formează și se difuzează opinia publică, o modalitate de formare a opiniei, un mecanism prin care poate să apară o opinie total nouă sau prin care se răspândește înțelesul transformat al unei opinii mai vechi. Ordinea existentă este păstrată, pe de o parte, de teama individului de izolare, de nevoia acestuia de a fi acceptat și, pe de altă parte, de „imperativul public", care are greutatea unui adevărat tribunal public, emite sentințe și ne face să ne conformăm opiniilor și comportamentelor acceptate. Presiunea „imperativului public" provine din faptul că semnifică aprobarea sau dezaprobarea unor comportamente și poziții observate în public și, mai ales, aprobarea sau dezaprobarea care sunt astfel exprimate încât individul să fie conștient de ele.*

e) *Mass media accelerează procesul de formare a spiralei tăcerii, reprezentând un fel de „martori" ai distribuirii opiniilor legitime, indicatori care arată cine este îndreptățit să vorbească în public (deci cine împărtășește opinii legitime) și cine trebuie să păstreze tăcerea (opinii nelegitime). Mass media au capacitatea de a conferi aerul de „majoritate" unei minorități, de a „obscuriza" o majoritate statistică, „reală", de a articula puncte de vedere care, astfel, capătă atât importanță, cât și legitimitate.*

f) *Influența media nu este conștientizată și, din acest motiv, devine mult mai problematică. După ce dau atenție unui mesaj media, oamenii trec la un proces firesc de filtrare, prelucrare, interpretare, în urma căruia mesajul inițial poate să sufere o modificare radicală.*[1] *Dar media nu pun la dispoziție doar mesajul, ci și grila de interpretare a acestuia. Trăind într-o lume în care media sunt omniprezente, oamenii nu mai sunt conștienți că amestecă propria percepție cu percepția oferită de către media. Ei ajung să adopte, de cele mai multe ori, inconștient, punctul de vedere oferit de către media, să interpreteze și să acționeze în virtutea acestui punct de vedere.*

1. Aspect care a fost sesizat și subliniat ca atare de toate teoriile cu privire la atenția, selectarea, memorarea și interpretarea selective.

Semnificația acestor idei care compun scheletul teoriei poate fi sesizată la cel puțin trei niveluri:

În primul rând, este vorba despre concepte cu un pronunțat caracter inovativ: climat al opiniei, al șaselea simț – acela care percepe climatul opiniei, majoritate, respectiv minoritate simbolică, majoritate tăcută, minoritate gălăgioasă. Chiar dacă unele dintre ele pot fi identificate – fie și într-o manieră implicită – la alți autori, este pentru prima dată când ele sunt puse în legătură cu problemele opiniei publice, cu preocuparea de a dezlega felul în care aceasta se articulează. În plus, tendințele de raliere la curentul dominant – sau doar aparent dominant – în societate sunt explicate prin prisma fricii de izolare, a fricii de a nu simți oprobriul public, de a nu ajunge la stâlpul infamiei.

Și în ceea ce privește rolul mass media în formarea spiralei tăcerii, cercetătoarea germană exprimă o idee nouă: mass media nu au doar capacitatea de a stabili ceea ce este important (lucru care fusese deja sesizat și dovedit din punct de vedere empiric o dată cu testarea ipotezei agenda-setting*); ele stabilesc, simultan, ce este important* și legitim*; mai mult, mass media chiar conferă legitimitate, atrag atenția asupra unor aspecte de o importanță uneori discutabilă, aruncându-le în obscuritate pe altele. Mass media au capacitatea de a legitima opinii sau curente de opinii ca urmare a faptului că sunt omniprezente, consonante, mesajele transmise prin diverse mass media se află în rezonanță unele cu altele, se susțin și se amplifică reciproc.*[1] *În acest fel, Elisabeth Noelle-Neumann sesizează faptul că influența mass media nu este una directă, imediată, de scurtă durată, ci una insidioasă, indirectă, aproape insesizabilă, dar care are ca rezultat formarea concepțiilor/imaginilor cu privire la ce este important, legitim, acceptat și acceptabil într-o societate. Influența mass media poate fi la fel de imperceptibilă precum presiunea atmosferică, ceea ce nu o face mai puțin semnificativă sau mai puțin pregnantă. O dată punctat acest aspect, se poate afirma că teoria spiralei tăcerii reprezintă o întoarcere la paradigma efectelor atotputernice ale mass media, dar o întoarcere nuanțată din punct de vedere conceptual și, mai ales, așa cum vom*

1. Vezi Werner J. Severin, James W. Tankard, *Communication Theories: Origins, Methods and Uses in the Mass Media*, Addison Wesley Longman, New York, 2001, p. 252.

sublinia în continuare, o întoarcere susținută convingător de o cercetare riguroasă.[1]

În al treilea rând, concepte și preocupări mai vechi cu privire la opinia publică, la rolul mass media – în special al știrilor – în formarea și răspândirea acesteia, la relația simbiotică dintre opinia publică și mass media sunt integrate într-o singură teorie care, în plus, va fi supusă și metodelor de cercetare empirică.

Două tipuri de dovezi – „călătorii în trecut" și probe empirice

Elisabeth Noelle-Neumann își susține ideile cu privire la opinia publică, distribuția opiniilor în majoritare și minoritare, rolul de articulare și de legitimare al mass media prin două tipuri de dovezi:

În primul rând, prin dovezi de natură conceptuală*: sunt identificați autori din trecut care au sesizat aceleași aspecte referitoare la opinia publică, autori care s-au aplecat în mod explicit asupra comportamentului conformist, asupra presiunii pe care societatea o exercită asupra individului, asupra rolului de instanță anonimă al opiniei publice; în felul acesta, autoarea realizează o excelentă sinteză a ideilor care au precedat teoria propriu-zisă, subliniind modul în care elementele noii teorii s-au acumulat de-a lungul timpului. Sunt citați autori celebri, precum Shakespeare (ale cărui personaje istorice sunt conștiente de presiunea majorității, de faptul că, de multe ori, „drumul către coroană", precum și menținerea acesteia sunt considerabil influențate de „opinie"); John Locke (care vorbise despre legea divină, legea civilă, legea opiniei, a prestigiului și a moralei); Alexis de Tocqueville (care sintetizase,* avant la lettre*, teoria spiralei tăcerii, în exprimarea celebră „oamenii se tem de izolare mai mult decât de eroare"); Walter Lippmann (care dedicase o întreagă carte „despotului modern" care este opinia publică și sesizase legătura de substanță dintre stereotipuri, mediul de ficțiuni sau* pseudo-environment*-ul și modul de formare și de răspândire a opiniei publice); Paul Lazarsfeld (care cercetase capacitatea individului de a-și construi un adevărat ecran protector în jurul atitudinilor și al credințelor*

1. De altfel, unul dintre articolele publicate de Elisabeth Noelle-Neumann tot pe tema spiralei tăcerii se intitulează chiar „Return to the Concept of Powerful Mass Media", *Studies of Broadcasting*, vol. 9, 1973, p. 77.

fundamentale, pentru a evita astfel stări de insecuritate și pentru a evita izolarea).

În al doilea rând, sunt aduse dovezi de natură empirică*: Elisabeth Noelle-Neumann nu se limitează doar la un exercițiu pur teoretic și conceptual, ci își exprimă încrederea că fenomenele la care a găsit referiri bogate în diverse scrieri de până atunci despre opinia publică poate fi testat și dovedit din punct de vedere empiric. Aici putem identifica, de altfel, și contribuția majoră a autoarei la dezvoltarea și aprofundarea studiului opiniei publice, al comunicării interpersonale, al relațiilor sociale și al mass media: faptul că ipotezele de natură teoretică au fost supuse examenului testului riguros al experimentului, al cercetării empirice, examen pe care multe teorii – chiar dacă extrem de convingătoare – nu reușesc să îl treacă. Mai mult, dovezile de natură empirică au fost adunate atât prin experimente de laborator (celebrul test al călătoriei cu trenul), cât și prin studierea evoluției opiniei publice în condiții reale (alegerile din Germania Federală din 1965, din 1972, din 1976). Metoda experimentală a fost completată de alte metode, precum interviurile cu jurnaliști, analiza de conținut, anchetele, studiile panel. Dovezile de natură empirică au venit în sprijinul principalelor premise care au întemeiat teoria:*

– existența celui de-al „șaselea simț", a capacității de a sesiza distribuția opiniilor în majoritare și minoritare;

– faptul că oamenii își adaptează comportamentul în funcție de vigoarea sau, dimpotrivă, slăbiciunea percepute ale unei opinii;

– forța cu care teama de izolare pune în mișcare diverse mecanisme de ecranare și de protejare la nivel individual:

– faptul că apartenența la un grup de opinii majoritare sau minoritare influențează disponibilitatea oamenilor de a-și susține și promova public opiniile;

– faptul că disponibilitatea de a vorbi, respectiv de a păstra tăcerea nu este influențată de vârstă, apartenență politică, statut social, ci reprezintă o formă de manifestare a spiralei tăcerii;

– rolul mass media în crearea unui adevărat „climat dual" al opiniei, un climat care, frecvent, poate merge în paralel cu „lumea reală", cu distribuția „reală", statistică, în „majoritate" și „minoritate", în „important" și „depășit"; forța mass media de a constitui principala sursă de informații despre distribuția opiniilor, atribuind opiniilor, în consecință, statutul de opinii majoritare sau opinii minoritare.

Pe scurt, dovezile – fie de natură teoretică, fie de natură empirică, obținute în condiții de laborator sau în condiții reale, au fixat, într-o manieră convingătoare, patru tendințe semnificative:

Dacă o majoritate este considerată minoritate, în viitor va cunoaște un declin.

Dacă o minoritate este percepută ca majoritate, va înregistra un proces de extindere.

Dacă membrii unei majorități nu au încredere în menținerea opiniei majoritare și în viitor, opinia respectivă va cunoaște o tendință de scădere; dacă membrii unei majorități au încredere că și pe viitor, opinia lor va fi majoritară, respectiva opinie este foarte greu de schimbat; în schimb, dacă sporește incertitudinea cu privire la ceea ce este sau va deveni opinia dominantă, aceasta este vulnerabilă la schimbare, va intra în declin.

Dacă două grupuri se deosebesc net în ceea ce privește disponibilitatea de a-și exprima public punctul de vedere, cel al cărui disponibilitate este mai puternică va deveni, în timp, dominant.

Spirala tăcerii stârnește deopotrivă interesul cercetătorilor și reacțiile adverse

Teoria spiralei tăcerii a stârnit interesul cercetătorilor, mai ales al celor interesați de fenomenul electoral, de acele momente în care opinia publică înregistrează temperaturi ridicate, oferind condiții excelente pentru a înțelege fenomene precum ralierile de ultim moment, răsturnările de situație și „vârtejurile" opiniei publice.

O încercare celebră de a testa principalele aserțiuni ale teoriei „Spirala tăcerii" aparține cercetătorilor americani Carroll J. Glynn și Jack M. McLeod[2]*. Alegerile din 1980 din Statele Unite, în care s-au confruntat președintele în exercițiu, Jimmy Carter, și Ronald Reagan, au fost interpretate de către cei doi autori americani în cheia oferită de* Spirala tăcerii. *Cu puțin timp înainte de alegeri, cei doi candidați se aflau umăr la umăr, dar, exact cum sugerase Elisabeth Noelle-Neumann, în timp ce preferințele de vot erau aproximativ aceleași, numărul americanilor care* se așteptau *la o victorie a lui Reagan creștea de la o săptămână la alta. Pentru a testa ipoteza că votanții sunt mai dispuși să-și exprime în public preferința pentru un candidat dacă simt că respectivul candidat este preferat de majoritate și că acest fenomen influențează rezultatul alegerilor, cercetătorii au intervievat prin telefon un număr de alegători din Wisconsin. Două dintre interviuri au fost efectuate înainte de alegeri, al treilea, la câtva timp după anunțarea rezultatelor. În felul acesta, au fost comparate previziunile votanților referitoare la rezultate cu rezultatele efective.*

Glynn și McLeod au constatat că, până într-un anumit moment al campaniei electorale (începutul toamnei), susținătorii lui Carter și-au exprimat cu încredere punctul de vedere în public. După acest moment, ei au început să perceapă o ușoară discrepanță între poziția lor și opinia (aparent) dominantă. Teama de izolare, „la fel de puternică precum forța gravitațională", a început să pună în mișcare mecanismul de formare a spiralei tăcerii. Susținătorii lui Carter nu au mai avut aceeași disponibilitate de a intra în discuții cu cei care împărtășeau punctul de vedere opus, de a purta însemnele electorale ale candidatului preferat. Carter nu a pierdut din preferințele de vot propriu-zise, ci din forța cu care aceste preferințe sunt exprimate în public. Concomitent, susținătorii lui Reagan au rămas la fel, dacă nu au devenit și mai gălăgioși, ceea ce a creat impresia că Jimmy Carter pierdea din popularitate. Forța aparentă a lui Reagan i-a făcut pe democrați să perceapă un decalaj din ce în ce mai mare între ei și opinia majoritară. Cu cât era mai mare discrepanța percepută între opinia publică dominantă și propriul punct de vedere, cu atât sporea presiunea pe care o simțeau democrații de a ceda în favoarea opiniei dominante. Presiunea în vederea alinierii la opinia dominantă a devenit atât de mare, încât cei care se temeau cel mai mult de izolare au cedat și au trecut de partea cealaltă. Rezultatul a fost o victorie surprinzătoare (dar previzibilă) a lui Reagan.

Em Griffin oferă și alte exemple când un asemenea mecanism de formare și răspândire a opiniei publice s-a pus în mișcare.[1] *În momentul*

2. Carroll J. Glynn și Jack M. McLeod, „Public Opinion du Jour: An Examination of the Spiral of Silence", *Public Opinion Quarterly*, vol. 48, 1984, pp. 731–740; „Implications of the Spiral of Silence Theory for Communications and Public Opinion Research", in Keith R. Sanders, Lynda Lee Kaid, Dan Nimmo (eds), *Political Communication Yearbook 1984*, Southern Illinois University, Carbondale, 1985, pp. 43–65.

1. Em Griffin, *A First Look at Communication Theory*, 5th edition, McGraw-Hill, New York, 2003.

declanșării operațiunii „Furtună în deșert" împotriva Irakului, cetățenii americani care criticau intervenția erau, în interpretarea acestui autor, fie foarte curajoși, fie nebuni. Contextul a fost diferit atunci când s-a pus problema trimiterii trupelor americane în Bosnia. Americanii au simțit că opinia publică (aparent) dominantă nu susținea inițiativa președintelui Clinton și că mass media vor scoate în evidență pericolele și dezavantajele acțiunii, așa că și-au exprimat în mod public dezacordul.

O altă cercetare a aplicat principiile – atât teoretice, cât și metodologice – ale teoriei spiralei tăcerii pentru a studia o serie de evenimente recente și cât se poate de fierbinți: declanșarea celui de-al doilea război din Irak. Concluzia cercetării a fost aceea că minoritatea – reprezentată de cei care se opuneau intervenției, în Statele Unite și în țările aliate – a fost redusă la tăcere prin intermediul mass media, pe măsură ce intensitatea relatărilor despre intervenție creștea.[1]

După cum se poate vedea, cercetările au extins și spațiul geografic în care asertiunile inițiale ale teoriei fuseseră testate și au contrazis, astfel, un tip de critică potrivit căreia ele nu ar fi valabile decât în spațiul german, caracterizat de un pronunțat grad de conformism, de o presiune considerabilă în direcția conformării la opinia dominantă. De asemenea, testări ulterioare ale teoriei au adus noi elaborări de natură conceptuală. De exemplu, doi cercetători – tot americani, Stephen D. Perry și William J. Gonzenbach – subliniază faptul că fenomenul „spirala tăcerii" nu devine manifest decât în cazul problemelor/temelor/situațiilor care prezintă o „încărcătură morală deosebită"[2]*: „astfel de teme au valoare emoțională, evocă seturi de valori, precum și percepțiile cu privire la bine și rău. O temă cu încărcătură morală este însoțită de dorința de a ajunge la consens într-o societate"*[3].

Spirala tăcerii *a stârnit, în mod oarecum firesc, și reacția adversă, uneori de o virulență care, la limită, poate constitui chiar un argument în favoarea teoriei ca atare. Criticile cele mai consistente, de fond, aduse teoriei se referă la următoarele aspecte:*

1. Joseph Campbell, Michael Alley, „Media's Role in Shaping Public Opinion on the War in Iraq: A Content Analysis on Priming, Framing, and the Spiral of Silence", http://www.ou.edu/deptcomm/dodjcc/groups/03C1/index.htm.

2. Stephen D. Perry, William J. Gonzenbach „Inhibiting Speech through Exemplar Distribution: Can We Predict a Spiral of Silence?", *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, vol. 44, no. 2, 2000, pp. 268–281.

3. *Ibid.*, p. 270.

– este posibil ca mecanismul care conduce la formarea spiralei tăcerii să nu fie – sau cel puțin nu întotdeauna – teama de izolare; spirala, retragerea în tăcere poate fi declanșată și de ceea ce s-a numit „ignoranță cumulată"[1]*; conformarea înspre ceea ce subiectul crede că reprezintă opinie majoritară nu s-ar datora unui simț extraordinar, „profund uman", așa cum considera Neumann, ci simplei ignoranțe;*

– există situații în care multe persoane nu au o opinie formată pentru anumite probleme/teme și, în acest caz, tăcerea nu poate fi interpretată drept o formă de evitare a izolării, ci, din nou, drept o consecință a ignoranței, a absenței informațiilor, a lipsei de opinie;

– mass media nu sunt atât de consonante pe cât cred sau susțin unii cercetători; de multe ori, ele oferă imagini contradictorii cu privire la distribuția opiniilor în majoritare, respectiv minoritare;

– nu se poate stabili întotdeauna cu certitudine dacă o persoană crede într-adevăr că aparține majorității, respectiv minorității;

– teoria nu spune nimic despre rolul grupurilor primare în atenuarea fenomenului de spirală a tăcerii, în formarea și schimbarea opiniei publice; rolul acestor grupuri primare, precum și al personalității ca atare a individului este mult atenuat, în favoarea forței de neegalat a opiniei publice – „protectorul societății și dușmanul individului";

– teoria este construită pe o viziune mult prea pesimistă cu privire la natura umană și la influența mass media, precum și pe o concepție de inspirație iluministă cu privire la opinia publică – concepție oarecum depășită.

Un tip particular de critică, al cărui purtător de cuvânt semnificativ este autorul american Christopher Simpson[2]*, accentuează substratul „ideologic" care ar sta la baza teoriei spiralei tăcerii. Simpson nu are în vedere aspecte legate de logica eșafodajului teoretic, nici de soliditatea metodelor de cercetare aplicate, ci desființează teoria doar pe motivul că articularea*

1. *Pluralistic ignorance*: situația în care cei mai mulți membri ai unui grup se conformează, public, unei norme, fără însă a o accepta în forul lor interior; fiecare membru al grupului știe că se conformează normei doar la suprafață, dar își imaginează că ceilalți o acceptă în mod autentic; în acest fel, o normă poate fi perpetuată și poate exercita presiuni asupra indivizilor fără ca ea să fie în mod necesar sprijinită de majoritate.

2. Christopher Simpson,. „Elisabeth Noelle-Neumann's «Spiral of Silence» and the Historical Context of Communication Theory", *Journal of Communication*, 46, vara 1996, pp. 149–173.

sa ar fi fost influențată de afilierea, în tinerețe, a autoarei la mișcarea studențească a Partidului Nazist[1]. *Simpson reproșează mai ales faptul că în nici una dintre lucrările dedicate opiniei publice și spiralei tăcerii autoarea germană nu amintește nimic de evenimentele din tinerețea sa: „cartea sa [ediția în limba engleză, apărută în 1984] nu numai că descrie spirala tăcerii, ci reprezintă o întruchipare vie a fenomenului ca atare"*[2].

Dincolo de interesul particular pe care a reușit să îl stârnească pentru biografia autoarei, textul lui Simpson nu a diminuat cu nimic din preocuparea cercetătorilor de a testa, prin metode din ce în ce mai sofisticate, principalele aserțiuni ale teoriei. După cum am arătat, teoria este în continuare explorată pe tărâm american, unde a luat naștere o adevărată tradiție de cercetare în acest sens. Lucrarea din 1984 a fost publicată în numeroase limbi și, de fiecare dată, apariția unei ediții s-a bucurat de un succes deosebit în rândul specialiștilor. Criticile de fond formulate cu privire la conceptualizarea opiniei publice, precum și cele de natură metodologică au fost încorporate treptat în noi elaborări ale teoriei, ceea ce a condus la adâncirea cunoașterii cu privire la opinia publică, mass media, comportamentul electoral, relațiile sociale, conformismul social.

Teoria – formulată pentru prima oară într-un context în care la modă era viziunea efectelor limitate ale mass media – a inițiat un proces de redirecționare a atenției teoreticienilor și cercetătorilor către efecte mai

1. La vârsta de 19 ani, Elisabeth Noelle-Neumann se alătură organizației studențești a Partidului Nazist. În 1940, devine redactor al publicației *Das Reich*. După înfrângerea Germaniei în cel de-al Doilea Război Mondial, autoarea se distanțează de opiniile pronaziste și stă, pentru un timp, departe de presă și de spațiul public în general. În 1947, înființează Institutul de Demoscopie din Allensbach, corespondentul german al Institutului Gallup din Statele Unite. Din postura de director al Institutului, Neumann consiliază, timp de aproximativ patru decenii, reprezentanții Partidului Creștin-Democrat din Germania. Din 1961 începe să predea „Tehnici de cercetare în comunicare" la Universitatea Liberă din Berlin. În 1964 se mută la Universitatea din Mainz ca profesor asociat și mai târziu ca profesor titular. În 1966 pune bazele Institutului pentru Cercetarea Comunicării la Universitatea din Mainz, pe care îl conduce până în 1983. Din 1972 până în 1991, este profesor invitat la Facultatea de Științe Politice a Universității din Chicago. De asemenea, Neumann redescoperă jurnalismul și colaborează, pentru o perioadă de timp, la prestigiosul cotidian *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. În Germania cel puțin, contribuțiile sale la sondarea opiniei publice și la cercetarea comunicării de masă au intrat deja, potrivit unor analiști, în patrimoniul clasic.

2. Christopher Simpson, *art. cit.*, p. 160.

pregnante, chiar dacă mai greu sesizabile, ale mass media asupra opiniei publice: construirea „grilei de interpretare" a evenimentelor, răspândirea, activarea stereotipurilor și consolidarea acestora, orientarea atenției și a percepției în ceea ce privește temele/problemele importante și legitime într-o societate. O dată cu Spirala tăcerii, *studiul comunicării de masă s-a îmbogățit cu o teorie care își păstrează relevanța – și chiar puterea de seducție – sub aspect conceptual, încurajând, în același timp examenul critic, preocupările de a identifica și testa noi variabile, noi corelații, de a identifica relații mai solide de cauzalitate.*

Cititorii români au ocazia, prin apariția acestei traduceri, să intre în posesia unui bagaj teoretic impresionant cu privire la opinia publică, comunicarea de masă sau fenomenele electorale, să urmărească, printr-o lectură savuroasă, modul în care elementele teoriei – mai ales cele referitoare la presiunea pe care o exercită opinia publică asupra individului au apărut, disparat, în pasajele Bibliei, în opera lui Homer, în basme, proverbe, în piesele lui Shakespeare, în lucrările autorilor iluminiști sau ale unor autori clasici care au scris despre opinia publică, precum Ferdinand Tönnies, Walter Lippmann, Robert E. Park sau George Herbert Mead.

O ultimă remarcă. Teoria spiralei tăcerii a fost de multe ori prezentată în spațiul intelectual românesc într-o modalitate trunchiată, parțială și excesiv de simplificată. Sperăm că accesul direct la o lucrare fundamentală despre opinia publică și mass media va elimina eventuala confuzie – generată de suprasimplificare – din jurul teoriei, va încuraja și va orienta demersurile de explorare din partea cercetătorilor români, încercările de a surprinde, pe o bază empirică solidă, modul în care „gura lumii", concept atât de bine fixat în înțelepciunea populară, ne influențează în continuare, ne modelează atitudinile și comportamentele.

Alina Bârgăoanu